

AZƏRBAYCAN

5'2019

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

***REDAKSİYA HEYƏTİ:** Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli,
Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday
Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub,
Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu,
Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldirimoğlu*

Redaksiyanın ünvani:
Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Çapa imzalanıb:
15.05.2019
Sifariş 1666

E-mail:
intigam.gasimzade@gmail.com
sudabe334@mail.ru

Telefonlar:
Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Tiraj 600
Kağız formatı
70x108 1/16 - 6,5
kağız vərəqi
12 çap vərəqi
16,8 şərti çap vərəqi

Qiyməti
1 manat 50 qəpik
Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:

I . V . H Ö T E - 2 7 0

SABİR RÜSTƏMXANLI - Ön söz	3
İOHAN VOLFQANQ HÖTE - Qərb-Şərq Divanı (tərcümə S.Rüstəmxanlınlıdır).....	8

P O E Z I Y A

NİSƏ BƏYİM - Şeirlər	82
FƏRİDƏ LƏMAN - Şeirlər	91
AYAZ ARABAÇI - Şeirlər	114
MÜBARİZ MƏSİMOĞLU - Şeirlər	120
FƏXRƏDDİN TEYYUB - Şeirlər	132

N Ə S R

YAŞAR BÜNYAD - Azan gəmilər limanı (povest).....	52
SƏHƏR ƏHMƏD - "Taladakı balaca oğlan", "Qar yağında dalaşan ər-arvad" (hekayələr).....	125
MAHİR CAVADLI - "Bir ovuc Vətən torpağı", "Xoşbəxt ölüm" (hekayələr).....	128
PƏRVANƏ BAYRAMQIZI - Xof (hekayə).....	152
NƏRMİN FƏRZƏLİ - "Ağ-qara palitra", "Zaman məhbusu", "Həyatı kiçik şeylərdə axtar" (esse)	164

Ə H M Ə D A Ğ A O Ğ L U - 1 5 0

VİLAYƏT QULİYEV - Türkiyəni duyğulandıran ölüm	94
--	----

P U B L İ S İ S T İ K A

FUAD VƏLİYEV - Katarsis	137
-------------------------------	-----

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

GÜNEL NATIQ - Gi De Mopassan - qadın üzəklərinin yenilməz fatehi	167
--	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

SƏADƏT VAHABOVA - İlkler müəllifi Mirzə Cəlil	175
---	-----

İ S T İ - İ S T İ

NƏRGİZ CABBARLI - Keçmiş səfirin xatırə-gündəliyindən	181
FIRUZ MUSTAFA - Gizlinlər gizli qalanda	185

Ə D Ə B İ K A L E Y D O S K O P .....

K İ T A B R Ə F İ .....

191

İohan Volfqanq Höte

1749-1832

Bu il dahi alman şairi İohan Volfqanq Hötenin anadan olmasının 270 illiyidir. İki əsrden artıqdır ki, insanlıq bu böyük şairin, dramaturqun və alimin sözünün sehrindədir.

O, dünya ədəbiyyatına yön verən, əsərləri ilə bəşəriyyətin yaddaşında iz açmış nəhəng qələm sahiblərindən, ölməz fikir adamlarından biridir. O, dostu Şillerlə birlikdə klassik alman ədəbiyyatının ən parlaq nümunələrini yaratmışdır.

Hötenin "Faust" əsəri Homerin "İlliada" və "Odisseya"sı, Esxilin "Zəncirlənmiş Prometey'i, Xəyyamın "Rüballər'i, Nizaminin "Xəmsə"si, Dantenin "İlahi komediya"sı, Füzulinin "Leyli və Məcnun"u, Mövlənənin "Məsnəvi"si, Servantesin "Don Kixot"u kimi bəşər mədəniyyətinin ən parlaq incilərindəndir, dünyada ən çox oxunan, ən çox tamaşaşa qoyulan fikir və söz möcüzələrindəndir.

Höte 1749-cu ildə Frankfurtda varlı bir ailədə anadan olmuşdur. İstisasca hüquqsünas idi. Uzun illər yüksək dövlət vəzifələrində çalışmışdı. Təbiət elmləri üzrə alim olmaqla yanaşı, istedadlı rəssam idi. Lakin o, ilk növbədə, şair və dramaturq kimi şöhrət qazanmışdı. "Gənc Verterin iztirabları" adlı ilk romanı ilə Avropa romantizmini ən uca zirvəyə yüksəltmişdi.

Höte Azərbaycanda da yaxşı tanınır və sevilir. Dünyaca məşhur olan "Faust" faciəsi dilimizə tanınmış şair Əhməd Cəmil tərəfindən uğurla tərcümə edilmişdir. Şairin "Şərq-Qərb" nəşriyyatında 2010-cu ildə "Dünya ədəbiyyatı klassikləri" silsiləsindən buraxılmış iri həcmli bircildliyinə "Faust"dan əlavə,

Çerkəz Qurbanının tərcüməsində “Gənc Verterin iztirabları” romanı və şeirləri salınmışdır. Şeirləri dilimizə Ələmdar İsa və Həmid Arzulu çevirmişlər.

* * *

Mənim dahi alman şairinin yaradıcılığı ilə tanışlığım yeniyetməlik illərimdən, daha dəqiq desəm, “Gənc Verterin iztirabları” romanından başlanır.

Əsər məni heyran qoymuşdu və uzun müddət onun təsirində çıxa bilməmişdim. Sonralar öyrəndim ki, romantik sevgi ədəbiyyatının bu parlaq nümunəsi nəşr olunandan sonra Almaniyada və bütün Avropada gəncləri öz təsiri altına alıb, “Verter sindromu” o qədər geniş yayılıb ki, özlərini ona bənzədən gənclər arasında intihar halları cəmiyyətdə ciddi çəşqinqılıq yaradıb və nəticədə roman qadağan edilib, kitabxanalardan yiğışdırılıb... Uğursuz sevginin dəndləri ilə yoğrulmuş romanı oxuyarkən bizim də yaşıımızın qanadlı, romantik çağdıydi, cavabsız sevgi və ya cəmiyyətdəki hər bir ədalətsizlik bizi də ağlaşırmaz fədakarlıqlara səsləyirdi, başqa yol tapılmayanda intihar asan çıxış yolu kimi görünürdü.

Romanın rəngli karandaşlarla işarələdiyim cümlələrinə, abzaslarına gənclik həyatımın və duyğularımın özəüz şəkli kimi baxır və kitabı dostlarımı, yaşıllarına oxutdurmağa çalışırdım. Təəssüf ki, o illərdə dünya klassiklərinin dilimizə çəvrilən və rayonlarımıza gələn əsərlərinin sayı o qədər də çox deyildi. Əlimə keçən və məni heyretləndirən əsərləri barmaqla saymaq olardı: Bayronun mövzusunu Şərqedən almış poemaları, Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanları”, Qonçarovun “Adı əhvalat”, R.Taqqorun “Bağban”, Hötenin “Gənc Verterin iztirabları”, Servantesin “Don Kixot”, L.Tolstoyun “Hacı Murad” əsərləri... Öz ədəbiyyatımızdan M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” və Mirzə İbrahimovun “Gələcək gün” romanları... Sonralar minlərlə kitab oxusam da uşaqlıq və gənclik illərində əlimə keçən bu əsərlərin təsiri azalmayıb və görü-rəm ki, elə o vaxtin seçimi yanlış deyilmiş.

“Gənc Verterin iztirabları”ni Höte 1774-cü ildə yazmışdı. Cəmi üç ay ərzində yazılın məktub-romanda əslinde müəllif özünün yaşıntlarını, 22 yaşındayken, 1772-ci ilin 9 aprelində bir məclisdə tanış olduğu Şarlotta Buffa duyduğu heyranlığı qələmə almışdır. O vaxt Şarlotta (əsərdə Lotta) 19 yaşındaydı və özündən 11 yaş böyük olan Kestnerlə nişanlı idi. Bir il sonra Şarlotta ilə Kestner evlənlər və Höte Vetzlardan çıxb gedir.

Roman nəşr olunar-olunmaz, “Verter alovu” bütün Avropanı sarmışdı. Bu, Hötenin öz tutuşduğu eşq atəşiydi və maraqlıdır ki, bu atəş onun ömrünün sonuna dək sönmədi.

“Şərq-Qərb divanı”ni isə İohan Volfqanq Höte 65 yaşında yazmışdır. “Gənc Verterin istirabları”nın Almaniyada firtına qopardığı çağlardan 40 il keçmişdi, lakin müdrik şairin “Divan”ı da 25 yaşında yazdığı faciəli eşq romanından fərqlənməyen çılgın bir gənclik heyranlığı və qeyri-adi bir sevgidən doğulmuşdu. Bunun əsas nədəni dahi şairin bu yaşda qırx il önce olduğu kimi dəlicəsinə eşqə düşməsi, ona xüsusi rəğbəti olan, bankir Villemerin gözəl xanımı Marianne von Villemerlə rastlaşması və ilk tanışlıqdanda bir könüldən min könülə ona vurulması idi. Ölən gününədək, yəni 1832-ci ilədək ara vermedən çalışan, axtaran, öyrənən, yazan böyük şair, həm də bir sevgi dəhisidir; ixtiyar yanında da gənclik ruhunu qoruyurdu və sevdiyi gənc qız da onu cavabsız qoymamışdı. Teatr cəmiyyətinin yöneticilərindən olan bankir Villemer hələ 12-13 yaşlarında olan Marianneni bir teatr qrupunda göründə, anasına pul verərək, övladlığı götürmiş və sonra dul qalanda fikrini dəyişərək öz övladlığı ilə evlənmək qərarına gəlmışdı. Şair tam bu ərəfədə bir gəzin-tidə görmüşdü qızı. Sonra bankirin dəvətini qəbul edərək, 1814-cü ilin sentyabrında bir həftəlik Obermainda, Main çayının sahilindəki bağ evində onların qonağı olmağa razılıq vermişdi, lakin bu qonaqlıq beş həftə çəkmişdi.

Şairin hər gün 2-3 şeir yazdığını xoşbəxt günləriydi!.. Burda ürəyi elə bir atəşlə dolmuşdu ki, qısa müddətdə "Divan"ın ilk yüz şeirini yazmışdı. Taleyn Höteyə hazırladığı başqa bir sürpriz isə 29 yaşlı gənc və son dərəcə gözəl xanımın həm də istedadlı bir şairə olması idi və o, şairin atəşin misralarına eyni dərəcədə səmimi şeirlərlə cavab verirdi.

Araşdırmaçların gəldiyi nəticəyə görə "Divan"ın "Züleyxanamə" bölümündə Züleyxa adından yazılmış şeirlərinin bir hissəsi məhz Mapianneyə məxsusdur. Şair ilhamı vulkan kimi bir-birindən gözəl şeirlər püskürdü. Bu şeirlərin Şərq ruhu ilə yoğrulması, Şərq poeziyasına heyranlıqla yazılması isə o ərefədə Hafız Şirazı divanının Hötenin əlinə keçməsi və Hammerin tərcümə etdiyi bu ikicildikdən günlərlə ayrıla bilməməsi idi. Hafız lirikası onu ovsunlamışdı. Gənc yaşlarından Şərqlə, İslam aləmi ilə, Doğunun böyük şairlərinin əsərləri, Quran-i Kərim və Məhəmməd peyğəmbərin həyatı ilə

maraqlanan, Avropa üçün sırlı və romantik bir aləm olan Osmanlı dövlətinin mədəni sərvətlərinə xüsusi bir sevgi ilə yanaşan Höte Hafız lirikasından da Mariannenin gözəlliyyindən odlandığı kimi duyğulanmışdı. Höteyə qədər Şərqlə Qərbin dialoqu çox mərhələlərdən keçmişdir: Səlib savaşlarından Volterin Məhəmməd peyğəmbərə həqarətlə yazılmış pyesinə qədər. Lakin maarifçilik dönəmi Avropanın gözünü açdıqca, tədricən Şərqə münasibət də dəyişilməyə başladı. Özəlliklə Osmanlı həyat tərzindən gələn mövzular türk ruhu Avropada uzun müddət bütün böyük sənət adamlarının rəsm, musiqi, səhne əsərlərinə, ədəbi əsərlərə hakim olmuşdur.

XVIII əsr Almaniyasında Şərq ədəbiyyatına və İslam aləminə marağın artması nəticəsində almanlar Məhəmməd Peyğəmbərin həyatı, İslam mədəniyyəti, Quran-Kərim və Şərqi bəzi böyük şairlərinin əsərləri ilə tanış olmaq imkanı qazanmışdır. Osmanlı İmperatorluğu Şərqlə Qerb arasında ən böyük körpü idi. Daha doğrusu, bir müddət Avropanın gözündə Şərq elə Osmanlı imperatorluğunundan, Şərq xalqları da türklərdən ibarət idi. Şərqi və İslam aləmini dərk etmək üçün səyahətlər uc-uca calanır; İstanbula gələn böyük elçilər və diplomatlar əllərinə keçən bütün dəyərli əlyazmaları, kitabları Avropaya daşıyırlar.

Marko Polodan başlayaraq Şərqə səyahət edən, Şərq haqqında yazan və gündoğan ölkələrinin ədəbi abidələrini Avropa dillərinə çevirən bütün səyyahların, diplomatların, mütərcimlərin əsərləri ile Höte yaxından tanışdır. Lakin onlardan ikisi böyük şairə daha çox təsir göstərmişdir: Vyanalı şərqşünas Joseph

Freiherr von Hammer-Piqsallı (Cozef Hammer) və Henrich Friedrich von Diez (Fridrix Dits). Höte Hafizin alman dilinə tərcüməçisi Hammer haqqında yazdı ki, bu nəcib adama nələr borlu olduğumu bu kiçik kitabım (Doğu-Batı Divanı) ortaya qoymaqdadır. Türk mədəniyyətinin Avropada tanıtılmasında və sevilməsində xüsusi rolü olan Dits də Şərqi tanımaq və duymaq baxımından Höteyə yaxın dan kömək göstərmişdir. "Divan"da adı keçən bir çox şəxslər və hadisələr haqqında bilgili şair məhz Ditsin sayesində əldə edə bilmüşdür.

1785-1791-ci illər arasında İstanbulda Prussiya səfiri olaraq çalışan Dits burada türkcə, farsca, ərəbcə xeyli qiymətli əlyazma toplamışdır. İstanbulda yaşadığı illərdə türkləri çox sevmiş və hətta Avropaya döndükdən sonra da türk adətlərinə uyğun yaşamaqda davam etmişdir. Onun on yeddi min kitabı arasında türkcə əlyazma xüsusi yer tuturdu. Qayğıyla qoruduğu 835 nadir əlyazmadan biri də Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsəri olan "Kitabi-Dədə Qorqud"dur.

Böyük şairi təsirləndirən türk ədəbi inciləri arasında Molla Nəsrəddin (Xoca Nəsrəddin) lətifələri də xüsusi yer tuturdu. Bu lətifələrlə onun tanışlığı da yenə Ditsin xidməti sayesində mümkün olmuşdur.

"Kitabi-Dədə Qorqud" da, Şərqiin böyük şairlərinin divanları da Avropaya bu yollarla daşınmışdı. Buna görə Avropanı söyməli, yoxsa öyməliyik? Bu, mübahisəli məsələdir, lakin reallıq budur ki, bir çox məşhur əsərlərin yeganə və ya nadir nüsxələri məhz Avropaya gətirilərək hifz edilmişdir. Getirilməsəydi taleyi necə olacaqdı, demək çətindir. Höte "Şərq-Qərb divanı"nda öz sevgisinə həm də Doğuya olan böyük heyranlıq və saygısını qatmışdır.

Bu qədər qeyri-adi ovqatla, böyük eşqlə yazılmış və alman dilinin bütün zənginliyi ilə bəzənmiş şeirləri tərcümə etməyin nə qədər məsuliyyətli və çətin bir iş olduğunu söyləməyə ehtiyac qalmır. Höte özü usta bir tərcüməçi idi, bununla belə, orijinalın bütün gözəlliyini qorumağın mümkünüyünə inanır və tərcüməyə yalnız orijinala marağı artırdığını görə qiymət verirdi. Məncə, bu sözdə məqsəd tərcümə işinin nə qədər böyük məsuliyyət tələb etdiyini diqqətə çatdırmaq olmuşdur. Bu gün dünya xalqları arasındaki ilişkiləri ədəbi-bədii tərcümələrsiz təsəvvür etmək mümkün deyil və uğurlu tərcümələrin sayı da getdikcə artır. "Şərq-Qərb divanı" dahi şairin "Faust"dan sonra ən böyük əsəridir. Bütün ömrü boyu həyatın mənasını, insanın rahat və hürr yaşamasının yollarını arayan, yaradanla yaradılmış arasındaki ilişkilər, yaşam və ölüm, cənnət və cəhennəm, sevgi və ayrılıq haqqında düşünən, insan oğlunu savaşdan, kindən uzaqlaşdırıb əbədi dəyərlərə yönəldirməyə çalışan, sözün və ilhamın qüdrəti ilə zamana hökm etmeye can atan şair Avropanın inqilab və savaş çirkablarının da çəşib qaldığı dönenlərdə üzünü Doğuya tutur, Şərq ölkələri ona daha cəzibədar görünür. Avropanın dünyası kəşf və dərk etməsi ilə başlayan maarifçilik, dirçəliş, intibah davam etməkdə idi. Qərb səyyahlarının hər səfəri Avropaya dünya haqqında yeni bilgilər və yeni surprizlər gətirirdi. Şərq poeziyasının Tanrı ilə insani bir görən, zərrəni kainatda, kainatı zərrədə dərk etməyə

çalışan, sevgini dünyanın məhvəri sayan, kamilliyin yolunu ağılda və mədəniyyətdə görən böyük ruhu Höteni sehirləmişdi. Hafız onun gözündə bütün Şərq poeziyasının simgesi idi; ona, Nizamı Gəncəviyə müraciətlə Avropada cavabını tapmadığı sualları çözəməyə çalışırıdı. Onlardan böyük insan sevgisini, humanizmi, dünyani xilas yollarını, şərə qarşı direniş gücünü öyrənməyə çalışırıdı. Hafızın divanının həm də bütün ovqatlara uyğun bir fal kitabı olması onu heyrətə salmışdı. Ona bənzəmək istəmiş və onun divanı ilə səslesən bir şeir toplusu yaratmaq həvəsinə düşmüştü. Bu işdə əl atlığı, istifadə etdiyi əsas mənbələr də yenə Şərq hikmətləri, Qurani - Kərim və Məhəmməd peyğəmbərin həyatı olmuşdur. "Şərq-Qərb divanı"nın bir çox parçaları Şərq hikmətindən və Qurani-Kərimdən iqtibas təsiri bağışlayır. Şərqi təsiri məzmunla yanaşı, "Divan"dakı bəzi şeirlərin formasında da müşahidə edilir. Dahi şairin bu böyük əsərinin rus dilində bir neçə tərcüməsini, Anadolu türkçəsinə iki tərcüməsini (Bayram Yılmaz və Senail Özkan) gözdən keçirəndən sonra "Divan"ı dilimizə çevirmək qərarına gəldim. Böyük polyak şairi Adam Mitskeviçin əsərlərini (lirik şeirlər, balladalar, Krim sonetləri, "Pan Tadeus" poeması) dilimizə çevirib üç kitabını nəşr etdirdikdən sonra (bu tərcümələrə görə mənə Polşanın əməkdar mədəniyyət xadimi adı verilib) tərcümədən aralanmışdım və bir də bu işə girişməyə hövsələm çatmadı, deyə düşünürdüm. Lakin "Şərq-Qərb divanı" da yadımdan çıxmırıdı. Yeni bir romanımı bitirmək üzrəydim ki, qəfildən iş arası, dincəlmək üçün internetdə "Divan"la bağlı yazıları gözdən keçirməyə başladım.

Gözüme ilk sataşan Məhəmməd peyğəmbər haqqında şeiri oldu və nə qədər qeyri-adi olsa da, bir də gördüm ki, artıq "Divan"ın ilk şeirlərini çevirib qarışında başqa bir iş üçün aćdığını iri dəftərə yazmışam. Sonraki günlərdə də bu işdən ayrıla bilmədim, təxminən iki ay yarım ara vermədən çalışdım və tərcüməni bitirdim. Əslində iş iki aya bitməliydi, sona üç-dörd şeir qalırdı ki, təsadüfən internetdə "Divan"dan Azərbaycan türkçəsinə çəvrilmiş bir neçə şeir gözümə sataşdı. O vaxta qədər əsərin tərcümə edilib-edilmədiyi haqda heç bir bilgim yox idi və nədənsə heç bununla maraqlanmamışdım da. Xarici Dillər İnstytutundan Ələkbər Qubatov adlı alman dili mütəxəssisinin tərcümələrini bəyəndim. Bu işlə başqalarının da məşğul olması əlimi boşaltdı, bir neçə gün tərcümədən uzaqlaşdım. Lakin sonra düşündüm ki, dünyada buna bənzər örnəklər var; eyni əsərin bir neçə nəfər tərəfindən çəvrilməsində heç bir qəbahət yoxdur. Bunu düşünmək həvəsimi bərpa etdi və tərcüməni bitirdim. İşin gedisatında Divanın almancası, türkçəyə iki tərcüməsi (sətri tərcümə desəm, daha doğru olar) və ruscaya bir neçə bədii tərcüməsi daim masamın üstündə olub və onları tutuşdurmaq, müqayisə etmək və orijinala ən yaxın ifadə tərzini qorumağa çalışmışam. Şübhəsiz, əsas amacım "Divan"ın dilimizdə orijinala yaxın və bədii biçimdə səslənməsi olub.

"Şərq-Qərb divanı" adı əsərin ruhunu gözəl ifadə edir. Şərq müdrikliyi, mifologiyası, İslam dəyərləri, Alman dühəsi ilə dəyərləndirilərkən insanlığın ümumi dünya görüşü, ortaq estetik dəyərləri, bəşəriyyətin əbədi qayğıları, mükəmməl bir şəkildə ortaya çıxır, savaşır, didişmələr, ayrı-seçkililiklər mənasızlaşır. Uzun illərdən bəri Almaniyada yaşayan və türkçəylə yanaşı almanca da yazan dəyərli dostum Orxan Araza bu tərcümənin bəzi parçalarını almancası ilə tutuşdurmasında mənə yardım etdiyinə görə minnətdarlığımı bildirirəm. "Divan"ın dilimizə çəvrilmiş əsərlər arasında layiqli yer tutacağına və oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacağına ümidi edirəm.

Sabir RÜSTƏMXANLI

QƏRB-ŞƏRQ DİVANI*

*Tərcümə edən:
Sabir RÜSTƏMXANLI*

"MÜĞƏNNİNAMƏ"

Müğənnilər kitabı

*Yüz il xoş rəftarı Bərməkilərin'
İnsanı ucaldan mühit yaratdı.
Mən də iyirmi il gözəlliklərin
Çəkib şirəsini ömrümə qatdım.*

Hicrət

Şərqdən Qərbo, Şimala dünya başdan-başa qan,
Tac düşür, ölkə çökür...
Neçə səltənət virən!¹
Bu zülmətdən yorulsan, saflıq çəksə canını
Pədərşahlar yurduna sür ömür karvanını!
Şeir, nəgmə, eyş-işrət... Sən də dincəl, nəfəs dər,
Xızırın həyat suyu səni də gəncləşdirər.

Bəşərin beşiyində ilahi vəhydən gələn,
Dünya dilləri ilə danışmaq istərəm mən.
O ilahi nizamda qulaq verim hər səsə,
Qutsal Tanrı əmrinə, göydən necə gəldisə.³
Zehnimdə bir aydınlıq, köksüm sevgiylə dolu,
Öz hökmünə çağırır Ədalətin pak yolu.

Əcdadların baş tacı sayıldığı o yerdə
Dünyanın əgyar qəmi silinər ürəyindən.

* - Divandan bir hissə

¹ - Bərməkilər, Abbasilər dövründə, hicri 97-ci ildən 187-ci ilədək vəzirlik məqamına kimi yüksəlmiş türk əsilli bir sülalədir. Yüz il ərzində İsləm aləminə son dərəcə dəyərli mədəni abidələr bəxs etmişlər və "Bərməkilər çağı qədər gözel" ifadesi dillərə düşmüştür. Şöhrətlərinin zirvəsindəyken Harun-ər Rəsidiň zülmünə uğramışlar.

² - Bir-birini əvəz edən hakimiyyətlər arasındaki qanlı savaşların, Şərqi bürüyen felakətlərin ortasında, Şirazda Hafız nəşeli və güvenli bir həyat sürür, Şirazın gül bağçalarını tərənnüm edirdi.

³ - Qədim zamanlarda Peyğəmbərlərin, doğrudan-doğruya, Allahdan dinlədikləri sözlərlə danışdıqlarına inanırdılar. Şairin fikrincə Allahdan gələn söz öz saf halında yalnız Şərqi xalqları, o cümlədən ərəblər arasında mühafizə edilməkdədir.

Gör necə əyləndirir xalqların gənclik çağı,
Hər kəs öz imanında, hər ürək eşq ocağı.
Kəlmələr hikmət saçır, hər sözün dəyəri var,
İnsanlığın pak ruhu bu sözlərdə qorunur.¹
Çöldə sürü otaran çobanlara qarış gəz,

Gündüz günəşə vurul, axşam Ayla barış gəz.
Ədviiyat sat, şərbət iç, qəhvə istə fincanla,
Keç susuz səhraları, hikmət yüklü karvanla.
Qəmlən qərib axşama, gül gülən səhərlərə,
Yollarla yoldaşlıq et çöllərdən səhərlərə.

Hafiz getdiyi kavan gədikləri aşanda,
Sarvan üstünə gələn qorxuya savaşanda
Sıxılıb hürküclərə nicat umanda göydən
Qovala əşkiyanı cəsur qəzəlinlə sən.
Zinqirovu dinləyib ulduzlar da mürgülər,
Karvanı xilas edər söylədiyin türkülər.

Ya meyxana, ya hamam... səni xatırlasa kim,
Anında uçub gedər ürəyimdən həsrətim.
Üzündən yaşığını kənara çəkəndə yar,
Yer qaçar ayagımdan, dünya ətirlə dolar,
Hər yerdə gəlsin dilə Hafizin misraları
Bələdçitək aparsın bizi mənzilə səri.

Orda ki, şair sözü ucadır tacı-taxtdan,
Çəkinin qısqanlıqla yenə zəhər yaymaqdan!
Burda şair sözünün yolunu kəsmək çətin,
Ərk ilə qapısını döyəcləyir cənnətin.
Çox hikmətlər öyrədib, çalışıb alnında tər.
Burda isə ölümsüz, əbədi həyat istər!

Qurtuluş yazısı

Əqiq daşı tilsimlidir,
İnsanlara şəfa verir, sevinc verir,
Süd bəyaz bir çərçivədə,
Sən onu öp, ya da toxun,
Dinclik tapsın yorğun ruhun.
Üstündəki söz Allahsa,
Nicat buldun, batma yasa.
Qoruduğu ayətlə bir
O sənin də köməyindir.
Pislikləri silib atar,
Sevginə də atəş qatar.

¹ - Höte Şərqiñ zəngin folklorundan xəbərdar idi. Buna görə də aforizmlər və hikmətli sözlərlə danışmağa çalışırıdı. "Şərq və Qərb divanı" buna bir misaldır.

Xanımlara çox yaraşır
Bu müqəddəs nəzər daşı.¹

Daş üstündə oymaq çətin
O ilahi ayətləri.
Daşda söz də qısılbıdır,
Tanrı sözü kağızlara yazılıbdır.
Kağız Allah səsi olub,
Uzun-uzun ayətləri mənimsemək
Dindarlara nəsib olub.
Kitab onun əlindəsə
Daş da mənim boynumdadır.
Duaların meydanı gen, varaq-varaq,
Kim istəsə oxuyacaq.
Bilgisini yayacaqdır qısqanmadan,
Bu bilgini öyrənəcək hər oxuyan.

Abraxasdan deyim bir az,²
Ondan kənar qaçmaq olmaz.
Adamları qorxudaraq dəli edən
Bu görünməz əcinnələr
Orda sanki dəyişilir...
Ey, deyəsən, mən çəşiram,
Həmaildən danışıram.
Kiçicik bir medalyonda
Ən ülvi bir sözü yazdır.
Həqiqəti həbs eləyib
Rahatca boynundan asdın!

Azad fakir

Siz təpilin çadırlara, siz qapanın hücrələrə
Mən yəhərdə hakim olum, uçum uzaq ölkələrə.
Ulduz yansın başım üstdə,
sübə nurunu içib gedim,³
Mən atımın qanadında
yad ellərdən keçib gedim.

Ulduzlar bir bələdçidir, yol göstərir bizə göylər,
Dağları aş, çölləri keç, qarşısın göy dənizlər.
Gözünü göydən ayırma, Tanrıının taxt-tacına bax,
Ondan işıq istəyəndə üzünə günəş doğacaq!..

¹ - Əqiq daşı qədim zamanlarda şəhərli və qeyri-adi gücü olan bir zinət əşyası sayılırdı. Özəlliklə əger onun üzərinə Allahın adı və ya bir dini ayə yazılırsa, onda ona talisman kimi baxılır və medalyonlarda, həmaillərdə boğazdan asılır.

² - Cadu sözü.

³ - Höte bu misraları yazarkən Qafqaz xalqlarının hürriyyət istəyini ifadə edən bir cümlədən təsirlənmişdir: "Papağımın üzərində yalnız ulduzları görmək isteyirəm".

Tilsim

Şərq də Allahındır,
Qərb də Allahın.
Cənub, Şimal gözündə tən
Pay veribdir hamiya bir
Öz səxavət kisəsindən...³

Harda olsan ona inan,
Təkcə odur "Adil" olan.
Yüz adından biridir bu,
"Amin!" demək sənin borcun!

Haqq yolundan azsam əgər,
Həmən səhvimi göstərər.
Uçsa da yüz səmtə xəyal,
Sözüm doğru, şeirim halal...

Sənin sonsuz sehrin ilə,
Sevgin ilə, mehrin ilə
Qopdum dünya marağından,
Cismimi də ucaldı can.
* * *

Nəfəsdə Allahın iki lütfü var,
İçin hava ilə dolub-boşalar.
Biri sıxışdırır, biri yaşıdır,
Həyatda nə varsa belə qoşadır.
Allaha şükər elə işin gəlsə tərs,
Şükr elə verəndə yeni bir nəfəs!²

Dörd hədiyyə

Ərəb çöllərinin sadıq övladı,
Uzaq diyarlara çox yürüdü, bax...
Çox karvan bəzədi, çox ov ovladı
Dörd şey bağışladı onlara Allah.

Birisini çalmadır, başına dolar,
Kral taclarından gözəldir şəksiz.
Birisini çadırdır, qanadları var,
Hara istəsəniz dikəcəksiniz.

Birisini qılıncdır, daş qalalardan
Daha etibarlı qoruyur onu.

¹ - Bu misralar Quranın Əl-Bəqərə surəsindən "Şərq də, Qərb də Allahındır, hansı yönə dönürsən dön, Allahın üzü ilə qarşılaşırsan" ayətinin təkrarıdır.

² - Bu misralarda Sədinin "Gülüstan" əsərinin təsiri var: alınan hər nəfəs ömrün uzanmasına, verilən hər nəfəs vücudun rahatlanmasına səbəbdür. Demək ki, hər nəfəsdə iki nemət vardır. Hər nemət üçün də şükür etmək gərəkir.

Bir də mahnilardır, çox uzaqlardan
Oyadır qızların incə ruhunu.

Dilində nəğmə var, əlində çiçək,
Üzündən sürüşüb düşsə örpəyi
Gözəl camalını gizlətməyərək
Yerbəyer eləyər nazla hər şeyi.

Süfrəni bəzəyir dadlı meyvələr,
Ağacda seyr edib çiçəkləri, mən
Nəğmə söyləyirəm səhərə qədər
Ərəbin lütfkar məclislərindən.

Etiraf

Bütün yanğıların atəşdir sonu,
Ruhun alovlarla bürünəcəkdir.
Gecə tüstüsünü udса da onun
Alovu hər yandan görünəcəkdir.

Sevgini gizləmək bundan da çətin
Onu eləsən də könlündən sürgün,
Gurlayan atəsi saf məhəbbətin
Sənin gözlərindən oxunar bir gün.

Dönüb yaz selinə tökülər gözdən,
Nə fikir, nə arzu qalacaq başda.
Görərsən şairin dediyi sözdə
Heç nə yox, öz dəli eşqindən başqa.
İstər sevinc olsun, istər məşəqqət
Hər kəs bu nəğməni dinləsin fəqət.

Gerçək şeir

Hansı qaynaqlardan güc alır şeir,
Nədən ilham atı yoldadır yenə?¹
Nədən əcəminin qəlbi titrəyir,
Köçür aqillərin hafızəsinə?..

Aç öz ürəyini, dayanma bekar,
Həyatın sevgiylə yoğrulmalıdır.
Nədən oxuyursan, oxu, nəğməkar,
Nəğmənin ilk sözü eşq olmalıdır.

Saqi, dayanmadan bizə mey gətir,
Boğaq gül rəngində öz nəfsimizi.

---

¹ - Şair Asiya şeirini qidalandıran üç ünsür: yəni savaş gücü, eşq və nifretə dördüncü bir ünsür olaraq "şərab"¹ əlavə etmişdir.

Eşq ilə şərabın birdir həsrəti,
Yenə tac qoyaraq ucaldar bizi.

Şeirin bir gücü də qılınca bağlı,
Əlində şimşəktək parlayan zaman
Gələndə cəng səsi, savaş sorağı...
Yenə də öndədi şair-qəhrəman.

Bir də nifrət ilə köruklenir söz
Şair pisliklərin düşmənidir, bil.
Hətta orduyla da gəlsə üzbeüz,
Gözəli çirkinə dəyişən deyil.

Dörd hikmət söylədi o qoca ozan,
Elə ki su içdin bu dörd çeşmədən,
Onda görərsən ki, qoşa durursan
Şeir meydanında Hafiz ilə sən.

Yaratmaq və Ruh vermek

Tanrıının əli dəycək,
Palçıqdan dogdu Adəm.
Gəldi yaxşilar tək-tək,
Bir də çoxlu ağlı kəm.

Nəfəs verdi Elohim,¹
Ruh ilə doldu insan.
Keçdi səhər küləyi
Asqırıqla gəldi can.²

O çamır ehtişamla
Qalsa da hələ xamdı.
Nuhun bulduğu camla
Gələn damla ilhamdı.

Palçığın nəbzi vurdu
Suyla islanan anda
Ruhdan bir maya vurdu
Həyat oyandı canda.

Hafız, Nuh qədəhini
Şeirlə doldurub sən
Uca dərgaha məni
Səcdəyə gətirirsən.³

¹ - Elohim ibranice Allah demək olan "Eloha"nın cəm şəklidir.

² - Şair palçıqdan yaradılan anda insanın soyuqdan aşkırdığı haqqında bilgini Hammerin ərəbcə, farsca, türkçə qaynaqlardan istifadə edərək tərtib etdiyi kitabdan oxumuşdur.

³ - Şairə görə, içmək Adəmin yoğrulduğu xəmirin mayalanmasına kömək edən bir işdir. Bu iş görülməsə insan dadsız, bərk bir kütłə olub qalacaq.

Mənzərə

İşiq Tanrısı gələr,
Alar yağmurdan səni.
Yeddi rəngli bir kəmər
Sarar yer kürəsini.

Febdir¹ qapını döyən
Göyün durulan çağı.
Sülh yaratmaq istəyən,
Süslənən göy qurşağı.

Saçına baxma, qoca,
Darıxma niyə təksən.
Buludlar dağılıncı
Yenə də sevəcəksən.

Gözəllik

Üfüqlər dincəlmir sabahdan bəri,
Məni səmalara bağlayır bir nur.
Yerin rəngləriylə göyün rəngləri
Qarışıb al-əlvən bir xırman olur.

Bu nədir, Şirazın min bir çiçəyi
Sübh çağı hörülür bulud saçına.
Ya çadır qurubdur şənlik eləyir,
Vəzir dirsəklənib dağ yamacına.

Nigah meydanıdır şənliyin, sazin,
Qarışıb qırmızı, yaşıl, mor, ala.
Hafız, uzaqlardan doğma Şirazın
Necə yetişibdir soyuq şimala.

Al-əlvən çiçəklər sonsuz bir dəniz
Çöllərdən əl edən lalələr tək-tək
Zəmilər içində qızarır səssiz
Savaş tanrisına acıq verərək.

Sən bu gözəlliyi qoru həmişə,
Ruhunda rənglərdən ocaq yandırsın.
Hər çiçək çevrilib kiçik günəşə
Daim yolunuzu işıqlandırsın.

---

¹ - Burda söhbət işiq Tanrısı Apolondan gedir və saflıq anlamına gəlir.

İxtilaf

Sol sahildə inlədərdi
 Zöhrə bir vaxt fleytanı.
 Sağ sahildə canq ötərdi
 Merih¹ səslərdi insanı.
 Qulağında yaz havası
 Dinclik qarışırda səsə
 Nəzakətli bir fərəhdən.

Savaşlara səsləməsə
 Atışmalar bizi birdən.
 Nə var axı qan-qadada,
 Bu qırğından hara qaçaq?²
 Savaşmaqmı düşür yada
 Fleytalar susmadıqca.
 Bu İsrafil surudurmu
 Kimdir ürək açan bizə.
 Heyrətlənmək yeri deyil,
 Qulaq asın könlünüzə!

Ovqatdakı Keçmiş

Qonşu bağda açmış zərif çiçəklər,³
 Şehli güllər zanbaqlara qarışır.
 Arxadakı kolluqlarsa bir təhər
 Ehtişamlı qayalara dırması.
 Ətəkləri göy meşəylə çevrili
 Dağ şovalye papağıdır tac olmuş.
 Dərələrə "barış" deyir bir əli,
 Bir əli də zirvələrə ucalmış...

Eşq havası!.. Dinər köhnə qəmlərim,
 O bağçanın ətri məni vurardı.
 Dan işığı dilləndirər simləri,
 Əldə rübab yar yolunda durardım.
 Ova səslər ovçuları bir soraq,
 Atəş səsi titrədir six meşəni.
 Çöl-çəməni bir-birinə vuraraq
 Dincəlməyə seçdilər bu guşəni!

Pöhrələnib canlanmada ağaclar
 Bahar gəlir, ruhumuz da ayılsın.
 Burda sizə həyat vermiş duyğular

¹ - Meri savaş Tanrısi, Cupido isə eşq tanrısi Zöhrənin oğludur. Cupido ilə Meri arasındaki anlaşılmazlığı Şərq şairləri, o cümlədən Hafız dəfələrlə dilə gətirmişlər.

² - Hafız bir qəzəlində yazır: "Şərab ver... silaha güvənib fələyin hiyləsindən əmin olmağa dəyməz. Kimsə qədərdən qurtula bilməz."

³ - Gül və zanbaq qədimdən dünyəvi və ilahi sevginin rəmzi sayılmışdır.

Bir könüldən min könülə yayılsın.
 Sevinc payla! Özünə də nuş olsun
 Öz eşqini neçə eşqə qatınca.
 Bir istəyə yüz min istək qoşulsun
 Məhəbbətin bal dadına çatınca.
 Yenə Hafız bizi alıb apardı,
 Onunla bir zirvədədir şövqümüz.
 Bizi ölü durğunluqdan qopardı,
 Eşq yolunu yaşıtmaqdır zövqümüz.

Seir və görüntü

Palçığını dönə-dönə
 Qarışdırır, canlanır daş.¹
 Yunan həyat verdiyinə
 Mehir salır yavaş-yavaş!
 Bizim coşan səadət də
 Fıratdan güc alıb gəlir.
 Yogrulmuşuq bu sürətdən,
 Sularda ruhum dincəlir.

Şeirimizi yayıldığca biz
 Gəlsə bu yanğının sonu.
 Dolub-boşalssa badəmiz.
 Əsirgəməz öz suyunu.

Cəsarət

Əməlindən sağlıq dilər,
 Əyilməz ömrün qışına.
 Şair yenə nəgmə ilə
 Xalqı toplayır başına.
 Bülbül kimi oxu, şair,
 Əyilmə dünya qəminə.
 Yollar səni arzulayır
 Apara öz aləminə.
 Get nəgmənlə tufan qopar,
 Sizildama acı-acı.
 Nəfsinə əsir nəgməkar
 Ruhunda tapar əlacı.

Cəsur və Mahir

Kimsə mənə hirslenməsin, qızmasın,
 Xoşbəxt şair öz sözüylə bir olsun.
 Cansız sözlə kimsə şeir yazmasın,
 Sözü canlı, duyuları hürr olsun.

¹ - Burda şair Piqmalion mifinə işaretə edir. Heykəltəraş olan Piqmalion fil dişindən öz əlləri ilə yaratdığı qızı aşiq olmuşdur.

Sınaqlara çəkilsəm də yüz adla,
Dərd canımı tərk eləməz bircə an.
Mən dəndləri diz çökdürən inadla
Ayrılmaram xeyirxahlıq yolundan.

Təvazöylə ədəb birdir, düşünsən,
Ədəblini əyri niyyət əyəmməz.
Yetkin qızlar ona elçi düşəndən
Ədəb umar, cahilliyi bəyənməz.

Qoca müdrik belə verib öyüdü
O alim ki, sonsuzluqdan, zamandan
Dərslərini dinlədikcə böyüdüm,
Xoş rəftarı öyrənmişəm mən ondan.

Şeir yazmaq hürr düşünmək, azadlıq...
Coşqun ruhla, şövqlə keçər hər anın.
Gözəl xanım, dəyərli dost, yol açıq,
Gel arzumca xidmətində dayanım!

Sən də papaz, nə təkkən var, nə yerin.
Yerini bil, deyilənə qulaq as.
Ürəyimə toxunsa da sözlərin
Mənim ədəb çərçivəmi qırammaz!¹

Ovqatımı poza bilməz bu laflar
Sən getdiyin bu yolu mən gəlirəm.
Söz edilən nə ki qutsal dəyər var
Səndən öncə, səndən yaxşı bilirəm.

Hədyanların məni işdən eləməz,
Dəyirmanım şeirimizi üydür.
Çünki mənim dəyərimi bilən kəs
Sizi döyür, məni daim böyüdür.

Kainatda yeni həyat

Torpaqdadır başlanğıçı həyatın,
Hafız, anlat cahillərə sən bunu.
Şeir söylə şərəfinə sevginin
İnci sözə hopduraraq ruhunu.

Söylə sevgilimin evindəki toz²
Bahalı xalıdan əzizdir sənə.

¹ - Bu şeirdə Məhəmməd peyğəmbərin yaşı adamlara verdiyi dəyər örnek almışdır. Şeirdə eyni zamanda Hafızın də təsiri duyuulur.

² - Toz-torpaq Hafızın şeirlərində çox fərqli mənalarda işlədir. Bu yerdə də Höte Hafızdən təsirlənmişdir. "Ey səhər ruzigarı, sevgilimin qapısından toz gətir ki, Hafızın də qəlb qapısı açılsın" mətni ilə Hötenin bu şeiri arasında yaxınlıq göz önündədir.

Mahmud da diz şökər, heyran qalaraq
Xalının qızıldan işləmlərinə.

Rüzgar sevgilinin qapısındaki
Bütün toz-torpağı qaldırsa göyə,
Onun hər zərrəsi sənin gözündə
Neçə gülüstana-gülzara dəyər.

Mənim şimaldakı duyğularım da
Toz kimi gizlidir yaşılıqlarda,
Cənub qızmarında qopardım, şükür
Halal qismətimi qasırğalardan.

Susur Babi-ali, o xeyirxahim,
Nəyin həsrətiylə ürək darixır.
Mənə müjdə gəlir çəmənliklərdə,
Şükür, göy gurlayır, leysanlar yağır.

İndi buludları aralayaraq
Şimşəklər dənərkən səfil cırağa
O toz xalıları çözüləcəkdir
Yağışın önündə enib torpağa.

Təptəzə torpaqdan yaşıl qanla can,
Fışqirdi, böyüdü eşq ilə bahar.
Bürüdü səssizcə fani dünyani
Yaşıl çəmənlərlə yaşıl duyğular...

Bağışlanmaq həsrəti

Təkcə müdriklərə söylənsin hər şey¹
Kütlə dodağında yüz qeybət bəslər
Mənim xeyir-duam sizlərədi! Ey
Ölüm atəşinə tələsən kəslər.

O eşq gecəsinin sərinliyində
Səni yaradənə yaradır üçin,
Könlünü bir qərib duyğu titrədir,
Göz yaşı axıdır şam sənin üçün.

Sən qala bilməzsən belə zülmətdə
İşıqlar yox olub, hər tərəf qara
Alıb qanadına şübhün şəfəqi
Səni yetirəcək aydınlıqlara.

Sən bu uzaqlıqda ruhunu bəslə,
Bu atəş ölməzlik verəcək sənə.

¹ - Ömər Xəyyamdan tutmuş Yunis Əmrəyə kimi Şərq müdrikləri sırrı ancaq anlayan və yetkin insanlara açmağı tövsiyə etmişlər.

Alovun üstünə uçub həvəslə
Yanıb kül olarsan, sən ey Pərvanə.

Ölümü, olummu? Fərqini bilsən,
Görərsən yaşamaq ən çətin peşə!
Anla ki, ey yolcu, nə zaman gəlsə
Dünyada yenidir ölüm həmişə.¹

* * *

Qamış boy atınca şırınlık yayır,
Dünya şirinləşir baltək, şəkərtək.
Onun hədiyyəsi olan qələmdən
Dadlı nəğmələrim tökülsün gərək.²

Hafiz kitabı: "HAFİZNAMƏ"

Ləqəb

*Sözə gəlin deyilsə,
Ruha da onun bəyi,
Onda verib səs-səsə
Hafizi tərifləyin!*

Şair

Ey Məhəmməd Şəmsəddin,³
Nədən Hafiz adını
Sənə verdi millətin?

Hafiz

Dinlə, cavab verim - təltifə əvəz,
Adimin sırrını mənasında gəz.
Xoşbəxt yaranmışam, hafızəm dərin,
Quran başdan-başa mənim əzbərim,
Köçürtdüm qəlbimə Tanrı nurunu,
Rədd etdim hiylənin min oyununu.
Öyrətdi peyğəmbər qutsal kəlməni,
O da fitnələrdən qorudu məni!
Ruhuma hopdurдум sözün dadını,
Xalq mənə lütf etdi Hafiz adını...

¹ - Şərqdə çox məşhur olan "Şam və Pərvanə" məcazi əsasında yazılmış bu şeir "Divan"ın ən gözəl şeirlərindən yazırlar.

² - Qərb ölkələrində yazarlar qaz lələyini qələm olaraq işlədirildilər. Şərqdə isə qələm üçün şəkər qamışı seçilmişdir. Buna görə də Şərq poeziyasında qələmdən sözüllən sözlərin şirinliyi tez-tez məcaz olaraq işlədirilir.

³ - Hafızın əsil adı Məhəmməd Şəmsəddindir. Hafiz adını ona Quranı əzbər bildiyi üçün vermişdir.

Şair

Hafız, buna görə bənzəyirik biz,
 İstəməm ayrılsın fikirlərimiz.
 Düşüncə ayrılsa qopar qardaşlar,
 Bütün ayrılıqlar fikirdən başlar.
 Mənsə bütünlükə oxşaram sənə,
 Qəlbim - ürəyinə, şeirim - şeirinə.
 Müqəddəs kitablar bizləri sardı,
 O qadın yaylığı, o qutsal simgə
 Peyğəmbər rəsmini alıb apardı.¹
 Yolumu kəssə də neçə manə
 Onu əzizləyib bağırma basdım,
 Mən də hər sözümüz imanla yazdım.
 İnancın o sırlı xəyal gücüylə
 Ürəyim rahatca döyüñür hələ...

Şikayət

Bu şeytanlar, bu cinlər hara belə tələsir,
 Dağda, daşda, çöllərdə kimin ardınca gəzir?²
 Hansı al dili ilə hökm edirlər aləmə,
 Kimi ovcuna alıb atacaq cəhənnəmə?
 Bunlar oğru, yalançı, əzəldən üzüqara,
 Şair yüksək ruhuyla qoşularmı onlara?
 Bax, gör, söz yazanlardan onların fərqi nədir,
 Şərlə vuruşanda da şair xeyirsevəndir!
 Yalqız qalır, təklənir yandıqca məzlumlara,
 Yazır fəryadlarını etibarsız qumlara
 Rüzgar gəlib süpürər yazdığını anında,
 O sevməkdən yorulmaz, sevilməz zamanında...
 Bəzən sözü tərs düşsə Quranla, şəriətlə,
 Yenə də günahından keçərlər mərhəmətlə.
 Siz ey söz əzbərcisi, şəriət alımları,
 Bilicilər, uzmanlar, müdrik söz həkimləri,
 Sadiq müsəlmanlara fəzilət öyrədin ki,
 Qəzəbə tuş olmasın bir kimsə Hafız təki.
 Mirzə isə ağlını çasdırmada hər kəsin
 Necə tapaqq, siz deyin, biz bu işin çarəsin?

¹ - Şair "qutsal simgə" deyəndə - xristian dinindən bəlli olan bir olaya işarə edir. Əfsanəyə görə Həzreti İsa çarmixa aparılırkən Əzizə Veronika onu pəncəredən görmüş, tanmış və yanına gələrək örtüyünü ona vermişdir. Həzreti İsa çarmixa çəkilərkən çəkdiyi əzablar görünməsin deyə üzünü bu yaylıqla sarılmışdır. Sonra bu yaylıq açıllarən onun hər qatında ısanın rəsmi qalıbmış.

² - Romali şairlər inzivaya çəkilmək və toplumdan uzaqlaşmaq istəyəndə yarısı keçi, yarısı insan olduğuna inanılan ilahələr və Demona bənzər varlıqlarla üzləşmişlər. Şərqdə də dağlarda, dərələrdə, qaranlıq yerlərdə cinlərin, pərilərin yaşadığını inanırdılar.

Fitva

Hafızın şeirinə qulp qoyan kəsin
Gərək başı çıxsın sözün sehrindən.
Şairdi, ilhamı sərhəd tanımaz,
Aşar üfüqləri dünya qəhrindən.
Şəriət dəllalı elə bilər ki
Şair uzaq düşüb dinin bəhrindən,
Olumu ölümə təslim edərlər
Tiryəki seçməzlər ilan zəhrindən.¹
Bu gizli savaşın qalibi kimdir? -
Nəfsinə uymadan düz yolu gedən.
Ruhumu əzabdan qorumaq üçün
Hafızın yoluyla gedəcəyəm mən.
"Allah bağışlasın günahımız!"
Dedi Əbüssuud, o fitva verən...²

Alman təşəkkür edir

Ey əziz Əbüssuud, düz hədəfə vurmuşdu,
Şair nə istəyir ki, doğru fitvadan savay?
Onun həyat sevgisi sığmırsa şəriətə
Xırda yanlışlarını keçmişin mirası say.
Kədər içində belə nəşəli görünərsə
Heyrətli ucalıqda qorxmaz, cəsur ürəyi
Onun nəğmələrində fərqi yoxdu qətiyyən
Öldürүү zəhərlə şəfa verən tiryəkin.
Çünkü nə bu öldürür, nə sağaldır digəri,
Çünkü gerçək həyatın təsəllisi ayridir.
Gerçək həyat əbədi məsumiyət əsəri
Şair zərər versə də özünə verər ancaq.
Bəlkə qoca şair də cənnət hurişini
Görən kimi gəncləşib, dəliqanlı olacaq.
Bu qocaya gənc ömrü yazıbmış yazı yanan,
Fitvanla, Əbüssuud, düz hədəfə vurmusan.

Fitva

Mısının şeirini³ götircək dilə
Müftinin içindən qəzəb kükredi.

¹ - Qədim Şərqdə tiryəkdən ilan zəhərinə qarşı dərman kimi istifadə edərdilər.

² - Fridrix Ditsin İstanbuldan Almaniyaya apardığı əlyazmaları ilə tanış olan Höte bir çox Şərq mütəfəkkirleri və şairləri haqqında məlumatlı idi. Fitvaları ilə məşhur olan Osmanlı Şeyxülislam Əbüssüüt haqqında da həmin dövrde məlumatlanmışdı. Əbüssüüt İstanbul ətrafında bir köydə dünyaya gəlmış, 1545-ci ildən başlayaraq tam 30 il Şeyxülislam olmuş və Kipr səfərinə xeyir-dua vermişdir.

³ - Deyilənə görə, Niyazi Mısının şeirlərinin Qurana qarşı olduğu haqqında şayiələr yayılında Şeyxülislam fitva verərək bu şeirlərin mənasını şairin özündən və Allahdan başqa kimse bilməz demişdir.

Atır vərəqləri közə qəzəblə,
 Bir gözəlim kitab məhv olub gedir.
 "Yansın bu kitablar!" - buyurmuş Qazi,
 "Könlündə Mısrının inancı olan
 Qurtara bilsə də odda yanmaqdan
 Allahın şairə sevgisi ilə.
 Ancaq yanlış yola üz tutsa yenə
 Yalvarıb Allahdan mərhəmət dilər!"

Sərhədsiz

Bitirə bilməməyin böyüklüyün zirvəsi,
 Başlaya bilməməyin - taledir, qaçmaq çətin.
 Şeirin - dönən, fırlanan, ulduzlu göy qubbəsi,
 Zərrə qədər fərqi ilkinlə nəhayətin.
 Ortada gətirilən yenə eyni olandır.
 Sona görəcəyiniz başlangıçdan qalandır...

Sən şeir qaynağısan, sözün dağıdır dərdi,¹
 Dalğa-dalğa yayılır, yox sözünün sərhədi.
 Səni öpmək istəyən dodaqlar intizarda,
 Uдум-uдум içəcək bu könül nəgməsini.
 Sevgi dolu bir ürək - dolub-boşalır hər an.
 Xəncər olsan, yenə də içində çekər səni...

Dünya fırlanıb getsin! Uçub olsun bir xəyal,
 Bu yarış meydanında, Hafız, təkcə özün qal!
 Səninlə qardaş kimi mən yarışmaq istərəm,
 Eyş-işrət məclisləri... bu sənin qismətindir,
 Çünkü ikimizə də bir verilmiş sevinc, qəm.
 Qürurum və həyatım sənə məhəbbətimdir.
 İndi alış, ey şeir, öz odunda yenə sən,
 Çünkü köhnədən-köhnə, ən yenidən yenisən!

Nəzirə

Sənin qafiyə tərzin xoş gəlir mənə, düzü,²
 Köhnə ilə yanaşı sevirəm təzə sözü.
 Mənanı seçib, sonra uyğun kəlmə gəzirəm,
 Şeir könlümə yatar təkrar etməsəm sözü.
 Əgər çəşib bir şeyi yazsam ikinci kərə
 Yeni anlam verərəm, sevdırsın bizə sözü.
 Mənada məna qalmaz işlənsə ikinci kəz,
 Burda sənin tərzinlə söyləməz kimsə sözü.
 Bir qığılçım paytaxta yanğın saldığı kimi
 Niyə yabançı kəlmə alovə düzə sözü.

¹ - Bu misralar Hafızın öz şeir dəyirmanlarının abu-həyat suyuyla işlədiyi haqqında fikrindən qaynaqlanmışdır.

² - Hafız qəzəllərinin formasını bəyəndiyini deyən alman şairi əslində şeirlərində qəzəllərin qafiyə sistemini qorunmamışdır. Hafız Divanını tərcümə edən Hammer də qəzəl forması və qafiyə tərzindən imtina etmişdir. Höte bir neçə qəzəl yazdıqdan sonra bu formanı cansız adlandıraq, kənara qoymuşdur.

Alov qalxıb böyüyər, qığılçım unudular,
Rüzgar alıb sovurar, qatar ulduza sözü.
Bir alman da qeyrətlə yeni bir zövq peşində
Səndən irəli gedər, özü istəsə, Sözü...
* * *

Sehirli səslənir vəzn, qafiyə,
İstedad hər şeyə nizam verəcək.
Ancaq boş kəlmələr cansız və qansız
Maskaya dönünçə diksindirəcək.
Hətta ruhları da məmənun eləməz
Köhnə havalara ölü bir biçim,
Olmasa önündə yeni bir seçim.

Açıq sərr

Ey Hafız! Alimlər anlamır səni,
Qeybdən gəlmiş söz! Yalana bax!
O hardan biləcək sözün qədrini,
Din də onlar üçün pərdədir ancaq.

Sənin istedadın yandırır onu,
Sənə çılğın deyən dəlini tanı.
Görür məhsulunun zay olduğunu,
Adınla sıriyır öz şərabını.

Cahilin kamili duyması çətin,
Anlamaz nadanlar sözdə hikməti.
Mutluluq sığışmaz sufi qabına...
Onlar anlamırlar bu həqiqəti.

İşarə

Ancaq anlayıram bu alimləri,
Onları dindirən özünsən, özün.
Şeirdə Allahın zərif pərdəsi,
Ardında min məna gizlənir sözün!

Yel vursa oynayan yelpazəyə bax,
Çiçəklər içində o da çiçəkdir
O qızın gözünü örtəcək, ancaq
Özünü gizlədə bilməyəcəkdir.

Di gəl o gözlərdə varlığın itər,
Gözlər gözündədir, bu, Sənə yetər.

Hafızə

Dünyanın dəndləri ağlından çıxmaz,
Gözündən duyarsan kim nə istəsə.

Həsrət vaxta baxmaz, məqama baxmaz,
Vaxtında hökmünü kəsər hər kəsə.

Yüz dərdin, acının sınağındasan,
Gördüm ki, ekizdir göz yaşıyla qan.
Birindən nə qədər yamanlıq görsən
Dönməz bir başqası yaxşılığından.

O sərvi boyluğunun baxışlarına
Vurulub çıxdımsa yolumdan bir az
Ruhumu duyarsan, məni az qına,
Sevgimi cürətin ayağına yaz.

Qaməti sərvdir, ayağı incə,
Torpağa kök atır, ruhuma dalır.
Buludlar tələsir, salam verincə
İçimdə bir şərqli havası çalır.

Ağ üzdə zülfəri bükümlənəndə
Şabalıd telləri yaraşır ağa.
Bir anda ruhumu alır bədəndən,
Saçlar başlayanda dalgalanmağa.

Zülfər oynadıqca açılır alnı
Üfüq təmizlənmiş, Günmü çıxacaq?
Çiynində oynadır rüzgar şalını
Buludmu yuyunur, selmi axacaq.

Lətif bir ədayla titrər dodaqlar,
Dodaqlar azadlıq bəxş edər sənə.
Ani özgürlüyün öz bədəli var,
Qoluna zəncirlər vuracaq yenə.

Nəfəslər udulmuş, geriyə gəlməz,
Uçub qovuşursa əgər ruh ruha.
Müsəkün qoxusunda mutlu olan kəs
Görməz uçub gələn buludu daha!

Atəş bürüyəndə içini tamam,
Atarsan özünü boş qədəhlərə.
Saqi, mən dünyani xatırlamırıam,
Saqi, bu qədəhi doldur yüz kərə.

Xahişlə üzünə boylanır yandan
Gözü şölələnər, qəlbi tutuşar.
Şərab zəvvvarları qamçılıyanda
Səndən tək nəsihət umacağı var.

Sirrini açdıqca gizli aləmlər
 İçi rahatlanar, duyğuları xoş,
 Sinəsi qabarar, biğ yeri tərlər,
 Görərsən önungdə bir gənc oturmuş.

Könlünlə kainat - mənası birsə
 Gizlinlər birbəbir açılmış sənə.
 Sadiq bir sevgiylə işaret versən
 Alimlər yol bular dünya sirrinə!

Heyhat, bu dincliyn qiyməti baha.
 Taxtdan bir soyuqluq duymamalısan.
 Yeni mədhiyyələr qoşanda Şaha
 Vəziri kənarda qoymamalısan.¹

Başqa kim bacarar sən söyləməsən,
 Söz ilə ucaltmaq var iqbalında.
 Sən daim yoldaşlıq edərsən bizə
 Bu həzin, bu aydın həyat yolunda.

Sevgi kitabı: "EŞQNAMƏ"

*Sinəmdəki od nədir?
 Səndən soracağım bu!
 "Mənim könlüm səndədir,
 Özünü qoru!"*

Örnək aşiqlər

Altı sevən cütlük, eşq divanəsi
 Gərək yaddaşında qalsın hər kəsin.
 Birinci Rüstəmlə Rüdabə gəlir,²
 Açı taleləri ürəklər dəlir.
 Günahdan qaçdırılar Yusif, Züleyxa,
 Tarix yollarına qibtəylə baxar.
 Vüsalsız sevginin yarası dərin,
 Yaralı getdilər Fərhadla Şirin.
 Məcnun Leyli deyib gəzdi çölləri,
 Məcnunluq dəb oldu o vaxtdan bəri.
 Qocalıq üz versə bir gün insana,
 Gərək örnək olsun Cəmil, Boteyna.³

¹ - Höte bildirdi ki, Hafız tekçə Şiraz iqtidarında olan ailəyə deyil, bu ailənin yaxınlarına, vəzir-vəkile də mədhiyyələr yazmışdır.

² - Bu sevgi cütlüklerini sadalayarkən almanın şairi bəzi yanlışlığa yol vermişdir.

³ - Deyilənə görə, Cəmille Boteynanın dillərə düşmüş eşqindən xəbər tutan xəlifə Boteynanı hüzuruna çağırır və bu yaşı və sisqa qadında nə tapdığını soruşur. Boteyna deyir: bu xalq niyə səni xəlifə seçir, səndən yaxşısını tapa bilməzlər? Eşq ruh işidir. Almaz kimi parıldar və heç bir ləkə onun parıltısını azalda bilməz.

Bir də Şah Süleyman örnəkdir, şəksiz,¹
 Onun qismətinə düşmüşdür Berkis.
 Hərdən xatırlasan onları tək-tək,
 Məhəbbət səni də tərk etməyəcək.

Daha bir cütlük

Məhəbbət nə puldur, nə də iqtidar,
 Onun daha böyük bir qüdrəti var.
 Nə xəzinə gərək, nə qızıl saray,
 Hamısı xəyaldır sevgidən savay.
 Bir eşq dastanı da dillərdə gəzər,
 Hər sözü peyğəmbər sözünə bənzər.
 Vamiq ilə Əzra deyilir ona,²
 Qəmlı tarixlərin yadigarına...
 Bilən yox işləri, məsləkləri nə,
 Sadəcə heyranıq sevgilərinə.
 İnsanlıq durduqca xəyaldan çıxmaz
 Vamiqlə Azranı saran ehtiras...

Oxu kitabı

Sevgi salnaməsi ən ali kitab,
 Orda hər suala taparsan cavab.
 Özünü güzgüdə görmək istəsən
 Sən də bu kitabı vərəqləyərsən.
 Beşcə səhifəyə sığmış səadət,
 Sonra fəsil-fəsil ayrılıq, həsrət.
 Görüş beş-üç cümlə, ya da bircə an,
 Xösbəxtlik büsbütün çıxbıdı yaddan.
 Bir cild başdan-başa göz yaşıyla qəm,
 Oxuyub sonuna çata bilmirəm.
 Ey, böyük Nizami! Sözü sərr dolu!
 Şeirindən başlanır həqiqət yolu.
 Açısan bu düyüünü, etsən aşikar,
 Aşıqlər biryolluq qovuşardılar...

Bəli, o gözlərdi

Bəli, o baxışlar tapmışdı məni,
 Bəli, o dodaqlar öpmüşdü məni,
 Əllər oxşamağın acıydı, bəli.
 Döşlər qönçələrin tacıydı, bəli.

¹ - Davud peyğəmbərin oğlu olan Süleyman peyğəmbər haqqında bu əfsanə geniş yayılmışdır. Süleyman peyğəmbərin Sabah məleykəsi Bilqeyisle tanışlığı şanapipik quşu vasitəsilə olmuşdur. Bir dəfə Süleyman peyğəmbərin çox sevdiyi quş uzaqlara - Sabah ölkəsinə uçmuş və həmin ölkənin məleykəsi Bilqeyisdən ona xəbər gətirmişdir. Süleyman günəşə tapınan Bilqeyisi öz dininə gətirmiş və onunla evlənmişdir.

² - Vamiq və Əzra Sasanilər dövrünə aid məşhur bir eşq hekayəsidir və dəfələrlə müxtəlif şairlər tərəfindən qələmə alınmışdır.

Yanırdı, sevişmək hərisi idi,
Cənnətin ən gözəl pərisi idi.
Mənə təslim oldu, qaça bilmədim,
O isti yuvadan uça bilmədim.
O mənim qəlbimdə əbədi qaldı,
O özünü verib canımı aldı.

Xəbərdarlıq

Zülfələri tor misalı,
Arxasınca süründüm.
Nəymış Hafızın hali?
Mən də dostuma döndüm.

Bizim qadınlara bax,
Hörür uzun hörukler.
Dəbilqəni qoyaraq
Əsgərtək savaş bəklər.

Ağılla həyat sürən
Razi olarmı buna?
Qopub dəmir zəncirdən
Düşə ipək toruna.

Dalmaq

Gur saçlar qıvrım-qıvrım, içində sevimli baş,
Suya baş vuran kimi bu gur axına dalmaq,
Sevib oxşayıb qəlbən, onun əsiri olmaq,
Onu əzizlədikcə qeyb olmaq yavaş-yavaş...
Öpüb yanaqlarından, gözündən, dodağından
Atılım alovuna, kül olum qucağında.

Beşdişli darağımla lülə saçlar daransın,
Ürəyim yenə sevsin, sevdikcə yaralansın.
Mərmər sinə önumdə açılıbdır öncədən,
Qulaqlar da kənardə qalmasın əyləncədən.
Zərif bədən, gül əndam, cənnətin hürr havası,
Dodaqlar öpə-öpə ölməz bir əsər yazır.
Əlim saç yolcusudur: sona çatmaq istəmir.
Ürək eşq oyunundan bezib yatmaq istəmir.
Hafız, belə yaşadın, yana-yana, sən belə,
Növbə bizə yetişdi biz variq indən belə.

Şübhəli

Baxmaq deyildir asan
Zümrüd bəzəklərinə.

Susum, yoxsa yaraşan
Sözlər axtarım sənə?

Danışsan da, sussan da
Unutma yaşıl rəngi.
Xilas ol yaralardan,
Gəlsin ömrün ahəngi.

Sənə xoşsa qiraət,
At bu hökmü, kini sən!
"Baxsan iksir, duysan dərd...
Sən də zümrüd kimisən?"

* * *

Ah sevgilim, o dəmir
Cilddə şeirin əsir.
Quşlar qəfəs istəmir,
Öz göyünə tələsir.

Zaman pozur, köhnəldir,
Şeirinsə yaşamalı.
Hər misrası əbədi
Sevgi kimi qalmalı.

Pis təsəlli

Duyunca yoxluğunu
Gecə zar-zar ağladım.
Xortdanlar gördü bunu,
Göz yaşımi saxladım.
"Ey xəyal övladları,
Yuxuma girərdiniz,
İndi söyləyin bari,
Nədir sizin dərdiniz?
Göz yaşı boğur məni
Ürəyim istəmədən.
Məndən betərlərini
Gözünüz görmür nədən?
Yolumu bitirmişəm,
Kürəyimdə ağır yük.
Bir sərvət itirmişəm
Mənə qalan dərd böyük..."
Bir alıməm, ya cahil
Məhəl qoymadan mənə,
Keçib getdilər bir-bir
Hərəsi öz işinə...

Qənaətkar

"Nazıyla sığınsa da qucağına, inanma,"
"Əzizim, ah-zar etmə, səndədir könlü qızın."

Yox dilinə aldanıb, onu özünkü sanma.
Varlığı sevindirməz məni bu vəfasızın.

Şair

Sənin üzrxahlığın ehtiramdır, hörmətdir,
Eşqim mənə aiddir, vərdişim qənaətdir.
Sevgi işvə-naz deyil, bağlanmaqdır ürəkdən,
Etibar itməməli yalan söz eşitməkdən.

Salam

Ah mən necə xoşbəxtəm,
Səyahət elədiyim
Bir diyarda daşlarda
Qədim izlər gəzirkən
Gördüm bir şanapipik¹
Gözəl tacını açıb
Sularda qamətinə,
Tacına baxır nazla.
Tez üstümə yüyürdü.
Dedim ki, sən gözəlsən,
Tələs, vaxt itirmədən
Ara sevgilimi sən.
Söylə ona aşiqəm
Ömrümün sonunacan.
Süleyman peyğəmbərdən
Saba məleykəsinə
Sən xəbər aparırdın.
Şirin bir xatirən var
Köməyini məndən də
Əsirgəmə, nə olar!

Yenilmək

Təbəssümün azalmır, əriyb getsən də sən,
Alışib yana-yana nəgmə də söyləyirsən...

Şair

Eşq mənim ömrümə düşmən kəsilmiş,
Etiraf edirəm, beləymiş qədər,
Dilimin ucunda həzin nəgmələr.
Bax yanın şamlarda sonsuz qürura!
Əriyə-əriyə qərq edir nura...

---

¹ - Şanapipik Süleyman peyğəmbərin məktubunu Bilqeyisə aparan quşa işarə edilir. Bir adı da Çalı quşudur.

Tənhalıq arayan eşq iztirabı
 Boş guşə gəzirkən yuva qurmağa
 Mənim ürəyimə sığınib qaldı,
 Onu tərk eyləyib gedərmi daha?

Qaçılmaz

Bağçada quşları susduran hanı,
 Nəğmə yaqmurları döyəcək səni.
 Kim yasaq edəcək qırxın zamanı
 Qorxan qoyunların titrəməsini.

Mən də quzu kimi qayçı altında
 Kilkəli saçımdan əndişələnsəm,
 Dəlləyin əlindən tutub son anda,
 Saçıma toxunma, nə olar, desəm,
 Kim yasaq qoyacaq nəğməmə görən
 Göylərə oxuyub durulmağıma?
 Mənə yağışını minnətsiz verən
 Dəli buludlara vurulmağıma?

Əsrarəngiz

Anlamı yox sorğuların, sözlərin,
 Bu rüzgarlar hardan əsir, bilirəm.
 Sevgilimin o füsunkar gözləri
 Nə istəyir, nəyi gəzir, bilirəm.

Qabaqcadan ölçüb-biçdim hər şeyi,
 Yaxşı-yaman bu yollarda sınanar.
 Həm nifrəti, həm də dəli istəyi
 Qəlbinizdən çıxarın, ey insanlar.

Hamı şəşqin gözəlliyyin gücündən,
 Dövranını hansı eldə sürəcək.
 Özü seçilən adamların içindən
 Qoluna kim, qoynuna kim girəcək.

Ən gizli

Biz nöqtə ovçusu, iz aramada,
 Mahirik, yaşadıq ləyaqət ilə.
 Əsfəndim, bilirik sevdiyin kimdir,
 Başqa istəyini demirik hələ.

Zira, gizli deyil aşiq olduğun,
 Gözündən görünür iztirabin çox.
 Lakin aşiqinin bu heyranlıqla
 Səni sevdiyinə inamımız yox.

Xeyirxah adamlar, ixtiyar sizin,
Görüşün! Məsləhət verirəm bu gün.
Onu görən kimi qorxacaqsınız,
Getsə, yanarsınız paranız üçün...

Salın yadınıza Şəhabəddini
Ona iradədir, sizə oyundur.
Hamının gözünün qabağında
Ərəfat dağında çilpaq soyundu.

İstər kralların taxtı önündə,
İstər hüzurunda öz sevgilinin
Adı zikr olunub dilə gəlirsə,
Əsil mükafatın bu olar sənin.

Xatırla Məcnunun vəsiyyətini,
Qişqırıb nə dedi vida anında:
Leyli olan yerdə unudun məni,
Adım çəkilməsin onun yanında.

Təkfirnamə kitabı: "DÜŞÜNCƏLƏR"

*Dinlə bu rübabın nəsihətini,
Kamalın vardırsa, susub qulaq as!
Ağıldan kəmlərə - xoşbəxtliyinin
Açarımı versən bir şey anlamaz!*

*Rübəb necə öyür təzə gəlini?
"Kaş ki, ən gözəllər - ən yaxşı ola".
Ancaq aramıza dostca gələnin
Həm yaxşı, həm gözəl naxışı ola...*

Beş nəsihət

Öyündün kimsəyə zərəri olmaz,
Onu sırga edib qulağından as.
Doğmaz lovğalıqdan dostluq meyvəsi,
Batar kobudluqda nəzakət səsi.

Böyüklik gözləmə pis adamlardan,
Ağıllı adamı anlamaz nadan.
Yolları ayridir yalanla düzün,
Çixmasın yadından beş sadə sözüm.

Daha beş nəsihət

- Vaxtı unutduran qüvvə varmı?
- Var!

Çalışan, iş görən vaxtı unudar!
 - Nədən uzanır zaman?
 - Boş-bekar oturmaqdan!
 - Nədir borca batıran?
 - Miskincə boyun buran...
 - Bəs qazancın yolu nə!
 - Uyma boş düşüncənə!
 - Səncə nə deməkdir
 Şərəf, əsalət?
 - Qorunmaq qüdrəti, düşmənə nifrət!

Gənc qızların baxışları

Gənc qızların göz vurması - ağlı başından alan,
 Xumar gözlər çox dadlıdır, ancaq sərxoş olmadan...
 Bəy əfəndi salam versə rəftarını düz anla,
 Son bahara günəş doğar xoş niyyətli salamlı.
 Bunlardan da daha dadlı və uca
 Möhtac əli sevindirmək doyunca.
 Bir fağırin ürəyini güldürmək,
 Ehtiyacı mərhəmətlə öldürmək...
 O məsumun sahibini itirmə,
 O salamı, o qeyrəti bitirmə.

Pendnamədə nə yazılır

"Pendnamə"ni oxu coşqun həvəslə
 Öz fikrindir, olacaqdır gərəyin.
 Ehsan verib bağlandığın hər kəslə
 Yenə səni qovuşturar ürəyin.
 Qoy yoxsullar pay alsınlar əlindən,
 Xəsis olma, çox da həyat xəsisdir.
 Hafiz demiş, ən qayğılı günün də
 Keçən gündən milyon kərə əzizdir!

Nalbəndə yolun düşsə

At sürüb, keçib getsən bir nalbəndin yanından
 Nə biləsən atını nallayacaq nə zaman.
 Boş çöldə bir küməyə sataşsa da gözlərin
 Bilməzsən o kümədə bir qız səni gözləyir.
 Bir cəsur dəliqanlı yoluna çıxsa birdən
 Bilməzsən yarışsanız o yixacaq, yoxsa sən.
 Baxırsan üfüqəcən uzanır üzüm bağı,
 Bilməzsən meyxanaya o bağ verir növrağı.
 Sən də belə gəlmisən, bu dünyaya sor, ara,
 Daha söhbəti kəsək, ehtiyac yox təkrara.

Yabançının salamını al

Salam al, salam verən tanış oldu-olmadı,
 Sanki köhnə dostundur, dilində Allah adı.
 Sonra ayrılan zaman "Xoşca qal!" söylə ona,
 Onun yolu Günbatan, sən tələs Gündoğana.
 İlər sonra yolunuz kəsişərsə qəfildən,
 Qışqırıb deyərsiniz: "Tanimadın, mənəm, mən!"
 Sanki vaxt orağıyla ömrünüz biçilməmiş.
 Zirvələr açılmamış, dənizlər keçilməmiş.
 Sanki saysız günəşlər doğulub batmamışdır.
 Ruhunuzu heç yerdə təklik qanatmamışdır.
 İndi malları sayın, paylaşın qazancları,
 Yeni bir güvənc ilə kəsin əhdi-peymani.
 Salam de, xəzinə bul, dal sərvət dəryasına,
 Salam de gördüğünə, salam al dostcasına.

Sənin qüsurların

Qüsurundan söz düşsə
 Verəcəklər səs-səsə.
 Söyləsələr yaxşısan,
 Səsi çıxmaz, versə can.
 Kaş ki, bu dostlarımın
 Bir az ağılı olaydı.
 Dillərində tərifin,
 Yaxşılığın olaydı.
 O vaxt sevinərək mən
 Kimliyini bilərdim.
 Zövq alıb söhbətindən
 Sirrlərini böleydim.
 Aldanmaq qəbahətmə?
 Zahidlərdən dərs aldım.
 Yanıldım, tövbə etdim,
 Zirvələrə ucaldım.

Bazarlar səni çəkər

Çarşı-bazar çağıracaq səni hər gün,
 Ticarətdən yol açılır bilgi üçün.
 Ətrafına kim boylansa gizli, aşkar
 Görər Tanrı sevgisində nə hikmət var.
 Əlləşirsən dayanmadan, yorğun, üzgün,
 Elm öyrənib, çox düşünüb bilmək üçün.
 Məqsədinə gedən yolu təmizlə sən,
 Qapılar aç, heç yorulma dinləməkdən.
 Bir cavaba yetişincə yüzü yağar,
 Haqqımız yox Tanrimizi unutmağa.
 İnsan oğlu sona qədər sevsə əgər,
 İlahi də onu seçib, əzizləyər!

Mən belə dürüst olmaqla

Belə dürüst olmaqla
 Axı nə qazanmışsam?
 Ürəyimi yeyərək,
 Özümü yandırmışam.
 Onsuz da bu düzlüyün
 Dəyərini bilən az.
 Müqəddəs olsan belə
 Nadan səni anlamaz.
 Bəs nədir çıxış yolu, gecə-gündüz aradım,
 Ürəyim sizildədi bu sağalmaz yaradan.
 Hiylə, kələk, əyrilik... mənə kömək olmadı.
 Yenə düzlükdən başqa ayrı yolum qalmadı.
 Gördüm dürüst yaşamaq namusum, qeyrətimdir.
 Düzlük mənim taleyim, əbədi qismətimdir.

Hansı qapıdan girdiyini sorma

Söylə tanrı hökmünə
 Açıldı hansı pərdə.
 Sorma nə fərqi sənə,
 Dayan, durduğun yerdə.

Alim öz əməlində,
 İqtidar öz işində...
 Biri dərs deməyində
 Biri sərvət peşində.

Dövlətə sadıq olsan,
 Qorusan sifətini,
 Qazandığın bu ad-san
 Artırar hörmətini.

Sənin sədaqətini
 Prins də görər bir gün.
 Verər öz qiymətini,
 Yol açar sənin üçün.

Sorma hardan gəldiyimi

Mən hayandan gəlmisəm bu yerlərə, nə üçün,
 Məni bu sınaqlara niyə çəkir qədərim?
 İçim dolu fərəhlə, ovqatım xoşdur bu gün,
 Dost kimi qarşılaşdı sevinc ilə kədərim.

Onlar birləşə bilə, qəm sevincə daşına
 Ağlamaq, gülmək olmur dünyada təkbaşına...

Bir-birinin ardınca

Hər kəsə eynidir həyatın sonu,
Cəsur da, qorxaq da gedəcək, şəksiz.
Əl çəkin, qoy qısa ömür yolunu
Çiçək dərə-dərə keçib gedək biz.

Biri nifrət səpir, biri kin biçir
Biz sevgi tarlası becərən zaman.
Bilmir ki, mərhəmət ondan yan qaçıır
Ruhunu zülmətə qapdırdığından...

Xanımları qırmayaq

Qoru onu, sərhədini çox aşma,
Əyri desən, səni əyri sanacaq.
Əyriliyi düzəltməyə çalışma,
Düzəltsəydi əlindəcə sinacaq.

Heç toxunma, qoy yaşasın beləcə,
Adəm oğlu, yoxsa yolun ayrılar.
Qoy artmasın əyriliyi getdikcə,
Yoxsa sənin bir qabırğan qırılar.¹

Həyat axmaq bir zarafatdır

Bilirsənmi nədir həyat,
Ağılalmaz bir zarafat.
Su verəndə çörək verməz,
Yol verəndə ürək verməz.
Sözün varmı? Gütün necə?
Düşmən qalır! Öcün necə?
Bəxt tanrılıq, oyun bizlik,
Malın, mülkün - talesizlik.
Sən qiymadın, zaman qıyar,
Varisinə miras qoyar...

İllər səndən çox şey aldı

İllər alıb apardı nə vardısa əlində,
Ehtirasın, şəhvətin sözüb getdi külündə.
Hanı sonsuz yolların vətəninin çölündə.
Şərəf, ümid, yüz tərif böyüklerin dilindən
Fəqət bu gün baxan yox o keçmiş şöhrətinə.
Nahaqdan bel bağlama xalqın mərhəmətinə.

¹ - Quranda qadının kişinin qabırğasından yaradıldığı yazılmır. Bu, xristianlıqdan gelir.
Dəhr surəsi, ayət 2.

Zaman istehza edir, artıq boş qalmış əlin,
 Araban yaxınlaşır! Əl eləyir əcəlin.
 Bilirəm nə haldasan, ürəyin necə atır.
 Sus! Mənə bəs eləyər keçən eşqim, həyatım!

Bilənlərə halımı söyləmək

Deyirlər gen olar məsləhətli don,
 Sirrini açmaqdan olmasın qorxun.
 Bir ağsaqqal alim bilsə dərdini,
 Söyüzlə bələdan qurtarar səni.
 Bağlı qapıları üzünə açar,
 O bilir nələrə ehtiyacın var.

Yaxşılardı aldadılır

İstismar edilir əyilməz insan,
 Xəsis də lüt qalib soyulduğundan.
 Fərasət sahibləri yalana əsir,
 Düz deyən dilləri əyri əl kəsir.
 İşiq yayanların öz ömrü qara,
 Axmaqlar hökm edir ağıllılara.
 Zalimdan çəkinib, pisdən uzaq gəz,
 İlani gördünmü, tez başını əz!

Əmr verə bilən tərifləyir

Əmr verə bilən həm də mədh edir,
 Ənam da paylayır yeri gələndə.
 Ey sadiq xidmətçi, qəzəbin nədir?
 Kim küsür, kim hesab soruşur səndən?

Cavab verməliyikən sorğular sorur,
 Onun düşüncəsi dəyişir hər gün,
 Gün boyu növbənöv oyunlar qurur
 Sənin oyununu öyrənmək üçün.

Uca şəxsiyyətlər qürurlanmasın,
 Siz də yoxsullartək çalışın yenə.
 Qədər nə olacaq, göstərər zaman,
 Sığının Allahın mərhəmətinə.

Şah Şüca və bənzərlərinə

Qarşı sahilindən Amu-Dəryanın
 Bütün gözəlliyi, coşqusu ilə
 Yayılan nəgməmiz tutub dünyani,
 Sənin yollarını vəsf edir hələ.

Diriyik, uzağıq tərəddüdlərdən,
Önündən qaçmadıq heç əziyyətin.
Ömrün uzun olsun söyləyirəm mən,
Var olsun, Şah Şüca, qoy səltənətin...

Ən böyük lütf

Öncə, sahilində mənə bənzəyən,
Xəyalı göylərdə bir bəyi tapdim.
Onunla danışib əhvallaşınca
Yanımda bir qəlbi kövrəyi tapdim.¹
Onlar da etibar edincə mənə
Xoş oldu, dünyada hər nəyi tapdim.
Qoruduq saygıyla bir-birimizi,
Sanki aradığım xəzinəyi tapdim.
Durub xidmətində iki kişinin
Ətrini tən bölən çiçəyi tapdim.
Onlar da şad oldu bu tanışlığa,
Gəzib aradığım köməyi tapdim.
Sirdaşım oldular illər uzunu,
Yıxılan könlümə dirəyi tapdim.²

Firdovsi deyir ki

Ey dünya! Utanmaz və qərəzlisən,³
Böyüdüb, öyrədib, öldürəcəksən.
Təkcə ilahinin qoruduğunu
Yüksəldib, bəzəyib, güldürəcəksən.

Zənginlik nədir

Zənginlik günəşi andırır mənə,
Bizi də isidir, dilənçini də.
O zaman dünyanın zənginliyinə
Yazılıq dilənçilər həsrətdir nədən?..

Cəlaləddin Rumi deyir ki

Dünya dedikləri bir yuxudur, bil,
Yolçusan, getdiyin yer sənlik deyil.
İstini-soyuğu tale seçəcək,
Göz açıb-yumunca ömür keçəcək.⁴

¹ - Şair burada Dük Karl Auqus və onun həyat yoldaşı Lüsini nəzərdə tutmuşdur.

² - Müəllif bu şeirdə qəzəl vəznindən istifadə edir.

³ - Şeirin ilk iki misrası Firdovsinin "Şahnamə"sindən tərcümədir.

⁴ - Bu dörtlük Mövlənanın "Məsnəvi"sindən alman dilinə çevrilmiş bir parçanın sərbəst şəkildə yenidən işlənmiş variantıdır.

Züleyxa deyir ki

Əlbəttə ki, gözələm aynanın nəzərində,
Qocalıq söhbatları əsla xətrimə dəyməz.
Hər şey əbədidirsə Tanrıının hüzurunda,
Onu sevməkdən başqa bizlərə nə qalır bəs?

Sixıntılar kitabı: "RƏNCNAMƏ"

Hardan aldın

Bunu kim verdi sənə,¹
Necə keçdi əlinə?
Hansı odun çıraqısı
Olub tonqal yanğısı.
Hansı küldən, küllükdən
Bu fitili buldun sən?

Yox, mən ruhdan düşmədim,
Sönmüş ocaq eşmədim.
Qismətim uzaq yollar,
Odum parlaq ulduzlar.
Bu dostluğu pozmadım,
Öz Yolumu azmadım.

Bulud-bulud sürünlər
Təpələri bürüyər.
Hər çoban bir pərvanə,
İşiq bağışlar mənə.
Hər gözdə sevgi vardı,
Nə gözəl insanlardı!

Gecədən qorxu yağır,
Savaş xəbəri ağır.
Nərildəyən dəvələr
Qara sükutu dələr.
Bu karvanı qoruyan
Hər gənc - məğrur qəhrəman.

Fərqi yox isti-soyuq,
Bu səfərin sonu yox.
Bu nə əbədi köçdür,
Ömrümüz yolda keçdi.
Üstdə ulduz salxımı,
Öndə dəniz ilgimi.

---

¹ - Burada müəllif "Şərq-Qərb divanı"ni yazarkən hansı mənbələrə söykəndiyinə işarə edir.

Heç bir qafiyəsi yoxdur

Söz tapa bilməyən qafiyəbazın
 İçində dahilik hikkəsi varkən,
 Coxdan kökdən düşmüş kamançasının
 Səsini göylərin dili sanırkən.¹

Ayaqlar altında yüz zərif fidan,
 Ağıllar möhtacmış xam qoşqusuna.
 "Yaşadım" söyləyə bilərmi insan
 Verəndə haqqını bir başqasına?

Rütbəli, paralı... Ruhları çürük...
 O qədər insan var, əməlləri şər.
 Canında bir qətrə insanlığı yox,
 Ömrü siçovultək zülmətdə keçər.

Yeni süpürgələr süpürən zaman
 "Nə təmiz süpürür" söyləyən alçaq,
 Köhnənin dəyəri itirmi bundan?
 Axı köhnələr də yeniydi bir vaxt.

Xalqlar ayrılmaga qalxırsa birdən,
 Nifrətdir, savaşdır bu yolun sonu.
 Hamının qələbə keçir könlündən,
 Bilmirlər sonunun bir olduğunu...

Bu daş qəlbilərin neçə üzü var,
 Xalqı həqarətlə aparır qana.
 Bu yolda millətdən imdad umanlar
 Dözmür başqasının uğurlarına.

Biri özünü yaxşı və şən hiss etsə

Biri xoşbəxt olsa, nəşəli olsa,
 Qonşusu partlayar paxillığından.
 Ona ləkə yaxar yerindən duran.
 Biri bacarıqlı, ağıllıdırsa
 Böhtanlar içində boğulur yaziq,
 Qanına susayır başından vuran.
 Qəfildən dünyaya göz yumsa, ancaq
 O olar birinci yasxana quran.
 Bütün bu böhtanlar unudulacaq,
 Söyənlər birinci verəcək ehsan.

Qəbrini möhtəşəm abidə süslər,
 Sıraya düzülər xatırə yazan.

¹ - Fars krallarının musiqiçiləri məclislərdə həm də şeir söylərdilər və özlərini həm də böyük şair hesab edərdilər. Höte buna işaret etmişdir.

Bunun nə xeyri var öləndən sonra?
 Ey yasa mənfəət gözüylə baxan!
 Yaxşı olardı ki, bu gözəl adam
 Silinsin riyakar yaddaşınızdan.

Kütlənin gücü

Kütlənin gücündən qorxmaq gərəkir,
 Yox olmuş görünən yenə də parlar.
 Məni müdriklərin məclisi çəkir,
 Sonra da zalımlar və ağıllilar.

Sabaha səsləyər min bir ümidlə
 Neçə mənzil ara, igidlilik göstər.
 Yenə parabeyin, yarımcıq kütlə
 Səni öz zoruna bağlamaq istər.

Mənim azadlığım sərhəd tanımaz,
 Özgür düşüncəmlə xösbəxtəm, düzü.
 Dəlinin dünyada qayğısı olmaz,
 Zəhmətdir alimin gecə-gündüzü.

Sevgiylə, qüdrətlə təfəkkür diri,
 Birləşə bilənlər qorxmaz zamandan.
 Günümü qaraltmaq istəyir biri
 Birisi kölgəmi qılınclayanda.

Hafız də, Hutten də tale ilə tərs,
 Eyni cəhaləti gördülər hərdəm.
 Eyni zülmü çəkir İslam, Xaçpərəst,
 Qəhvəyi, ya mavi cübbəlilərdən.¹

"Mənə düşmənləri söylə birbəbir",
 Kimsə ayırmasın onları əsla.
 Bu eldən olanın günü belədir,
 Keçirdim ömrümü əzabla, yasla...

Mülkünlə məğrursan

Dövlətin çoxdursa batmaram yasa,
 Əksinə, sevinər çevrəmdəkilər.
 Üstəlik, qonşuya əl tutursansa
 Yaxşılıq üstünə yaxşılıq gələr.
 Ancaq baş qaldırıb saymazlıq ilə,
 Sədd çəkib gizləsən öz sərvətini,
 Daha adını da almaram dilə,
 Yaddaş kitabımdan silərəm səni.

¹ - Bu misralarda xristian keşşəfləri və müsəlman xocalarının cübbələrinə işaret edilir.

Hər insan - möcüzə, Tanrı əsəri,
 Gözəllik qalmazdı heç vaxt yarıda.
 Birinin etdiyi bəd əməlləri
 Təkrar etməsəydi başqaları da.
 Bir hikmətli kəlam gəlir qədimdən
 Onu ibrət üçün yada salırlar:
 "Çatmaq istəyirsən mənzilə əgər,
 O zaman bir yerdə getməyə dəyər".

Həyat sınaqlarla, hikmətlə dolu,
 Yoluna yüz cürə ənğəllər çıxar.
 Bələdçi istəməz məhəbbət yolu,
 Nə də bir ortağa ehtiyacım var!
 Sərvət insanları salmasa bəndə
 Ənam veriləndə daha çox gəlir.
 Gözəl şərablar da çox içiləndə
 İnsanı özündən çıxara bilir.

Hafiz də zülmətin içində bir şam,
 Yol açdı düz yola gəlməyənlərə.
 Söylədi sözünü hər səhər-axşam
 Sözün dəyərini bilməyənlərə.
 Kin-küdərət içində gültək solsam da
 Ümid kəsilməsin, yorulmasın təb.
 Tanrıya nə qədər yaxın olsaq da,
 Tərkidünyalığa görmürəm səbəb.

Ada arxayıñ olmaq

Öncədən anlamı varmı bir adın,
 Canlanır körpəyə qoyulan anda.
 Mən gözəl olanı sevirəm, lakin
 Tanrıının əzi vardırsa onda.¹

Kinini yox edər rəhm diləmək,
 Mən düzələk yoluyla gedərəm əlan.
 Mənim peşəm deyil nifrət eləmək
 Eləsəm, nifrətdən göyərəcək qan.

Yaxşını, yamanı ayıร sözümdən
 İnsan doğru yolda əyilir. Nədən?
 Ali dedikləri - elin gözündə
 Hələ çox uzaqdı bu mərtəbədən.

Haqqqa qovuşmağın bircə yolu var,
 O da haqq söyləyən qanunlardadı.
 Görən necə bitir bunca alaqlar
 Görən bu pisliyin kökü hardadır?

¹ - Bu şeir pis işlərə qarşı etirazdır. Almanları münaqişələrdən və fitnə-fəsaddan uzaqlaşdırmağa çalışır. Şair panteist inancına uyğun hər şeyin tanrıya bağlı olduğunu inanır.

Sərhədlər silinib illerdən bəri,
Ağıllı - zillətdə, ağılsız - harın.
Heyif cəmiyyətin ən iyrənləri
Tutubdur yerini ən yaxşaların.

Xalqın istiqbalı deyil uzaqda,
Di gəl, başsız toplum sürüdür, heyif,
Zehni qurumuşlar belə bir çağda
Hər kəsi içindən çürüdür, heyif.

İstər Alman söylə, ya Alaman de,
Vətəndaşlar baş qoşmaz bu qurğuya.
Bir köməksiz şərqisi də küçədə
"Köhnə hamam..." mahnısını oxuyar.

Məcnun

O gənc dəliqanlı aşiqdi, şəksiz,
Adına bağlıdır dəlilik dərdi.
Mənim sözlərimdən çəkinməsəniz
Qürurla özümə Məcnun deyərdim.
Ağıl - narahatlıq, aşiqlik - qorxu,
Bir azadlıq eşqi sararsa məni
Qışqırıb deyərlər: Məcnun imiş bu.
Gətirin, tez taxın zəncir ləyəni.
Seyr etmək zəncirlə gəzən Məcnunu
Qəlbi gicitkəntək dalasa hər gün
Belədir ağıllı olmağın sonu,
Deyib, darixarsan istiqlal üçün.¹

* * *

Qan sizi savaşa tələsdirən an
Mən də uğurlayıb "gedin" dedimmi?
Yorğunlar barışa can atan zaman
Bunu ayıblayan söz söylədimmi?

Torunu dənizə atır balıqçı,
Durub sormuşamı bu peşə nədir?
Oymaçı ağacda yüz naxış açır,
Seyr etmək maraqlı bir əyləncədir.

Bəs mənə tanrıdan ərmağan gələn
Ağlı, istedadı sorğulamaq nə?
Mən özüm özümə cəza verirkən
Yer qalmır kiminsə söz-söhbətinə.

Varmi bir gücünüz gücümə bənzər,
Yoxdursa, paxilliq, həsəd, qəm sizin!

---

¹ - Bu şeirdə də Hafız divanının və türk Oğuznaməsinin açıq təsiri duyulur.

Görün nə söyləyir yazdığınım əsər,
Gedin o yol sizin, cəhənnəm sizin!

Yolçunun dincliyi

Yolcu, sapma öz yolundan,
Şikayətin yox mənəsi.
Güclü olmuş suçlu olan,
Belə yazılıbmış yazı.

Sərvət oğruları sevir,
Yaxşı qalar, pisə gedər.
Nağılları evir-çevir
İşinə yarayan qədər.

Yolcu! Belə səfalətə
Güçün varmı qarşı dursun?
Boş ver! Yenə tufan ötər,
Çör-çöp gəlsin, yel uçursun.¹

Kim nə gözlər dünyadan

Kim nə gözlər bu dünyadan,
Min xəyal qur, birdir sonu.
Sağa, sola burulmaqdan
İtirərsən öz yolunu.
Həyat xızla axıb gedir,
Topal insan, di gülsənə!
İllər öncə möhtac idin
Əvəzini verir sənə.

Özünü mədh etmək

Bir günah olsa da özünü öymək
İş görən günahdan çəkinməz ancaq.
Sırrını faş edən olmasa, demək
Yaxşılard yenə də yaxşı qalacaq.
Səfehlər! Gəldimi nəgmənin dəmi?
Yol verin özünü alım sayana!
Sizin tayınızdır! Heç fərq eləmir,
O da uyacaqdır şirin yalana.

Dildən-dilə yüz rəng alan rəvayət

Dildən-dilə yüz rəng alan rəvayət
Bir tanrısal elmə dönsün, olarmı?

¹ - Şərq və Qərb divanını incələyənlər bu şeirin "Qabusnamə"nin aşağıdakı sətirlərinin təsiri ilə yazılığını söyləyirlər: "Fələk bir qasırğa kimi döndüyündə, təklik aradım. Bəxtin çör-çöpü dünyانın toz-dumanından daha pisdir".

Ey zavallı! Gözünü aç, nəhayət,
 Gör qurama sözündən iz qalarmı.
 Hökmə bağlı başlanğıçı sən anla!
 Nağılda da ağıl yoxsa bir heçdir.
 Bu inancın zincirindən ağılla
 Qutara bilərdin! O da kı, gecdir.

Fransızlıq, ingilislik yapanlar

Kim fransızlıq yapır, kim ingilislik,
 Satışda almanlıq, italyanlıq var.
 Zərrəcə fərqi yox bu gəvəzəlik
 Boş şeydir! Söyləsin lovğalananlar!

Nə ürəyə yatır, nə də təsvirə
 Ağilsız kəslərin bu ucuz malı.
 Niyə vaxt itirir insan boş yerə?
 O, öncə özünü tanıtmalı!

Bu gün yarımcıqlar fürsət taparaq
 Vəzifə tuturlar. Qorxu nahaqdır!
 Sabah güc toplayıb ədalətlə haqq
 Onları yerində oturdacaqdır!

Üç min il! Keçilən yolun işığı
 Cahili zülmətdən qoparmadısa,
 Axıdın siz onu sular aşağı
 Ardınca boylanıb batmadan yasa.

Quranın iqtibası

Müqəddəs Quranın hər kəlməsi haqq,
 Dilindən düşmürsə sənin heç zaman.
 Sehrli sözləri təkrarlayaraq
 Rahatlıq arayır hər bir müsəlman.¹

Dərvişlər boşuna gəzib-dolaşır,
 Cənə yormaqdadır indiki gənclik.
 Beləcə cəmiyyət imansızlaşır...
 Hardasan ey Quran! Əbədi dinclik!

Peyğəmbər deyir ki

Allah Məhəmmədi qorudu hər an,
 Şübhəkar əl çəksin öz inadından.²

¹ - Müəllif burada Allah haqqında bilgilərə yetişmək üçün rəvayətlərə uymamağı məsləhət görür.

² - Hötenin bu şeiri Ölsenerin "Məhəmməd" adlı kitabından qaynaqlanmışdır. Həmin kitabda yazılır: "Allahın Həzrəti Məhəmmədi qoruyub ona yardım edəcəyinə kim şübhə ilə yanaşırsa, o, özünü bir iplə bağlaşın, onda hırsı yatacaq."

Yaradan ona da bir yol göstərib
Evinin tirinə bağlaşın bir ip,
Salsın boğazına, özünü assın,
Yazıqdır, qəlbində qəzəb qalmasın.

Timur deyir ki

Yalançı mollalar! Cavabım kəsə!
Mənim qüdrətimə şübhəniz vardı.
Tanrıının hökmüdür! Əgər istəsə
Mən də bir soxulcan yaradılardım....

Hikmətlər kitabı: "HİKMƏTNAMƏ"

*Bir tilsim kitabı yazıram mən də,
Taraz cavab versin qocaya, gənəcə.
Qoy fala baxanlar vərəqləyəndə
Söz tapa bilsinlər ürəklərinçə.¹*

Bu gündən, bu gecədən nəsə ummaq günahdı,
Qismətini dünəndən ayırıb sənə baxtın...²

* * *

Kim dünyaya gəldisə pis vaxtda, pis günlərdə,
Onun xoşu gələcək hər zaman pisliklərdən.³

* * *

İşə qiymət vermək deyildir asan,
Öncə işgörəni tanımalısan.

* * *

Dənizlər çağlayır, qabarıb daşır.
Sahil uduzacaq onla yarışı.⁴

* * *

Niyə ara-sıra batıram yasa? -
Günümüz uzundur, ömrümüz qısa.

* * *

Ürəyim sinəmdən uçub gedərdi,
Bəlkə özündən də qaçıb gedərdi.
Yarımın köksündə tutardı qərar,
Yarın sinəsindən gözəl yermi var?
Sanki göy üzündə bir ulduz uçur,
Bəzən də məqsədsiz, şüursuz uçur.

¹ - Avropa tədqiqatçıları Quranda taleyə baxma, taleyi oxuma və ya fala baxma işinə heyrətlə yanaşırıldılar. Sonra Şərqdə bu bir vərdişə çevrilmişdi və hətta Hafızın divanına da bir fal kimi yanaşırıldılar.

² - Bu misralar Şərqdə bir karvansara divarına yazılımış.

³ - Höte burada Ditsin kitabından oxuduğu bir türk atalar sözündən qidalanır: "Xoş gün görməyenlər pis günləri də yaxşı zənn edərlər."

⁴ - Bu beytin kökündə Oğuznamənin bir deyimi dayanır: "Dəniz olub daşma, əlindən gəlməyən işə bulaşma".

Süzür asimanda qızaranda dan,
Xəbərsiz, gurlayan qasırgalardan...
Qazansa, uduzsa, fərqi yox ancaq
Geriyə kirlənmiş adı qalacaq.
* * *

Tale səni sınavırsa, demək bunun səbəbi var,
Öz nəfsinin hakimi ol, öz içində cavab axtar.
* * *

Hələ gündüz vaxtıdır, qeyrət etməli insan,
Ruzusunu yiğmali qaranlığa batmadan.
* * *

Nə qurursan dünyada? Dünya qurulub çoxdan,
Tamamlayıb hər işi! Xəlq edib bizi yoxdan.
Sənin püşkün atılmış, tale vermiş qisməti,
Yol da verilmiş sənə, tamamla səyahəti.
Bu ələm, bu qəm-qüssə dəyişməz qədərini,
Taleyin bəlirlənmiş, rüzgar sovurur səni.¹
* * *

Biri ümidiñi üzərsə yerdən,
Əl tutun, üstündə olsun gözünüz.
Xilas eləməyə onu kədərdən
Bitməsin sevgiylə dolu sözünüz.
* * *

"Tənbəlsən, iş vaxtı sixılır canın,
Bəs niyə xoşbəxtlik döyür qapını?"
Xoşbəxtlik tanrısi incimir ancaq,
Qapını döyməkdən yorulmayacaq...²
* * *

Mirasım tükənməz! Çaydır, ümmandır!
Mənim malim - zaman, mülküm - zamandır...³
* * *

Sevgi qarışdırısan yaxşılığına,
Bunu nəslinə də etsən nəsihət,
Miras qoymasan da uşaqlarına,
Nəvələr xeyrini görəcək əlbət.
* * *

Könlü zənginlər var, əzəldən bəri
Nə dedi müdriklər şahı Ənvəri:
"Harda olursan ol, ayrılma haqdan,
Haqdan su içəni qurutmaz zaman."
* * *

¹ - Bu misralar da "Şahnamə"nin təsiri altında yazılmışdır.

² - Burda xoşbəxtlik ilahəsi Fortuna nəzərdə tutulmuşdur.

³ - Bu misraları yazarken müəllif Hummerin Şərq poeziyası haqqında araşdırılmalarına əsaslanmışdır. Hummer bu əsərində atəşli ilhamı və böyük xitabət gücү olan Xaqani Şirvanidən danışarkən onun başqa bir Şərq şairinə müraciətlə dediyi misraları xatırladır.

İçində yaşadığımız il və zaman

Mənim dilim və mənim zamanımdır.

Zaman və məkana zəka öyrədirəm

Başqa cür bacarmaram, zaman mənim zamanımdır.

Düşmənin alçaqdır, bil bundan belə,
Sənə dost oldumu? Harda, nə zaman?
Yazılıq, gecə-gündüz min sitəm ilə
Yalanlar uydurur sənin arxandan.

* * *

Savaşa çəksə də səni bir axmaq,
Bataqlıq səbrlə keçilməlidir.
Ariflər hər yerdə elmindən qabaq,
Könül toxluğuya seçilməlidir.

* * *

Bizlərə pis qonşu olsaydı Tanrı,
Ya sənə, ya mənə bənzəsəydi, bil,
Çox az şey qalardı şərəfimizdən,
Çünki o hər işə qarışan deyil.

* * *

Şərqin şairləri öndədir, şəksiz,
Söyləsək əskiklik gətirməz bizə.
Bərabər gələrik ancaq nifrətlə
Badalaq gəlməkdə bir-birimizə.

* * *

Hamı birincilik yarışındadır...
Ləyaqəti varmı? Soruşma əbəs.
Dünya milyon kərə gözəl olardı
Bacardığı işi görsəydi hər kəs.

* * *

Tanrı, qəzəbinlə bizi az sına,
Biz də bənzəyirik Çalıquşuna...

* * *

Qısqanlıq yeməkdirsə özü-özünü içdən,
Qoy qısqansın rəqibin, sən darıxma qətiyyən.

* * *

Haqqı qorumağın bircə yolu var:
İnaddan əl çəkmə, olacaq xeyri,
Şahinlə ovlanır vəhşi heyvanlar
Bircə gönüqalin qabandan qeyri.¹

* * *

Yolumu bağlayan, önumü kəsən
Papaz zümrəsinə nə söyləyim bəs?
Əgər müdriklərin diliylə desək,
Oğru tutulmasa, suçlu bilinməz.²

* * *

Bir kişi cəsarətlə anırsa qəhrəmanı
Özü də qəhrəmandır, o da tərifə dəyər.
İnsanı necə duysun ömür sürüb dünyanın
İstisi-soyuğundan bircə yol keçməyənlər.

* * *

¹ - Dits Xəzər dənizi ətrafindakı quşlardan bəhs edərkən ov şahinlərinin hətta vəhşi atları belə qanadları ilə vuraraq dayandırdığından və ovçuların onları ələ keçirməsindən bəhs edir.

² - Bu misralar da bir türk atalar sözünə əsaslanır.

Malını sərf elə yaxşılıq üçün,
Göz dikmə əkdiyin bağın barına.
Sərvətin özünə xərclənsə bu gün,
Sabah nə çatacaq övladlarına.

* * *

İnancını, yolunu, altınını qorusan,
Onda övladlarının həyatı olar asan.

* * *

Elə ki qulağına yalan təriflər dəyir,
Bil ki zaman dəyişib, karvanlar ötüb keçmiş.
Yaşlıların sözünü cavanlar hütüleyir,
Sonra elə bilirlər özləri icad etmiş.

* * *

Çətinsə də yolunu get birtəhər,
İxtilafa qoy qatmasın səni şər.
Cahillərlə dərtışanda alimlər
Cəhalətin girdabına düşərlər.

* * *

Bizdən niyə bu qədər uzaqqadır həqiqət,
Öz dərin səbəbində gizli yaşayır əlbət.

* * *

İnsan tez ucalardı sevincin qanadında,
Zamanında anlaya bilsəydi həqiqəti.
Yaşayardı ömrünü daha rahat, arxayın,
Qəlbi daha yumuşaq, addımı daha qəti...

* * *

Yaxşı əməlinlə qaynasın qanın,
Ürəyin yanmasın verdiklərinə.
Suya buraxdırığın halal loxmanın
Əvəzi nə vaxtsa çatacaq sənə!

* * *

Günahsız hörümçəyi öldürdüm, eh vay,
Anladım səhvimi, halim dəyişdi.
Tanrı mənim üçün ayıranda pay
Ona da yaşamaq haqqı vermişdi.¹

* * *

"Gecə zülmət dənizi, Tanrısa nur dənizi!"
Nurunun zərrəsinə həsrət buraxdı bizi.

* * *

Rəngbərəng bir topluluq, hərə öz ləhcəsində
Mehriban laf edirlər Tanrıının süfrəsində.

* * *

Sizin fikrinizcə tamahkaram mən,
Onda vermirsiniz borcumu nədən?

* * *

İstəsən ucadan baxaq dörd yana,
Dirman nərdivanla evin damına.²

¹ - Bu misralarda şair Qurandan ilhamlanıb.

² - Bu kimi hikmətlərini müəllif Şərq xalqlarının atalar sözlərinin təsiri altında yazmışdır.

* * *

Şükr edən xösbəxtdir yəqin həyatda,
İnsanlar gizlidir dilinin altda.

* * *

İki xidmətçisi varsa bir bəyin
Yaxşı xidmət nədir heç bilməyəcək.
Evdə iki xanım! İki örpəyin
Qibtəsi, qeybəti kəsilməyəcək.

* * *

Qalın bu minval ilə, ey sevimli insanlar,
"Autos epha!" - "O bilir, mənsə bilməm" deməkdir.¹
Qadın ilə erkəyin yalnız bir anlamı var:
Hər kəs üçün bu sözlər Həvva, Adəm deməkdir.²

* * *

Tanrıya şürə etməli, bilirsənmi heç niyə,
Elm ilə iztirabı ayırib, böldüyündən.
Xəstələr məhv olardı dalıb ümidsizliyə,
Anlasa özü haqda həkimin bildiyindən.

* * *

Axmaqlar lovğalanıb öz-özünü öyməkdə...
Beləsinin qisməti yalanında gömülümkə.
Əgər İslam - Tanrıya təslimiyyət deməksə,
O zaman İslamdadır həm yaşamaq, həm ölmək.

* * *

Doğulandan çalışdın, bürüdü qayğı səni,
Hər nəslin yeni evi, ancaq olmadı doyan.
Oğlu da tez-tələsik ucaltdı yenisini,
Ancaq öz tikdiyini olmadı tamamlayan.

* * *

Sevirəm evimin hər qonağını,
Hətta hər əşyada qüsür tapanda.
Ancaq, o itirsə etibarını,
Onu saxlamaram heç bircə an da.

* * *

Tanrim, bu kiçik həyət
Sənin də öz evindir.
Ona da ver bərəkət,
Bu bəndəni sevindir!

* * *

Şərab qədəhiylə şeir kitabı
Varsa, məclisimiz çatarmı sona?
Bu gün unudaraq hər iztirabı,
Dalaram həyatın mutluluğuna.

* * *

"Loğman çalışdı, ancaq
Çırkinlik yerindəydi."

¹ - Pifaqor şagirdlərinin tənliyin cavabını tapa bilməyəndə həmişə müəllimlərinə müraciət etdikləri nəzərdə tutulur.

² - Burda bir kəlmə oyunu vardır. Müəllif türk, ərəb, fars, tatar və monqol dillərində Adəm sözünün həm də insan anlamını daşıdığını bilirdi.

Şirin olan qamış yox,
Şirin olan şekərdir.

* * *

Şərq çox möhtəşəmdir, tərifə dəyər,
Biz də qərbililərə sevdirdik onu.
Hafizi oxuyub dərk eləyənlər
Bilir Kalderonun nə olduğunu.¹

* * *

"Ürəyin bir əlin üstündə əsir,
O ikinci əli unutmusan sən".
Sol əlin qalırmı başqa çarəsi,
Sağ əlin sol əli süsləməyirsə.

* * *

Məkkəyə aparsalar İsanın eşşeyini,
Bilirsən nə olardı?
Onun tərbiyəsi artmazdı əsla,
Yenə eşşək qalardı.

* * *

Ayağın altında qalarsa təzək,
Yayılıb hər yanı iyılendirəcək.
Sən onu qəlibə toplasan ancaq,
Sıxılıb, quruyub kərpic olacaq.²

* * *

Üzülməyin əsla siz, ey mötəbər insanlar,
Kimin gəlmədiyini onlar yaxşı biləndir.
Görsən ki sıranızda əskik olan yoldaş var,
Bu onun vərdişidir, həmişə gec gələndir.

* * *

"Gözəl hədiyyələr verənlər çoxdur,
Kimsəyə təşəkkür etmədin nədən?"
Çünki bu sarıdan əndişəm yoxdur,
Unudan deyiləm yaxşılığı mən!

* * *

Dünyada bir təmiz adın qalmalı,
Sözdə yandırıldığı odun qalmalı,
Qoy fikrin qəlbləri işıqlandırsın.

* * *

Etiraz suları gurultu ilə
Bir sağlam ölkəni baslığı zaman
Şeir inciləri saçır sahilə,
Bizim qazancımız odur dünyadan.

Sevimli dost

Sənin zərərinə olduğu halda
Yerinə yetirdin ricalarımı.

¹ - Burda Şərq və Qərb birliliyinin zərurəti və İspaniyanın fəthindən sonra Şərq ədəbiyyatının Qərbdə oyaldığı çox böyük maraq nəzərdə tutulur.

² - Bu hikmətin kökü Ditsin topladığı türk-tatar atalar sözlərinə dayanır.

Heyif ki, yaxşilar azdı mahalda,
Bu sadə insandan dərs alsın hamı.

Vəzir

Onsuz da çox deyil yaxşı adamlar,
Onun xahişini həll etsəm həmən
O da aralanıb gedərdi məndən.
Heyif ki, reallıqdır, belə bölgüyə lənət
Yalanların ardiyca sürüñürsə həqiqət.
Çoxlarına rahatdır belə yaşamaq ancaq
Belə gözəl qadını kimlər sorğulayacaq.
Bəy - yanlışlıq istərdi Həqiqətə ram olsun.
Bayan - Həqiqət deyir qoy Həsrətdən qovrulsun.

* * *

Canımı bu durum çox sıxır, dostlar,
O qədər nitq atıb, şeir qoşan var
Şair də itirir etibarını.

OXULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

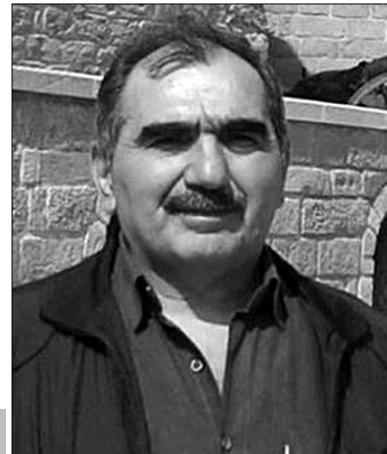
İNDEKS: 76300

◆ Nə s r

Yaşar BÜNYAD

Azan gəmiler İimani

◆ Povest

Əzabdan qurtulan hər kəsə...

*Batan gəminin suya atılan
yükü kimi
kənara atıram ümidlərimi.
Ömrümün divarında
bir gün yenə
kəndir dayanıb
qapı yerinə...*

Vaqif Səmədoğlu

Göydən qar yox, elə bil daş yağırdı...

Əslində, quşbaşydı yağan - lopa-lopa, ağappaq pambıq kimi. Baxan elə bilərdi, yüngül yel titrədən bəyaz tül pərdəydi, göydən asılıb yellənirdi qənşərində. Daş nə gəzirdi göylərdə?!

Sərsəm adamın ağılına gələrdi bu. Hələ ki ağılı başındaydı. Qol-budağı çətirə bənzər küknar ağacının altına düşmüşdü, üst-başına ki tökülmürdü, nədən daş bilsin?

"Qəfil zərbədən gözlərimə zülmət çökmüşdü - nədi, dünya qaranlığa büründü, qeybdən gəlmiş kimi, anlaşılmaz səslər də qulaqlarımı deşirdi. Heç nə görmür, ancaq eşidirdim. Səslər çasdırmışdı məni, səslər...

Onsuz da aça bilmirdim - gözlərim xeyli yumulu qaldı, əllərim də üstündə. Neydisə şaqqaşaraq şaqqıldayırdı, elə bil coşub-daşan dağ çayının qırğındaydım, yaz seli qənbər daşları biri-birinə čırpa-čırpa bir addimlığımdan qovub aparırdı. Sanki irəliyə bircə addım ata bilsəydim, quduz dalğalar qoynuna alıb lap dünyanın o başına aparacaqdı məni... Qulağımıdı səsə düşən... İlahi, bu nə vaxt bitəcək?!

Bir canlı həniri duymaq üçün ciyər dolusu nəfəs alıb bağırmaq istədim, səsim içimdəcə öldü. Uğultunu "boğmaq" üçün başımı ovuclarımla bərk-bərk sıxdım, ovxaladım, ovxaladım... Beynimə tixilib qalmış hay-həşiri qovmağa çalışdım.

Nə qədər vaxt ötmüşdü, bilmirdim. Sanki yer kürəsinin bütün saatları çıq-çıq çıqqıldıyırdı, amma əqrəbləri qırılmışdı - vaxtı göstərmirdi. Gecəsi gündüzünə qarışmışdı dünyanın. Kor dumanda itmiş gəmiydim - arxam haraydı, qənşərim hara, ayird eliyə bilmirdim, gözləyirdim, nəyi gözləyirdim, duman ötəndən sonra hara gedəcəkdir? Başımın içində, ləp dərinliyində dolananlar mənə həm tanışdı, həm də yad. Sebrimi basan, "hələ döz" deyən də o tanış duyğular idı, yad olanlar beynimi qarışdırırdı..."

Handan-hana vücudunu tarmar edən uğultu yavaşıdı, başındaki küt ağrı səngidi, deyəsən, ağılı başına qayıdırı. Bəbəklərinə sarılmış qara tor da əriyib yox oldu. Gözlərinə işıq qayıtdı. Bayaqdan içində ölmüş səsi də dirildi: "Sən özün kömək ol, İlahi!" Elə kallaşmışdı ki, səsini özü də tanımadı.

Gör neçə il idi bu halları keçirmirdi.

Gör neçə il idi beləcə ölüb-dirilmirdi.

Neçə ildi heç tanrıya da belə ağız açmındı.

Deyəsən, tanrı da ancaq eləcsiz durumda ona üz tutan məxluqlarının etibarsızlığıyla çoxdan barışmışdı...

Uzaqda, ləp uzaqlarda, cərgə-cərgə göyə tuşlanmış top lüləsinə bənzər bacalardan, rəqs edilmiş kimi, burula-burula göyə qalxan bozumtul tüstü diqqətini çəkməsəydi, ətrafda nə kəndi, nə də üfüq boyu uzanan ucsuz-bucaqsız ağaçqayın meşəsini ağlına gətirə bilməzdi. Ağaclar kimi kənd də qarın altında itib-batmışdı, təkcə kərpic bacalar məğrur-məğrur dikəlmışdı göy üzünə - qara-borana təslim olmurdu.

Azca sevindi. "İtlər hürsəydi, eşidilərdi. Kənd ola, iti hürməyə? Heç işıq da gözə dəymir. Deməli, uzaqdı çox..." Anı təsəllidən ürəyi sakitləşsə də, bu mənzərə ona boş ümidiñ özgə bir şey vermədi; axı ora çatacaq, yetəcək hali nə gəzirdi?! Ona elə gəldi ki, düşdüyü halla necə, nə qədər getsə də, bu bəyazlıq bitən, tükənən deyil.

Özgə vaxt olsaydı, qarşısında açılan təkrarsız, göz oxşayan mavi-bəyaz mənzərəyə heyranlıqla baxıb sevinərdi. Ayın parlaq işığında ətraf elə qüsursuz, elə bakırəydi, sanki tanrıyla şərik olmağa iddialı rəssam fırçasından çıxmışdı. Özgə vaxt olsaydı... İndi isə nəinki "dünyanı xilas edəcək" gözəlliyyə, hətta başına gələnlərdən sonra gözündən düşmüş öz varlığına belə nifrət edirdi.

Yıxılanda, qarın üstüylə xeyli diyirlənmişdi. Əzələləri göynəyirdi. Deyəsən, hündür qar təpəciyinə ilişib dayananda ciyinini azca zədələmişdi də. Azca yox, ləp əməllicə əzilmişdi. Özünə gələnə qədər xeyli arxası üstə qaldı. Başı üstündə şaxtanı vecinə almayan qoca küknar ağacının yamyasıl iynəli budaqları çətirlənirdi. Budaqlarından sallanan qəhvəyi-gümüşü qozalar yeni il oyuncaqlarını xatırladırdı. Yadına düşdü ki, bayrama az qalır. "Atam deyərdi ki, əvvəllər hər evdə canlı yolka bəzənərdi, şam meşəsinin ətri bir həftə evdən getməzdi, o ləzzəti də çox gördülər, əvəzində eybəcər plastmas yoklar evlərə ayaq açdı. Cansızlaşdı hər şey..."

Duyğuları onu bir anlığa qarlı-çovğunlu rus çöllərindən qoparıb uzaqlara - kişi qarlı olsa da, küknarı, yeni il bayramı yamaq kimi görükən məmləkətinə apardı, xəyalən həyətlərini dolandı, ağaçın çılpaq budaqlarında "bu da Qismətin qisməti" deyib saxladıqları büzüşmiş narıncı xurmaları qoxudu, evlərini addım-addım, otaq-otaq gəzdi, amma bayramdan əsər-əlamət görmədi; nə saxta, nə doğruçu yolka, nə də yanıb-sönən işıqlar vardı. Heç anası da gözünə sataşmadı. Yaxşı tanıydı anasını, yolka bəzəmək nədi, onsuz heç bayram qazanı da asmazdı axı. Evləri suyu qurumuş

dəyirmanıydı ki durmuşdu. Kövrəldi... Xoş, çox tanış bir qoxu doldu burnuna. Uşaqlıqdan xoşladığı sabun qoxusuydu, şamlıqdan gelirdi...

İlk yadına düşən "peycer"ı oldu. Əlini tez sağ böyrünə toxundurdu. Heç olmasa mesajlaşış vəziyyəti başa salardı... Yanılmırdisa, səhər kəmərinə pərcim etmişdi, adət etdiyi kimi sol tərəfdən. "Ziblə qalmış, evdən çıxanda götürmüştüm axı?" - deyib iki əlini də belində gəzdirdi. Yox idi. "Yəqin yıxılanda düşüb, bəlkə də vaqonda. İndi gəl, qarın içinde peycer tap, görüm necə tapırsan! Zibil!.. Bir ətək pul vermişdim. Hayif..."

Ayağa duranda hırsını soyutmaq üçün təpəciyi dağıtmak gəldi aqlına. Amma nə xeyri, nə qədər əlləşdişə, qar küməsini dağda bilmədi. Alt qat yaman bərk idi. Ayaqqabısının dabaniyla bir az tappıldatdı, tappıldatdı, amma təpəciyi azca dağda bildi. Payızda meşədən kiminsə topladığı, lakin apara bilmədiyi quru ağaç budaqları, daşınması rahat olsun deyə bir adamboyu doğranmış odun parçalarıydı, qış düşəni yağan qarın altında donub daşa dönmüdü. Düzdü, donmuş odun kopasını təpiklədikcə bədənin qırışığı açılırdı, azca istilik gəlirdi canına, amma bu mənasız "əyləncə" də onu tez yordu.

"Bu təpəcik olmasaydı, yəqin, ya o yoğun gövdəli ağaca, ya Allah bilir, başqa nəyə çırılıb şil-küt olacaqdım. Bəxtim gətirib. Təsəlliyyə bax, sən Allah! Tüpürüm belə bəxtə!"

Başına gələnləri, bu qarlı-qadalu məkana hansı şəraitdə düşdүünü götür-qoy eləməyə başındaki küt ağrı, beyninin içindəki uğultu imkan verməsə də, hər şeyi bittə-bittə yadına salmağa, dərk eləməyə çalışırdı. "Axı burda nə işim vardi?" Dağınıq idi fikirləri, yiğib-yığışdırı bilmirdi. Elə bil küknarlığa qarın içiyə diyirlənə-diyirlənə deyil, göydən düşmüdü. Şəhərkənarı son dayanacağa gedən tramvay xətti boyu elektrik dirəkləri də heç görünmürdü. Bəyaz qar "udmuşdu" dirəkləri. Heç şəhərin işıqları da gözə dəymirdi.

"Qismət... Görəsən, babam adımı qoyanda hansı qisməti nəzərdə tutubmuş? Çox güman ki, Allah tamarzı valideynlərimə uzun illərdən sonra övlad, özü də oğul verdiyinə görə. Özgə ad qəhətmiş?! Bu da bir yazdı - alın yazısı. Hər şey başqa cürə ola bilərdi axı..."

Hələ ki barmaqları sözünə baxırdı; əvvəlcə bütün bədən üzvlərinə toxundu, yaxşı-yaxşı yoxladı, boynunda, çıynində və sol dizindəki ağrını saymasa, şükkür, çox yerinin salamat olduğuna sevindi. Burnundan axan qan da qurumuşdu. Axı, Allah eləməmiş, diz qapağı, ya qıcı sınsayıdı, ha bağır, ha çığır, bu iyəsizlikdə səsinə kim hay verəcəkdi? Özünü okeanın tən ortasında gəmidən qovulmuş, üzməyi bacarmayan ələcsiz, ümidsiz biri kimi hiss etdi və bu xof onu elə qorxutdu ki, udqunsa da, burula-burula xirdəyinə qalxıb nəfəsini kəsən qəherin acısını geri ötüre bilmədi. Səksəkəylə o yan-bu yana boylandı. Dünyadan əlaqəsi kəsildiyini, tək-tənha qaldığını indicə dərk etdi... və qorxdu.

Yeri-göyü silkeləyəcək dəli bir çğırtıyla keyləşmiş vücudunu oyatmaq istədi. Ətrafında əli çatası, səsi yetəsi kimsənin olmadığını dərk etdikcə, vahimədən bərəlmış gözlərini qırpmadan qurğuşun kimi boğazına dolmuş qəhəri "qusmaq" üçün ağızını ayırib var gücüylə bağırdı: "Aaaaaaaa-aaaaaa!!!! Aaaağğgg!!!... !!!...!!!!"

Yaxınlıqda bu əcaib naləni eşidən olsaydı, elə bilərdi küt qəməltiyə vəhşi öküz başı kəsirlər. Ancaq buza dönmüş göy üzündə çilik-çilik olan qorxunc bağırtını nə yaxında, nə də uzaqda eşidəcək kimsə yox idi. Sanki dünya bomboşdu...

Havadan zəhrimar tökülürdü...

Bir az soyuq, bir az həlim nə idisə, gah yuxarıdan aşağıya, gah da aşağıdan yuxarıya kürəyində gəzişməyə başladı. Təpədən dırnağacan ürpəndi. Elə bil minlərlə qarışqa, ya da qırxayaq paltarının altından bədəninə daraşmışdı, dərisini örtmiş tüklərinin dibində qaçdı-tutdu oynayırıdı. Bədəni gah işinir, gah da buza dönürdü. Hətta, bədənini ürpəndirən məxluqları təsəvvürünə gətirib iyrənən kimi oldu. Üşütməsəydi, üstündə nə vardısa, soyunub kənara atar, dayanmadan sinirlərini tarıma çəkən yaramaz təəssüratdan canını qurtarardı. Son vaxtlar özünü bu qədər narahat hiss etdiyi yadına düşmürdü. "Ay axmaq, dizəcən çıxan qarda qarışqa nə gəzir?" Qəfil gələn bu fikir ağılına batan kimi başa düşdü ki, vücuduna hakim kəsilən vicvicə qarışqa sürüşü deyil, vahimə və qorxudan oyanmış sınırləridi... "Bax, Qismət, insan belə havalanır! Demeli, belə havalanır... Heç nədən. İşə bax e, sən demə, adı qarışqa, dünyanın ən zavallı həşəratı barədə fikirləşmək də adamı dəli edə biləmiş?! Hələ ağılnı başındadır, Allahına şükür elə. Özünü ələ al, düşdүүн вəziyyəti, şəraitini anla, aqibətinin sonunu düşün, yol tap... Yol... yol... Bəlkə yolum bitdi?!"

Ayaq barmaqları sizildamağa başladı. İki cüt corabı üst-üstə geyinmişdi, deyəsən, ayaqqabısı balaca sıxlığından barmaqlarının ucu döyənək olmuşdu.

"Sığaret çəkən olsaydım, üstümde alışqanım, ya da kibritim olardı; yaxşı tonqal qalayardım, donmazdım. Odun axtarmağa da ehtiyac yox, budu, yiğib toplayıblar, yandırana minnət! Düzdü, odunlar yaş olar, amma küknar qozaları tez tutuşar, rayonda qaz kəsiləndə məktəbimizin həyatındakı eldar şamının iri qozalarını yiğib sobada o qədər yandırardıq ki! Dizildaya-dizildaya qurunun oduna yaşın tutuşması, sonra da çıraqırtla yanması başqa aləmdi... Birçə səhər tez açılıydı..."

Gecə indicə düşmüştü ki?!"..

"Nadirə nahaq inandım!.." - Sanki bütün olub-keçənləri, keçmişini unuda-caqmış deyə, havalitək bunu təkrar edə-edə qurcalanır, vurnuxur, qəfil zər-bədən silkələnmiş başından ətrafa "səpələnən yaddaşını" yiğib bərpa etmək isteyirdi.

"Nadirə nahaq inandım... Axmağın yekəsiyəmmiş!.. Xıdır kişi deyəndə ki yerrim olsa da, bu Nadirdən gözüm su içmir, kişidən inciyirdim. Nadirə Lenin burjuaziyaya baxan kimi baxırdı. Əş, demə, kişi adamtanıyan imiş".

Onu vaqondan hansı itələmişdi, yadına sala bilmirdi, çünki Roma sınıq butulkəni boynuna dirəyib gödəkçəsinin zəncirbəndini açanda qorxudan gözlərini bərk-bərk yummuş, şüşə boğazını üzməsin deyə, yerindən tərpenməmişdi. Ölümə tük naziklikdə məsaflədə olarkən ani səksəkədən dili-ağzı qifillanan, vahimədən quruyub qalan, beyni kütləşən adam başqa neyləyə bilərdi ki? "Əvvəldən bəla elə bil boyuma biçilib, məndən gen gəzməz".

Kənddə yaşayanda qonşu uşaqlarına qoşulub kolxoz bostanına oğurluğa getmişdi. Oğurluğun cinayət olduğunu qanmayan kənd uşağı iki-üç xiyar, üç-dörd pomidordan savayı bostandan nə apara bilərdi? Özü də gündüzün günorta çağdı! Sən demə, qarovalıq naharını bitirəndən sonra çardağın altında mürgü döyürmüş. Handan-hana bostana daraşmış uşaqların hayküküyə oyanıb tūfəngdən havaya atəş açıb onları qovanda hərə bir yana səpələnib. Qismət həm yaşda, həm boyda balaca olduğundan, birinci güllə

açılanda qorxudan ayaqları tutulub, sərilib dirriyin içində. Qarovulcu onu yaxalayıb kolxoz idarəsinə aparanacan, qaçıb qurtulan uşaqlar onun atasına xəbər verir, özündən çıxan kişi gəlir idarəyə, əvvəlcə “oğru” yaxalamış qarovulçunu əzişdirir, ona qahmar çıxan cavan aqronoma iki yaxşı şillə çəkir ki, nolub, indi hamınız taraz adam olduz, biz oğru? Özünüz bütün günü maşınla daşıyırsız xarabanıza, dinmirik, hər gün arvad-uşağınızı, özünüzdən yuxarılıara haram tikə yedirirsiz, bu bəs deyil, hələ ağlı kəsməyən uşağı da top-tüfənglə qorxuzursuz?! Pah, uşaq dağıtdı kolxozu, qoymayın! Tüpürüm sizin kolxozunuza da, bostanınıza da, kişiliyinize də!.. (Başqa söyüslər də söymüşdü, deyiləsi deyil). Qismət atasının bu hərəkətindən qürrələnmiş, özlüyündə hər şeyin bitdiyini, atasının hirsinin soyuduğunu düşünmüşdü. Sən demə, “toy” sonraydı, atası camaatın içində ona əl qaldırmaq istəməyib, amma evə çatanda, elə doqqazın ağızındaca toqqasını çıxardıb onu it küçüğü kimi zingildəyənə qədər çırpmışdı, anası da əlindən ala bilməmişdi. “Hər zatiqığın qənşərində məni üzüqara etməyin qalmışdı! Mənim oğlum harama əl uzatmamalı, eşitdin?!” - deyib, toqqasını arvadının üstünə tullamışdı. O gündən hər dəfə atasının səsini eşidəndə ürəyi yerindən çıxardı, qaranəfəs olub otağına çəkilər, saatlarla dinib-danışmazdı. Yuxuda sayıqlaması, tər içində oyanıb qışqırması səngiməyəndə, anası: “Əllərin quruyaydı, Qəfər, necə ürəyün gəldi, əlün necə qalxdı fağır balama?” - deyərdi. Oğlunun günü-gündən ağırlaşan vəziyyətindən narahat olmuş atası onu rayonun ən yaxşı həkimlərinə göstərmüşdi. Bir neçə aya xəstəliyinin bəzi əlamətləri yox olmuşdu. Rayon mərkəzinə köçəndən sonra iki ildən çox müalicə alsa da, xroniki qorxu sindromundan yaxa qurtara bilməmişdi Qismət. Balaca qorxan kimi bədəni qıçlaşır, haldan-hala düşür, burnundan qan açılmayınca sakitləşmirdi...

Qeyri-ixtiyari əli boynuna toxundu. Barmağıyla hiss etdi ki, yüngülə çərtilib. Sonra burun dəliklərində qurumuş qanı ovdu.

“Öldürmək fikri olsaydı, ani hərəkətlə boğazını üzə bilərdi. Təzə sınmış butulkanın şüşəsi ülgücdən də iti olur axı. Yəqin ayaq üstə öldüyümü görüb, daşının fikrindən... Onun məqsədi qorxutmaq olub, qorxutmaq!.. Yox, itələyən Roma deyildi. Dəqiq... Nadir?.. Yox, o, aralydı deyəsən... Bəs o adını bilmədiyim sarıpişto, çopur gədə, bəlkə o? Məni kim itələdi axı?!”

Hər şey o qədər qəfil və gözlənilməz olmuşdu ki!

Diz qapağının zədələnməsi də, yəqin havada mayallaq aşib tarappiltıyla yerə sərilməyindən olub. “Peycer”i də onda düşüb belindən...

“Öldürüb cəmdəyimi zibil paketi kimi çölə tullaya bilərdilər. Qorxublar ki, sürücü onları ələ verər? Vəqonda sürücü qadından başqa onlara mane olacaq kimse yox idi axı? Düzdü, butulkanı oturacağıñ kənarında sindirib, söyüş söyə-söyə məni divara direyəndə, sürücü az qala tramvayın əyləcini basacaqdı, amma Nadir onun üstünə çığıranda tez fikrindən dönmüşdü. Hər ehtimala qarşı iri vintaçanı əlində bərk-bərk saxlasa da qorxudan əsirdi, necə olmasa, yaşılı qadındı, vəqonda da üç sərxoş, başıpozuq dəliqanlı. Cavanlar da ki içdi, üzün görməyəsən, dədələrini də tanımadalar. O qədər vəhşiliklər töredirdilər ki, danişiləsi deyil! Ucu-bucağı bilinməyən sahibsiz ölkə, hər tinbaşı iyiyəz, avara uşaqlar, beşindən biri də narkoman... Allah göstərməsin, belələrindən nə gözləyəsən?!.. Yaxşı qurtarmışam...”

Nə fikirləşdisə, gödəkcəsinin sağdakı döş cibinin zəncirbəndini açdı. Pasportu, biletini yerindəydi. Sonra da əlini tələsik sol cibinə saldı. Cibin ağızı açıq, içi boş idi! “Heç nə yoxdu ki?! Bəs pullar?..”

Əvvəlcə elə bildi neçə müddət gecəsini gündüzünə qatıb, istirahət, normal yuxu, doyunca yemek nə olduğunu bilmədən işləyib-yığdıığı pullarını diyirlənəndə cibindən salıb. Ona görə də arxaya dönüb yuxarıdan aşağıya sürüşərək diyirləndiyi yerlərə göz gəzdirdi. Axşam olmağına baxmayaraq ayın sarımtıl işığında hər yan apaydın görünürdü, qara paketə büküb belini möhkəm səridiyi bağlamanı ağappaq qarın içində tapmaq çətin olmazdi. Diyirlənəndə bədəniylə tapdaq elədiyi yumşaq qarı əlek-vələk eləmək az vaxt çəkərdi. Birdən yadına düşdü ki, yox, bağlamanı döş cibinə qoyub zəncirini axıracan çəkmişdi, nə qədər diyirlənsəydi də pul bağlaması cibindən düşə bilməzdi. "Oğraşlar! Əclaflar! Götürüb'lər, hamisini götürüb'lər, ha-mi-si-ni!.. İndi başa düşdüm... Ay sizin ananızı!.." - deməyilə, boğub içində saxladığı hicqırqları üzütmədən titrəyən çənəsinin, şaq-şaq şaqqıldayan dişlərinin səsinə qarışib, az qala qulaqlarının pərdəsini dağıdacaqdı. İndicə dünya dağılısaydı belə, qulaqlarındakı bu vəhşi uğultudan heç zad eşitməzdi. Gözlərinə də gücü çatmadı; nə illah elədisə, bayaqdan bəbəklərini yandıran acı göz yaşlarını boğub saxlaya bilmədi...

Hər təref süd kimi apaydın olsa da, üzündəki zəhrimarı gizlədə bilməyen uzun bir gecə vecsiz-vecsiz mürgü döyürdü... Deyəsən, səhərin göz açmaq fikri yox idi. Elə bil yer kürəsi də iki ayağını bir başmağa keçirib fırlanmaqdan vaz keçmişdi. Nə qədər sarsıcı, üreküzüçü dəqiqələr, saatlar vardi qabaqda, bilmirdi. Tənhalıq, soyuq, acliq bir yandan, başında xəşil kimi qarışmış fikirlər, cavabsız suallar da bir yandan onun bu miskin, ağır-ağır can verən xəstəyə bənzər gecənin yaxasından qurtulacağına ümidiyi itirirdi...

"Müharibə ayrılıq və ölüm getirir. Ayrılıq və ölüm doğuluşdan boyuma biçilmişdi sanki. Müharibə olmasayı, mənim burda nə azarım vardı axı?!"

...Həmişə inanardı ki, xeyir şərə qalib gələr; nəhəng divləri, yeddibaşlı əjdahaları ağılla, təmkinlə də məglub etmək olar, cırtdan olsan belə. Uşaq olanda babasından çox eşidərdi:

-Nağıllarda biri olur, biri yox. Həyatda isə "yox"lar daha çoxdur, lap çox... Heç düşünmüsənmi, nağıllar niyə xeyirin qələbəsiylə bitir?

-Bu ki yaxşıdı.

-Əlbət... Amma həyatda heç də belə olmur. Məncə, nağılları zor qarşısında aciz insanlar təskinlik üçün uydurublar. Ağlın gücüylə zora zor gələ bilmədiklərindən... Böyükəndə görəcəksən ki, indi qorxduğun o "divlər", "əjdahalar" əslində bizim kimi insandı, bizimlə eyni havadan udur, bir şəhərdə, bir küçədə, hətta eyni binada yaşayırlar. Başa düşdün?.. Nağıl düzüb-qoşmağa nə var ki?!

-Baba, Hitler əjdahayıd?

- Hitler? Hitler əclaf idi!.. Elə Stalin də...

-Stalin də? Axı o, faşistlərə qalib gelmişdi?

-Milyonlarla günahsız insanın ölümü bahasınamı?.. Bilirsən, dünyani əlində silah döyüşənlər yox, onları silahlandırıb ölümə göndərən əjdahalar idarə edir... Dünyanın yarısını qəssabxanaya, məzarlığa çevirmək qəhrəmanlıq deyil, bala, faciədi!

Böyüdkəbabasına haqq qazandırdı Qismət. Çünkü bu balaca dünyada qan-qada çoxalıb, çoxalıb onun evinəcən yol eləmişdi, düz doqqazınacan! Hava da, su da, torpaq da qan qoxuyurdu. Kəndlər, şəhərlər kicilir, qəbiristanlıqlar böyüyürdü... Dünya isə əvvəlki boydaydı, heç böyümürdü...

İndi bu uzun, cansızıcı gecenin bitməsini gözləməyə səbri tükəndikcə fikirləşirdi ki, nə qədər ki əjdahanın bir başını kəsəndə yerində ikisi, üçü əmələ gələcək, bu dünya şərdən xilas olan deyil, çünkü əjdahalar günbəğün artmaqdadı...

...“Gecenin zülmətində üreyimi yeyə-yeyə, keçi kimi qəmbər daşların üstüylə tullanıb Samur çayını keçəndə, olmayan ağlıma qayıtmış döşməşdү ha, gərək onda dönəydim. Cəhənnəm olaydı hər şey, atamın çəkdiyi xərc də, onun oğul sevgisi də!.. Qayıdib gedərdim, tutub lap ön cəbhəyə aparayıdlar, nolsun əlimə silah almamışam, öyrənərdim, guya könüllülərin hamısı hərbiçiydi?.. Yoxsa, halallıca yurdundan, rahat ev-eşiyindən tanımadığın, bilmədiyin yerə göndər ki, nə ola, ola? Mən maymaq, bir kəlmə demədim ki, ay ata, məni bir oddan çıxarıb başqa oda niyə atırsan? Kimin var orda, kimimiz var? Qardaşın, dostun, kimin?... Axi müharibəyə gedənlərin hamısı ölmür, həm də öldürür?.. Lap qoy ölüydim... Guya dünya nəsə itirəcəkdi? Sən də, anam da uzağı bir il ağlayıb-sitqayıb kiriyecekdi. O qədər oğlu ölen atalar, analar var ki!.. Nə bilmək olardı, bəlkə mənim alın yazım hünər göstərmək, şəhid olmaq idi?! Kim qəhrəman doğulur ki? “Mənim əsgər balam, kişi balam!” deyərdin uşaqlıqda, noldu?! Qoymadın kişi kimi yaşayıb, kişi kimi ölməyə... İndi yəqin yorğanını başına çəkib xoruldayırsan, heç yadına da düşmürəm. Yadında olsam da, rahatsan. Bu buzxanada gəbərsəm, heç xəbərin də olmayıacaq... Bu çəkiləsi yük olmadı, dədə, vallah, olmadı...

“Bir ətək pul verib nasaz uşağı cəhənnənmə göndərmə,” - demişdi yazıq anam... Sən nə cavab vermişdin? “Toyuq başı kəsəndə əlləri əsən gedib orda nə pox yeyəcək? Veyil-veyil tində durub onun-bunun dalına baxmaq deyil müharibə. Bəlkə o qədər xərc çəkib vayenkomatdan sənəd-sünədin boş yerə götürmüşəm, həə?! Yox! Gedər, ara sakitləşənəcən qalar, sonra Allah kərimidi, qayıdar daa. Onsuz da kimin toyuğu kimin samanlığında kurtə gedir, kimin külliyyündə eşələnir, bilən yoxdu.” Elə bilirdin eşitmirdim? Eşidirdim, hər şeydən xəbərim vardi. Toyuq başı kəsməyi sən qadağan etmişdin. Qandan qorxduğuma görə əllərim əsirdi. Elə xəstələnməyimin də səbəbi sən deyildinmi? Bircə dəfə günahını etiraf etmədin. Cəsarətin çatmadı. Bəlkə də içindən qorvuldun, əzab çəkdi, gizlincə ağladın, amma dilinə gətirmədin... Demə sənin sevgin buymuş. Öz sevginlə məni, yeganə oğlunu dərin quyuya sallayıb, kəndiri kəsdi, ağızını daşla qapadın, bilirsən?..

Bəlkə də başıma gələn bəlalarda atamı qəddarcasına günahlandırmadı haqlı deyildim. Nə bilim. Axi o, 90-ci ilə kimi cibində “partbilet” gəzdirsə də, Allaha inanındı, azadlıq hərəkatına yardım göstərirdi, qırmızı partbiletini də ilk yandırılanlardan idi. Və birdən-birə, oğlunu müharibəyə aparırlar deyə əqidəsinə, amalına nədən dönük çıxmışdı? Ondan yaşılı kişilər əlinə silah götürüb vuruşarkən, soyuq səngəri isti yatağından üstün tutarkən ağızına su alıb durmağı bir yana, oğlunu da biqeyrətlər cərgəsinə qoşmağı mənə çatmırıldı. Mən xəstəyəm, şikəst deyiləm ki?! Fəxrlə: “Mənim əsgər balam!” deyə əzizlədiyi oğul, namusunu, torpağını qoruyacaqdı axı. Məgər analar oğulları “düşmən çəpəri” deyə doğmurmış? Vətən yoxdursa oğul, düşmən yoxdusa çəpər nəyə, kimə gərəkdi?!”

O vaxtlar nizami ordu yox idi. Əvəzində, hər kənddə “düşmən çəpəri” olan dəliqanlılar, igidlər vardi, qeyrət-namus vardi, bir ovuc torpaq uğrunda ölümün gözünə dik baxan kişilər, qadınlar vardi...

Demə müharibənin özgə sıfəti də varmış!

Atasının ən çox ehtiyat etdiyi, sorğusuz-filansız tutub cəbhəyə aparılacağımış. Yararlısan, xəstəsən, əsgərlikdə olmuşan, ya yox, soruşan nə gəzirdi, tutub mindirirdilər avtobusa, haydi, ön cəbhəyə! Neçə dəfə görmüşdü, bir az boy-buxunlu məktəb uşaqlarını da basmışdılar maşına. Ona görə institutdan tətilə gələndə bərk-bərk tapşırılmışdı ki, evdən bayır çıxıb sülənməsin.

Bəlkə də anasının Cəvahir xala kimi dəli olmasından qorxurmuş?..

...Kövrələndə astadan, dodağının altında mızıldaya-mızıldaya zümrümə etməyi xoşlayardı. Ancaq heç vaxt bərkdən oxumazdı, gülüşə hədəf olacağından qorxardı. Elə sən deyən səsi də yox idi. Zümrümə başqa məsələ. Özün üçün, içində oxuyursan, xoşhallanır, rahatlanırsan. Nə istəyirsən, necə istəyirsən oxu, kimə nə? Özündən başqası ki eşitmə-yəcək?..

Sözlər içəridə qovrulur, qovrulub bişir, eşiye çıxa bilməsə də, bütün hüceyrələrini oynadır, canına hopur... “I-I-II...I-II-II...I-I-II-II...” Burun pərləri açılıb yiğilir, guya balaban səsi çıxarırmış kimi fisıldayır, sanki yaddaşındakı mahnının notlarını birdən çasar deyə, ehtiyatla dal-dala düzürdü...

...sə-ni mə-nə ver...mədilər a-man...

Ver-mə-di-lər...ver-mə-di-lər...a-man...

Ürəyi oxuyurdu Qismətin. Murdar soyuğu canından qova-qova içini azca isidirdi oxuduğu, gilə-gilə sözüllən iliq göz yaşı da yanaqlarını...

...Öl-düm a-man, a-man...

yan-dım, a-man, a-mannn...

Vücuduna təcavüz etmiş soyuğu mızıldadığı nəgmə qova bilmədi; balaca ilqalandırdı, gücü çatmadı; ya sözlər ürəyincə olmadı, ya da kobudlaşmış səsinin odu, hərarəti yetərincə.

Gah dirsəklərini qoltuğunun altına sixır, gah əllərini gödəkçəsinin ciblərinə salıb sviterin üstündən sürtüsdüre-sürtüsdüre bədənini qızışdırmağa çalışırdı. Düzdü, yun sviter sürtünmədən köynəyini, ondan da altda geyindiyi pambıq maykasını bir balaca isındırırdı də, canına hopa bilmirdi.

Yüz illik küknar ağaclarının qol-boyun olmuş nəhəng, çətirə bənzər budaqlarının altından havada oynaşa-oynaşa uçuşub ətrafa səpələnen aramsız qar yağışına baxmaq qarın əsarətində olmaqdan daha yaxşı idi. Meşəlikdə olduğuna min şükür etdi. Amma dili-dodağı qurumuşdu. Udquna da bilmirdi. Daldalandığı yerdən çıxıb əllərini göyə açdı. Ağappaq qar dənəcikləri havada rəqs edə-edə yeri öpməyə tələsirdi. Ovucları pambıq kimi yumşaq qarla dolanda asta-asta üzünü ovxaladı, çat-çat olmuş dodağına sürtdü, dilinə toxundurdu, susuzluğununu yatırmaq üçün dondurma yeyirmiş kimi, ovucunda qalan qarı yaladı...

“Oləydim, səni bu halda görməyəydim, bala!” Anasının səsi geldi qulağına. Apaydin, böyründəymış kimi...

Səherin açılacağını gözləyərkən başını, qol-qabırğasını salamat saxlayan, kahaya bənzər, küləkdən və şaxtadan qorunmaq üçün əlverişli olan hündür qar təpəciyi yaddan çıxmış odun şəlesi yox, bəlkə də indicə yem axtarışıyla çöldə, meşədə sərgərdən olan hansısa yırtıcının yuvası da ola bilərdi. Onda vay olardı halına! İlk ağlına gələn bu olsa da, bircə saat əvvəlki vəziyyətinə baxanda özünü daha narahat hiss etməyə başladı.

"Yalan-doğru, eşitmişəm bu yerlərdə ayı, qaban, canavar itetökdü. Bazarda kimse demişdi ki, ac canavarlar təsadüfdən-təsadüfə də olsa, bu son dayanacağa gələn tramvaylara hücum edirlər. Ac qurda nə insaf? Əlbəttə, qaş qaralandan sonra. Ayılar indi qış yuxusunda olar, bax, canavarların bəxti getirmədi. Qarnı tox vaxtlarına düşmüşəm yəqin, yoxsa üstümü almışdır. Bədənimi şaqqlamalıq, kəmşirin ətimi dadmaq qismətlərində deyilmiş. Bəlkə buralarda heç allahın dovşanı da yoxdu, gic-gic danışırlar? Olsayıdı, necə də canım qurtarardı bu zillətdən!"

Papağı diyirlənib hara düşməsdüsə, tapa bilmədi. Daha çox qulaqları üzüyürdü. Donacağından ehtiyat edib ovcuyla qulaqlarını ovxaladı. Yaxşı ki toxunma yun sviterini geyinmişdi. Başını şaxtadan qorumaq üçün gödəkçəsinin boyunluğunu qaldırdı, zəncirbəndini axıracan çəkdi, qollarını sinəsində çarpzıladı, bəlkə bir az yuxuladı, gözünün acısını alsın deyə, kürəyini qalaqlanmış odun təpəciyinin külək tutmayan səmtinə söykəyib çömbəldi. Dizləri, içini taxtabiti yemiş köhnə döşəmə kimi ovulurdu. Mizildəndi:

**-Yaz ola, sərin dovğa yarpıznan,
Qış ola, isti hamam, bir qıznan...**

İsti hamam...

Nə olardı...

"Ac toyuğun yuxusuna dari girər." Bilmədi gülsün, ya ağlaşın...

* * *

...Qapıdan çıxanda, hara, nə vaxt çatacağından bixəbər anası atasından xəlvəti cibinə iki dənə iyirmi dollarlıq qoyub, yolda gərəyin olar, demişdi. Alt paltarının astarına nənəsinin tikdiyi cibliyin içində dördqat qatlayıb gizlətdiyi beş dənə yüz dollarlıq isə sərhədi keçəndən sonrakı "qaragünlüyü" idi Qismətin. Tərs kimi, nənəsi zibilə qalmış qaragünlüğün cibliyini elə yerdən tikmişdi ki, o, tumanı əyninə geyəndə cod parçadan tikilən ciblik düz paçasının arasına düşmüştü. Təzə-təzə hiss etmirdi, azca sürtündü ətini. Dayısı onu sərhəd kəndinə qədər ötürüb qayıtdı, sözün əsl mənasında Qismətin qaragünlüyü ondan sonra başladı. Hərəkət etdikcə gizli "pul kisəsi" yumşaq yerinə sürtünür, budunu döyenək elədikcə ağrısı beyninə vururdu. Bu əzaba dözür, dözə-dözə də gözləyir, gizlincə ufuldasa da cinqırını çıxarmırdı.

Sərhəddə hərbicilərin əlinə keçəcəyindən çox bələdçilərin onu tələyə salıb əlavə pul istəməyindən qorxurdu; cüvəllağıya oxşayırlar, üstündə pul olduğunu bilsələr, lap pis, öldürə də bilərlər - kim kiməydi. Ya da bələdçiylə dağıstanlılarıñ söhbəti tutmaz, vəssalam! Alverdi dəə...

Əmisinin dediyindən, axşam, bəd ayaqda gecə sərhədi adlayacaqdılar. Amma gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq çürük, kifli meyvə iyi verən daxmada oturub kiminsə gəlməsini gözləyirdi. Səhərə yaxın burnufırtığının birini getirdilər, sakitcə gözləməyi əmr etdilər. Bəli, əmr etdilər! Bələdçi onlarla qul kimi rəftar edirdi, sanki görəcəyi iki saatlıq işə görə külli miqdarda pul almamışdı!

Bu vəziyyətdə üsyan etməyin nə mənasi? Hara çevirsən, haqsız sən olacaqsan. "Fərari olduğun azmiş, hələ dilin də var danışmağa?!" - deyib ağızından vuracaqlar. Yaxşısı dözüb gözləməkdi. Dözüb gözləmək!..

İkinci gün altı nəfər gətirdilər. Dördü otuz-otuz beş yaşında, o birilər sütlə uşaq. Nəhayət ki, narahatlılığına son qoyuldu, qaçaq dəstəsi səhərin alatoranında sərhədi keçə bildi. Xətasız və itkisiz...

* * *

"...Ay ana, qurban olum, heç olmasa cəhənnəmin qızınmağa isti bucağı var... Bu-ra bu... buz-xanadı, ö...ö-lü-xa-na-dı eee..!"

...Qorxu, soyuq, aclıq...

"Mədəsi üzülən adamın yuxusu olmazmış". Guya gözünün acısını almaq üçün mürgü döyürdü. Yuxusu qaçaq düşmüştü. Elə bil ödü partlayıb boş mədəsinə sözülür. Acısını dilinin ucunda hiss edir. Zəhər kimidi. Mədəsini aldatmaq üçün təsəvvüründə iri tonqal qalayır, oduna əl-ayağını isidir, közündə kartof basdırır, bişməyini gözləyir. Külləmə kartofun qoxusu ocağın acı tüstüsüylə burnuna dolur... Atası xoşlardı külləmə kartofu. Maşayla közü eşələyib bişmiş kartofları necə götürməyi, barmaqları yana-yana üzünüñ külünü təmizləməyi, ikiyə bölüb buğlana-buğlana anasının, onun nimçəsinə qoyub duzlaması yadına düşür. Ağrı yana-yana şabalıd dadı verən kartofu yeyəndən sonra on barmağının onu da qapqara kül olardı. Tək onunku yox... Anasının hər dəfə dediyi, lakin atasının qulaqardına vurduğu sözləri eşidir: "Bu həyətdə bir də külləmə bişməyəcək! Üst-başdan çıxdıq ki?!" Amma belə deməyinə baxmayaraq, atası hər dəfə ocaq qalayıb kabab bışırəndə, "istəsən bir-iki kartof basdır özünçün" deyərdi...

"Tüstdən" acışan gözlərini astända tonqal da, közdəki kartof da yoxa çıxır, səssiz kino lenti kimi tamam başqa kadrlar təkrar-təkrar gəlib dururdu gözünün qənşərində. Ha fikirləşirdi, ha vurnuxurdu başqa nəsə yadına düşsün, alınmırkı ki alınmırkı. Gizlincə, babasığının bağından Sara üçün dərdiyi, günəşin oynasañ şüaları altında bərq vuran, kəhraba rəngində iki salxım keçəmcəyi üzümünün iri gilələri gözünün önündə getmirdi ki getmirdi... Səksəkəylə diksinəndə, ya da elə-beləcə, mürgüləyə bilmədiyindən gözlərini astända, o gilələrin alışib-yanan parıltısı, Saranın nazik laklı barmaqları arasından sözülən bal kimi şirəsi də aydın gecənin ayazında gah canlanır, gah da əriyib yox olurdu...

Babasının bağlı-bağatlı həyətini, Mərdəkan çımrılı-gilavarlı ləpədöyəni də Saraya görə xatırlayardı. Xatırlamaq nədi, elə bir günü olmurdu yadından çıxarsın. Lakin doqquzuncunu bitirib, hər il həsrətlə, həyəcanla gözlədiyi yay tətilində babasığılə gələndə, eşitdikləri onun bu istəyinə də son qoymuşdu, özü də biryolluq...

Bu şaxtanın qucağında çölü, içi əsim-əsim əsəndə, Sara hardan yadına düşdü, özü də məəttəl qaldı. Son vaxtlar o qədər eşq macəraları olmuşdu ki, o çılğın, lakin özündənrazi, təkəbbüründən yer çatlaşan şəhər qızı zərrəcə yadına düşməzdi. Amma indi, hər gözünü yumub-astända yenidən, bir də, bir də... o ağrılı yeniyetmə xatirəsi canlandıqca hiss etdi ki, bu, içində at oynatmağa hazırlaşan soyuğun, mədəsinin divarlarını qazıq-qazıq eliyən aclığın təsirindəndi. Yəqin gic-gic fikirlər, üzücü xatirələr üşüyən və ac adamın ağılına gəlir...

"Saranı ilk dəfə görəndə ağlıma gələn o olmuşdu ki, dalda bir yer olsayıdı, onu qamarlayıb öpərdim. Qucaqlayıb yox haa, qamarlayıb! Nədənsə, elə belə də ağlıma gəlmüşdi. Yamanca da tez fikrimdən dönmüşdüm.

Çünkü öpmək sevdasına düşəndə, qız quyunun qırağında çömbəlib qəmbər daşıyla sindirib balağına yiğdiği fındıq ləpəsi yeyirdi. Elə ki yeyib qurtardı, güllü donunu çırpışdırıb ayağa duranda məndən hündür olduğunu gördüm, arzum da onun balağından yerə tökülen fındıq qabıqlarının altında qaldı.

Görməmiş kimi ağızımı ayırib tanımadığım qızı acgöz-acgöz, başdan-ayağa süzdüyimdən, ürəyimdən keçənləri duyubmuş kimi, axmaq uşaq istəyimlə birgə yerə tökülen qabıqları hikkəylə tapdalamışdı da. Yəni, “öləndə görərsən!” Bilmirəm, ağızımın suyu axmışdım (hər halda özümə bələd olduğumdan buna şübhə etmirdim), əgər axmışdışa, görmüşdü ya yox, amma qızın hərəkəti mənə elə yer eləmişdi ki, cırnacıǵımdan, hirsimi soyutmaq üçün onu o ki var öpmək istəyirdim. Əlbət ki, imkan olsaydı. Hələ bu istək əlçatmaz xəyal idi. Məktəbimizdə oxuyan hansısa qızı (özü də məndən iki-üç yaşı böyük) öpməyi təsəvvürümə gətirdim, amma bu “işə” yarayacaq kimsə tapa bilmədim.

Qızın duruşu, yerişi, ovsunlu bic baxışı adamı dəli edirdi. Onun “öləndə görərsən”i məni özümdən çıxarsa da toxadım, söz verdim, hətta, deyəsən, söyüş də söydüm ki, nəyin bahasına olur-olsun, onun balaca, şirin dodaqlarından birinci mən öpəcəm! Mən beləydim, ağlıma tez-tez edə bilməyəcəyim şeylər gəlirdi. Cəmisi on dörd yaşımvardı axı?!

Elə də gözəl deyildi; sıvri burnu, qızılı saçları, açıq səma rəngli iri gözləri vardı. Dolu bədənli, iri sinəli, bir sözlə, şirin, gözəgəlimliydi, amma gözəl deyildi. Üç-dörd yaşı məndən böyük olan Sara babamın divar qonşusu Qriqori əminin nəvəsiydi. Şəhər qızıydı. Mənim kimi yay tətilinə gəlmışdi kəndə.

Ovuq-ovuq qaya daşından hörülmüş yastı hasar ayıran hər iki həyətin yarısını kəhrəba salxımlı üzüm çardağı tuturdu. Bakı kəndlərindən fərqli olaraq, babam şanı yox, Şamaxıdan gətirdiyi keçiəmcəyi üzümü əkmışdı. Altı ting neçə illərdi o qədər mehsul verirdi ki, yiğib-yığışdırmaq olmurdu. Amma onu bazara çıxarıb satmaq babamın ağılından belə keçməzdi; nənəm Öləndən nəfsi də ölmüşdü, yedyini yeyər, qalanını qonum-qonşuya pay-pürüst edər, sanatoriyanın, ən çoxunu da uşaq evinin yemekxanasına göndərərdi. Qriqori əmi isə əksinə, satmaq üçün şərab çəkirdi deyə, ondan icazəsiz üzüm dərib yeməyə qadağa qoymuşdu. Öz nəvəsinə də. Qəddar kişiyydi. Saranın dediyinə görə, guya bu xüsusi sort üzümdü, şərablıqdı. Ay sən Öləsən! Üzümdü də... Şəxsən mənim üçün fərq etmir, şanıdı, ağadayıdı, ya kişmiş, əsas odu dadlı olsun, qora təki ağız büzməsin...

Babam əncir vaxtı ənciri, üzüm yetişəndə üzümü küçədən keçən, heç tanımadığı adamlara pay verməkdən həzz alırdı. Hasarı addayıb əncir oğurlayan uşaqlara da acıqlanmazdı. Qoy nəfsləri qalmasın, hamisini daşımaya-caqlar ki, bircə qol-budağın sindirmasınlar, yetər, deyirdi. Mən də o sarıdan babama çekmişəm...

Alçaq hasarın o tayından bizim çardağa həsrətlə tamaşa edən Saranı dəfələrlə görmüşdüm. Ona baxmaq da deməzlər, elə iştahla maritlayırdı, təzə ət görmüş ac, oğru pişik kimi... Qəfil, srağagünkü hikkəli baxışları yadına düşdü. Mən də az aşın duzu deyiləm haa... Tez nərdivanla çardağa dırmaşıb iki salxım üzüm qopardım, nimçəyə qoyub hasara yaxınlaşdım. Özlüyümde mərc gəldim ki, əgər gəlib üzümü yesə, deməli, elə də lovğa deyil, qızdı da, mənə naz satır, dil təpiş dost olarıq. Çox xoşuma gəlmışdı Sara. Deyəsən, bu neçə günün içinde vurulmuşdum ona. O, quyudan su

çəkirdi. Çağırıldım. Əvvəlcə başını yellədi ki, "nədi?" Mən də lal-dinməz əl eləyib dolu nimçəni göstərdim. Ciçəyi çırtladı. Dolu vedrəni daşın üstünə qoyub mənə sarı qaçıdı. Deyəsən, babası harasa getmişdi. "Sənə gətirmişəm, ye," - dedim. Salxımları götürüb indicə çəkdiyi su vedrəsinə təref götürüldü. Elə sevinirdi ki! Yaxşı-yaxşı yuyub gəldi yanına. Balet artisti kimi mənə təzim elədi, "ağzın şirin olsun," deyib başladı asta-asta yeməyə. Hər giləni üç barmağının ucunda tutub neçə dəfə o üz-bu üzə çevirir, sonra gülə-gülə balaca, nazik dodaqlarını aralayıb ağızına qoyduqca dilinə, dodağına toxunan üzüm giləsinə paxılığım tuturdu. Mən axmaq elə bilmədim tamarzıdı, iki dəqiqəyə əridəcək üzümü...

Nə qədər sərbəst olsa da, babası gələr deyə arada darvazaya sarı boyanırdı. Nəhayət, bir salxım keçiəmcəyini bəhəbəhlə yedi, nə fikirləşdişə, düz gözlərimin içine baxa-baxa irəli gəldi, şirəli əliyle boynumu qamarlayıb məni hasara sixdi. Bunu elə qəfil və cəld etdi ki, onunla bir boyda görünmək üçün ayağımın altına qoyduğum daş sürüssəydi, cənəm dağım-dağım olacaqdı... Bax, bunu heç gözləmirdim. Daha doğrusu, belə tez gözləmirdim, o, yanağımdan öpdü, sən yaxşı oğlansan deyib, tez də evlərinə götürüldü və yəqin ki, utandığından bütün günü gözə görünmədi. İlk öpüşüm olduğundan şirəli əlinin, isti dodağının izini yumazdım, əgər milçək və arıların boynuma, yanağıma hücumları olmasaydı...

Beş-altı gündən sonra səhbətimiz tutdu. Babası evdə olmayanda hasara söykənib söhbət edirdik. Əslində o danışır, mən qulaq asırdım. Oxuduğu kitabların, baxdığı filmlerin adını ilk dəfə eşidirdim. Deyirdi Vaqif Mustafazadənin fanatidi. Cazı sevir. Mənim isə elə musiqiyə allergiyam vardı. Düzdü, qaşınma vermirdi, amma... Bir sözlə, mənlik deyildi. Mənimki muğamdı... Amma bir dəfə evlərinə çağırıldı, Vaqifin xarici ölkədə buraxılmış kasetinə birgə qulaq asdıq və... İndi də başa düşmürəm, necə oldu ki, Sara, zəhləm getdiyi caz musiqisini mənə sevdirə bildi. Sən demə, cazla nuğamın yaxın "qohumluğu" varmış...

...Saysız-hesabsız ulduzların soyuq işığı qocaman göy üzünə naxış salmışdı. Təkcə göy üzünəmi?.. Diqqətlə baxanda, göydəki ulduzlar sanki bittə-bittə, üzü şaxtadan qaysaqlamış bəmbəyaz yorğanın üstünə səpələnmişdi - bər-bəzəkli milad ağacı kimi alışib-yanırdı yer üzü...

Bir qurtum quyu suyu, ikicə gilə keçiəmcəyi keçdi ürəyindən...

...Böyrəklərinin sancısı onu qovurğa kimi qovururdu. İliyinə kimi işləyən soyuq ikiqat olmuş bədənində at oynadırdı. Ağlaşığın ağrıları duyduqca əhvalı korlandı. Böyrəkləri heç vaxt belə ağrımazdı axı, noldu birdən?

"Məktəb ayaqyolusunun gözyaşardan xlorlu-nəcisli havasıyla ucuz tütün tüstüsünün qarışığında oğrun-oğrun papiros sümürən yaşıdlarına həmişə yazığım gəlirdi. Anlaya bilmirdim, bundan necə həzz almaq olar? Fuuu!.. Bəlkə də məni siqaretdən iyrəndirən elə bu iy-qoxu olub. O iyrənc iyi ciyərimə çəkməmək üçün çox vaxt məktəb tualetinə də getməzdəm. Özümü qısnaya-qısnaya dözərdim, vəziyyət gərgin olanda da icazə alıb evimizə götürülərdim. Bir dəfə kimya dərsində partlayışla nəticələnən reaksiyadan elə qorxdum ki, az qala şalvarımı batıracaqdım. Yadımda deyil, kimsə hansısa maddəni səhvən kolbaya tökmüşdü, ya da bilərkədən. Müəllimənin, reaksiya aparan sinif yoldaşımın üzünə qırmızımtıl-narınçı maddə çı�ənmişdi. Gözlənilməz nəticədən şoka düşən müəllimimiz özünü abırə salmaq əvəzinə laboratoriya masasındaki maddələri diqqətlə elə araşdırmağa başladı ki, sanki təsadüfən elmə məlum olmayan maye kəşf etmişdi! Ara

qarışlığından sınıfından çıxdım. Özümü çetin ki evə çatdırıydım. Dişimi dişimə sıxıb cumdum tualetə. Elə içəri girmişdim ki...

...Sidik və divarboyu səpələnmiş ağ-sarımtıl xlor tozunun iyi burnuma doldu. Paslı dəmir vedrələrdə, ətrafda bulaşiq dəftər vərəqlərinə baxmaq ürəyimi bulandırdı. Tələsik şalvarımın düyməsini açdım, gözümü yumub, əlhavasına deşiyi nişan alıb işəməyə başlamışdım ki, elə bil qoca ağac koğuşunda vəhşi arıların yuvasına soxulmuşdum - yüzlərlə eşşək milçəyi viziltıyla deşikdən qalxb başımın üstündə qaynaşmağa başladı. "İt oğlu it," - direktoru deyirəm, - "remont pulun evinə xərcləyir, tualetə su da çəkdirmir, uşaqlar yağış suyunun ümidiñə qalib, içəri də pox-püsürün içində. Qonşumuz Vazgenin donuz damı burdan təmizdi. Yaxşı ki girmirəm bura". İşimi bitirib deyinə-deyinə həyətə qaçıdım..."

...Ayaqları tamam keyləşmişdi. Əllərini qoltuğundan aralayıb ayaqlarını həvəssiz-halsız ovuşturdu. Qırıq-qırıq yaddaşında oyanan xatırələr ağrılarını, ülgüt kimi kəsən şaxtanı unutdura bilmirdi. İndi ona gülməli gələn acı məktəb xatirəsi yadına düşəndə niyə əlləri qoltuğunda büzüşüb çömbəltmə oturduğunu, niyə özünü qısdığını başa düşdü. Əgər sancıları qəfil artmasayıdı, dizlərini biri-birinə sürtə-sürte qalacaqdı. Böyrəkləri xisən-xisən göynədirdi. Qasığında qəribə küt sancı hiss eləsə də, yerindən tərpənməyə ərinirdi. Çətinliklə olsa da, ayağa qalxdı. Şalvarını islatmayacaqdı ki?! Bədəni qızışın deyə, yerindəcə atılıb-düşdü, bir az qırışığı açıldı. Barmaqlarının göyərmiş ucunu ovçunda ovuşturma-ovuşturma istilətdi, birtəhər şalvarının qabağını açdı... Körpə küknarın yamyasıl iynələrinə yaprixmiş qarla əllərini ovxaladı, qabağını bağlayıb dönəndə, bir az aralıda, ucları qarın ağırlığından əyilib yay-xanmış koluñ nazik budaqları gözünə sataşdı. Əslində, diqqətini çekən əyri-üryü budaqlar yox, onların üstündəki büzüşmiş, laxtallanmış qan rənginə çalan gilələr idi. Quş yemiş, qaxac olub qışacan tingin üstündə qalan keçiəmcəyi giləsinə oxşatdı. "Quş dimdiyi dəyən şirin olur... Görəsən hansı giləmeyvədi?" On-on beş addimlıq ara vardı. Çəkməsinə dolmasın deyə qalın qarı sağa-sola tapdaya-tapdaya yol eləyib kolun çalın-çarpaz budaqlarına yaxınlaşdı, əlini uzadıb quruyub donmuş giləmeyvənin birini qoparıb ağızına qoydu. Bərk idi. Dişləri sizildədi. Ağız suyunda isladıb yumşalantəhər elədi. "Moruq imiş..." Özgə vaxt olsaydı, üzünə də baxmazdı. Heç nədənsə qaxac moruq yaxşıdı. Budaqlarda qalan giləmeyvələri də yiğib ağızına atdı, tüpür-cəyilə balaca islatdı, ehtiyatla çeynəyib içəri ötürdü. Bəlkə bir neçə saat acılıq barədə düşünməyəydi...

"Allah kəssin xasiyyətim! Səhər obaşdan möhkəmcə yeməyim var ee, bir də mənim yemək yeməyim getdi axşama. Uşaqlıqdan öyrəncəliyəm. Naharı yeyə bilmirəm də!.. Baş tutmayan axşamkı qonaqlığa arxayıñ olmayıb bir-iki tike yesəydim, indi mədəm şirə buraxıb başımı xarab eləməzdi. Atam qonaqlığa, toya gedəndə, adətiydi, evdən çıxmamış doyunca yeyərdi. "A kişi, toya gedirsən, qarnuvi evdə nös doldurursan? Pul da yazdıracaqsan, ac da qayıdacaqsan. Bu necə toya getməy oldu day?!" - soruşan anama da cavab verərdi ki, bilmək olmaz, a Pakizə, evdən çıxırsan, yoldu da, təsadüfən insanın başına o qədər iş gələ bilər ki, heç toya yetişməzsən... Ümidli olub mədəni boş saxlamaq olmaz... İndi qandım, onun sözlərində bir hikmət varmış!.. Kaş evdən çıxanda Svetanın srağagün bişirdiyi borşdan bir kasa içəydim. Boyat borşun yeri başqadı!"

"Sararı tanıyanacaq babamgilə getmək mənim üçün dözülməz işgəncəydi. O üzüm məsələsindən sonra hər şey dəyişdi. Səkkizinciye

keçəndə yenə anama qoşulub Mərdəkana gəldim. Hələ mama təəccübləndi ki, xeyir ola, balası, əvvəllər ayağuba düşüb yalvarırdıq, mənimki qocalarla tutmur deyib gəlmirdün, indi gün hardan çıxdı belə?

Nə qədər ki anam atasının, yəni babamın yanındaydı, özümü ələ verməmək üçün nə deyirdilər eləyiirdim. Hətta demədiklərini də. Təsəvvür edin, yay olmasına baxmayaraq, bağda bütün ağacların dibini boşaltmışdım, üzüm salxımlarını sərcələrin iti dimdiklərindən qorumaq üçün bir-bir tənzif torbaya salıb boğazından düyünləmişdim. Divarları ağartmışdım. Zırzəmiyə dadanmış sıçovullara tələ qurmuşdum. Hətta iki irisinin canını almışdım. İki gündən bir çarhovuzun işlənməyən suyunu ağırlaşmasın deyə bostana buraxır, göyərmiş divarlarını yuyur, əhənglə ağardır, quruyan kimi təzəsiylə doldururdum. Hansı ki babam bunu ayda bir kərəm edirmiş. Özü demişdi. Mənim yersiz canfəşanlığımdan şübhələnmişdi də. Dünya görmüş babamın nə düşündüyünü gözlərindən oxuyurdum. "Bu uşaq bir zibil qayırmasa yaxşıdı!" - yazılmışdı babamın gözlərində. Bəlkə də babam onu qonum-qonşu yanında utandıracaq, papağını yerə soxacaq bir hərəkət, xəta gözləyirdi məndən? Üstümdən gözünü çəkmir, kiminlə oturub-durduğuma, harda veylləndiyimə, siqaret çəkib çəkmədiyimə nəzarət edir, ən çox da qonşu Sarayla yaxınlığıma qısqanlıqla yanaşırıdı. Bəlkə də yanılırdım.

Anam rayona qayıdana qədər qızı yaxın düşmək müşkül olacaqdı, əgər dayım oğlu Xoşu (adı Xosrovdu) qonaq gəlməsəydi. Onun qəfil gəlişinə mən qədər sevinən olmadı. Allah yetirmişdi onu. Əvvəllər elə bilirdim Xoşu lovğa olduğuna görə babamın xoşuna gəlmir. İlk, özü də oğul nəvəsiyidi, amma gördüm də, sevmirdi Xoşunu. Sonralar bildim ki, dayım Xoşunun anasını əsgərlikdən qayıdanda özüyle gətiribmiş, Xoşu da qarnında, altıaylıq. Dayımın saymamazlığını bağışlaya bilmirmiş kişi. "Elədiyi qələtdən utanıb yerə girmir, hələ abırsız-abırsız yanına salıb evimə də gətirib! Bu qapıdan heç vaxt haram girməyib, girməyəcək də! Ocağımin odunu, halallıq almadan qarnına uşaq qoydurən qızmışın birinə usburd ola bilmərəm!" - deyib, oğlunun, gəlinin heç üzünə də baxmayıb, nənəmin yalvar-yaxarı da kişini yola gətirə, hirsini-hikkəsini söndürə bilməyib. İki can arasında qalan dayım inciyib, o gedən gedibmiş. Danışıldalar ki, nənəm ölündən sonra dayımı tez-tez qəbiristanlıq gələn görüblər... Anam deyirdi ki, onu oğul dərdi öldürdü, yoxsa nə yaşı vardi, azarı da yox, sapsağlam arvadıydı. Amma heç kim cürət etməzdə deyə ki, babam dayımı evindən didərgin salmasayıdı, arvad da çərləyib ölməzdi. Qan tökülməmişdi ki?! Düzdü, qan-zad tökülməsə də qarışmağa heç kimin həddi çatmazdı. Çünkü bu məhkəmədə ittihamçı da, hakim də babam idи. Elimizin adəti beləydi; evin kişisi deyən olmalıdır! Haqlısı da, haqsızı da...

Məndən üç yaş böyük idi Xoşu, həm də şəhər uşağıydı. Qardaşı oğlu geləndən sonra anam, deyəsən, məndən tam arxayıñ oldu və üstümdəki ciddi nəzarət ləğv edildi. Cəza çəkən dustağa əfv fərmanı verilmişdi!

Qadağaları bol olan bir diyarda cüzi azadlıqdan şirin nə ola bilərdi?!

O yay Xoşuyla ilk dəfə cimərliyə getdim. Dəniz sakit, hava istiydi.

Elə təzəcə soyunmuşduq ki uzanaq, Saranı dənizdən çıxan gördüm. Qız elə bil qüsullanmış ay parçasıydı, parlaq dərisindən dənizin duzlu suyu gilə-gilə süzülüb quma hopurdu. Bir anlığa tellərinə, qollarına, sinəsinə, belinə sijal çəkən gilavarın, zərif dərisində yağ kimi əriyib süzülən dəniz suyunun yerində olmaq istədim...

Əl elədim. Məni ilk dəfə çilpaq gərsə də tanıdı. Çətirini, iri çantasını götürüb bizim yanımıza gəldi. Xoşu ilə tanış edəndə, tanıyıram, dayın oğludu, keçən il bütün yayı burdaydı, deyib gülümsədi. O, qızılı rəngli yaş saçlarını dəsmalla quruladı, güllü çətirini açıb üzbeüz oturdu. Xoşu nədənsə bu mənzərəni seyr edib qımışdı, sonra dənizə təref götürüldü...

Üzməyi bacarmırdım. Saatlarla Saraya tamaşa etməkdən yorulmazdım, amma günün altında bir az da hərəkətsiz otursaydım, dərimin cızdağı çıxacaqdı. Ona nə var ki, oturub çətirin altında, heç teli də tərpənmir. Elə qımışır. "Niyə gülür e, bu qız?" Durub dənizə sarı qaçdım.

Dayım oğlu şəhər uşağıdı, bicuskdı. Amma safdı. Yanımdan uzaqlaşmırkı ki, bataram. Guya üzürdüm ki? Dizəcən suya girib dayazlıqda çömbəlirdim, əl-qol atıb suyla oynasırdım, o da gülürdü, uğunub gedirdi, öyrən deyirdi üzməyi. "Neyimə gərəkdi, rayonda dəniz var ki?" Elə deməyimə baxma, o da bilirdi xəstəliyimi, bilirdi ki, qorxudandı, üzə vurmurdı. Bu zəhrimara qalmış tutmalarım olmasayı, mən də onun kimi baş vurardım dənizə... Sudan çıxıb yerimə qayıtdım. Çömbəlib oturdum. Sara heç nə danişmir, gözlərini mənə zilləyib elə hey bic-bic qımışırı. Əvvəlcə niyəsini anlamadım. Çimərliyə köhnə, enli tumanda getmişdim. Orda hamının "plavki"si vardi, məndən, bir də az aralıda özünü quma basdırılmış qoca ariq kişidən savayı. Elə bildim tumanıma gülür. Gülər dəə, şəhər adamları lovğadılar axı... Hə, noolsun, bir balaca nimdaşdı, enlidi, lap paraşütə oxşayır. Tumuşdu da?! Hirsimdən ölürdüm. Qız nə deyim ki? Bu vaxt Xoşu gəlib çıxdı, əyilib dəsmalı götürəndə qızın baxdığı istiqamətə göz dikib duruxdu, sonra da uğunub getdi özündən. Toxtayandan sonra gülə-gülə mənə göz-qasə elədi ki, özümü yiğişdirim, gördü başa düşmürəm, ikimizin arasında dizlərini yerə vurdu, tələm-tələsik məni qasığımacan qumda basdırıldı. Demə, tumanımın ortası cirilibmiş! Bilməmişəm, olan-qalanım da tumanın deşiyindən çıxıb Saraya "baxırmış". Xoşu qulağıma dedi buları. Əvvəlcə ölüb yerə girsem də özümü sindirmədəm, mən də onlara qoşulub güldüm. Amma bədənim xəcaletdən qızdırımlı kimi alışib-yanırdı. Qəribəsi həm də oydu ki, bu, Saranın heç vecinə də deyildi. Təsəvvür elədim, əger bu hadisə rayonda baş versəydi, necə olardı? Doğrusu, heç ağlıma sığışdırı bilmirdim. Çünkü qızların ən cəsarətlisi belə, "xatirə dəftəri" tutub vərəqlərini sevdiyi oğlanın deyil, ona oxşar populyar hind artistlərinin şəkilləriyle bəzəməkdən, guya təsadüfən əlinə keçərsə, demək istədiyini Nüsrət Kəsəmənlinin sevgi şeirləriylə çatdırmaqdən savayı nə bilirdilər ki? Şəhərlilərə bənzəmir rayon qızları. Arzuları, sevgiləri, ümidişləri də həmən şəkillərlə, şeirlərlə dolu xatirə dəftərinin sandığın əlçatmaz bir küncündə solub-saralacağını bilə-bilə, ürəklərini yenə də cansız vərəqlərə boşaldardılar...

...Təklikdə olanda dayioğlum mənə əxlaq dərsi keçirdi, bax haa, orasına toxunma, burasına əl vurma, çox əmişmə, özünü itirərsən, qız uşağıdı, dədənin evini yixarsan, deyib qorxudurdu.

Xoşu başqa oğuldu, vallah! Bilirdi qızdan xoşum gəlir. Arada, xəlvət yerdə görüşməyimizə şərait yaradırdı. Üzə çıxmasa da, əmin idim ki, o bizi güdür. Şuluqluq etməyəcəyimizə əmin olsa da, yüz faiz güdürdü... Əsas odu biz görüşürdük. Anama, babama nə deyirdi, onu bir Allah bilirdi, bir də Xoşu...

Ay iləmi söhbət edir, ulduzlaramı baxır, dənizimi dinləyir, şeirmi oxuyur, baş açmaq olmurdu.

- *Mən də Sakit okeantək
xırda olsayıdım əgər,
Sularımda çımən ayla sevişərdim gecələr...*

-Sənin şairliyin də varmış?

- Mayakovski... məndən də eçoistmiş!.. Şeir xoşlayırsan?.. Eh, indi heç kim şeir xoşlamır. Dünya necə dəyişdi. Meyillər, zövqlər, dəyərlər dəyişdi. İnsanlar dəyişdi... Hamı kooperativ açır, pul qazanır, kapitalist olmaq istəyir... - Özü deyir, özü də cavab verirdi.

Mayakovskini məktəbdə keçirdik, ancaq yadımda bir misrası da qalmamışdı. Əzbərləməyi xoşlamazdım. Bircə Mayakovskim əskikmiş! Yanaşı addımlayanda da, indiki kimi böyür-böyüre uzanıb ürəyimizin səsini dinləyəndə də çımrilik paltarında daha cəlbedici, daha ehtiraslı görünən sinəsi nəzərimdən qaçmırıdı. Ay işığında bürünce çalan dərisi elə işıdayırdı ki! İnsafən, belə vəziyyətdə Mayakovski yada düşər, yox?

O gün dəniz sakit, sahil boş idi. Lal ləpələrin qoynunda nənni kimi yırtgalanan qağayıların ara-sıra qığılıtı eşidilirdi. Uzaqda, mayakın qırmızı işığı göz vura-vura dənizlə öpüşürdü. Avqust bürkübü nəfəs kəsirdi. Yaxşı ki Abşeronun dənizi var, yoxsa adamın ciyəri bişməcə olardı. Babam düz deyirdi: "Xəzər olmasayıd, buraların qara qəpiklik qiyməti olmazdı."

Qəfil dedi ki, anası gəlib, iki günə yiğişib şəhərə gedirlər.

-Darıxacam, - dedim.

-Doğrudan?-Təəccübə üzümə baxdı. - Yoxsa... Yoxsa vurulmusan mənə, hə? Ay dəli...

Məyus olduğumu görüb incik uşaq könlünü alırmış kimi, yanağımı çımdık-ləyib gülümsədi. "Di yaxşı, küsmə" - dedi.

-Xoşun gəlmir... məndən? - Başımı qaldırmadan milzildədim. Cavab vermədi. - Sən darıxmayacaqsan?

-Şəhərdə darıxmaq olmur, - dedi.

Hava qaralana kimi sahilboyu gəzişdik. Daha nə o danışır, nə mən dinirdim. Nəsə söhbətimiz tutmurdu. Mən qəribəyəm e, hər gün deyəcəklərimi gecə sübhəcən düzüb-qoşurdum, hətta məndən çıxmayan iş, bir neçə sevgi şeiri də əzberləmişdim, amma elə ki rastlaşırdıq, hər şeyi unudurdum. Yoxdu da fərasət!.. Saranı deyə bilmərəm, mən ağızından yersiz söz çıxar deyə susurdum.

-Bəlkə qayıdaq? - Deyəsən bezikdi. Darıxan, özü özüylə danışan tənha adam kimiydi. Getməsin deyə nəsə demək lazım idi:

-Çantanı ver aparım... ağırdı...

Tapdığım sözə bax, sən Allah! Gülümsəyib çantasını mənə uzatdı. Kənardan baxan olsayıdı, bizi cənnətin ilk sakinlərinə bənzədərdi. Əlbəttə, biz onlar kimi anadangəlmə deyildik...

Çantanı, paltarlarımı yasti daşa söykədim. Qoşa qayanın yanında uzandıq. O, kürəyi üstə, mən üzüqoyulu. O, yumurta sarısına oxşayan aya, mənsə ona baxırdım.

Birdən piçiltıyla:

-Öp məni, - dedi. Duruxub qaldım. - Utanma, utanma, bilirom, ölürsən məni öpməkçin. İnişdən ürəyin gedir... - Barmağını dodağına tuşladı. - İcazə verirəm, öp. Öp də, - təkrar etdi. - Yaxın gəl.

Kürəyimdən soyuq gizli keçdi. Ürəyim sudan çıxıb qumun üstünə düşmüş balıq kimi çabalayırdı. Həyacandan peysərimi tər basdı. Ehtiyatla dirsəkləndim. Yarıçıq dodaqları titrəyirdi. Ciddiydi, ya şıltاقlığı tutmuşdu, hiss etmək, ayırd eləmək çətin idi. Baxışları Ayın yan-yörəsindəki bivec uluzların arasında gəzişirdi. Heç üzümə də baxmırıdı. Kinoda öpüşən qızlar adətən gözlərini yumub dodağını büzürlər. O isə gözlərini qırpmadan ayın, uluzların şəklini “çekirdi”.

Çevrilib aramla sinəsinə qondum. Aramıza iliq qum dənələri səpələndi. Hələ bu qədər yaxın olmamışdıq. Duygularım biri-birinə qarışmışdı. Xoşunun “əxlaq dərsləri” yadına düşməsəydi, qadağa buxovundan azad olacaqdım. Böyük təmkin və dözüm hesabına bir az da bu hissələrin əsirində qalmaq istədim. Əmzik əmən körpə kimi dodaqlarını ağızma almışdım. Bal arısıydım, ətirli çiçəyin şirəsini çekirdim. Bədənim onunlaydı, ruhum göylərdə... Nəfəsim kəsiləndə aralandım, gülüb burnuma çirtma vurdu ki, “əməlli öpüşə də bilmirsən!” Düz sözə nə deyəsən. Evdə bişməyib, qonşudan gəlməyib... Pərt olmuşdum. Amma xoşbəxt idim!

Nənəm həmişə deyirdi ki, şəhərlilər tez ayılır, ələlxusus qızlar... Baxdiğim öz kinolarımızdı, orda da öpüşmürələr. Ona görə kinodakı sevgilər də quru olur elə bil. Öldür məni, nəinki Cəbiş müəllimi arvadıyla, ya da Qaraşı Maya ilə, heç atamın anamla öpüşməyini də təsəvvür edə bilmirəm. Hər yerdə sevgi öpüşdən başlayır, ailə də sevgidən. Bizdə sevgi öyrəşməkdi, uyğunlaşmaqdı, vəssalam!

İkinci sayaq özümü sınamaq istəyirdim ki, qışkırdı:

- Ora bax! Tez, tez!.. Bax daa...

Elə bildim cinayət vaxtı yaxalanmışam. Qorxudan sarılığımı udub qaranlıq sahile göz gəzdirdim. Qarpız qabıqlarını hikkəylə dimdikləyen ac qarğalardan, onları yamsılan qağayılardan özgə kimsə yox idi.

-H-hara?

-Mənə yox ee, ora, - çənəmdən tutub başımı göyə tərəf döndərdi. - Görürsən?

-Ulduzları? - Çevrilmədən, könülsüz soruşdum. Yeməyindən milçək çıxan adam kimi iştaham küsmüşdü. “Heç ulduzun yeriyydi?” - demək istədim, amma qəlbənə toxunar deyə, aylı-ulduzlu səmaya baxdım.

-Yox, - dedi, - ulduzları sevmirəm, onlar soyuqdu, hərəkətsizdi. Bax, o parlaq işığı deyirəm. Elə bil göldə süzən qu quşudu...

-Hə, gördüm. Peykdi.

-Peyk yox, kosmik gəmi! Neçə gündü dövrə vururlar. Yəqin içində adamlar da var.

Onu doyunca öpə bilmədiyimdən hırsılıydim, axmaq və yersiz sual verdim:

-Görəsən o azsa, necə olar?

-Eeeh, sən hər şeyi qəsdən korlayırsan. Nədən azsın ki?!

...Evə çatanacaq kəlmə də kəsmədik. Hiss elədim ki, azca inciyib. O, məni alaqqaranlıq, kələ-kötür daşlarla döşənmiş dar küçərlə aparır, arada güya ayağını daş yaralayıbmış kimi, ufuldayıb dayanır, altdan-altdan mənə baxır, ona yaxınlaşmadığımı görəndə “eeeş” eləyib yenidən tərpənirdi. Alaqqapının qənşərinə çatanda dayandıq. Mənə elə baxırdı ki! Adətən özündənrazi

şəhərlilər kənd camaatına belə baxırlar - yuxarıdan axağı, təkəbbürlə... Qəfil ağlıma gələni etmək istədim. Amma istəyimə mane olan, az qala Nikolaydanqalma əyri elektrik dirəyinin paslı plafonundan süzülən işiq idi. Yerdən bir daş götürüb lampaya tulazladım, "danq..." eləyib yerə düşdü. İkincisində işiq keçdi, lampanın qırıq şüşələri işiq dirəyinin dibinə səpələndi. Çilli göbələyə oxşayan plafon cırıldadı. Küçəyə qaranlıq çökəndə Saranı gülmək tutdu. "Neylədin?" - soruşdu. Bayaqkı öpüşə yerikləyirdim. Heç zad eşitmirdim. Onu var gücümə sinəmə sıxıb dodağından öpməyə başladım. O, qırmızıdanmir, sakitcə qollarının arasına sığınaraq ehtiraslı öpüşlərimə cavab verdi. Mənə elə gəldi biz yüz ildi beləcə qucaqlaşıb öpüşürdük!..

Qızlar cəsarətli oğlanları sevir.

Ayrılarda, işiq dirəyinin dibini göstərib piçildadı ki, tezdən, görən olmamış şüşələri yiğisidir, yoxsa uşaqq-muşağın ayağına batar. Bir də, hirslənəndə əməllicə öpüşməyin varmış, dedi.

O, alaqapıdan içəri keçənəcən arxasında baxıb göynəyən dodağımı ləzzətlə yaladım...

Haradasa itlər hürüşürdü...

Uzaqda elektriçkanın boğuq fiti eşidildi...

Tindən Xoşunun kölgəsi görünəndə Saranın pəncərəsindəki işiq da keçdi...

...Səhərə yaxın hava korlandı. Qəfil uğuldayan dəli külək çölün qarını qabağına qatıb qovmağa başlayanda ürəyindən qara qanlar axdı. Ömründə belə qasırga görməmişdi. Külək viy-viy viyıldayıb firlandıqca, göydən yerə səpələnmiş rəngarəng ulduz yağışından yaranmış ilgimin gözəlliyyini pozur, ulduzları "yerdən yiğib" öz yerinə qaldırmaq istəyirdi.

Xain külək dalda yerləri də ələ keçirdi. Ağaclar daha onu qoruya bilmirdi. Öz halına kinli-kinli güldü. Bu, başqa gülüş idi. Üstünə qonmuş kədərə, fəlakətə üşyan edə bilməyən aciz insanın kinayəli, qəzəbli gülüşüydü. Hər yandan ümidi ləri qırılanın acı-acı gülməkdən savayı nəyə gücü çatar ki? Özü də çölün düzündə!

Bərk üzüdü. Uğuldayan dəlisov külək qırmaya oxşar qar dənələrini havada oynada-oynada üz-gözünə çırpdıqca, mövsümə uyğun olmayan yüngül gödəkçə, nazik əlcək, cənub havasına öyrəncəli ayaqlarına içi tüksüz, ucuz yarımbağaz çəkmə geydiyinə görə özünü söydü. Boynuna isti şərf dolamagi belə lovğalıq sayırdı. Hələ papağı demirəm. Yaxşı ki çəkmələrini biri-birinə taqqıldada-taqqıldada ayaqlarını isidəndə, gah qulaqlarını, gah da burnunu ovuşturanda, ona rəhmi gələn satıcı Nastya xala: "Oğul, bura şimaldı, damarda qanı da dondurən şimaldı, əynini, başını isti saxlamasan, durduğun yerdə donarsan, lovğalıq, tərslik eləməl!" - deyib məzəmmət edəndən sonra isti papaq almışdı, onu da burda itirdi.

Pula qənaət edirdi.

Əmisinin dediyinin əksinə, sərhədi zülm-bəlayla keçəndən sonra bir yerişiyə tanış olmuşdu. Çox diribaş kişiyydi. Hələ Brejnev dövründən Rusiya bazarlarında gül, nar, özü demiş, əlinə "xadavoy" nə keçirdi, alıb-satan alverciyi.

Üstündə pulu olan səriştəsiz adamların "dingildəməyi" kənardan tez hiss olunur. Özünü Məlik kimi təqdim edən "qoca qurd" üçün isə bu su içmək kimi şey idi. Mahaçkaladan Moskvayacan döşünə döyə-döyə öz fərasətindən, uğurlu bəxtindən, bütün bazarlardakı hörmətindən basıb-

bağlamışdı. Arada biabırçı lətifələri öz sevgi macəralarına qata-qata, yad ölkədə özünə arxa, dayaq axtaran Qismətin ürəyinə yol tapa bilmüşdi. Əfsus ki, alnına iri hərflərlə “fırıldaqçı” yazılmış, özünəməxsus “natiqliyi”ndən genbol istifadə edərək yağılı vədlər verən yol yoldaşının nə məqsəd güddüyünü sadəlövh Qismət ağılna belə getirməmişdi.

-Bax, - demişdi, - mən sözü vozduxə buraxanlardan deyiləm. İşdi, istəsən, mənimlə şərik olsan, yağılı süd gölündə üzməsən də, iki faizli süd vannasında cımməyinə qarant verirəm. Klyanus...

“İki faizli süd vannası”nın necə olduğunu təsəvvürünə gətirə bilməsə də, bu söz Qismətə ləzzət eləmişdi.

Moskvanın ətrafindakı kiçik şəhərdə yaşadığı baraka aparıb pəncərənin altındakı çarpayını göstərmişdi ki, bu sənin yerindi, yaşı, kef elə. Qismət də hamama girib yuyunandan sonra bir həftəydi budunu döyənək eləmiş cibliyi tumanından sökmüş, tər iyi hopan beş yüz dolları çıxarıb, çox götür-qoy edəndən sonra şəriki iş qurmaq üçün ona vermişdi.

“Ovçu”nun oxu düz hədəfə dəymışdı.

Səhəri gün mərkəzi bazarda oldular. Bir az dolanandan sonra bazarın ən gur olan ikinci cərgesindəki boş yerlərdən birini Qismətə göstərdi, “bizim olacaq” deyib qürrələndi, boş yerin böyük-başındakı həmyerilərlə köhnə tanışlar kimi salamlaşdı, sonra guya yeri “aformut” eləmək üçün bazarkomun kabinetinə getdiler.

Elə bil Qismətin dili-ağzı qifillanmışdı. Ona qul kimi itaət edirdi. Müdirin otağı bazarın o başındaydı. Geniş dəhlizə girən kimi yumşaq qara kreslonu göstərdi: “Burda əyləş, çağıranda gələrsən... Uzağa getmə haa!” - deyib, axırıncı seyf qapını döyəclədi, cavab gözləmədən açıb içəri keçdi. On-on beş dəqiqə keçmiş iki nəfər pəzəvəng oğlan dəhlizə daxil oldu, bazar adamı olmadığından onu tanımadılar, çəpəki süzə-süzə müdirin otağına girdilər. Çox da ləngimədilər, otaqdan çıxıb onun yanından ötəndə istədi soruşa ki, Məlik dayı hələ ordadı? Soruşmadı. Gədələrin biyondəm görkəmi, zəhmi imkan vermədi. Yarım saat vaxt keçdi, bəlkə də çox. Eşitmişdi ki, belə işlər uzun çəkmir, yer problem deyilsə, pulunu versən, sənəd-sünəd də boş şeydi, əsas “doveriya” olsun, hamısı yerliliər bazarda, biri-birini tanır. Cəmi dörd gündü tanıdığı, cani-qəlbə “dayı” çağırıldığı adam niyə bu qədər ləngisin axı? Dalağıyla birgə ürəyi də sancı və yerindən sıçrayıb dəmir qapıya tərəf cumdu. Səs-səmir gəlmirdi. Qapını açıb içəri soxuldu. Salamsız-kəlamsız!

-Eşidirəm, - soruşan yeqin ki, bazarın yiyesiydi, çünkü otaqda ondan özgə kimsə yox idi.

- B-bəs... Bəs, Məlik dayı... Məlik dayı hanı?

-Məlik kimdi, a bala? İndi çıxan?

-Yox! - Əsəbindən bağırıldı. - Yarım saat qabaq girmişdi içəri, oo...

- Sən lap cirtqozsanki? - Müdir sözünü kəsib onu sakitləşdirməyə çalışdı.

- Otur, toxta bir az... Bəlkə ləzgini axtarırsan, Qulunu. Dayındı?.. O çıxdı ki?! Dal qapıdan... Dayı deyirsən, düz-əməlli tanımlırsan da. Padumayeş... - Burnunun altında mızıldadı. - Borcuvardı, sağ olsun, unutmayıb, gec də olsa gəldi, borcu bağladı... Mənim otağıma bazarın içindən də, küçədən də yol var, bilmirdin?

Nəinki dal qapının olmağını, heç bazarı düz-əməlli tanımlırdı, demək istədi, amma heç-zad demədi. Mənası yox idi... Bazarkom hələ də danışındı. O, heç nə eşitmirdi. Elə bil qulağına qurğuşun əridib tökmüşdülər, boğazına da

"kislata", qulaqları guruldadı, dili-dodağı od tutub yandı. "Nə ləzgi? Qulu kimdi? Kimdi Qu-lu?!"

Handan-hana başa düşdü ki, it də, ip də getdi işinin dalınca! Dayı dediyi ləzgi kimdisə, ona "atib", anasını ağladı! "Atmiyib ee, kəsib! Ülgüclə, lap di-bindən kəsib!.. Ləzgidi axı... Mənə bu da azdlı.." Otaqdan necə çıxdı, bazarın ətrafında dalda yer tapıb necə hönkürdüsə, az qala, içalatı ovcuna tökülsün. O, hönküre-hönküre fikirləşirdi ki, ilahi, qəriblikdə öz millətinin içində olasan, dərdin başından aşa, cibində qara qəpiyin də yox, bir ürək qızdırmanın, halına yanının olmaya, bundan böyük fəlakət olarmı? Bazarkom nə hala düşdürümü görə-görə bir soruşmadı ki, bala, bəlkə nəyəsə ehtiyacın olar? Görmürsən ki zibilə düşmüşəm? O aferistin pulu nə gəzirdi? Mənim pulumnan... dədəmin puluynan borcunu sildirdi oğraş, sən də mənə nağıl danışırsan, "dal qapı, qabaq qapı"..." Müselman deyilsən?! Tutaq ki, heç müsəlman da deyilsən, imanını itirmişən, kafir olmusan. Bəs kişiliyinə nə gəlib?! İlahi, insanları sən yaratmışansa, nədən öz xislatindən əsirgəmisən? Nədən?! Bunların dərdi-səri ancaq puldu, pullı.. Yırtıcılar sürüsü!..

Nabələd, xam adamın böyük şəhərdə "ləzgi" ləqəbli Qulunu, "bu yer sənində, yaşa, kef ele!" deyib göstərdiyi hansısa baraki axtarmaq gülünclük, tapması müşkül olardı. Belə adamlar yəqin ki, bir yerdə oturmaz, hamidan qaçar, gündə bir ünvan dəyişər... Tutaq ki, lap tapdı. Dəyişən nə olacaqdı?

* * *

...Fit çalan küləyin tükürpədən uğultusunu eşitməmək üçün hər iki qulağını ovcuya sıxdı. Keyləşmiş alnınə, yanağına qonan qar dənəcikləri əridikcə çat verib göyərmiş alt dodağını isladaraq aşağı süzülürdü...

"İkicə gilə keçiəmcəyi..."

...Bazar bağlananda, o, cərgələnmiş zibil qutularının yanındakı qəzet köşküne qılılıb oturmuşdu. Hara gedəsiydi? Nəhəng və yad şəhərdə döyəcəyi bircə qapı da yox idi. Başı gup-gup guppuldayır, əsəbiləri tarıma çəkilmişdi. İt kimi yorulmuşdu. Ona sevinirdi ki, milislərin yaxasına keçməyib. Eşitmişdi ki, buranın milisləri çox kobud olur. Hələ ki rast gəlməyib, təsdiqləyə bilməzdi. Mürgü döyməyə qorxurdu. Qorxurdu ki, yatsa, onu gic yuxu aparar, pulu, yeri olmasa da, narkoman yeniyetmələr pal-paltarını soyundurar, lüt-anadangəlmə qalar şəhərin hamarında.

Kimsə ona sıqaret uzatdı. Harda olduğunu unudub, ana dilində burnunun altında mızıldayaraq "çəkən deyiləm" dedi. Başını güclə, həvəssiz qaldırıb sıqaret tutan əlin sahibinə tərəfə baxdı. Tanıdı. Bayaq dəhlizdəki o zəhmli oğlanlardan biriydi. Hündür boylu, enlikürək oğlandı, səliqəylə daranmış qalın qara saçları, iri qonur gözleri vardı.

-Qalmağa da yerin yoxdu? - Bu cür soruşmağından başa düşdü ki, vəziyyətindən xəbersiz deyil. Sonradan öyrənmişdi ki, bütün bazar ondan və itə də bir əppək borcu olan "atanşik" ləzgidən danışırımsı.

-Nəyim var ki? - cavab verib başını aşağı dikdi.

-Tək gəlmisən? Bəs... harda qalırdın?

-Ləzgiylə...

-Adım Səlimdi... Yəqin qaçanlardansan... İndi çoxu qaçırla... Vəziyyət ağırdı orda, xəbərim var... Gedək! - O, əlini Qismətə uzatdı. - Dur... Düzdü, mənim də elə rahatlığım yoxdu, amma... ev, iş tapanacaq birtəhər keçinərsən. Ayıbdı, küçədə qalmayacaqsan ki?! Hava da qaralır.

Durdur. Sevindi ki, getməyə, başını soxmağa sığınacağı olacaq.

-O afyoru hardan tapmışdır? - Qəfil soruşdu. - Yaman ilişmişən.

-Poyezdə bir gəlirdik, Mahaçqaladan... Kişi bildim, demə...

-Rayon yerinə ağlın getməsin, burda baş gırılmək üçün gərək başın üstündə olsun. Hara baxırsan, milletdi, amma noolsun? Burda hər sifətdə adama rast düşürsən. Başım çəkib, üç il bomj olmuşam.

-Necə yəni bomj?

- Evsiz-eşiksiz. - Çəşib "sənin kimi" deyəcəkdi, xətrinə dəyər deyə özünü güclə saxladı. - Nəysə, dur gedək.

Səlimin beşmətəbəli binanın üçüncü mərtəbəsində qaldığı birotaqlı mənzilin qaraçı köçüylə gözəçarpacaq fərqi yox idi. Səliqəli geyimi, vurduğu bahalı ətri yaşıdagı mənzilin tör-töküntüsüylə heç uzlaşmırıldı. O, indi zibillik şahzadəsini andırırdı. Kif, kirli paltar iyi otağın havasını ağırlaşdırılmışdı, nəfəs almaq olmurdu. Çarpayının, divanın, masanın üstü çoxdan yiğisdirilmir, pal-paltar hara gəldi səpələnib, hətta otağa, hamama açılan qapıların da üstündə çirkli xalat, dəsmal gözə girirdi. Sanki beş dəqiqə əvvəl otaqda fırtına qopub. "Çay içək, sonrasına baxarıq" - deyib mətbəxə keçdi. Mətbəxin işığı yanın kimi divarlarda, qaz sobasının, sinq-salxaq mətbəx dolabının üstündə, sapsarı saralmış qabyuyulanın içində rahatlığı pozulmuş tarakanlar qaynaşmağa başladı, heç beş dəqiqə keçməmiş, havaxtsa işığın sönəcəyini gözləmək üçün darısqal mətbəxin saysız-hesabsız dəlmə-deşiyinə soxuldular. Ödü ağızına gəldi. Bütün bədəni silkələndi. İlk dəfə, özü də sürüylə tarakan görən Qisməti elə öyümək tutdu ki, nəfəsliyi olmadığından qapısı daima açıq qalan tualetə özünü güclə çatdırıldı. Bu vəziyyətdə hamam və şam yeməyi təklifini gözləmək gülünclük olardı, deyəsən, Səlimin heç belə istəyi də yox idi. Dediyinə görə, yaxınlıqdakı kafedə qabyuyan işləyən ev yiyəsiylə ər-arvad kimi yaşayırlar. "Ər-arvad kimi" yaşıdagı qadına "yazığı" gəlməyi, bir növ, nənəm demiş, əl boyda otağın sahmansız olmasına işarəydi, yəni bədbəxt qızının macalı yoxdu... Nədənsə Qismətin boynuyoğun həmyerlisi ilə qadından çox, o qadının yuduğu qab-qacaqda yemək yeyən müştərilərə yazılı gəldi...

Açıq mədəsini siyirsə də, bundan sonra boğazından nə çörək, nə bir qurtum su keçəcəyinə əmin olan Qismət belə yaşayışa öyrəncəli təzə tanışından harda yatacağını soruşmaq istədi. Balaca otaqda birnəfərlik çarpayı və açılmayan divan olduğuna bayaqdan diqqət yetirmişdi. Fikirləşdi ki, cavan "ər-arvad"la bir otaqda gecələmək yaxşı düşməz. Onlar razılaşsalar da gözünə yuxu getməzdi, narahat olardı. Dəhlizdəki dolabın qənşərindəki balaca xalçanı göstərib dedi:

- Olar, burda gecələyim? Sən narahat olma, mən... mən elə orda, qapının ağızındaca büzüşüb yataram. Sizə mane olmaram.

Bayaqdan dinib-danişmayan Səlim, əsəbi halda soruşdu:

-Ordaaa?

-Hə də.

-Dəlisən, nəsən?! Sveta mənə paz vurar... Ora Qarrinin yeridi, olmaz! Divanda birtəhər yatarıq, baş-ayaq...

Sveta saat 11-də, əlində ağızınacan dolu iri paket, qənşərində də Qarri gəldi. İçəri girməyi ilə otağı başına götürən qəribə aşxana iyindən, ağızınacan doldurulmuş paketdə masalarda yeyilməyib artıq qalmış bişmişlərin, qəlyanaltılarının olduğu duyulurdu. Qarri balaca küçük imiş. Fır-fır

fırlandı, üç ağız hürüb qonağı iyladı, zingildəyib paltarasiyanın karşısındaki xalçanın üstüne uzandı.

Könülsüz salam verən Sveta “ərinə” çəp-çəp baxdı. “Bircə qonağımız əskikdi,” - demək istədiyini əyilmiş sıfətindəki turşuluqdan hiss etdi. Bu tanışlıqdan heç kəs məmənnun görünmürdü. Səlim pərt olmuşdu. Qismət gəldiyinə peşman idi. Sveta Səlimi hamama çəkib nə dedisə, çıxan kimi divanı sahmana saldı, “sən yat” deyib otağın işığını keçirdi və tələsik hamama keçib qapını içəridən cəftələdi.

“Buların sevişməyi də atüstü-ayaqüstüymüşki?!” Bir də fikirləşdi ki, görəsən bu millət bir gün dözüb sekssiz yaşasa, dünya dağılmaz ki? Heç olmasa məndən çəkinərdilər, abırsızlar. Səlimə acığı tutdu. Qadını qınadı. Axmaq qızı, yaşıdagın otağı abıra salmağa da vaxt tapsaydın, nə olardı?

Yorğun olduğundan elə paltardaca adeyalın altına soxuldu, suyun şirəltisi, Svetanın “ah-ufu”, “qanqster” Səlimin ara-sıra fisiltisi nə vaxt kəsildi, xəbəri olmadı...

Səhər yuxudan duranda sevgililər qol-boyun yatırdılar, ayaq tərəfdə adeyalın üstündə də Qarri xumarlanırdı. Tez oyandığını başa düşsə də, yata bilmirdi. Geyinib sakitcə çarpayiya yaxınlaşdı, Səlimin dizəcən açıqda qalan tüklü ayağını silkələdi. Yaman bərk yatanmış! Yerində qurcalanıb mızıldandı. Sveta səsə oyanıb Qisməti narazı-narazı süzdü. Heç nə deməyib əsnədi, Səlimi dürtməkləyib üzünü divara çevirdi. Yəqin ki, zəngli saat əvəzinə qızın dürtməyinə öyrəşmiş Səlim yerindən dik atılıb durdu, gözlərini ovuşdura-ovuşdura Qismətə: “Hara... bu tezdən?” - dedi. Qismət dinmədi. Qapını açıb çıxdı, pilləkənlə düşəndə hiss etdi ki, yarıörtülü qapının arasından kiminsə gözləri onu müşayiət edir. Həyətə çıxdı. Üzbəüz binanın pəncərələrindəki təkəmseyrək işıqlara baxdı. Ertəydi. Şəhər hələ yuxudaydı. Özü də başa düşdü ki, gərək belə erkən durmayayıdı. Uşaq kimi küsməyin yeri deyildi. Hara, necə, ən əsası, pulu olmadığından nəylə gedəcəyilə başını yordu. Mədəsi də üzülüb gedirdi. Uşaq meydançasındaki yelləncəyə oturdu. “Gərək Səlimdən borc götürəydim. Məncə verərdi. Nolardı ki? Pis oğlana oxşamır...”

-Sən məni qınama, yerli...

Hələ oyanmamış şəhərin sükütunu pozan səsə döndü. Səlim idi, köynəksiz, əynində şortik, ovcunda da nəsə tutub sıxırdı.

-Qınamırıam. Mən kiməm ki?..

-Qınayırsan, bilirəm... Sveta da pis adam deyil, vallah. Yoxsa səni onun evinə gətirərdim?.. Təzəsən buralarda, qəribə gəlir sənə. Öyrəşəcəksən... Mən öyrəşdim.

-Həmişəlik gəlməmişəm bura.

-Əshi, hamı belə deyir... Mən sezona gəlmışdım, yeddi ildi ilişib qalmışam bu bataqlıqda. Bir yandan da fikirləşirəm ki, yaxşı ki qalmışam, yoxsa... Tərslik eləmə. Hara gedəcəksən ki?

Qismət tutuldu, çıyinlərini çəkdi.

Elə düşünmüşdü ki, dalınca qapını bağlayıb girəcək arvadının yanına. Yanılmışdı. “Üreyi təmiz adamdı, mən pis elədim. Neynim e, gjidiyim tutdu, qurtardı. Sonrakı peşmançılıq...”

Səlim başa düşdü ki, özü kimi tərsin birinə rast olub, çox dərinə getmədi. Yaxşı, - deyib, ovcundaki bir sıxma pulu Qismətin cibinə dürtüşdü. - İndi ki tərsliyin tutub, belə elə. - Əlini binanın tininə uzatdı. - Deməli, küçəni sağa dön, 354-ə min, mikroavtobusdu, kaneçnidə düş, üzbəüz rınokdı, adı Zvyoz-

doçka, Şərifi soruş, bibioğlumdu Şərif, Şurik də deyirlər, deyəcəklər yerini. De ki, mən göndərmışəm, bir şey düzüb-qoşar səninçin. Yadında qalar?

Qismət xəcalətindən söz tapa bilmirdi, başını tərpətdi ki, hə. Səlim də gülümsəyib:

-Di get, işdi, alınmasa, axşam qayıt bazara... Hə, tindəki kafedə bir şey at ağızına... dedi.

Sonuncu dayanacaqda düşdü. Şəhərdən qıraq qəsəbəydi. Şərifi kimdən soruşdu, tanıyan olmadı. Son vaxtlar yaman söyüscül olmuşdu. Səlimin qarasınca var-yoxuna söyə-söyə bazardan çıxırdı, iri hərflərlə "Kolxozniy rınok" yazısını görəndə başa düşdü ki, Səlim müqəssir deyilmiş, özü yarıyuxulu olduğundan, ya da keyliyindən marşrutu səhv salıb, 354-ün yerinə 554-ə minibmiş...

Abdulraxmon adlı taciklə tanış oldu. Başına gələnləri ona danışdı, iş axtardığını, qalmağa yeri olmadığını dedi. Yaxşı oğlan idi Abdulraxmon. Kafedə doyunca yedizdirdi. Qaldığı həyət evinə apardı. Düzdü, səkkiz nəfər bir otaqda qalırdılar, Qismətə də yer elədilər. Bir neçə ay onlarla qalıb işlədi. Yük daşıyırkıda bazaarda.

Taciklərlə bir arada araba sürüb yük daşımağı aqsaqqal həmyerlisinin pisinə gəlmışdı. "Millətin adını batırma, gəl, alver elə, araba sürmək bizlik deyil!" - demiş, onunçun meyvə-tərəvəz satmaq üçün "polka" ayırmışdı.

Abdulraxmonla dostcasına ayrıldılar. İşə tez uyğunlaşdı. Yuxusuna haram qatıb sutkada dörd-beş saat yatsa da, alveri pis getmirdi. Bütün əziyyətlərə qatlaşır, qazanır, pul yığır, şirin xəyallar qururdu. Bir neçə dəfə anasına pul da göndərmişdi.

* * *

"Doqquzuncunu bitirib məktəbdən attestatımı götürmək istədim. Məndən olsayıdı, texnikuma girmək istəyirdim, atam qoymadı. Olmaz, dedi. Texnikum bəhanəydi. Bakıya getmək, Saraya yaxın olmaq, onu hər gün görmək istəyirdim. Anam da atamın tərəfini saxlayanda, qaldım tək. Tək əl lal adama bənzər. Texnikumdan vaz keçdimsə də, babamın yanına getməkdən, Sarayla görüşməkdən ötrü ürəyim gedirdi.

Otuz manat pul və bir zənbil sovqatla avtovağzaldan Bakıya yola saldılar. Atam dedi ki, day yekə kişisən, özün gedib çıxarsan... İyulun bürkübündə əynimdə qollu neylon köynək, "PAZ" avtobusun ürəkbulandıran iyini uda-uda Bakıya, ordan da Mərdəkana gedib çıxdı. Babamlı ayaqüstü görüşüb, candərdi hal-əhvalını soruşduğumdan, deyəsən, kişi məndən incimişdi.

-Çox qalacaqsan? - dilucu soruşdu, mən də o təhər "hə" dedim. Kişiylə səhbət edə-edə gözüm hasarı adlayıb o üzdə gəzisirdi, qızı axtarırdı. Arif adamdı mənim babam. Gələndən narahat olduğumu hiss etmişdi.

-O qızı görə gəlmisən, bilirəm. - Qəfil dedi. Qizardım. "Yox" deyəcəyimi gözümdən oxumuşdu. Dinmədim. Yalan danışsaydım, ölenəcən məni bağışlamazdı. Ağır əlini ciyinimdə gəzdirdi, nəvazişlə saçlarımı qarışdırıcı, nəsə demək istədi, amma dinmədi. Onun bu səssizliyi məni dəli edirdi. Sual dolu gözlərimi babamın ağızına dikmişdim. Çənəsini ovuştura-ovuştura ciddi, bir az da qəmlı görkəm aldı, əsas səhbətdən yayındı.

-Mən də dedim nəvəm gəlib, yəqin darixib mənimçin... O qızdan xoşun gəlirdi, hə?

Çaşib qalmışdım. "Gəlirdi nədi, elə indi də gəlir" - demək istədim, amma başımı aşağı salıb susdum.

- Day yoxdu o qız.

"Yoxdu nədi?" - sualımı döyükmüş gözlərimdən oxuyub yəqin məni sakitləşdirmək üçün başını yırgaladı.

- Qoşulub qaçıb... Babasığıl də bilmir kimə...

Heç yaxşı xəbər olmadı. "Bəlkə kişi mənimlə zarafatlaşır?" Quruyub qalmışdım.

Məni pərişan görüb dilxor olduğundan başa düşdüm ki, babam zarafat eləmir.

Xəbəri verəndən sonra meynəliyə tərəf üz tutdu, bir də hava qaralandı evə yiğişdi. Doğrusu, babamın halıma acıycاagini heç gözləmirdim. Bir yandan da mənimlə dost kimi açıq söhbət eləməyi təəccübləndirdiyi qədər də sevindirirdi.

Bilmirdim ciddiydi, yoxsa yox, məni sakitləşdirirdi ki, ürəyini sıxma, cavallıqda biz də buna sevgi deyərdik, kəndə, pianerlagerlərə gələn qızların, hətta bizdən yaşca böyük, gözəgəlimli dəstə rəhbərlərinin də dalınca o qədər sülənərdik ki!.. Ancaq hansımızınsa o qızlardan biriylə evlənməyi yadına gəlmir... Eehh... uşaqlı həvəsidi bu, ötüb keçəcək. Əslinə qalsa, sənin qız dalınca düşən vaxtın da deyil...

Ötən yay sindirdiğim, hələ də lampası dəyişdirilməyən əyri işiq dirəyini, daş döşənmiş dar küçəleri, kosmik gəmini seyr etdiyimiz qayalığı, üzüm çardağını gördükcə yadına Sara düşürdü, amma qəribə hallar keçirsəm də babamın qəlbini qırmadım, bütün yayı yanında qalacağıma söz verdim.

* * *

"Necə oldu axı?.. Nadir hara əkildi?.. Ordaydı... düz yanında durub baxırdı axı? Yadımdadı, körpüyə çatmamış, iki qarı düşdü... Hə, vaqonda dördümüzdən başqa kimsə qalmamışdı... Hələ tramvay sürücüsü, o, orta yaşlı qadın bizi şübhəylə süzdü, çünkü Nadirlə Roma araq butulkasını biri-birinə ötürə-ötürə elə hey içir, ağızlarına gələni çərenləyirdi, söyüşün biri də bir qəpiyə!.. Roma məni qəfil boş vaqonun küncünə dirəyəndə heç tükü də tərəpənmədi... Yox, amma yox... araq butulkasını rəngi solmuş oturacağıın dəmir tutacağına çırpıb sindiranda, çıplıklanmış şüşə qırığını dəri gödəkçəmin üstündən sinəmə, sonra boğazımı sıxıb "anani çağırsana?!" deyib dişlərini ağardanda, "Rom, biz belə danışmamışdım axı?" deyən də Nadir idi deyəsən, vəziyyətin gərgin olduğunu başa düşən tramvay sürücüsü ləngər vuran boş vaqona çönbə onları hədələyəndə, "Ələngəni sür, sənin ananı!.. Qabağa bax, qa-ba-ğaa, yoxsaa!.. - bağırın da..."

Belə çıxır ki, pullarımı dollara çevirdiyimi, iki günə evə dönəcəyimi Nadir ağızından qaçırmışdı. Qabaqcadan sövdəleşiblər. Bilirdi ki, pullar üstümdədi, gethagetdə heç kimə etibar etmirəm. Bu kəndə gəlməyimizi də o düzüb-qoşubmuş, əclaf! Məqsədi məni öldürmək imiş. Zibilə dönmüş pula görə?.. Xain, it oğlu!"

"Allah bilir, bir də buralara nə vaxt yolun düşdü, getməmiş, əməllicə kef məclisi quraq, kənddə fisqırıq qızlar var, razılaşmışlıq, bilirom, sən cavan-cuvan sevmirsən, Romanın yanındaki sandıqtulasının otuz beş yaşlı xalası da sənin, örür qaralarçın" - demişdi... Elə mənə yaraşırkı bazlığa getmək! Nəfsimi boğa bilmədim... Əclaf, qılığıma girmişdi, imkansızam, gecələməyə

yerim yoxdu demişdi, guya özüm belə ağıgnlu idim, kirayədə qaldığım evə gətirdim, nə yedim, yedi, nə içdim, içdi, axırı belə?.. Əclafın, alçağın biriymiş demə... Başım daşdan-daşa çırıldı, yenə ayılmadım. İndi qayıt, görüm necə qayıdırısan, hara qayıdırısan, nə üzlə qayıdırısan?”

Qayıtmaga pulu yox idi. Pulsuz da üzü...

“Xıdır kişinin dedikləri yadına düşdü: - “Oğulbala, bura gələndə sən yaş-daydım. Düzdü, onda dünyanın taraz vaxtıydı. Mən də cavan, dəliqanlı. Kəndə, evə-eşiyə siğmirdim, genişlik isteyirdim. Əsgərlikdən buralara bələd idim, çəkirdi məni. Yaman çəkirdi. Deyəndə ki, çıxıb gedirəm, dədəm söz demədi, heç tükü də tərpənmədi. İnanmırı birdəfəlik getməyimə. Anam inanmışdı, deyəsən, ürəyinə dammışdı ki, geri dönməyəcəm. Xəstə anamın tükürpədən naləsi hələ də qulağımdan getməyib. Dördyola çatanacan “getmə, oğul!” deyib yalvaran anamın getdikcə xırıldayan səsi ərsə qalxıb yağış kimi başıma səpələnirdi. Gök üzü uda bilmirdi onun çıçırtısını, dalımcı yayırdı ki, bəlkə yumşalam, dönəm geriyə... Elə bil daş idim, dəmir parçasıydım. Vallah, daş ovulardı, dəmir əriyərdi, mən vicdansızsa heç nəyi vecimə almadan kənddən uzaqlaşırdım, geriyə belə baxmadan. Baxsaydım, dönsəydim, sanki başıma daş düşəcəkmiş, ayaqlarım qırılacaqmış!.. Günah məni buralara çəkib gətirən yolda deyil, oğul, ayağının yox, gərək ürəyinin seçdiyi yol düz ola... Ürəyimə qulaq asa bilməmişəmmiş! Kaş indiki ağlım onda olaydı... Mən yaxşı oğul ola bilmədim, Qismət, ola bilmədim... Kəndimizdən çox uzaqdayam, illər keçib, atam, anam dünyasını dəyişib, amma yenə anamın naləsini eşidirəm... Pulum, var-dövlətim, hörmətim, bizdə necə deyirlər, hə... bir donuzum əskiyyidi... nolsun, xoşbəxtliyim ki yoxdu, xoşbəxtliyim... Buralar bataqlıqdı, oğul, bataqlıq. Nə qədər ki xirtdəyəcən batıb boğulmamışan, cavansan, qayıt dədə yurduna. Sonra gec olacaq. Çünkü imkanın olanda dönməyə həvəsin olmayıcaq, yazılısan... İyirmi beş il qabaq bunları mənə deyən olaydı kaş! Kaş ki olaydı...”

Xıdır kişinin bu etiraflarından sonra tüpürdüm hər şeyə, bilet alıb təyyarənin soyuq şimaldan cənuba üz tutacağı günü gözləməyə başladım. Qoy qinasınlar, ləp ön cəbhəyə göndərsinlər, damlaşınlar, cəzamı çəkərəm, günahımı yuyaram... Onsuz da son vaxtlar özümü təməli başdansovdu qoyulan, palçıqla hörülümiş, bircə toxunuşla uçub-dağılacaq divar kimi hiss edirdim. Güc yiğib o amanabənd divarı yerlə yeksan eləmək keçirdi ürəyimdən! Qoy toza dönsün, yox olub itsin...

Heç cürə rahat ola bilmirdim... Qənaətim bu idi ki, xoşbəxt olmaq üçün özünü dağa-daşa çırpmاقla deyilmiş, gərək binədən bəxtin üzünə güle... Xıdır kişini yaxından tanıyanın sonra buna tam əmin olmuşdum.

Moskvanın göbəyində dördətaqlı mənzili, Rublyovkada villası, İspaniyada mülkü, rayonun ən böyük meyvə-tərəvəz bazasının sahibi olan Xıdır kişi (nə-dənse bazzarda hamı onu “dyadya Fedya” deyə çağırırdı) xoşbəxt deyildi! Ancaq adama ilk baxışdan elə gəlirdi ki, o, rokfellerlər nəslindəndi. Vallah, məzələnəmərəm. Kişinin əli Kremləcən çatır. İstəsəydi, deputat, ləp qubernator da seçilərdi... İstəmirdi. Xıdır kişi xoşbəxt görünmək yox, xoşbəxt olmaq istəyirdi...

“Təki... tramvay yolunu keçə bilim” - deyə fikirləşdi.

Tramvay şəhərdən bir kilometrlik məsafədə yerləşən bu sonuncu dayanacağa gediş-gelişin az, bəzən heç olmadığı vaxtlarda ancaq sərnişinlərin tələbiyle gəlirdi. Havanın qəfil korlandığını nəzərə alsaq, yəqin

ki, bu kənddən şəhərə gedənlər də (əgər gedən varsa) çətin geri dönelər. Bunu bilsə də qorxu canındaydı; donmasa heç, əgər resslərin üstündə ilışib qalsa, üstünü qar örtər, qəfil gələn tramvay onu ikiyə bölərdi. Keyləşmiş bədənini dayanacağa sarı çəkməyə isə taqəti tükənmişdi...

“İlahi, mənə güc ver!..”

* * *

...Qor bağlamış iri, qara kirpikləri əzilmiş kəpənək qanadları kimi çırpınib yumulurdu. Yatmaq olmazdı! Nəbadə! Gözləri qapanmasın deyə bəbəklərini dəli kimi o yana- bu yana oynatdı ki, “əzilmiş kəpənək qanadları” öleziməsin. Amma bütün cəhdələri boşuna idi. Ağırlaşmış kirpiklərinin arasından güclə sezikən bapbalaca dünya asta-asta bozumtul rəngə boyanırdı. Qənşərində həyat duyulası kiçicik boz nöqtələr oynasırdı...

* * *

...Radioda, nə də televizorda tufan olacağını eşitməmişdi. Onsuz da sinoptiklərin proqnozları çox vaxt düz çıxmırıldı. Bəlkə işıqlar sənən günü deyiblər? Eşitsəydi, axmaqlıq edib evdən çıxmaz, özü cəhənnəm, qonşusu İvanı da dalına salmazdı. Amma yaxşı qurtardılar; hələ ki sakitlik idi, külək yerdəki qarı sovurmurdı, iki yağılı dovşan vura bildilər, yoxsa evə əli ətəyindən uzun dönərdilər. Nə yaxşı ki, səhərin alatoranından yarım şüşəni boşaldan İvana qulaq asmadı, yoxsa meşənin lap dərinliyinə gedəcəkdilər.

Necə olmasa, six meşəlikdə talalarda özünə əl qatan dəli küləyin uğultusunu eşidilmirdi. Külək kəsənəcən küknarlıqdan çıxmadılar. Nəhayət, tufan xətası sovuşdu, qar isə yağırdı. Xeyli mübahisədən sonra, vələ oxşar əldəqayırmaya xizəklərini üzü kəndə döndərdilər. Matryonanın - kəndin cavanından qocasına kimi hamını “zəhərləyən” o cadugərin - boz “samaqon”unun təsirindən qoynuñ dərisindən olan gödək kürküñ yaxasını açan qonşusunun fitləməyi Qrişanı özündən çıxartsa da birtəhər dözdürdü. İnsafən, Vanyanın yaxşı fit çalmağı vardi, lap fleytaya bənzər səs çıxarırdı, amma bu həngamədə onun “fleytasi” Qrişaya, dalına kərə yağı sürtülmüş xoruz banını andırırdı. Hətta bir-iki dəfə tūfəngini doldurub havaya atəş açmayı onu hövsələdən çıxartsa da, kefliydi deyə bir söz demədi, ta yolayricına çatanacan dişiyə dodağını çeynədi.

Güclü külək talanın qarını kürüyüb kənd yolunu basmışdı; köhnə ovçuların azması mümkünüsüz idi. Nəhayət, kəndin son yoxuşunu endilər. Tramvay dayanacağına çatar-çatmaz, güclə sezikən qaraltıını görən İvan xizək çubuqlarını cütłeyib dayandı, bir də tūfəngini doldurdu, diqqətlə qaraltıya sarı baxdı - heç qimildanıb-ələmirdi. O: “Deyəsən süründən ayrı düşən çoşkadı, bəlkə axşam tramvay-zad vurub?” - dedi. Qrişa:

-Olsa, - dedi,- lap yerinə düşər, neruskilərin yolqırığı kafelərinə satıb puluna dörd təkər alaram, qalanı da sənin. - İvan eşitməsin deyə, dodaqaltı mızıldadı: “Keçəl təkərlərə yamaq vurdurmaqdan bezmişəm”.

-Əcəb dedin! - İvan dodaq büzdü. - Çoşkanı görən mən, maşınınə təkər alan sən?! Qriş, bəlkə belimdə kəndə aparım, soyub tikələyib müştəri də axtarım, həə?! Ay sən ölüsən, deməzsən aldatdım?!

Bayaqdən fitiylə zəhləsini tökmüş dostunun əsəbiləşdiyini görən Qrişanın eyni açıldı, uğunub getdi gülməkdən.

-Nolar, bu olar kişi söhbəti. Dostsan, əlli ildi qonşumsan. Sat, təkərləri al gətir, hələ dəyiş də... vallah, incimərəm... Ha-ha-haaaa!

-Ay səni haramzada! Dolayırsan məni?.. Sənin dul bacını!..

- Zırramasan, Vanya, dul bacım üç ildi rəhmətə gedib, - xaç çəkdi, - tanrı köməyi olsun! Sən hələ də onun xiffətin çəkirsən, ay yanıq, yaramaz?!

Xizək çubuqlarına sitəm edirdilər - evdən tələsik çıxmışdır deyə, xizəkləri yaxşı yaqlamadıqlarından ləng gedirdi. Nəhayət qaraltıya bir az da yaxınlaşa bildilər. Qarın altında, sanki kiminləsə əlbəyaxa vuruşmuş, handan-hana güclü rəqibinin amansız zərbəsindən nokauta düşmüş, külək tutan tərəfdən çəkməsinin dabarı görsənməsəydi, hansı tərəfdə başının, hansı tərəfdə ayaqlarının olduğu bilinməyen insan bədəni vardi. "Aman tanrim!" - bağıraraq dəhşətə gəlmış İvan silahını kənara tulladı, əlcəklərini soyundu, ciyindəki ağır yük torbasını çıxardı, ağzının düyüünü açıb içindən yun əski çıxardı. Bu, nimdaş da olsa, təmiz mələfə parçasıydı. Qarın altındakı adama yaxınlaşış üzünün qarını təmizlədi, gödəkçəsindən yapışdı, özünə tərəf dartaraq bərk-bərk silkələməyə çalışdı.

-Ağırırr-dıllı... - dedi. - Elə bil Qrişanın yanında olduğunu indi hiss edib bağırıldı. - Nə baxırsan, lənət şeytana, kömək elə! Silkələ! Bərk-bərk!.. Taxtaya dönüb...

Qrişa silkələdikcə, o, gödəkçəsinin zəncirbəndini açmağa çalışdı. Zənci-rin arasına kiplənmiş qar donduğundan ilgəc yerindən tərpənmirdi. Səbri tü-kənmiş İvan torbadan ovçu bıçağını çıxarıb zəncirbəndi tikiş yerindən kəsib ayırdı. Qulağını sinəsinə dayayıb durdu, öz ürəyinin guppultusunu eşitmə-mək üçün nəfəsini boğub saxladı. Bir azdan nəfəsini buraxdı, üzünü Qrişaya çevirib piçıldı:

-H-hələ ö-ölməyib.

-Yaxşı ki, saxlamışam, - deyib torbasından yarımcıq samaqon butulkasını götürdü, tixacını dişiyələ çıxarıb ovucuna tökdü. Evə çatdırınanan özünə gəlsin deyə sıfətini, boynunu, əllərini spirlə bərk-bərk oyuşdurdu. Şərfini çıxarıb donanın boynuna bürdü.

- Vanya, mənəcə o, müsəlmandı, onlara araq olmaz, günahdi.

Bilmədi ciddiydi, yoxsa zarafat eləyir, yenə də, qanrlılıb Qrişanı çəp-çəp süzdü.

- Sən nə çərenləyirsən, Qriş, bu halda nə müsəlman, nə xristian? - dedi.

- Ölməsə, Allahı günahımızdan keçər... Ya İsa, ona rəhmin gəlsin! - Xaç çək-di, dibində qalmış arağı axıracan içib butulkanı tullayandan sonra silahını, torbasını götürdü, hərəsi oğlanın bir qolunu ciyinlərinə aşırı yola düzəldilər.

* * *

Serafima ərinin qayıtdığını görüb, alınıni yapışdırıldığı pəncərə şüşəsindən aralanıb həyətə cummaq istəyirdi, birdən dayandı. Tərləmiş pəncərə şüşəsini jaketinin qoluya tez-tez silib təmizlədi ki, küçə qapısını lap aydın görsün. "Qrişa Vanya ilə getmişdi axı, bəs... ciyinlərindən sallanan kimdi?.. Aman tanrim! Bircə bu çatmırı... Yəqin, vurublar... Yaralayıblar... Qaban bilib atıblar! Öldürüblər!.. Ya rəbbim, özün kömək ol!"

Yun şalını da unutdu, valenkasını tələm-tələsik ayağına taxıl qabaqlarına qaçıdı. Səbrsiz Serafima üçün gözləmək dilini saxlamaq qədər çətin idi. Bayaqlan üzündə fikirləşdiklərini ucadan bağıraraq Qrişanın üstünə elə şığıdı ki, əri, "qaraçılıq eləmə, sən düşündüyüñ kimi deyil, dayanacaqdıydı,

görməsəydi, ölcəkdi, donub yazıq, kömək elə evə aparaq”, deməsəydi, nə olacağını bir Allah bilirdi.

Ürəyi yerinə gəldi. Daha cinqırını çıxarmadı, ərinin çantasını, tüfəngini ciynindən götürdü, tələsik evə cumdu, qapını geniş açdı ki, Qrişayla İvan az qala sürüyərək gətirdikləri adamı içəri keçirə bilsinlər. Kişiər otağa girən kimi Serafima divanı açdı, döşək, balınc, adyal gətirdi, sobaya odun atıb isti su gətirmək üçün hamama getdi. Qrişa döşəyi açıb Qisməti divana uzatdı. Şişkin ayaqlarından batinkasını, dərisinə yapışmış corablarını ehtiyatla çıxardı. Otaq isti idi. Onu qurşağa kimi soyundurdular ki, bədəni qızısın, damarları açılsın. Ürəyi çox zəif vururdu. Bu vaxt İvanın arvadı Taisiya hay-küylə içəri soxuldu. Mal həkimi olsa da, kəndin bütün xəstələrinə ilk tibbi yardımını o edirdi. Özü demiş, bu kənddə mal-qaradan çox, insanlar xəstələnir... Özünü itirmədən oğlanın nəbzini yoxladı, otağın istisindən buzu əriyib bədəninə yaprixmiş şalvarını da çıxardı, ağarmış bədəninə baxıb çox isti olmaz, pəncərəni aralı qoyun, tez sirkədən-spirtdən nə varsa, gətirin, deyib onun gömgöy göyərmiş ayaq barmaqlarına baxdı. Serafima ləyəndə isti su gətirmişdi. Hələ isti su olmaz, dedi kimsə. Serafima ləyəni divanın küncündə yerə qoyub, mətbəxdən litrlik plastik butulkada samaqon gətirib ona tərəf uzatdı. Olanı budu, bəsdi? - dedi. Hələlik bəs edər, - İvanın arvadı canfəşanlıqla əl-ayaq eləməyə başlayandan kişiər kənara çəkilmişdilər. Bilirdilər ki, işinin öhdəsindən gələcək, yaxşısı, mane olmamaqdı. Necə olmasa, on beş ilin təcrübəsivardı... Belə hallarda o, arvadıyla fəxr edirdi!

- Məncə, milisə xəbər vermək lazımdı. - Serafima əynində ancaq tumanı qalmış kişini indicə görübmüş kimi, ehtiyatla dilləndi. Qadının dili-dodağı əsim-əsim əsirdi. Yamanca qorxmuşdu. - Bədəni gömgöydü ki?!.. Məncə Matvey Klimoviçin bilməsi vacibdi. Qəsəbə xəstəxanasına da zəng vurmaq lazımdı, təcili yardım üçün... Birdən ayılmasa... başımız bələda olacaq... Bura adamına da oxşamır heç... Aman Tanrımlı!.. Ölsə... necə olar? Müqəddəs Məryəm, bizə kömək ol... Üstündə sənədi-zadı var?.. Axi bu havada buralara niyə gəlibmiş?.. Nə bilmək olar, bəlkə... bandit-zaddı, ya canı... Bəlkə axtarışdadı?... Qoy milis araşdırınsın, başımız salamat olar...

Qrişa dayanmadan dəyirman kimi “üyündən” arvadının sözlərindən dik-sindi. Hətta qorxdu da. Bayaq dayanacaqda bu barədə heç düşünməmişdi. Lap fikirləşsəydi, məgər onu şaxtanın altında çıxılmaz vəziyyətdə qoyub yan keçərdim? Əsla! “Arvaddı da, ancaq bəd danişmağı bilir. Hansı zəmanədə yaşayıraq, məgər insan çölün düzündə qalıb donmalıydı?.. Adamlığımıza nə gəlib?.. Kimdi, nəcidi, xaç çəkir, çəkmir... nə dəxli? Onu da Allah yaradıb!.. Odu ha, Ksyuşanın bacısı qızı, müsəlmana ərə gedib, bizimkilərdən pis deyil, lap yaxşı da yaşayır, gedəndən düz beşin doğub! Ərindən çox razıdı. Deyir, çariça kimi dolandırır... Xoşbəxtid!” - Bunları əsəbi halda, divanın bir künçünə atılmış şalvarın, gödəkçənin ciblərini eşələyə-eşələyə deyirdi.

-Qrişa! Sən imanın bəsdi! “Beşin doğub...” - deyib ərini yamsıladı. - Böyük iş görübmüş!.. Çariça beş uşaq doğmaz, özünü güldürmə!.. Sənin fərasətin olsayıdı, mən də onun doğardım, hə!.. Ağzin qızışmasın, sən onun ciblərini axtar, axtar... Ürəyimə pis şeylər gəlir...

- Fərsiz idim, hə?! Deməli, fərsiz olmuşam?! Ay səni, yaramaz arvad!

Taya əsəbileşib araya girməsəydi, hələ didişəcəkdilər.

-Sən spirtdən əlimə tök, - deyib ovcunu açdı, - Sima, sən canın, kişiərə baş qosma!.. Hər şey yaxşı olacaq, şər gətirmə...

Serafima hələ də təşviş içində deyinirdi. Heç cürə sakitləşə bilmirdi.

-Aferin, arvad, sən işini gör, vicdanla... faşist-ha deyilik... Mən... mən baş leytenanta xəbər çatdıraram... Lazımdı... Canı möhkəmdi, ölməz... - Narahatlılığını bürüze verməyən İvan arvadına təskinlik verə-verə otaqdan çıxırkı, Qrişa nəm gödəkçənin döş cibindən çıxardığı pasportu, arasındaki biletin İvana göstərdi. Təəccübə:

- Vanya, - dedi, - bir bunlara bax. Bileti varmış... Gedirmiş... Bu necə ola bilər? Gecə... bu soyuqda... Nəsə, baş aça bilmirəm, yol üstə, buralarda nə gəzirmiş?! Aeroport hara, bura hara?! Müəmmalı işdi...

İvan gözəcə sənədlərə baxıb təmkinlə:

-Sən rahat ol, - dedi, -milislər yoluna qoyar... Poçtdan təcili yardımına da zəng vuracam. Həkim siz olmaz... Qrişa, ağlıma bir şey gəldi, deyirəm, bəlkə yolüstü kafeyə də dəyim, o neruskını deyirəm, Zaxarı, gəlib baxsın, bəlkə tanışdı? - Qrişa elə bil onu eşitmirdi, gözlərini bilet dən çəkməyərək qeyrimüəyyənliliklə çıynını çekdi. - Yaxşı, indi qayıdırám.

Qrişa əşyayı-dəlil kimi kirli paltarları, sənədləri dəhlizdəki dolabın üstünə qoyma, geyinib çıxan İvanın dalınca qapını qapadı ki, bayırın soyuğunu içəri dolmasın...

... Gözlərinə hopan duman idimi, yoxsa ocaq tüstüsümü, anışdırıa bilmirdi. Anışdırıa bilmirdi ki, haradadı, kimin qapısıydı bu, kimin ocağının tüstüsüydü. Dumandısa, gözləri niyə göynəyirdi, tüstdüse, niyə şirin dadırdı? Tanıldığı heç bir yerə bənzəmirdi - nə qapısı, nə tüstüsü... Dünya boyda bozluq sirinsəyib durmuşdu qənşərində...

Kimiydisə, hırslı-hikkəyle doqqaza yaxınlaşdı. Möhkəm çırpıdımı, yoxsa qapının həncamasını laxlayırdı - cirildadı, cirildadı, sonra da qəfildən qırılıb düşdü, eləcə əridi getdi bütün dünyani bürüyən bu bozluğun içində. O adam da eləcə əridi - kölgə zülmətdə yox olan kimi...

Boz dünyanın o başından qəribə səslər də gəlirdi; bir az adam səsinə, bir az heyvan hənirinə bənzəyirdi, özü də bomboz, sopsoyuq idi, adamın əti ürpənirdi. Buzlu suda sönmüş lava kimi çizildiyib boğuq havada buğlanan nəydi bəs? Bənzədəcəyi bir şey tapa bilmədi, "cizzz!" eləyib qəribə qoxu yaymaqdaydı. Sinesində, bütün əzalarında barmaq-barmaq gəzişirdi, həlim meh kimi burnuna, boğazına, ciyərinə dolurdu bu tanış qoxu. Sanki yüz ilin yataq xəstəsiydi; keyləşmiş, hissiyyatsız duruxaraq baxır, dünyanınmı, yoxsa həyatınınmı sonunu gözləyən ümidsizlər kimi, eləcə ruhuyla piçıldışib, mən hardayam, bu nə qoxudu? - sormaq istəyirdi.

Solğun gözləri bir nöqtədə ilişib qalmışdı... həncamasından qopan qapının o tayında...

O tayda, lopa-lopa yağan qarın altında yarpaqsız ağaclar üzüyürdü, üstündə də şaxtadan büzüşən narinci-narinci xurmalar... Ürəyinə şaxta vurmuş xurma düşdü. Beləsi bal kimi olur... Üstündəki qarı təmizləmək istədi. Bircə addımlığındaydı, amma əli çatmirdı, sanki qollarından özü ağırlığında qaya parçası asılmışdı.

"Boyuna qurban, həyətə ayaqyalın niyə çıxmışan? Qişdı, donar ayaqların, keç içəri... sobanın yanına... Eşitmirsən?"

Bir az yorğun, bir az soyuq olsa da, bu səsi milyon səsin içindən seçərdi! Anasıydı. Elə yalvarırdı ki, keç içəri!.. Necə keçəydi, ayaqları sözünə baxırdı ki? Danışmağa da taqəti yoxdu.

"Demişdim sənə, qayıt... Söz verdin axı? Hələ burdasan? Bura bataqlıqdı, qayıt... Hələ gec deyil, oğul, gec deyil..."

“Spirit iyi hardan gəlir?”

Ovulmuş bədəni avaziyirdi, elə bil qardələn fidanları boy verib nazilmiş buz qatına çat vururdular...

Səslər biri-birinə qarışır. Gicgahını zindan kimi döyəcləyirdilər. “Danqq...! danqq...!” Hər zərbənin guppultusu qulaqlarında cingildəyirdi. “Tanrı, sən məzлum bəndəni qorу!.. Biz əlimizdən gələni etdik, növbə sənindи...”

Kilsə zəngi bağlı pəncərələrin şüşələrini elə silkələyir ki, elə bil hardasa top atırlar...

Azan səsi... Su şırıltısı... Yanan odun çırtılıtı... Qapı... Kilsə zəngi...

“...Ay oğul, səniləyəm, qurban olum, keç içəri... Niyə inad edirsən? Gəl, gəl içəri...”

...Sara ağappaq sarafanda, qağayı rəngli nəhəng gəminin göyərtəsində dayanıb uzun şərfli havaya əl eləyir ...

...Qar dizəcən, bu kişi niyə yer belləyir, özü də tuman-köynəkdə?..

...Ehey!.. Hay versənə, ehey...! Ba-ba! Bu nə haldı? Nağılların bitdimi, baba? Ehey!.. Biri vardı, ancaq biri... Mənim nağılım indi başlayır, baba...

“-Ayaq barmaqlarını don vurub... Ağlım bir şey kəsmir...”

“Mümkün qədər tez şəhərə... bəd ayaqda, qəsəbəyə çatdırmaq lazımdı... Qaralır barmaqları...”

...Qiçlaşmış əzələləri sobanın istisindən gizildəyirdi. Açılan qapıdan içəri dolan soyuq hava alçaq tavanlı otağı bürümüş spirit iyini qovdu, yoxsa gözləri hələ də qapalı qalacaqdı. Yorğun, ölgün kirpiklərinin arasından boz tavanı, üstüne sərilmiş narıncı adeyalı, çırtıcırtla yanmış odun sobasını, başının üstündə təşviş və həyəcanla gözlərinə dikilmiş naməlum baxışları sezdi. Harda olduğunun fərqində deyildi. Qırıq-qırıq gələn səslərin hansı məna daşıdığını da anlamırdı. Deyəsən, gözlərini açdı, dedi kimsə. Kimsə: Şükürlər olsun tanrıya! - dedi. “Mənə görəmi şükür edirlər? Nədən?.. Bəs anam hardadı?.. Səsini eşitdim axı? Anamı istəyirəm...”

Adeyalın bir ucunu qaldırıb durmaq istədi. Keyləşmiş ayaqları ona tabe olmadı. Heyrətlə solğun gözlərinə dikilən yad baxışlarda bir az sevinc, bir az mərhəm, bir az da sevgi işaretləri donub qalmışdı. Güclə eşidiləcək xırıltılı səslə bunu deməyə taqəti çatdı:

-Evə... e...evimizə istəyirəm...

...Küçədən təcili yardım maşınının sirenası eşidildi...

◆ P o e z i y a

Nisə BƏYİM

* * *

Tanrı can əsiri göndərə səni,
Gəlib qollarına zəncir olasan,
Buxovtək bağlanıb ayaqlarına,
Sinənə sancılan xəncər olasan...

Saçından, gözündən tanımayalar,
Çevik yerisindən bir iz qalmaya,
Sənin kimliyini soruşa kimsə,
Adını deməyə iznin olmaya...

Sirr ilə örtüle ömrünün üzü,
İçdən kilidlənə qara qutusu,
Əcəl də axtarib tapmaya səni,
Eşqindən qəhr ola ölüm tutqusu...

Səndən əvvəli də, sonrası da boş,
Qısa bir yuxuymuş, ötdü deyələr...
Xəbərin olmaya dayanan vaxtdan,
"Bəyim, gözün aydın, "bitdi" deyələr...

* * *

Qədərdə özündən qisas da varmış,
"uf " demədən canına qıymaq

* * *

Hər yeni il beləyəm,
yəni, elə beləyəm...

ümidlərimin qanadı çıxar,
böyümeyini, uçmağını gözləyərəm,
qaranlığın hər yerindən
ışığını izləyərəm...
qorxaq ümidlərim
qaranlığı yenə bilməz,
cəsarətsiz qanadları sönüb gedər,
uğursuzluq məni günahkar bilər,
başımı əzmək,
boğazımı üzmək istər...
anlamazlar,
heç anlamazlar məni...
mən vecsiz,
mən gücsüz biriyəm...
hər yeni il beləyəm,
yəni, elə beləyəm...

* * *

Tərk etdilər məni
mən ölməmişdən öncə...
qorxdular ölümün diriliyindən...
gözlərini gizlədilər gözümdən,
əllərini gizlədilər əlimdən,
uzaqdakılar uzaqdan,
yaxındakılar yaxından çəkildi,
ortadan elektrik məftili çəkildi...
qeyb olan mənmiyəm, başqalarımı?
uzaq durdular
girəvə güdənlər,
biri ölmüşümə and da içdi...
dostlar dəfn etdi məni
yoxluğunun məzarlığına...
qorxdular ölümün diriliyindən,
tərk etdilər məni
mən ölməmişdən öncə...

* * *

Elə yoruluram özüm - özümdən,
Dərddən usanırıram, qəmdən bezirəm...
Qaçıb ürəyimin sorğularından,
Kölgəmdə dincəlmək yeri gəzirəm...

Ağzına daş basıb xatirələrin
Taleyim ağ olur vaxtin üzünə...
İllərin o qədər ağrı-acısı
Tüstütək yiğilir ömrün gözünə...

Mismiriq sallayır mənə buludlar,
Elə bil payızın axır vaxtiyam...

Mən özüm dünyaya baharda gələn,
Hər şeyə gecikən ağır baxlıyam...

Yağışı çəkməyə təhəmmülüm yox,
Dünyanın suları içimdən axır...
Buluqlar yiğdiyi göz yaşlarını
Ağlar gözlərindən üstümə yağır...

Mən elə bulaşdım tənhaliğima,
Bir əlim qandadır, bir əlim suda...
Bir işiq gəzərkən zülmət içində
Söndü ümidişin sonuncusu da...

* * *

Ağır-ağır ayrıqliqlar yükləndi payızı,
bükündü yolların dizi,
vaxt da fit verə-verə, tüstülənib ötüşdü,
küləklər əl yellədi günlərin arxasınca,
yarpaqların yağışdan
solub qırışdı üzü...

Ayrılığa hamilə sevgilər də köç etdi,
başı düşdü köksünə uğursuz ümidişin...
tənhaliqlar tay oldu günü keçmiş qədərə,
qocalıb yaşdaş oldu taleyin baş daşına...
göy ağladı, yer susdu,
kimsə iyiyə durmadı sülənən yağışlara,
təkcə payız tutuldu,
kirpikləri qapandı içindəki kədərə...
tənhaliqlar tay oldu yaşı ötmüş qədərə....

* * *

Qoca başım,
dərd öündə əyilmə,
Dünya ilə başa çıxan olmayıb...
Allah ilə iblisin savaşından
Yer üzünü xilas yolu qalmayıb...

Xeyrin şərlə barışmayan, bitməyən
Hekayəsi uzandıqca uzandı,
Ölümünü bir sərr kimi saxlayan
Tale də öz yazısından usandı...

Fələk ilə qovhaqovdan yoruldum,
Dolandırıldı məni vaxtin başına...
Mən dərdini doğma bilib götürdüm,
O döndərdi məni əlhəq daşına...

Zamanla düz gəlmədi haqq-hesabım,
Mən böyüdən ölçüləri o kəsdi...

Qıçalayıb aya-günə ömrümü,
Əqrəblərə yedirtməyə tələsdi...

Qoca başım, boyun əymə kədərə,
Qabaqdadır hələ dərdin betəri...
Əzizləmə bu dünyani can kimi,
Ötəridir, ötəridir, ötəri...

* * *

Mən vida etmədim ayrıqlara,
Tutdum əllərini titrəyən qəmin...
Gözümü çəkmədim dərdin gözündən,
Yığdım ürəyimə buludun, nəmin...

Yolların gözünü döyüdü yağışlar,
Damcılar iz saldı yanaqlarına...
Bütün ümidi itirən yollar
Yorulub sarıldı ayaqlarına...

Çəkib yumaqladım uzaqlıqları,
Qərib həsrətləri yaxın elədim...
Rüzgarın sevdali yağışlarını
Günlərin üstünə şehtək cılədim...

Öpdüm, qoxuladım xatirələri,
Uçurtdum bir ovuc kəpənək kimi....
Mən vida etmədim ayrıqlara,
Yol etdim ardınca yorğun qəlbimi...

* * *

Gecə
sanki daş döşənmiş səssiz bir küçə,
külək qamçılıyır qaranlıqları...
ay göydə ulayır,
qəm viyildayır,
qovulmuş sərsəri,
vecsiz ümidi
qapı-pəncərəni pusur gizlicə...

Gecənin üstündə addım səsləri,
ayaq izlərinin ölçüsü eyni...
üzünü örtsə də zaman pərdəsi,
burda hər göz yaşı tanıyor səni...

Təkcə sən yaddaşı aça bilərsən,
keçərsən taleyin bağlı yerindən...
bütün qaydaları heçə sayaraq,
ölüb-qaldığımı bilməyərəkdən,
təkcə sən keçərsən xatirələrdən...

* * *

Dadı dəyişmir xatirələrin,
acısı acidır, şirini şirin...
bəzən, gömülüdüyümüz
quyular bizdən dərin...

Başa çıxmaq olmur,
bəzən,
yariyolda qırılıraq,
kəndirbaz dünya ilə
oynamaqdan yoruluruq...

Bildiyimiz hər şeyi
bilə-bilə gözləyirik...
Bilmədiyimiz çox şeyi
sərr kimi gizləyirik...

* * *

Dünya gözüm boydadır,
Gözüm boyda təəccübənlənirəm dünyaya,
Gözüm boyda baxıram göydə ulduza, aya...
Bir qırpımda yox oluram,
Bir qırpımda yıgilıram,
Bir qırpımda doğuluram,
Dönürəm oda, suya...
Gözüm boyda görünür nifrətim, məhəbbətim,
Yağışlar gözüm boyda yağır,
Dağlar gözüm boyda ucalır...
Ürəyim gözüm boyda,
Gözüm boyda
gülüb-aglayıram duygularımda,
Nə qədər böyümək istəsəm də,
Gözüm boyda oluram yuxularımda...

* * *

Hər şey sıniq-salxaq kimi
Heç əl vurmadan süzülür...
Ağzını bağladığım ömür
Özü-özündən çözülür...

Sözüm faş olur dünyaya,
Sırrım sıniq düşür suya...
Hər tərəfi qara qaya,
Sixılıb canım üzülür...

Dünyanı böyük gördükcə,
Hökəmünə xərac verdikcə,
Dərdindən saray hördükcə
Altında ömrüm əzilir...

* * *

Gecənin qapısında gecələdim,
açmadı,
açmadı yuxusunun qifilini üzümə,
qəlbimdən qəm karvanı gəlib keçdi sübhədək,
sübhədək acılardın qor saçıldı gözümə...

Susmadı dərdin səsi, çalındı zinqrovətək,
küləklərlə oynadı ruhum ocaq başında...
bir hekayə söylədi alovlar dil-dil yanıb,
baxmadı nə gizlənib atəşin göz yanında...

Bu davadan sağ çıxan nə ölüdü, nə diri,
Vaxt kəsib tökdü ömrü, döndərdi qan gölünə.
Ölüm yaxın gəlmədi yixilan ağrılara,
Verdi ixtiyarımı zalim əcrin əlinə...

* * *

Mənim ömür hekayəm nə söz deyil, nə yazı,
Bəlkə də, taleyimin dili lal, gözü kordur..
Damla-damla yığdığım yağışlar qəm dəryası,
Səbrimin quyuları üstü örtülü gordur...

Əllərim gecələrin, gündüzlərin şahidi,
Sığındığım inamlar könlümün şəriəti,
Zamanın sərt şaxtası vurdı xeyallarımı,
Əllərim şəhid olan ömrümün şəhadəti...

Ayrılığa tutulmuş sevgilər göz açaraq
Məhrəm duyğular ilə ölümlə barışacaq,
Susan göz yaşlarını, ürəyimin yerinə,
Tanrıının mehrabında
əllərim danışacaq...

* * *

Gecələr xeyallar qururam,
Şəklini çəkirəm aq-qara,
rəngsiz...
Harada, nə zaman görüşəcəyik,
hesabsız, qeydsiz,
qəflətən,
şərtsiz...
Doğulandan ovcumdasan,
sag əlimdə, sol əlimdə,
barmaqhesabı sayaram,
bilərziktək

fırlanırsan biliyimdə...
 Gözləyirsən
 qaşla gözün arasında,
 iki daşın arasında,
 bu gün keçən, sabah gələn
 iki yaşın arasında...
 bilirəm ki, mən deyəntək olmayacaq,
 gördükərim, bildiklərim başqasının ölümüdür,
 sənsə mənim oxşarımsan,
 neçə ildi hay-huyumu götürmüsən,
 yad deyilsən, gizlinim yox, saxlancım yox,
 bu dünyaya gəldiyimdən olumumsan,
 mən sənin diri halınam,
 sən də mənim ölümümsən...

* * *

Məndən sonra nə olacaq?
 Bilmirəm...
 Amma nələr olmayacaq,
 dəqiq bilirəm...
 Divarın o üzündən qonşunun iti
 Ulayıb yuxumu qaçırtmayacaq,
 Gecələr gözünə inanmayacaq,
 açıb axtaracaq yorğan-döşəyi...
 bir göz qırpmında itən itiyi...
 divarlar uzanıb-qısalmayıcaq,
 dolu dolabların içindəkilər
 əynimə böyüüb-kiçilmeyəcək...
 başı dönməyəcək qapıların da,
 keçə bilməyəcək hıçqırıq səsi,
 otaqdan-otağa dağılmayıcaq...
 üzdə görünməyən can hənirtisi...
 Sonra nə olacaq,
 onu bilmirəm,
 amma olmayacaq çox şey var hələ...
 telefon zəngləri səhv düşməyəcək,
 kimsə güdməyəcək mesajlarımı...
 pəncərə şüşəsi çatlamayıcaq,
 ağır baxışlardan, haqsız sözlərdən,
 düşüb sinmayacaq acıqlı üzər...
 hıslər üzə çıxıb partlamayıcaq...
 nələr olmayacaq, yaxşı bilirəm,
 yadlar üzə durub çəkilməyəcək,
 özündən-sözündən utanmayıcaq,
 meydanı boş görüb sırtıq sifətlər
 atılıb-düşməkdən usanmayıcaq...
 Yaman üzüləcək pilləkənlərim,
 üstünə bir toz da qondurmayıcaq,

o gecə heç yada düşmədi, bəlkə,
kimsə işığımı yandırmayacaq...
yağış yağmayacaq, mən deyən kimi,
hörmətlə susacaq kədər də, qəm də...
dostlar çoxdan çıxıb getmiş olacaq,
yorulub gedəcək düşmənlərim də...
gecəylə gündüz də vidalaşacaq,
bu gündən sabaha vaxt qalmayıncıa...
Nələr olmayacaq, yaxşı bilirəm,
Nələr olmayacaq,
mən olmayıncıa...

* * *

Ağlama,
gözündən yaşlar dağılır,
Dağılır ulduztək göyun üzünə...
Sonra kim yiğacaq o yağışları,
Sonra kim yiğacaq sənin gözünə...

Nurtək parlayacaq saman yolunda,
Yanıb öz-özünə işiq salacaq....
Daha buludlar da bircə damcı da
yağa bilməyəcək, qısır qalacaq...

Rəsmini çəkəcək küləklər qəmin,
Sənə oxşayacaq dərdin kölgəsi,
əlini əlindən buraxmayacaq,
çəkib aparacaq səni ah səsi...

Qəlbin də çarəsiz susub duracaq,
Vaxtin nəfəsi də sona yetəcək...
Kimsə olmayacaq sənin yanında,
Ağrı da, təkklik də orda bitəcək.

* * *

Hələ ayrılıqlar doğmamış kimi
yollar gülümsəyib baxır üzümə,
aldanıb təqvimi varaqlayıram,
cızılmış rəqəmlər dəymir gözümə.

Hələ ayrılıqlar doğmamış kimi
uzaq səfərlər də yaxın görünür,
Taledən xəbərsiz, vaxtdan xəbərsiz
ömrümə əlaltдан ilan sürüñür.

Hələ ayrılıqlar doğmamış kimi
Həsrətin bətnində qıvrılıb yatır...

Birbəbir dirilən yanlışlıqların
sancısı gecənin gözünə batır...

Hələ ayrılıqlar doğmamış kimi
hələ bəd xəbəri gəlib çatmamış...
hələ qətl olmamış qanadlı günlər,
ölüsü-dirisi itib-batmamış...

Hələ caynağında əsir deyiləm,
Hələ ümidiłrim ölməmiş kimi...
Hələ yaşayıram yalanlarımda,
Arada heç bir şey olmamış kimi...

* * *

Birdən...
məndən əvvəl ölürsən,
ölmə...
Bir sərr açmalıyam sənə ölmədən,
Susub saxlamışam ömür boyunca,
Anılmaz, deyilməz vaxtı gəlmədən...

Durub məndən əvvəl ölmə,
amandır,
Pozma sırasını gələn dərdlərin...
Sən daha səbrlə ağırlayarsan,
Yasını tutarsan ölen dərdlərin...

Əsəndə rüzgarın əcəl yelləri,
könlüm çevriləndə quru yarpağa,
kimsəyə etibar etməzsən məni,
özün öz əlinlə tapşır torpağa...

Belədə, arxamca gözün də qalmaz,
"Səndən sonralar" da yormaz qəlbini,
Belədə, dünyaya gətirdiyintək,
Yola da salarsan dünyadan məni...

Kimsənin bir sözü olmaz deməyə,
Bitər taleyin də, baxtın da sözü...
Yerinə qoyarsan hər şeyi bir-bir,
Yığılardan ömürdən həsrətin gözü...

Qarşıda bir ölüm, bir can sınağı,
Hər gəlib-gedən gün əziyyətimdir...
Məni layiqincə uğurla, ana!
Bu, sənə ilk və son vəsiyyətimdir...

Fəridə LƏMAN

QALDI

Əyilib gözündən içdiyim bulaq,
Yaman darıxmışam, səninçün yaman.
Həsrətdən kül olsun bizi ayıran,
Tutub yollarımı çən, çıskın, duman.

Səndə Ay işıqlı xatirələrim,
Nənəli-babalı günlərim qaldı.
Səndə uşaqlığım, qaynar gəncliyim,
Ətirli çıçəyim, güllərim qaldı.

Xəyalım yellənir yelləncək kimi,
Neçə yelləncəyim ağacda qaldı.
Ocaqda köz kimi közərən sevgim
Uçub kəpənəktək budaqda qaldı.

Halay vurdugumuz qızıl tonqallar,
O şaqraq gülüşlər, haylar, haraylar.
Hər gecə nənəmdən gələn nağıllar
Həsrət torpağımtək uzaqda qaldı.

Gördüm ilk itkini, nə qədər ağır,
Qaymaqlı nehrələr dirəkdə qaldı.

Dərdin şələsini qoya bilmədik,
Ömürlük ar oldu, kürəkdə qaldı.

Yaşıl ağacların budaqlarında,
At sürən uşaqlıq illəri qaldı.
Yandı ilk sevgimin çiçəyi, gülü,
Ovcumda sovrulan külləri qaldı.

Bir baxış sancıldı bulaq başında,
Ürəkdə od tutan atəşi qaldı.
İndi xatırlamaq nə qədər ağır,
Ürəyin yerində çay daşı qaldı.

Mat qaldım torpaqdan pay verənlərə,
Qurudu qələmim, əlimdə qaldı.
Yazdım yana-yana ürəkdən, candan,
Şükür ki, yazdığını elimdə qaldı.

NİDASI GÖZƏL!

Sazımıza

Baxın qamətinə siz telli sazin,
Bir nazlı sonadır ədası gözəl.
Töküb saçlarını köksü üstünə,
İşvəsi gözəldi, sədası gözəl.

Toxunsan ruhuna dinər, danışar,
Simlər könül teli - yanar, alışar.
Mizrabı tərs vursan, dünyam qarışar,
Şərbəti bal dadar, badəsi gözəl.

Köklənib içimdə bir "Baş Sarıtel",
Qəlbim dilə gəlib tellənir tel-tel.
Hər simin üstündə min qönçə, min gül,
Ətri bihuş edir, qadası gözəl.

İçimi oynadır yerdən "Ruhani",
Xəyal qanadlanıb gəzir dünyani.

Sevgimin butası, dini-imanı,
Qorquddan qalıbdı, nidası gözəl.

Fəridə, sabaha qalmasın qisas,
Vətənsiz insanın lal dilini kəs.
Minnətlə udmaram bir udum nəfəs,
Zəfər qalasının odası gözəl!

GÜLÜŞ VER

Sənin təbəssümün hər kəsə yetər,
Üzümə gülüş ver, gözümə gülüş.
Yandır işığımı yolum nurlansın,
Odum, ocağıma, közümə gülüş.

Dərdin hasarını uçurum töküm,
Daşın, kərpicini birbəbir söküm.
Göndər sevincimi Sən büküm-büküm,
Kəlməmə, misrama, sözümə - gülüş.

Köklənim köksündə mən telli sazin,
Səslənim dilində hər xoş avazın.
Oxunsun nəgməm də hey həzin-həzin,
Könüllər sirdaşı sazıma - gülüş.

Fəridə, heç üzəmə əlini Birdən,
Kimsə hali deyil görünməz sirdən.
Yolunda hər işiq o gözəl Nurdan,
Minə, milyonuma, yüzümə - gülüş!..

TÜRKİYƏNI DUYĞULANDIRAN ÖLÜM

(Əhməd Ağaoğlunun vəfatının
80 illiyi münasibəti ilə)

Bu il XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti və ictimai fikrinin türk dünyasına bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən birinin - Əhməd Ağaoğlunun anadan olmasının 150, vəfatının 80 illiyi tamam olur.

Əhməd bəy 1939-cu il mayın 19-da İstanbulda, şəhərin Nişandaşı səmtində yerləşən mülkündə, övladlarının və yaxınlarının əhatəsində dünyaya gözlərini yummuşdu. Parisdə, Sorbonna universitetindəki altı illik tələbəlik dövrünü və Malta adasında iki illik sürgün həyatını çıxmak şərti ilə 70 illik ömrünün qalan hissəsinin demək olar ki, tən yarısını ana vətəni Azərbaycanda, digər hissəsini isə fikir və ideyalarının vətəni Türkiyədə - həm Osmanlı imperatorluğunda, həm də Cümhuriyyət Türkiyəsində keçirmişdi.

Mübaliğəsiz demək olar ki, 1930-cu illərin sonunda Əhməd Ağaoğlunun ölümü Türkiyənin ictimai, mədəni və mənəvi həyatında böyük Atatürkün vəfatından sonra geniş səs-səda və yanğı doğuran itkilərdən biri olmuşdu.

Əhməd bəy dünyadan köçəndə Türkiyədə hakimiyyət sükanı ölkənin siyasi tarixində "ikinci adam" kimi tanınan İsmət İnönü'nün əlində idi. Atatürkən fərqli olaraq, onu Əhməd Ağaoğlunun dostu adlandırmaq çətin idi. Cümhuriyyətin ilk illərindən başlayaraq, Əhməd bəy müxtəlif ictimai və mənəvi-əxlaqi məsələlər - xüsusən də cəmiyyət həyatında demokratiya, mətbuatın rolu, liberal dəyərlər, siyasi plüralizm və s. ilə bağlı İsmət paşa ilə polemika aparmış, ona açıq etiraz bildirməkdən çəkinməmişdi. İnönü mübariz təbiətli, inandığı həqiqətlər yolunda ölümdən belə qorxmayan Əhməd bəyi sevmədiyini gizlətmirdi. Soyuq münasibətini bəzən hətta şəxsi-ailə müstəvisinə də keçirirdi.

Bu amil nəzərə alınarsa, dövlət səviyyəsində türk mədəniyyətinin məruz qaldığı itkiyə ciddi reaksiya veriləcəyini gözləmək sadəlövhələk olardı.

Hökumətin sükutuna rəğmən, Əhməd bəyin ölüm xəbəri cəmiyyəti silkələmiş, onun çağdaş Türkiyənin ədəbi-mədəni və mənəvi varlığında nə qədər önemli sima olması faktını ortaya qoymuşdu. Həqiqətən də, sağ, yaxud sol təməyllərə meyil göstərmələrindən asılı olmayaraq, əksər ədəbiyyat, mətbuat və sənət adamlarının bir səslə "ustad" adlandırdığı Əhməd Ağaoğlu həyatının son günlərinə qədər türk fikir və düşüncə tarixində öz öncül

mövqeyini qoruyub saxlaya bilməşdi. Təsadüfi deyil ki, onun ölümünün ardından ictimai fikirdə “Türkiyədə intellektual toplantıların keçirildiyi yeganə evin qapıları da bağlandı”, “Səhranın ortasında tək-tük vahələr halında elm və sənət mühitləri qalmışdısa, onlardan biri də Ağaoğlunun İstanbuldakı evi idi” - tipli təəssüf və yanğı dolu səmimi etiraflar səslənmışdı.

Əhməd bəyin ölüm xəbəri yayılma zamanın İstanbul valisi olan Kərkük azərbaycanlısı, tanınmış türk siyasi və dövlət xadimi Lütfi Kirdar (1887-1961) dəfn mərasiminə rəhbərliyi öz üzərinə götürmüştü. İstanbulun tarixi Təsviqiyə camisində qılınan cənaza namazından sonra mərhum Feriköy məzarlığında, altı il əvvəl haqq dərgahına qovuşmuş həyat yoldaşı Sitarə xanımın yanında dəfn edilmişdi. Dəfnədə vali Lütfi Kirdar, Əhməd bəyin Malta sürgünündən bəri dostluq əlaqələri saxladığı, Sərbəst Firqə quruculuğunda birgə çalışdığını keçmiş baş nazir və keçmiş TBMM başqanı Fəthi Okyar, Türkiyə Büyük Millət Məclisinin üzvləri, çoxlu sayıda ziyalılar, mətbuat nümayəndələri, universitet mənsubları, hərbçilər iştirak edirdilər. İstanbuldakı Çapa Qız Müəllim məktəbinin müəllim və tələbələri də tam tərkibdə dəfn mərasiminə qatılanlar arasında idi.

Təzə məzar öündə keçirilən mitinqdə Fəthi Okyar, yazıçı Pəyami Səfa, İsmayıllı Həbib, Əhməd bəyin soydaşı, tanınmış türkoloq-alim, professor Əhməd Cəfəroğlu, Camal İzmirli vəfatının qatılımları arasında idilər.

Əhməd Ağaoğlunun vəfatının ertəsi gündündə başlayaraq, demək olar ki, qırx mərasiminə qədər Türkiyənin istər mərkəzi, istərsə də əyalət qəzetləri öz səhifələrində türk ictimai fikrinə və mədəniyyətinə üz vermiş böyük itki ilə bağlı onlarla vəfat yazısı, məqalə, xatirə və s. çap etmişdi. Onların müəllifləri ölkənin tanınmış yazıçıları, jurnalistləri, görkəmli fikir adamları idilər. Müəlliflər arasında Əhməd Ağaoğlunun rəhbərliyi altında çalışmış mətbuat xadimləri, Ankara Hüquq Məktəbində və İstanbul Darülfünununda dərs dediyi keçmiş tələbələri, müxtəlif vəsilərlə tanıdığı fərqli peşə sahibləri vardi. Türkiyənin çeşidli gusələrində yaşayan, bəziləri hətta biri digəri ilə tanış olmayan bu adamları birləşdirən ümumi hiss türk dünyasının öndər insanlarından birinin itkisindən doğan təəssüf və kədər idi. Onlar Əhməd Ağaoğlunun şəxsiyyətinə, fəaliyyətinə, xalqın fikir və mədəniyyət tarixində yerinə və irlərinə münasibətdə türk cəmiyyətində nadir təsadüf olunan şükran dolu bir mütəşəkkillik nümayiş etdirmişdilər.

Vəfatının qatılımları bir insan, dost, müəllim, alim, ictimai xadim, siyasətçi, hüquqsüñəs, qəzetçi, dövrünün böyük milliyətçisi və türküsü kimi Əhməd Ağaoğlunun şəxsiyyətini müxtəlif rakurslardan açır, xəsis, lakin dəqiq ştrixlərlə onun mürəkkəb həyat epopeyasının ayrı-ayrı səhifələrini göz öündə canlandırır.

Maraqlıdır ki, Əhməd bəy haqqında yazarlar, xatirələrini bölüşənlər, böyük ürəklə səmimi söz söyləyənlər yalnız onun hörmət və etimadını qazanmış yaxın dostları deyildilər. Azərbaycanlı mütəfəkkirin polemika apardığı, bəzən kəskin tənqid etdiyi, ünvanlarına sərt sözər söylədiyi “əks cəbhənin” ziyanları da itkinin ağırlığına dəstlardan az yanmıldılar. Məsələn, Əhməd Ağaoğlu XX əsr türk fikir həyatının ünlü simalarından olan tarixçi, filosof, iqtisadçı Şevket Süreyya Aydemirin türk inqilabı ilə bağlı fikirlərinin ən kəskin tənqidçisi idi. “Dövlət və fərd” əsərində Aydəmirin konsepsiyasının daşını daş üstündə qoymamışdı. Amma bu Şevket Süreyya bəyə böyük həmkarının ölümü ilə bağlı ən təsirli vəfat sözərini söyləməyə mane olmamışdı. Yaxud digər müəllifin - tanınmış türk qadın yazıçısı Şükufə Nihalın əri Əhməd Həmdi Başar dəfələrlə Ağaoğlunun kəskin, hətta amansız tənqidlərinə məruz

qalmışdı. Amma bu təsadüfdə də şexsi incikliklər böyüklük və insanlıq etirafının qarşısında maneəyə çevrilə bilməmişdi.

Çoxsaylı müəlliflər arasında üç nəfəri xüsusi fərqləndirmək lazımdır. Onlar 1920-ci il bolşevik işgalindan sonra Azərbaycandan uzaqlarda mühacir həyatı keçirməyə məcbur olmuşdular. Söhbət özlərini müəyyən mənada Ağaoğlu məktəbinin yetirmələri və davamçıları sayan soydaşlarından - Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məmmədzadə və Əhməd Cəfəroğludan gedir.

Bəlli səbəblərdən ən çətin zamanlarda ölkəsinin düşünən beyni, danışan dili, vuran əli kimi milli maraqların keşiyində mətanətlə dayanmış Əhməd Ağaoğlunun ölümü vətəni Azərbaycanda məcburi sükutla qarşılanmışdı. Ağır itki barədə mətbuatda, bir sətirlə də olsun, məlumat verilməsinə lüzum görülməmişdi. Amma M.Ə.Rəsulzadə ilə M.B.Məmmədzadə Varşavadan, Ə.Cəfəroğlu isə İstanbuldan səslərini ucaltmaqla haqsız sükutu pozmuşdular. Onların sayəsində Azərbaycan da Anadolu türkülüyünün nümayəndələri ilə birlikdə yetişdirdiyi böyük insanın məzarı başında dayanmış, vəfatından duyduğu kədəri və təəssüfü dilə gətirə bilmüşdi.

1908-ci ildən Türkiyədə yaşayan, Osmanlı imperatorluğu və Cumhuriyyət Türkiyəsinin mədəni-siyasi həyatında diqqətəlayiq rol oynayan Əhməd Ağaoğlu bəlli səbəblər üzündən siyasi mühacir soydaşları ilə arada müəyyən məsafə saxlamalı olmuşdu. Amma buna baxmayaraq, Əhməd bəy siyasi mühacirətin yalnız gənc nümayəndələrinin deyil, hələ 1905-ci ildən etibarən yaxından tanıldığı, əməkdaşlıq etdiyi Məhəmməd Əminin nəzərində də böyük türkçü, milliyyətçi, əyilməz mübarizə adamı - bir sözə, Ustad idi. Hətta Cumhuriyyətin taleyi ilə bağlı 1918-ci ilin iyununda aralarında yaranmış gərgin fikir və mövqə ixtilafi da bu münasibətlərə kölgə sala bilməmişdi. Ə.Ağaoğlunun vəfat etdiyi günlərdə yazdığı məqalə ilə M.Ə.Rəsulzadə təkcə Ustadın böyüklüğünü deyil, özünün nəcibliyini, milli ideallara sonsuz bağlılığını da göstərmişdi.

Məşhur məsəldə deyildiyi kimi, "görünən dağa nə bələdçi?" Bu mənada Əhməd bəy haqqında aşağıda tanış olacağınız məqalə və esseləri ayrı-ayrılıqda təhlil edib dəyərləndirməyə xüsusi ehtiyac görmürük. Əslində, onların ən yaxşı təqdimatı müəlliflərin və mətnlərin adları, onların ifadə etdikləri fikir və duygulardır. Yazılanlar və deyilənlər isə, istisnasız şəkildə təkcə böyük mübarizə və fikir adamı, sonuncu türk ensiklopedistlərdən biri adlanmağa layiq olan Əhməd Ağaoğlu barədə deyil, müəlliflərin özləri haqda da dolğun təsvəvvür yaradır.

Atasının ölümü ilə əlaqədar türk mətbuatında dərc olunan məqalələri ilk dəfə oğlu, müasir türk ədəbiyyatının, türk ictimai-siyasi fikrinin tanınmış nümayəndələrindən biri, yazıçı və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1984) toplamış və 1940-ci ildə Ankarada "Babamdan hatıralar" kitabında çap etdirmişdi.

Həmin yazılar arasından seçdiyim bəzi nümunələri dilimizə uyğunlaşdırıb hörmətli "Azərbaycan" jurnalının oxucularına təqdim edirəm. Mətnlər olduğu kimi, ara-sıra gözə dəyən bəzi faktiki yanlışlıq və fərqliliklər islah edilmədən, bu və ya digər məsələ etrafında müəlliflərlə polemika açılmadan verilib.

Hər bir yazının çıxarışında məqalə müəllifi haqqında verilən qısa bioqrafik qeydlər mənimdir.

Vilayət QULİYEV

Səməd AĞAOĞLU

Səməd Ağaoğlu (1909-1983) - Əhməd bəyin kiçik oğlu, türk yaziçisi, siyasi və dövlət xadimi. XX əsr türk memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri. 1946-ci ildə Türkiyədə təkpartiyalı sistemə qarşı mübarizənin fəal iştirakçılarından biri kimi tanınmışdı. Demokrat Partiyasının qurucularından biri olmuş, bu partiyanın 1950-ci il parlament seçkilərində qələbəsindən sonra hakimiyətə gələn Menderes hökumətində baş nazir müavini, sənaye naziri kimi vəzifələrdə çalışmışdı. Üç dəfə Türkiyə Böyük Millət Məclisinə seçilmişdi. 1960-ci ildəki hərbi çəvrilişi nəticəsində tutulmuş, ömürlük həbs cəzasına məhkum olunmuşdu. 1965-ci ildə ümumi əvvələ azadlığa çıxıqdan sonra özünü bütünlüklə bədii yaradıcılığa həsr etmişdi. Coxsaylı hekaya, povest, sənədli xatirələr və ictimai-siyasi məzmunlu əsərlərin müəllifi kimi tanınır.

ÖLÜM

Ölümə qarşı həqarət, nifrət və tabeçilik göstərmədən onu təbiətin qanunu kimi gözləmək güclü insanın xarakterində öz əksini tapmışdır.

Mark Aureli

Son iztirabımız eyni zamanda son təcəssümümüzdür.

Janna Mariya Qyuon

Bir gün Ankarada böyük bacım Tezerin evinə getmişdim. Mayın ilk həftəsi başa çatmaqdə idi. Masanın üstündə atamdan məktub gördüm. Mənə idi. Açıdım.

“Gözümün nuru,

Məktubunu aldım. Səhv eləmirsən. O gün həm xəstə idim, həm də sənə hirslenmişdim.

Xəstə idim. Çünkü artıq həmişə xəstəyəm. Taqətim, qüvvəm tükənib. Ən kiçik bir hərəkət, ən balaca bir tərpəniş məni yorur. Həmişə əsəbilik içərisində gah birinə, gah digərinə çıxmırmaqdayam. Əminəm ki, bu səbəbdən artıq ətrafimdakılar da məndən beziblər. Özüm kimi onlar da mümkün qədər tezliklə məndən canlarını qurtarmağı düşünürlər. Sən də yanımda olsan, eyni cür fikirləşərdin. İndi başa düşürəm ki, qocalıq yalnız sağlam adamlara yaraşır. Mənim kimi sağlamlığını itirənləri uzun müddət yaşatmağa dəyməz.

Sənə hirslenməyim də eyni şeydən qaynaqlanır. Bir uşaq kimi hər dəqiqə aranıb-axtarılmağı istəyirəm. Belə olmayanda ağlıma qəribə şeylər gəlir, özümə yer tapa bilmirəm”.

Məktuba tarix qoyulmamışdı. Bacıma telefon etdim, “Atamdan məktub gəlib, oxudum. Heç vaxt belə acı və ümidsiz sözələr yazmamışdı. Görünür, xəstəliyi daha da şiddetlənib”, - dedim.

Bacım: “Elədir, - dedi. - Bu səhər İstanbuldan zəng vurdular. Dünən ağır böhran keçirib. Məktubu isə, görünür, bundan əvvəl yazıbmış”.

Vəziyyətdəki böhran dərinləşirdi. Bu məktub atamın son əl yazısıdır. Qəribə bir təsadüf. Məndə və bacı-qardaşlarımda olan yüzlərlə məktubunun hamisiniñ altına tarix qoyulub. Son məktubunda isə bunu nədənsə unutmuşdu. Bəlkə artıq çox yaxında olan əbədi vida anını xəstələnməmişdən əvvəl hiss

etmişdi? Ziya Göyalp öldüyü an canlı, hər şeyə hakim insanın ölüm nəticəsində qovuşacağı heçlik haqqında dəhşətlə düşünürmüş. Bundan qorxduğunu da yazmışdı. İndi artıq özü de həmin o dəhşətli heçliyin içərisindədir.

Məktubun üstündən üç gün keçdi.

Mayın 16-da, həftənin ikinci günü Sarı qışlada, çalışdığını otağın qapısı önündə bacımın ərinin görünməsi ilə başlayan və atamı torpağa tapşırından sonra təkrar həmin otağa, eyni masanın başına döndüyüm ana qədər davam edən bir həftəlik zaman indi xırda təfərruatlarına qədər, amma sadəcə iki saat seyr edilən film, yaxud oxunan roman kimi yaddaşımı hopub.

Bacımın ərini görər-görməz:

-Nə olub, atamın xəstəliyi çox ağırdı? - deyə soruştum.

-Bəli, indicə zəng vurmuşdular. Sizi isteyirlər.

-Bəlkə ölüb? Mənə düzünü söylə!

-Səni əmin edirəm ki, ciddi bir şey yoxdur. Bacın (Tezer nəzərdə tutulur - V.Q.) bir azdan təyyarə ilə yola düşəcək. Əgər yetişə bilməsən, sən də axşam qatarla get.

Böyük bacım Sürəyya da Ankarada idi. Onu axtarıb tapdım. Axşam qatarda, Pendik stansiyasında bizi qarşılayacaq qəzetçilərin hələlik ehtimal etdiyim fəlakətli xəbərlə bağlı sorğu-suallarından bacımı necə qoruyacağımı düşünürdüm. Sonra ikilikdə atamın bəlkə də artıq ölmüş olduğunu, fəlakəti sakit qarşılıqlaq lazımlığı haqda danışıb özümüzü ertəsi günün həyəcanlarına hazırlamağa başladığ.

Qəzetlər səssizdi. Heydərpaşa vağzalından evə telefon açdıq. "Dünənə nisbətən indi vəziyyəti daha yaxşıdır. Sizi gözləyir", - dedilər.

Evə gəldik. Otağına girən kimi gözüm çarpayışının altındaki böyük oksigen balonuna sataşdı. Yandaki masanın üstünə qlükoza şüşələri düzülmüşdü. Bunların ikisi də mənim nəzərimdə ölüm anının yaxınlaşlığı zaman xəstələrin yanında saxlanan zəruri ləvazimatlar idi. Anam öləndə də eyni evimizə avadanlıq və dərmanlar gətirilmişdi.

Atam yataqda rəngi sapsarı, gözləri yumulu halda uzanmışdı.

Bacım Tezer: - Ata! - deyə səsləndi, - uşaqlar gəldilər.

Gözlərini açdı, bize baxıb: - Çox şükür! Çox şükür, gəldilər, - dedi. İkimizi də uzun-uzadı öpdü.

Ankaradan danışdım. Son məqalələrinin cəmiyyətdə böyük əks-səda doğurduğunu söylədim. Vəziyyəti elə də qorxulu görünmürdü. Həmişəki böhran anlarında olduğu kimi, onu üzüb əldən salan yorğunluq və çətinliklə nəfəs almasından başqa ciddi bir dəyişiklik nəzərə çarpmırdı.

-Yaxşısan, ata. Heç bir şeyin yoxdur.

Əlini uzadaraq: - Məni qaldır, - dedi.

Əlindən yapışdım. Oturarken başını üzümə söykədi. Sifəti od kimi yanındı. Gözlərimə baxaraq: -Səməd! - dedi, - həyat bitdi. Axır ki, gəlib sona çatdım.

Həmin vaxta qədər xəstələnəndə kimse ondan belə söz eşitməmişdi.

-Nə danışırsan, ata? Sən hələ nəvələrinin toyunu görəcəksən.

Sözlərini bir də təkrar elədi:

-Həyat bitdi!

Sonra təkrar yerinə uzanıb, həmişəki kimi, balaca bacım Gültəkinlə zarafatlaşmağa başladı.

Daimi həkimi ən sevimli dostlarından olan Aqıl Muxtar idi.

-O, böyük adamdır, - deyirdi, - bizdə çox az təsadüf edilən böyük adamlar-dan biridir.

Bu dəfə Aqıl bəy Bolqaristanda idi. Ona görə də atamın müalicəsi ilə xəstəliklərini əvvəldən bilən, həm də ona daha çox qəlbi və fikirləri ilə bağlı olan doktor Həsən Fərid məşğul olurdu. Atama: - Hey, baba! - deyirdi, - xəstəlik bu

dəfə yaman çıxdı, səni lap yordu. Amma sən də xəstəliyin arxasını yerə vurdun. Maşallah, bir aslansan!

Sonra bayırda bizə: -Uşaqlar, vəziyyəti qorxuludur, çox qorxuludur, - deyirdi. -Amma bununla belə, dünənkinə və ondan əvvəlki günə baxanda nisbətən yaxşıdır. Görün necə danışındı...

Dostlarının çoxunu ən lazımlı anlarında tərk eləyən ürək indi də onu buraxıb getməye hazırlaşır və həyatında ilk dəfə zəiflik göstərirdi.

İstanbula mayın 17-si, çərşənbə günü gəlməşdik. ERTESİ GÜN SƏHƏR ATAMIN VƏZİYYƏTİ Daha da yaxşılaşdı, kefi duruldu. Ürəyi də sanki nizama düşmüşdü. Bacım Ankaraya, ərinə zəng vurub atamın vəziyyətinin yaxşılaşdığını, daha gəlməsinə lüzum olmadığını dedi.

Bir az sonra atam kürəkəni ile maraqlandı.

-Ata, gəlməyə ehtiyac yoxdur. Lap yaxışan. Doktorlar da təminat verirlər.

Atam başını aşağı dikdi.

-Yox, yox! Sabah səhər mütləq burada olmalıdır.

Sonra əlavə etdi:

-Siz doktorların dediklərinə baxmayın. Onlar bütün müşahidələrini daha çox gözlə gördüklərinə əsaslanıb aparırlar. Ölüm isə daha çox içdən gələn, daxili hadisədir. Mən artıq sonuma yetişmişəm.

Bizə vəziyyətin yaxlılığı doğru dəyişdiyini söyləyen doktor yanılmırı. Ürəyi daha müntəzəm döyüñür, idrar artır, hətta iştahi belə qayıdırı. Bütün bunların fonunda atamın yenə də ölümündən danışmasını əsəblərinin zəifləməsi ilə əlaqələndirirdik.

O gün Aqil Muxtar bəy də Bolqarıstandan qayıdırıb gəldi. Bu, atama böyük mənəvi qüvvət verdi.

- Ah, doktor, səni həmişə narahat edirəm. Nə edə bilərsən, qoca dostun var. Ölənə qədər əziyyətini çəkməli olacaqsan”.

Demək olar ki, bir həftə sərasər yuxu nə olduğunu bilməmişdi.

- Doktor, yatmaq istəyirəm. Mənə bir yuxu dərmanı ver. Bir saatliğinə da olsa, yatmaq istəyirəm!

O gecə həyatının son yuxusunu yatdı.

Səhərə yaxın çox halsız vəziyyətdə ayıldı.

- Çox halsizam, heç belə olmamışdım, - dedi.

Biz bunu dərmanın təsirindən olan halsizliq hesab elədik.

Lakin saatdan-saata zəifliyi daha da artırırdı. Bu ara soyumağa başlayan ayaqlarına isidici torba qoyan bacım Tezerə: -Faydası yoxdur, - dedi. Sonra əllərini sıfətinin bərabərinə qaldıraraq uzun-uzadı baxdı:

-Buz kimidir. Artıq qan dövr eləmir.

Sürəyya abləm bağçada öz əlləri ilə yetişdirdiyi gülləri dərib gətirən Tezeri göstərərək: “ Ata! - dedi, - bax, sevimli qızın sənə necə güllər gətirib! ”

Atam gülləri iyəldi. Sonra bir həftədən bəri yatağının yanından ayrılmayan xəstə baxıcısına təref çəvrilib başı ilə bizi göstərdi:

-Mənim əsl güllərim bunlardır. Bax, bu uşaqlarımızdır! - dedi.

O anda hamımız yatağın ətrafında dayanmışdıq. Xərif bir təbəssümlə sözünə davam etdi:

-İnsan da bir maşındır. Sadəcə, ürəyi, vicdanı olan maşındır. Hər bir maşın kimi sonda o da dayanmalıdır. Ölüm təbiətin qanunudur. Hamımız o qanuna boyun eycəyik. Artıq mən də dayanmaq üzrəyəm. Mətanətli olun, heç vaxt bir-birinizdən ayrılmayın!

Bir ara yanında yalnız bibim qaldı. Bir neçə dəqiqə sonra otaqdan çıxıb hıçqıra-hıçqıra özünü döşəməyə çırpdığını gördük. Demə, içəridə atam əllərindən tutmuş:

- Günahımdan keç. Səni incitmişəmsə, günahımdan keç! - demişdi.

Sonra titrəyən sağ əlinin mürəkkəb ləkələri heç vaxt çəkilməyən üç barmağını yuxarı qaldırb:

-Məni bu barmaqların haqqı olan pulla dəfn edərsiniz. Son yazılarım üçün aldığım qələm haqqı dolabın gözündədir, - demişdi.

Təkrar yatağının başına toplandıq. Gözlərini divarda bir nöqtəyə zilləyib yavaş səsle:

- Anam, atam, Sitarə - hamısı gəldilər. Ətrafında dolaşırlar, - dedi.

Qapı açıldı. Doktor Həsən Fərid içəri girdi. Saat təqribən on olardı. Nəbzini yoxladı. Sifəti dərhal dəyişdi. Bu ifadədən artıq atamın sonunun çatdığını anladıq.

Doktor soruşdu:

-Bəybaba, bir ehtiyacın varmı?

Əlinin işaretisi ilə - Bəli! - cavabını verdi.

Doktor bize: - Siz çıxın! - dedi.

İçəridə yalnız mən qaldım. Doktorla xəstə baxıcısı atamı qaldırıb yatağında oturtdular. Gözləri gözlərimə zillənmişdi. Üzü sapsarı idi. Qanı qaçmış əli sürüşüb yatağının üstünə düşmüştü.

-Bəybaba, bəlkə su istəyirsən?

Xəstə baxıcısı dodaqlarına bir qaşış ərik şirəsi uzatdı. Çətinliklə uddu. Gözlərini üzümdən çəkmirdi. Bu anda müdhiş həqiqəti dərk etdim: atam gözlərimə baxa-baxa ölürdü.

-Ata, ata... -deyə piçildədim.

Çənəm titrəyir, boğazımı nə isə tixanıbmış kimi, udqunurdum.

Doktor ciyinlərimdən yapışdı:

-Get, bacı-qardaşlarına ürək-dirək ver. Haydi, get!

Dal-dalı qapıya çəkildim. Gözləri hələ də gözlərimdə idi. Sağ əli yataqda sürüşüb düşdüyü vəziyyətdə hərəkətsiz qalmışdı. Boğazından xırıltı səsi gəlirdi...

Səməd Ağaoğlu. "Babamdan hatıralar", s.54-60

Pəyami Səfa

Pəyami Səfa (1899-1961) - türk mətbuat xadimi, yazıçı. Fransız ədəbiyyatından bir çox tərcümələrin müəllifidir. Əhməd bəyin evində keçirilən Bazar ertəsi məclislərinin daimi iştirakçılarından biri idi. Əhməd Ağaoğlunun təsiri ilə siyasi baxışlarında liberal dəyərlərə üstünlük verirdi. Birlikdə "Kültür həftəsi" adlı dərgi çıxarmışdılar.

ƏHMƏD AĞAOĞLU

Atamdan sonra ən yaxın bağlılıq dərəcəsi ilə sevdiyim insanlardan biri də Əhməd bəydir. Dünən fəlakət xəberini gec aldım. Ömrümün barmaqla sayılacaq böyük kədərlərindən biri içərisində dərhal bu sətirləri yazmağa başladım. Onun portretini belə bir anda və belə kiçik bir sütun çərçivəsinə zədələmədən sıqışdırmaq mümkün olmadıqından, haqqında şəxsiyyətinə layiqincə dəyər vermə və təhlil genişliyi ilə, şübhəsiz, ayrıca bəhs edəcəyəm.

Əhməd Ağaoğlu uzaq bir türkülük aləmində doğulmanın ağır ruhi əzablarla dolu məsafəsi içərisində, üstəlik də, orta idrakin hüdudunu aşan böyük bir

şəxsiyyət ölçüsünə yiyələndiyinə görə, yazıları və siyasi həyatı ilə az anlaşılmış bir insandır. Hər müstəsna ruh kimi o da orta idrakin yanlış təfsirinə uğramasının qəhri və qəzəbi içində oldu. Siyaset onun nəyinə lazımdı? Fəqət, Ağaoğlu bütün fikirlərini mücərrəd məfhüm daxilində bayırı fışqıran bir iç atəşlə qızdırıldığı üçün sönük, təsirsiz və qovğasız elmi düşüncənin soyuq mərmər yatağında rahatlıq tapmırdı. Bu son vaxtlara qədər ən azı dostları ilə fikir qovğası etməkdən ötrü tez-tez söz məclisləri qurardı. Təbii ki, polemika əxlaqi və orta hədd anlayışına alışmamış mühitlərdə Ağaoğlu kefsiz, bədbin, qeyri-pozitiv görünməyə məhkum idi.

Lakin onun düşüncə və ruh məhrəmliyinin dərinliyinə varanlar dərhal iki böyük eşqlə təmas halına gəldilər. Bunlardan biri türk, digəri insan sevgisi idi. Ağaoğlu eşqlərindən birincisinə qatı milliyyətçi, ikincisinə isə, qatı demokrat və liberal münasibət bəsləyirdi. Onu beyni 89-cu il fransız inqilabına saplanıb qalmış mühafizəkar bir hüquqçu inadkarlığında damğalamaq istəyənlər natamam və yanlış düşüncə sahibləri idi. Hələ onu uzaq bir türk məməkətində doğulduğu üçün boğaz ortağı, yaxud qoltuğa qıslımsız adam kimi qələmə verənlər Ağaoğlundan heç nə başa düşməyənlər idi. Üstəlik də Əhməd bəyi ruhunun ən bakıre, bir irz-namus qədər incə nöqtəsindən vurmağa çalışırlılar. Əhməd Ağaoğlu Parisdə, yaxud Londonda doğulmuş ən böyük fikir adamı qədər zəka çevikliyinə və nikbinliyinə sahib idi. Ərzurumda və ya Konyada doğulmuş ən milliyyətçi türk qədər də türk idi. Onu Qarabağın axundları arasından qaçırib Peterburqda və Parisdə oxumağa, fransız qəzetlərində məqalələr yazmağa, Məşrutiyətdən oldüyü güne qədər isə, qara sevda (burada böyük eşq mənasında işlənməşdir - V.Q.) ilə sevdiyi Qərb türkləri arasında məməkət davaları üçün coşub-daşmağa, daim mübarizə aparmağa sövg edən bu iki eşqdən başqa özgə nə ola bilərdi?

Onun tək bir baxışı özü ilə aramda yaranan bəzi fikir və düşüncə ixtilaflarını dərhal əridərək məni bu eşqlərin atəşin ruh mərkəzi ilə təmasa çağırınan bir anlaşma dəvəti idi və münaqışələrimiz həmişə biri-birimizə sarılmamızla bitərdi.

Bəzən dan yeri sökülnən qədər sürən müsahibələrimiz, bəzən səsimizi ucaltmağımız, fikirlərimizdə ayrılib yenidən bir araya gəlməklərimiz, bütün o sevgi və fikir zənginlikləri ilə dolu toplantılarımız indi sadəcə bir xatirədənmi ibarətdir?

Nə müdhiş bir şey!

“Cümhuriyyət”, 20 may 1939-cu il

Əhməd Ağaoğlu susduğu vaxt da başının geniş və biçimli yuvarlaqlığından, enli üzünün kəskin cizgilərindən, irəli çıxmış çənəsinin gərgin durusundan mənalar yağan çox müstəsna bir qafa quruluşuna malikdi. Bəyaz saçlarının büsbütün əsmərləşdiridiyi geniş, qabarlıq və parlaq bir alın. Gözlərini daim kölgədə buraxan sallaq qalın qaşlar, bir az içə çekili, zil qara rəngli, yönəldiyi nöqtəyə qırılımdan baxan və qaşların saldığı kölgəni dağlıdan iti, işıqlı baxışlar. Yanlara və arxaya tərəf genişlənmiş alnı ilə cizgiləri aşağıya doğru çəkik üzü arasında müvazinət yaradan bir qədər uzun və ucu azacıq aşağı əyilmiş burun. Ortası çıxur, yuvarlaq çənə üzərində üst dodağı bir qədər enli, yiğcam bir ağız. Gözlərin altından çənəyə qədər yanaqlarını şırımlayan, dodaqlarının ətrafinı çevrələyən, dərin və uzun xətləri ilə bütün üzü dolaşan, kufi və təliq xətləri qədər gözəl, sıx və kəskin cizgilər.

Daim musiqili və titrək, içində böyük ruh parçaları üzən dalgalı və köpüklü səs. Başı önə doğru gərən və ciyinləri irəli çıxaran bir mücadiləçi əhvalruhiyyəsi. Şəxsiyyətinin bütün təzadalarını mizan-tərəziyə qoyaraq həssaslığına düzən verən bir əzəmət, insanlarla xoş davranışma, centlənə tərbiyəsi.

Təzadlar onda çox kəskin üzə çıxmışdı. İxtiyar yaşına çatdığı halda coşqun, təslimcilikdən uzaq və mübarizdi. Başı yorğun halda bir az önə doğru əyilmiş olsa da, enerjili, dinc və hərəkətli idi. Sifəti qırışlarla dolu, cizgiləri çox sərt göründüyü halda üz ifadəsi həmişə təravətli və səmimi idi. Xarakteri hər şeydən şübhələnən və istehzalı sayıla biləcəyi halda, fikirləri sabit və imanlı idi. Məqamına görə çox əsəbi, hətta öcəşkən xarakter aldığı halda, ürəyi riqqətlə dolu, mərhəmət sahibi bir insandı. Xasiyyətcə avtoritar olsa da, əqidəcə liberal idi. Şivəsi “pozulmuş” deyilə biləcək dərəcədə İstanbul tələffüzündən fərqləndiyi halda, danışıçı şirin və canlı idi. Ruhunun fəzasında hər an sanki böyük planetlər üz-üzə gəlir, ona bu dirilik, coşqunluq və təzelik verən təzadları daha da sərtləşdirirdi.

Bu planetlərin başında iki ən böyüyü dayanırdı - Şərq və Qərb.

Əhməd Ağaoğlu ən təəssübkeş Şərq məmləkətlərindən birində doğulmuş, uşaqlıq və ilk gənclik illərini orada yaşamış, ən təəssübkeş Qərb məmləkətlərindən birində təhsil almışdı. Çox gənc yaşlarında bu iki dünya arasındaki yolları tək zəkası ilə deyil, ayaqları ilə də əlek-vələk eləmişdi. Qarabağdan Qafqaza (çox güman, müəllif Tiflisi nəzərdə tutur - V.Q.), Peterburqa, Parisə və Londona səfərləri zamanı iki qitə arasındaki müdhiş fərqləri beş duyusunun beşi ilə də qavramışdı. Bu fərqlərin havasını illərlə tənəffüs edib, içərisində yaşayıb anlamışdı. Beynindəki ilk fikir mühabibəsi və fikir qətləmi da oradan başlamışdı. Qarabağ axundları (mollaları) ilə Paris professorları arasındaki dünyagörüşü fərqi Əhməd Ağaoğlunu ana vətəni Şərqlə idrakının vətəni Qərb arasındaki sədləri böyük bir ruh dinamitilə dağıtmak sevdasına salmışdı. Bu dinamitin tərkibində böyük miqdarda elm və eyni ölçüdə ideal olmasının zəruriyini hələ erkən yaşlarından anlamışdı. Həmin elmi qazanmaq üçün Sorbonnada tarix və fiziologiya oxumuşdu. Doğma yurdunun fikir və əqidələrini tədqiq etmişdi. “Şiə məzhəbinin mənşələri”, “Axund və İsləm” əsərlərini yazmışdı. Fəqət yalnız tarix onun siyasi və əməli idealına kifayət edə bilməzdə. Odur ki, Sorbonnada ayrıca hüquq da oxudu.

Əhməd Ağaoğlu Şərqi Qərbdən ayıran fərqləri başlıca bu üç amildə görürdü: Şərqdə fərd inkişaf etməyib. Şərqdə ədalət məfhumu hər yerdən silinib. Şərqdə demokratiya mövcud deyil. Əslində, bu amillərin hər üçü biri-birinə bağlı idi. Demokratiya olmadığından fərd inkişaf edə bilməmiş, normal hüquq müəssisələri qurulmamışdı. Fransada III respublika mütəfəkkirlərinin Əhməd Ağaoğluna aşılıqları azadlıq fikri Türkiyədə Məşrutə inqilabının hazırlıqlarını görən Əhməd Rzanın şəxsində ən böyük türk təbliğatçısını tapmışdı. Beləcə, dost olmuşdular.

O dövrdə Əhməd Ağaoğlunun nəzərində Şərqiin bütün dərdlərinin tək bir əlaci vardı - demokratiya! Bütün türklərin tək əlacını da demokratiyada görürdü. Lakin Məşrutiyətdən sonra ikinci dəfə İstanbula gələndə hürriyyət tərəfdarlarının hamisini şaşqın hala salan xəyal qırıqlığı onu da gözləyirdi. Nə Əbdülhəmidin hali, nə Məbusan və Əyan məclisləri, nə İttihad və Tərəqqi - Hürriyyət və İtilaf firqələri arasındaki mücadilə o dövrün böyük milli fəlakətlərinin qarşısını ala bilmışdı. Qüsür demokratiyada yox, bəlkə onu həyata keçirmək istəyənlərin müdhiş bacarıqsızlığında idi. Lakin Balkan hərbi ərəfəsində bütün türk milliyyətçiləri kimi Ağaoğlu da davanın yalnız siyasi deyil, daha dərin sosial köklərinin olduğunu anlamışdı. Özü də uzaq və əsir

türk məmələkətində doğulduğundan, qarşidurmanın məhvərində “insanlıqdan” əvvəl “Türklük” dayandığını başa düşmüştü. Beləcə, humanist, ittihadçı, anarchist, tənzimatçı fikirlərin iflasını görmüşdü. Qüvvətli bir polemikaçı kimi, bir tərəfdən, “Türk yurdu”nda Süleyman Nazif tipli təessübkeş Osmanlı bayraqdarlarını yerdən yerə vurur, digər tərəfdən də türk gəncliyini ümumtürk tarixinin Osmanlı hüdudlarından kənardakı qaynaqları ilə tanış edirdi.

İstiqlal hərbi, ardınca Cümhuriyyət inqilabı milliyetçi və demokratik xarakteri, türkçü və bəşəri idealları ilə Əhməd Ağaoğlunu özünə bağlayacaqdı. Milli mücadilə və inqilab illərində onu Cümhuriyyət Xalq Firqəsinin ən hərarətli ideoloqu kimi mətbuat mühitinin və dövlət qəzetiinin başında görürük. Lakin 1930-cu illərə doğru Xalq Partiyasının dövlətçi səciyyəyə meyl etmesi Ağaoğlunu əsəbiləşdirməyə başlamışdı. Sərbəst Firqənin təşəkkülü və ifası isə onun son ümidi lərini əvvəl alovlaşdırılmış, sonra da söndürmüşdü. Xüsusən həmin dövrə məmələkətin mətbuatında və əksər münəvvərlərdə və demokratiyaya qarşı illərlə sürən bir yayım atəsi başlamışdı. Bu cərəyanı körükleyən təhlükəli xarici ideologiyalar vardi. Əhməd bəylə aramızda demokratiyanın əsasları və təkamülü ilə bağlı böyük fikir fərqləri olsa da, məmələkətə nüfuz etmək istəyən yabançı fikir tokisinlərinə qarşı gənclikdə müqavimət qüvvəsi oyandırmaq üçün müstərək cəbhə yaratdıq. Bu gün demokratiyanın hərarətli tərəfdarları kimi tanınanların çoxu o zaman üzərimizə hücuma keçmişdilər. Sevimli böyük dostum “Dövlət və fərd” in ardınca o vaxt “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsərini əvvəl “Cümhuriyyət” qəzeti sütunlarında, sonra isə ayrıca kitab halında nəşr etmişdi.

O, ömrünün sonuna qədər mükəmməl türk və mükəmməl insan kimi qaldı.

Ağaoğlunun milliyetçiliyi dar və məhəlli milliyetçilik deyildi. Bu sahədə ən böyük dostları Hüseynzadə Əlinin, Yusif Akçuranın və Ziya Göyalpın türkçülük anlayışındaki müstərək ideallara sadıq idi.

Əhməd Ağaoğlunun insanpərvərliyi və demokratlığı da böyük Avropa demokratlarınınki kimi məhəlli və dar deyildi. Əhməd bəy Qərbi Azropa demokratiyalarının yalnız öz millətlərinə münasibətdə insanpərvər və adil olduqlarını çox yaxşı bilirdi. Bu demokratiyaların kapitalist və imperialist xarakteri onları türk millətinin istismarı uğrunda mübarizədən kənara çəkə bilməzdi. Çünkü əllerindəki sərmayənin mühafizəsi yalnız həmin istismara bağlı idi. Fəqət, Əhməd bəyin nəzərində Avropa demokratiyalarının istismarçı xarakteri demokratik prinsipin yararsızlığı ilə deyil, istismara uğrayan millətin acizliyi, əfəlliyi ilə bağlı idi. Bu millətlərin acizliyi isə, sosialistlərin iddia etdikləri kimi, fərdiyətçi xarakterlərindən deyil, əksinə, belə xarakterdən tam məhrum, qeyri-azad və antidemokrat olmalarında idi. Beləcə, Ağaoğlunun ömrünün sonuna qədər dünyadakı bəzi yeni fikir cərəyanlarından ayıran anlayışın natamam bir xü'ləlesi.

Natamamdır, çünkü bir məqaləyə nə Ağaoğlunun bitib-tükənməz həmlələr və mücadilələrlə dolu həyatını, nə də yarım əsrlik məqalə və kitablarını dolduran fikirlərini siğışdırmaq mümkündür. Bu sətirlər, olsa-olsa, onun böyük şəxsiyyətinə layiq monoqrafiyaya sadəcə kiçik bir müqəddimə kimi qəbul edilə bilər. Və Ağaoğlunun həyatının, əsərlərinin ehtiva etdiyi dərsləri gün işığına çıxarmaq yolunda atılan addımların hətta birincisi də sayla bilməz.

Cümhuriyyət, 25.5.1939-cu il

Şövkət Sürəyya Aydəmir

Şövkət Sürəyya Aydəmir (1897-1976) - tanınmış türk yazarı, tarixçi, filosof, iqtisadçı. XX əsr türk ictimai-siyasi və intellektual həyatında mühüm rolü olmuşdu. 1919-1920-ci illərdə Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin dəvəti ilə Nuxada (Şəki) müəllim kimi çalışmışdı. Gəncliyində Türkiyə Kommunist Partiyasının üzvü olmuş, Moskvada Şərqi xalqlarının Kommunist Universitetində təhsil almışdı. 1920-ci illərin sonunda kommunist hərəkatından uzaqlaşmışdı. 1932-ci ildə Türkiyənin siyasi həyatında böyük polemikalar doğuran "Kadro" jurnalının əsasını qoymuş və bu jurnal ətrafında formalaşan kadroçular hərəkatının lideri kimi tanınmışdı. Əhməd Ağaoğlu ifrat dövlətçilik prinsiplərini və marksizm ideyalarını Türkiyə siyasi həyatına gətirmək təşəbbüslerinə görə kadroçularla sərt polemika aparırdı. Onun "Dövlət və fərd" əsəri də bu məsələyə həsr edilmişdi. Aydəmir Atatürk ("Tək adam" 3 cild), İsmət İnönü ("İkinci adam", 3 cild), Ənvər paşa, Adnan Menderes və başqa siyasi liderlər, habelə XX əsr Türkiyə iqtisadiyyatı haqqında fundamental əsərlərin müəllifidir.

BİR ÜSTÜN ADAMIN ÖLÜMÜ

Öldüyü zaman arxasında buraxıb getdiyi həyat salnaməsi millətinin həmin dövrdəki tarixinin seçkin anları olan insanlar böyük və üstün insanlardır. Ağaoğlu Əhməd də belə insanlardan biri idi.

Öldüyü zaman arxasında buraxıb getdiyi həyat salnaməsi millətinin həmin dövrdəki tarixinin ən seçkin anları olan insanlar yalnız o millətin mövcudluğunun dönüş nöqtələrində və inqilab çağlarında yetişə bilərlər. Ağaoğlu Əhməd də türk tarixinin belə bir dönüş nöqtəsində, inqilab çağında yetişmiş və bu inqilab çağının doğuş ağrılarını, firtına və qəzavü-qədərlərini şəxsi həyatında inikas etdirmişdi.

Ağaoğlu gözlərini Qarabağda həyata açdığı, ata-babalarının o dövr Qafqaz türklüğünün bir aynası olan evinin astanasından ayrılib Azərbaycan türklüğünün ictimai həyatına qoşulduğu zaman məməkət ziyanları üçün milli məsələləri ön plana çəkməyə imkan verən şərait artıq meydana çıxmışdır. Bu məsələlər siyasetdən çox, mədəniyyətə bağlı idi. Çünkü uzun müddət yadelli hakimiyyət altında qalan bütün milli cameələrdə ilkin oyanma hərəkatları siyasi mübarizə müstəvisinə keçməzdən əvvəl həmişə mədəni intibah şəklində gündəliyə gəlir. Lakin eyni zamanda bu mədəniyyət mücadilələrinin siyasi ruhu və əhəmiyyəti hər zaman, özü də ilk baxışdan anlaşılır. Məlum olur ki, bəzən bir əlifba mübahisəsi, bir xeyriyyə cəmiyyətinin təsis, yaxud bir qəzet və ya məcmuənin ən mütevazi şərtlərlə nəşri fikri başdan-başa bütün milləti hərəkətə gətirib. Bu hərəkət, bir tərəfdən, yeni hücum həmləleri yaradarken, digər tərəfdən də cəmiyyətdə reaksiya doğurmuş olur. Yeni millət daxilində cəmiyyətin biri-birinə uyğun gələn, yaxud zidd olan bütün qüvvələri hərəkətə gəlir. Beləcə, Ağaoğlu Əhməd və mücadilə yoldaşlarının hənuz məhdud bir ictimai həyata malik Qafqaz türkləri arasında fəaliyyətə başladıqları vaxt tək Azərbaycan deyil, çar hökmranlığı altındaki bütün türk məməkətlərində sosial həyatın mənzərəsi belə idi. Ağaoğlu ilk hərəkat dövrünün bütün mədəni və sosial problemlərini ruh və qələmində daim parlaq şəkildə eks etdirmişdi.

Hərbdən sonra (Birinci Dünya Müharibəsi - V.Q.) Azərbaycanda və o arada Qarabağda olduğum zamanlar tək Qafqaz deyil, bütün Rusiya türklüğünün

oyanışı sayılan və həqiqətən də türklərin hamısı üçün ümumi səciyyə daşıyan hərəkatlarla (xüsusən də 1905-ci ildən sonra əxz etdiyi cəhətlərlə) bizim 1908-ci il inqilabının yetirdiyi milliyyətçilik hərəkatı arasında hər baxımdan bağlılıq və əlaqə olduğunu gördüm. Bu səbəbdən də 1908-ci il inqilabından sonra Türkiyədə "Türk yurdu" dərgisi ilə təşəkkül tapan fəal milliyyətçiliyi 1908-ci ildən əvvəl Rusiya türklüyü arasında başlanan milli hərəkatla tam bir tarixi silsilə halında nəzərdən keçirmək və bu zaman Ağaoğlunun, habelə onun kimi Türkiyə xaricindən gələn dostlarımızın sadəcə birər siyasi mühacir deyil, daim böyük və tarixi bir hərəkatın mərkəzində yer alan, yəni daim öz torpaqlarına bağlı olan və xalqına yol göstərən insanlar kimi gözdən keçirmək, hər zaman hörmətlə anmaq bizim vicdan vəzifəmizdir.

* * *

Ağaoğlunun İstanbulda, türk milli hərəkatının rəhbərliyində mövqe tutan dan sonrakı həyatının mənası hamımıza məlumudur. İttihad və Tərəqqi Türkiyəsini hələ sular durulmadan, tam qarmaqarışılıqlıq içində, məfkurəsiz və rəhbərsiz yaxalayan Balkan hərbindən türk münəvvərlərinin milli ruha yiyələnmiş halda çıxmalarında bir mütəfəkkir kimi Ağaoğlunun rolü ön planda idi. Bu baxımdan mərhumun hamımız - yəni hər bir türk münəvvəri, hər bir türk gənci üzərində haqqı həqiqətən böyükdür. Milli mücadilə illərində, xüsusən də milli hakimiyyət prinsiplərinin hazırlanması və yayılmasında Ağaoğlunun üzərinə düşən şərəf payı isə, yəqin ki, qibət ediləcək dərəcədə mühümdür. Çünkü müharibə öncəsi və hərb dövründəki milli hərəkatın Türkiyə sərhədlərini aşaraq bütün türk aləmini birləşdirmək istəyən qeyri-müəyyən milliyyətçiliyi ilə bugünkü gerçek və qurucu milliyyətçiliyin "şəkil" ayrılığı aşkar görünür. Lakin əsası "millətin özünü dərk etməsi" anlamına gələn milliyyətçi düşüncənin əsil cövhər və təməli etibarı ilə iki fərqli dövrün milliyyətçiliyi arasında mahiyyət ayrıcalığı yoxdur. Əsil böyük fərq yalnız bundadır ki, dünya savaşından sonra türk milli ruhu, millətin üstünləşmə qabiliyyəti özünü rəhbərlik qüdrətinə təslim edə biləcək bir öndər tapmışdı. Bu öndər isə, onu yayğın məfkurədən prinsipləri aydın olan əməl və quruculuq cəbhəsinə çatdıraraq, millətin dağınıq qüvvələrini tək hədəfə doğru istiqamətləndirməyi bacarmışdı.

* * *

Ağaoğlu şəxsiyyətinə münasibətdə bitərəf qalmaq mümkün olmayan nadir insanlardandır. Ya ona qeyd-şərtsiz bağlanacaq, ya onunla mübarizə aparacaqsan! Lakin belə mübarizənin də səni daim bu nadir insana yaxınlaşdırıran, ona daha çox bağlayan tərəfi mövcuddur. Bu səbəbdən də Ağaoğlunu istəməyənlər var, lakin onun düşmənləri yoxdur.

Mənim də bu möhtərəm şəxslə qələm savaşları olmuşdu. Mərhumun son vaxtlar "Dövlət və fərd" əseri ilə milli düşüncəmizə hədiyyə etdiyi fikir qovşalarımızı bu gün həzin bir zövqlə yad etməkdəyəm. Həmin fikir savaşlarından yalnız şəxsinə getdikcə artan saygı, heyranlıq və qırılmaz bir bağlılıqla çıxdım.

Ölümündən bir ay əvvəl ziyarət üçün evinə getdiyim zaman həmişəki kimi, heyranlarından bir dəstə adam arasında idi. Bu ziyarətdə yene Ağaoğlunun ürəyincə olan şeylərdən danışdıq. Yəni ilk növbədə milli məsələlərlə bağlı düşüncələr dilə gəldi. Son dəfə gördüm və inandım ki, Ağaoğlu içimizdə hələ ən gənc, ən mücadiləçi bir enerjiyə sahibdir, ən həqiqi hərəkat adamıdır. Baş verən hadisələrin çoxu da onun görüşlərini istisnasız şəkildə doğruya çıxarmışdır.

* * *

Torpaq qoynuna düşən hər toxumu eyni comərdliklə böyütməz. Bir sağlam və bəhərlı sünbülün yetişməsi üçün şərtlər elədir ki, toxum əvvəlcə onu boy-a-başa çatdırın torpağın kövr və zülmünə qalib gəlməli, quraqlığın, rütubətin qəhrinə dözüb hər cür rüzgarın, tufan və qasırğanın imtahanından keçməlidir. Və yalnız bundan sonra günəşin altında öz yerini tapacaq və məhsuldar bir qüdret mənbəyinə çevriləcəkdir. Ağaoğlu Əhməd də təbiətin bu çeşid bir vergisi idi.

Onun xatirəsini get-gedə artan bir saygı ilə anır və bu böyük insanı itirdiyimizə görə yanırıam...

“Ulus”, 21.5.1939-cu il

Va-Nu (Vala Nurəddin)

ƏHMƏD AĞAOĞLU

Əhməd Vala Nurəddin (1901-1967) - türk yazıçısı, jurnalist. Ədəbi taxəlliüsü *Va-Nu* idi. Nazim Hikmətin gənclik dostlarından idi. Onunla birlikdə Moskvada, Kommunist universitetində təhsil almışdı. Böyük şair haqqında xatirələrini "Bu dünyadan Nazim keçdi" adlı kitabında əks etdirmişdi. Ağaoğlular ailəsinin yaxın dostlarından idi.

Irfan həyatımız daha bir böyük şəxsiyyət qeyb etdi. Əhməd Ağaoğlu kimi bir çox baxımdan qiymətli olan mütəfəkkir və hərəkat adamı aramızdan əbədi ayrıldı.

Hər cəmiyyətin duzu və bibəri mahiyyətində olan insanlar var. Onlar olmasa, doldurulması müşkülə çevrilən boşluq yaranar. Ağaoğlu da belə insanlardan idi.

Bir tək sözlə ifadə etmək lazım gələrsə, o, "dərin adam" idi. İrfanının çərçivəsi fransız inqilabının fəlsəfəsindən ən modern Qərb anlayışlarına, əski Şərqi aləmindən ucsuz-bucaqsız türk dünyasının indi də çoxumuz üçün məchul qalan guşələrinə qədər şərqi, qərbi, bu günü və gelecəyi öz içini almışdı.

Üzündə daim təbəssüm parlamasına, xoşroftar olmasına rəğmən, həm də mübariz idi. Hər şeyə tənqidi yanaşmaq xüsusiyyətini daim qoruyub saxlayırdı.

Türkiyə hüdudlarından kənardakı türk aləmindən ayrılib özünü müstəqil türk vətəninin cazibəsi içini atan insanların ən diqqətçəkən nümayəndələrindən biri kimi onu hələ Məşrutiyət illərindən Əhməd Ağayev kimi tanıydırdı.

1285-ci ildə (hicri tarix- V.Q.) Rusiya Azərbaycanında, Qarabağda dünyaya gələn Əhməd bəy Peterburq və Parisdə ali təhsil almış, ana yurdunda çoxsaylı mücadilələrə girişmiş, fars, rus, ingilis, fransız dillərini dərindən mənimsəyərək tam hazırlıqlı, yüksək səviyyəli bir ziyanlı kimi özünü Babi-Ali mühitinə yetirmişdi. Burada ilk şöhrətini "Tərcümani-həqiqət" qəzetinin baş redaktorluğu ilə qazandı. Digər bir sıra qəzet və jurnalların işində də yaxından iştirak etdi.

Darülfünun müdərrisi, məbus, siyasetçi kimi müxtəlif sahələrdə çalışdı. Malta sürgününə göndərildi. Məglubiyyət acısını daddığı və qələbə sevinci yaşadığı vaxtlar oldu. Həqiqi ziyanının bəxtinə yazılmış həyat sınaqlarının hər növünü yaşadı.

Övladlar, tələbələr, işinin davamçıları, pərəstişkarlar yetişdirdi. Sonda izzət və iqbal ilə bu fani dünyadan çəkilib getdi.

Doğrusu, bilmirəm - klassik gözəllik anlayışından bu dərəcədə uzaq olan insanın zəka və ideal nuru ilə bu qədər gözəlləşməsi hallarına təsadüf olunubmu?

Ruhları sanki özüne çəkərdi. İnsan onun söhbətindən doymazdı. Yazısı da söhbəti kimi cəlbedici idi. Azəri tələffüzünü ömrünün sonuna qədər tərgitmədiyi halda, İstanbulun ən birinci söz nüktədanlarından idi. Ciddi fikirlərini yerli-yersiz ziddiyətlərlə kələ-kötür, nahamvar hala salmaz, mizah və zarafatla daha da zərifləşdirərdi. Mədəniyyət cəsarətinə gözəl misallar göstərməyi sevir, fikirlərinə və yazılarına görə şəxsi zərərə düşəcəyindən heç zaman qorxub çəkinmirdi. Etiraf səpkisində yazdığı və ilk növbədə, öz ruhunu neştərlədiyi məqalələrin hər biri əsil cəsarət nümunələri idi.

Qədim Yunanistanda mütəfəkkirlərin çevrəsində akademiyalar qurulmuş. XVIII əsrde Fransada ədəbiyyat salonları fəaliyyət göstərirdi. Təəssüf ki, bizim maddiyyatı hər şeydən üstün tutan indiki əsrimiz fikir və sənət ovası üzərindən səmum yeli kimi əsib ortağı qurutmuşdur. Hər tərəfi sarmış səhranın ora-burasında vahələr halında tək-tük elm və sənət yuvaları qalmışdışa da, bunların İstanbuldakı son nümunələrindən biri Ağaoğlunun evi idi. Büyük milli itkimiz nəticəsində o fikir yuvası da, yəqin ki, çox çəkməz, dağılır...

"Axşam", 21.05. 1939-cu il

Əhməd İhsan Toxgöz

Əhməd İhsan Toxgöz (1868-1942) - türk siyasetçi, yazıçı, tərcüməçi. Əhməd Ağaoğlunun təşəbbüsü ilə "Hakimiyyəti-milliyət" qəzetinin Almanya bürosunu qurmuş və rəhbərlik etmişdi. IV, V və VI dönmə TBMM üzvü, tanınmış idman jurnalisti və Türkiyə Milli Olimpiya Komitəsinin ilk sədri idi. 1920-ci illərin sonunda Əhməd bəy Ankaranın Keçiörən səmtində tikdiyi, Atatürkün də dəfələrlə qonaq olduğu evi ona satmışdı. Atatürk bir dəfə Əhməd bəyin qızı Sürəyya Ağaoğludan bu evlə bağlı soruşduğu zaman evin satılmasından narazılığını gizlətməyən Sürəyya xanım "Toxgöz adlı bir acgöz aldı" - deyə cavab vermişdi.

ƏHMƏD AĞAOĞLU

Keçiorəndəki evimdə, bağçada idim. Ankarada gecələrin daimi sərinliyi gündüzlərin hədsiz istisini üstələməkdə idim. Həmin günün qəzetlərini gətirib yanımı qoymuşdular. Birini açdım. Dərhal gözümə "Açı itkimiz" başlığı sataşdı. Və təəssüflər olsun ki, bu sərlövhə altında çox dəyərli qəzetçi dostum Əhməd Ağaoğlunun adı vardi. Çox acidim. Bu böyük irfan adamına ürəyimdə daim yaşatdığını sevgi və sayqılar ehtizaza gəldi. Ətrafa nəzər saldım. Keçiörəndə yaşadığım evin, bağçanın hər tərəfi, hər künc-bucağı

Allahın rəhmətinə qovuşan dostumun xatirələri ilə dolu idi. Çünkü bu kənd evini ondan satın almışdım. Ağaoğlu Əhmədi Azərbaycandan Türkiyəyə gəldiyi vaxtdan, yəni 1909-cu ildən üzü bu yana tanıyırdım. Zəhmətkeş yazıçı dostum otuz ildə qələmini əlindən yerə qoymamışdı. Mədəni həyatımıza çox qiymətli xidmətlər göstərmişdi. Üstəlik də, sözün həqiqi mənasında, tam məfkurə adamı olan bir qəzetçi sayılırdı. Ən uca keyfiyyətləri fəzilət və könül toxluğu sahibi olması idi.

Ətrafa bir də nəzər saldım. Milli mücadilənin ilk illerində Ankarada olan, Böyük Millət Məclisinin ilk toplantılarına qatılan Ağaoğlu Əhməd hələ o zaman Keçiörəndə yaşadığı həyətin bağçasını ağaclarla süsləmiş, bir tərəfdə isə, sadə bir kənd evi tikdirmişdi. O vaxt Ankarada axar su olmadığından, bağçanın müxtəlif yerlərində quyular qazdırılmışdı. Yəni burada qurucu bir insanın yaşadığı, özünün də, sözün tam mənasında, təbiəti sevdiyi torpaqda qoyub getdiyi izlərdən aydın anlaşılırdı. İri ceviz ağacının kölgəsində oturmuşdum. Və yenə Ağaoğlu Əhməd bəyi düşünürdüm. O, 1909-cu ilin başlanğıcında İstanbula gəldiyi ilk gündən dərhal qələmi və elmi ilə yeni məmləkətinə xidmət etməyə başlamışdı. Əvvəlcə yazılarının altına Əhməd Ağayev imzasını qoyurdu. Rəhmətlik qələm dostumuz rus dilində "Ağaoğlu" anlamını verən "Ağayev" kəlməsini çox keçmədən dəyişib türkcəyə uyğunlaşdırıldı. Az sonra "Tərcümani-həqiqət" qəzetinin baş redaktorluğu vəzifəsini üzərinə götürdü. Yarım əsrən çox sürən qəzetçilik həyatında Ağaoğlu Əhmədin ən usta baş məqalə yazarlarından biri kimi tanındığını qeyd etməliyəm. Fransızcası çox qüvvətli, rüscası da eyni dərəcədə yerində olan bu baş redaktor hər hansı bir yazı üzərində işləməzdən əvvəl çox oxuyurdu. Ona görə də ortaya qoyduğu məqalələr həmişə dərin araşdırılmalara əsaslanırırdı.

Birinci Dünya Müharibəsi başlandı. Aydın məsələdir ki, çar Rusyasının təzyiqlərindən cana doymuş Azərbaycan türkү Əhməd Ağaoğlu türkün əzəli bədxahı olan Moskva imperatorluğunun barışmaz düşməni idi. Bu səbəbdən də, şimaldakı çar istibdadına qarşı qələmini daha şiddətli işlədirdi.

Mütarekenin hüzn və ələmlə dolu illeri geldi. Milli mücadilənin əvvəlindən hərəkatın sıralarında yer alan Ağaoğlu Əhməd Ankarada qəzetçilik edirdi. Sonra Mətbuat Ümum müdürüyi vəzifəsinə yüksəldi. Şəxsiyyətinə bəslədiyim şükrən duyğuları da bu vaxtdan başlamışdı. Mütarekedən əvvəl Almaniyanın Münhen şəhərində, sonra da İsveçrədə yaşamışdım. Münhəndə, Türkiyənin müxtəlif yerlərindən olan xeyli yurdada yanaşı, İttihad və Tərəqqi hökumətinin son nazirlərindən də bir neçə nəfər vardi. 1921-ci ilin əvvəli idi. O vaxt Ankarada poçt və telegraf işlərini idarə edən mərhum Səbri Toprak Münhenə gəlmişdi. Onu çox sevərdim. Odur ki, görüşdük, söhbət etdik. İstanbulun işğal altında olduğu və Milli mücadilənin yeni başladığı həmin dövrə mühəribəni zəfərlə başa vurmuş düşmən dövlətlər Almaniya və Avstriyadakı səfirlik və konsulluqlarımızın hamisini bağlatmışdılar. Mərhum Səbri Toprak Ankara milli hökumətinin xəbərlərini mətbuatda yerləşdirmək üçün Almaniyada bir istihbarat məmuru tapmaq istəyirdi. Ağaoğlu Əhməd bəyin salamını yetirəndən sonra fikrimi soruşdu. Dərhal "Özüm bu işi görərəm" - dedim. Çox keçmədən indi dünyadan köç etməyinə çox yanib-yaxıldığım Ağaoğlundan şirin dillə yazılmış bir məktub aldım. Yeni vəzifəmə iftixar hissi ilə başladım. Münhen cıvarındaki Solln kəndində, Harsenstrasse küçəsində yerləşən 36 nömrəli evimin qapısından "Türkiyə İstihbarat Agentliyi" lövhəsini asdım. Yəni Ankaradakı milli hökumətlə yarıresmi səciyyəli bağlılıq qurmağıma görə, ilk növbədə, Ağaoğlu Əhməd bəyin o zaman məni yada salmasına borcluyam. Onun qədirşünaslığını heç vaxt unutmaram. Sonralar, 1922-ci ildə İzmir zəfəri qazanıldı. Mətbuat və nəşriyyat vəzifələrimiz daha lazımlı oldu, daha şərəfli

iş sayılmağa başlandı. Eyni ilin iyulunda Lozannada konfrans keçirilməsi qərara alındı. Ankara məni mətbuat nümayəndəsi kimi həmin konfrans'a göndərdi. Orada əvvəl üç ay, sonra tekrar yenə üç ay qaldım. Yəni Lozannadakı müzakirələrdə əvvəldən axıra qədər iştirak etdim. Və həmin zaman çərçivəsində həyatımın ən gözəl, ən qiymətli günlərini yaşadım. Odur ki, bu gün aramızda olmayan, fani dünyadan köş edən Ağaoğlu Əhməd bəyin adını nə vaxt eşitsəm, bütün bunları göz öünüə getirir, ürəyimdə ona dərin sevgi, şükrənlıq hissi duyuram. İndi bu sevgi və şükrənlıq hissinə, Əhməd bəyin əbədi ayrılığı səbəbindən, təbii ki, bir ürək acısı da qarışır. Ağaoğlu Əhmədin məmləkətin mədəniyyət və irfan həyatına göstərdiyi xidmətlər çox qiymətlidir. Ölkənin inqilab tarixi, irfan və mədəniyyət tarixi onun xatirəsini daim sevgi və hörmətlə anacaqdır.

“Oyanış”, 25.5.1939-cu il

Nurullah Atac

Nurullah Atac (1898-1957) - türk yazarı, şair, ədəbiyyatşünas və tənqidçi. Uzun illər Türk Dil Qurumunda çalışmışdı. Yazıları bir çox türk qəzetlərində, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun redaktəsi altında çıxan mətbuat orqanlarında çap edilmiş və Əhməd bəylə dostluğu da bu zəmində başlamışdı.

ƏHMƏD AĞAOĞLU

Yetmiş yaşında imiş. Amma yaşı və xəstəlikləri vücudunu xeyli qüvvətdən salsa da, ruhu, beyni gənc qalmışdı. Ən yeni fikirlərə açıq olduğunu deməyəcəyəm. Çünkü ümumi hərbdən, hətta 1900-cü illərdən əvvəlki liberal baxışlarına yenə sadıq idi. Əhməd Ağaoğlu 1848-ci il fransız inqilabının yetirdiyi insanların təsiri altında böyükmiş, onların fikir və qənaətlərinə sahib olmuşdu. Lakin bu liberallıq yeni ideyalara marağının azalmasına getirib çıxarmamışdı. Heç vaxt ruhunu yeniliklər dalınca pərvazlamaq, təptəze mücadilələrə çəkmək fəzilətini qeyb etməmişdi. Sonuncu dəfə aprelin 4-də görüşmüştük. Hələ də canlı, çılğın və doğru saydığı hər şey üçün mücadiləyə atılmağa hazır vəziyyətdə idi.

Fikir və siyaset adamlarının çoxunun həzin bir aqibəti var: könüllərinə bədbinlik çökər. Yəni Julius Sourynin "ruhun xərcəngi" dediyi şey. Əhvallarında bir yorğunluq görəcəksiniz. Doğrudur, əski imanlarını inkar etməzlər, lakin onu əski çağlardakı kimi mühafizə edə bilmədikləri də aydın görünər. Əllerinin, gözlərinin yorğun hərəkətləri "Bura qədər bəsdir", "Bundan artıq mümkün deyil" söyləyər. İnsanlığın ideya ilə bir xilas yolu tapacağına bəslədikləri ümidi hələ də itirməyiblər. Bunu bəzən acı istehza ilə etiraf etdikləri məqamlar da olur. Amma Əhməd Ağaoğlu heç zaman belə bədbinliyə qapılmışdı, məlala düşmədi.

Yazının qüdrətinə inandığı üçün daim yazardı. Digər tərəfdən, dostlarını evində toplayıb onlarla səhbətləşməyi da sevərdi. Bəzən əsəbiləşir, qısqırır, coşub-daşır, amma yenə deyilənləri dinləməyi bacarırdı. Fikirlərini qarşısında kina zorla qəbul etdirmək isəməz, əksinə, həmsəhbətinə səhv düşündüyüne inandırmağa çalışardı. Hər kəsin fikir və sözlərindəki səmimiyyətə əmin olmağa can atardı. Bir gün ona əksər fransız tənqidçilərinə inanmağın yanlış olduğunu

dedim. Fikrimi də naşirlərin çox pul xərcləmələri, yəni işə xətir-hörmət və mənfeət qarışması ilə əsaslandırmışa çalışmışdım. Həmin gün mənə çox qəzəblənmişdi. Fransa kimi hər kəsin düşündüyünü sərbəst söyləyə bildiyi azad bir məmləkət tənqidçilərin həqiqi fikir və qənaətləri xaricində fərqli bir şey yazmalarına əsla imkan verməzdi. O, hürriyyətin fəzilətinə və insan oğlunun comərdliyinə bu cür ürəkdən inanmışdı.

Yazlarını oxumaq qədər də özünü dinləməyi, düşüncələrimizi Əhməd bəylə bölüşməyi sevərdik. Onun ölümü ilə mətbuatımız ən usta baş məqalə yazarlarından birini qeyb etdi. Boş qalan yerini hələm-hələm tutan tapılmayacaq. Biz qəzetçilər həm də çox böyük dost, müəllim və rəhbər itirdik. Əhməd bəyin yazımızı bəyənməsi, iltifatla bir-iki cümle söyləməsi gələcək işlərimizə ən yaxşı təşviq idi. Çünkü kimsənin yazdığını sadəcə xətir-hörmətə görə bəyənmədiyini, kimsəni tənqid etməkdən çəkinmədiyini yaxşı bilirdik. Pəyami Səfa onun haqqındaki yazısına belə başlamışdı: "Atamdan sonra ən yaxın bağlılıq dərəcəsi ilə sevdiyim insanlardan biri də Əhməd bəydir". Ölüm xəbərini eşidəndə duyduğum sarsıntıya şahid olanlara mən də "Onu atam qədər sevirdim. Ölümü məni atamın ölümü qədər yandırıdı"- dedim. İnanıram ki, cümə günü ustadın ölüm xəbərini alan qəzetçilərin çoxu, təbii ki, bu və ya buna bənzər sözlər söyləmişdilər və heç şübhəsiz, həmin sözləri həqiqətən də təəssüf və sarsıntı yaşayaraq söyləmişdilər.

Əhməd Ağaoğlunun yetmiş illik həyatı mücadilələrlə doludur. İndi məzarında rahat uyuya bilər. Çünkü üzərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəldi. Məmləkətə çoxlu yeni fikirlər, ideyalar getirdi, Onları məqalələrində, dərslərində, kitablarında yaydı və həyatını həsr etdiyi sahədə özündən sonra iş başına gəlib çalışacaq insanlara bir nümunə oldu.

"Haber", 21. 5. 1939-cu il.

ŞÜKUFƏ NIHAL

ŞÜKUFƏ NIHAL BAŞAR (1896-1973) - türk şairə və romançı. İstanbul Darülfünunundan məzun olan ilk türk qadınıdır. Qurtuluş Savaşında qələmi və sözü ilə iştirak etmiş, Cümhuriyyət elanından sonra Türkiyədə qadın hüquqlarının qorunması sahəsində fəal çalışan Türk Qadınlar Birliyinin qurucularından biri olmuşdu. Əhməd bəyin evində toplanan Bazar ertəsi görüşlərinin fəal iştirakçılarda biri kimi tanınır.

ƏHMƏD AĞAOĞLU

Böyük türk mütəfəkkiri Əhməd Ağaoğlunu bir neçə gün əvvəl torpağa tapşırıldı.

Ustad hər biri ayrılıqda dəyər zirvəsi olan bir çox məziyyətləri ilə təbiətin insanlığa nadir bəxş etdiyi böyük şəxsiyyətlərdən biri idi. İster Azərbaycanda yaşadığı dövrdə, ister yurdumuza gələndən sonra türkçülük hərəkatının başında dayanmış, 70 illik ömrünü bu yolda sərf etmiş mütəfəkkir bir idealist idi. Ölümünə böyük acı duyduğumuz bir vaxtda dəyərli bilim adının məfkurə həyatına dair bəzi səhifələri oxucuların gözü önünde yenidən vərəqləmək istərdim.

Əhməd Ağaoğlu 1869-cu ildə Azərbaycanın ən böyük mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Qarabağda dünyaya gəlmişdi. Atası Mirzə Həsən, anası Sarıcalı türk tayfasından Rəfi bəyin qızı Nairə xanım idi.

Əmləri oxumuş adamlardı. Ərəb, fars, rus dillərini biliirdilər. Anası da çox ağılli, yüksək fəzilətlərə malik bir qadındı. Əhməd bəy belə ayıq və təmiz bir ailə mühitində yetişmişdi. Hələ kiçik yaşlarında fars, ərəb, rus dillərini öyrənmişdi.

Ibtidai məktəbi və liseyi başa vurandan sonra ali təhsil üçün Peterburqa getmiş, instituta qəbul edilmişdi. Lakin gözlərində yaranan rahatsızlıq ubatından bir müddət sonra məmləkətinə dönməyə məcbur olmuşdu.

1888-ci ildə təhsilini tamamlamaq məqsədi ilə Parisə yollanmışdı. Hüquq fakültəsinin tələbələri sırasında yer almışdı. Sonra da College de Fransı bitirmişdi. Azərbaycandan Avropaya təhsil üçün gedən ilk türk Əhməd Ağaoğlu idi.

21 yaşında ikən Parisdə fransızca ilk məqaləsini yazmışdı. Azərbaycana döñünçə gərgin bir mübarizə həyatına atılmışdı. Qəzet nəşr etməyə, fikirlərini qorxub-çəkinmədən açıq şəkildə yaymağa başlamışdı.

1908-ci ildən sonra Türkiyəyə mühacirət edən Ağaoğlunu, ilk növbədə, hər cür türkçülük fəaliyyətinin ən atəşin iştirakçılarından biri kimi görürük. O vaxtdan məhsuldar, atəşin, hürr qələmi, geniş və dərin biliyi sayesində çoxsaylı məqalələr yazış yurdumuzda türkçülük məfkurəsinin yayılmasına xidmət etmişdir. Digər tərəfdən də qadın azadlığı, ictimai-siyasi məsələlərlə yaxından maraqlanmışdır.

Böyük hərbdən öncə və sonra İstanbul Darülfünununda türk mədəniyyəti tarixi, türk hüquq tarixi, Ankara Hüquq Məktəbində hüququn əsasları fənlərindən mühazirələr oxuyub məmləkətə yüzlərlə qiymətli mütəxəssis yetişdirmişdi.

Kitablarının sayı 14-dür. "Tanrı dağı", "Mən kiməm?" əsərləri ilə yanaşı, hələlik kitab halında çıxmayan əsərləri, xüsusən Malta xatirələri, uşaqlıq illərinə, Paris həyatına dair qeydləri və s. azı 15-20 cild təşkil edəcək qədər çoxdur.

Əhməd Ağaoğlunun türkçülük sevgisi gənc yaşlarından başlamışdı. Mərd, cəsur xarakteri sayesində bu sevgi uğrunda təhlükələrlə qarşılaşmış, hətta ölümlə üz-üzə gəlmişdi. Parisdə tələbə olduğu vaxt bir fransızın qəhvəhanada türklər əleyhinə danışdığını eşidən Əhməd bəy dözməmiş, söhbətə qarışmışdı. Nəticədə münaqişə böyümüşdü. Bu dəfə Əhməd bəyin həqarətinə uğrayan fransız onu duelə çağırılmışdı. Dueldə Əhməd bəyin sekundantı o zaman Parisdə tələbə olan göz doktoru Esat Paşa imiş.

Qaydalara görə, duel şərtlərini Əhməd bəy müəyyən etməli imiş. O zamana qədər ömründə əlinə silah almayan gənc macəranın ölümlə sona yetəcəyini bilsə də, duel çağırışını qəbul etmişdi. Şərt kimi əvvəlcə fransızla iki metr aralı dayanmalarını, sonra hərəsi bir addım irəli gəlib döş-döşə vuruşmalarını istəmişdi. İki belə gorən rəqibi ölümün qarşısına bunca mərdliklə çıxan, ölərkən mütləq öldürmək haqda da düşünən türk gəncdən qorxub, duel fikrindən əl çəkmiş, məsələ də beləcə qapanmışdı.

Ağaoğlu çox gənc yaşlarında, Azərbaycanda yaşayarkən dini təəssübkeşliyin ən güclü zamanlarında dəfələrlə qorxu bilmədən təkbəsına axundlarla, din alımları ilə qarşı-qarşıya gəlmişdi.

O vaxtlar mütəmadi şəkildə ortaya çıxan sünni-şıə davalarının mənasızlığını, xalqı gerilik və təfriqəciliyə çəkən yararsız əfsanələr olduğunu, yalnız milli birliyin millətə fayda gətirəcəyini deyən və bu fikirləri məqalələrində açıq şəkildə ifadə edən Ağaoğlu sonda axundların qəzəbinə uğramışdı. Üləma

Əhməd bəyin qanını halal buyurmuş, nikahının geri oxunması haqda fitva çıxarmışdı.

Dövrün qatı təəssübkeş inanclarına görə, o vaxtkı Azərbaycanda bu, olduqca ağır hökm idi. Dini xurafat və təəssübkeşliklə qətiyyətli mübarizəsi az qala xalqı da Əhməd bəyə qarşı üsyana qaldırılmışdı. Nəticədə o, altı ay evdən bayıra çıxmamış, evini isə polislər mühafizə etmişdilər.

Nəhayət, yenilik tərəfdarı əsilzadələrdən ibarət ziyalı şəxslər, ilk növbədə, Bakı zənginlərindən Hacı Zeynalabdin Tağıyev araya girib axundlara deyirlər:

-Bu adam dediklerinizin bidət olduğunu iddia edir, siz də qarşı-qarşıya gəlib mübahisə yolu ilə sözlərinizin bidət yox, həqiqət olduğunu isbat edə bilərsinizmi?

Yaşlı axundlar islami və din tarixini özlərindən yaxşı bilən otuz yaşlarında bir gəncə üzləşəcəklərini ağıllarına gətirmədiklərindən təklifi qəbul edirlər. Üləma otuz beş-qırx nəfər idi. Qarşılarda isə yalnız bir nəfər dayanmışdı.

Qarışq məməkətdə təhlükə və təcavüzdən qorunmaq baxımından ən münasib yer sayılan məsciddə yişirilsər. Mübahisəyə qulaq asmaq üçün Bakı əşrəfindən və sadə camaatdan yüzlərlə adam da bura gəlmüşdi.

Bəzi məsələlərin müzakiresindən sonra Əhməd bəy axundlara:

-Sizdən bunu soruşmaq istəyirəm - deyə xitab edir. - Peygəmbər zamanında sünnilik, şəlik səhbəti vardımı? Məgər Peygəmbər bütün müsəlmanın qardaş olduğunu inanmirdimi? Həzrəti Ömrən Peygəmbərin ən sevimli dostu deyildimi? Ömrən islamə iman gətirməzdən əvvəl Peygəmbər daim Əbu Cəhili onun hidayət yoluna gəlmələri üçün dua etmirdimi?

Axundlar suallara cavab tapmayıb şəşqin halda bir-birlərinə baxmağa başlamışdır. Əhməd bəy daha böyük qətiyyət və cəsarətlə sözünə davam etmişdi:

-Ömrən Ümmi Gülsümün əri, Əlinin damadı deyildimi?

Axundlar uduzduqlarını anlayırlar, amma vəziyyətdən çıxmaq üçün özlərini daha da çətinə salırlar:

-Xeyr, - deyirlər, - belə olmamışdı. - Düzdür, Ömrən Ümmi Gülsümle evləndi. Bundan ötrü xəlifəlik məqamından istifadə edib qızını ona vermək istəməyən Əlini hədələdi. Həzrəti Əli qorxuya düşüb Allaha yalvardı. Duası qəbul olundu. Göydən bir şeytan endi, əsil Ümmi Gülsüm isə səmaya qalxdı. Yəni Ömrənin evləndiyi qadın Əlinin qızı Ümmi Gülsüm deyil, Allahın hökmü ilə göydən enən şeytan idi.

Əhməd bəy bu sözləri eşidib hayqırılmışdı:

-Camaat, inandığınız axundların iş çətinə düşüncə indiyə qədər hər yerdə cəsarət, mərdlik, kamillik örnəyi kimi təqdim etdikləri Əlini necə qorxaq bir adam səviyyəsinə endirdiklərini, uydurma nağıllarla necə kiçildiklərini eştidinizmi?

Axundların xurafat və mənfəət üzərində köklənmiş "dindarlığını" görən xalq onlardan üz çevirir, əsil faydanın milli birlik və qardaşlıqdan gələcəyini deyən gəncə haqq verib onu var gücү ilə alqışlayırlar.

Beləcə, Avropada elm oxuduğu üçün kafir sayılan, ölümünə fitva verilən gənc Ağaoğlu dərin zəkası, mühakimə qabiliyyəti, elm və dinə dair dərin bilikləri ilə, bir tərəfdən xalqın inamını qazanır, digər tərəfdən də, axundları nüfuzdan salır.

Ağaoğlu yalnız elm və millət naminə, hətta şəxsinə edilən həqarətlərə də göz yuman bir insan olmuşdu.

Azərbaycanda Hüseynzadə Əli bəylə "Həyat" qəzetini çıxarırlar. Əli bəyin sabahkı saya bir yazı çatdırması lazımdır.

Əli bəy ağır, asta tərpənişli adamdır. Altında imzası olan hər məqalə üçün uzun-uzadı hazırlıq görür, lügət və ensiklopediyalara baxır, düşünüb-daşınır, ortaya çox mükəmməl bir yazı qoymaq isteyir. Odur ki, çatdırıa bilmir.

Qəzətin zamanında çıxmasını isteyən atəşli, hövsələsiz Ağaoğlu Əli bəyin hələ də yazını bitirmədiyiini görüb onunla münaqişə etməyə başlayır. Əli bəy də hirslənir, öündəki sandalyanı qaldırıb hiddətlə Ağaoğlunun üstünə yürüyür.

O zamana qədər dostundan belə hərəkət görməyən Əhməd bəy çox mütəəssir olur, gözlərindən yaşlar axır, amma yenə özünü toplayıb Əli bəyə:

-Vur, amma yazınızı ver, - deyir.

Əli bəy də sevimli dostuna qarşı hərəkətindən peşman olur.

-Sandalyani qaldırmağıma nə baxırdın? Elə fikirləşirdin ki, vura bilərdim? - deyə üzrxahlıq edir.

Onun şəxsiyyəti əsla qatqısı olmayan fəzilət cövhərindən yoğrulmuşdu. Bu səbəbdən, hər cür bayağılıqların, hətta düşməncilik və ölüm hədələrinin qarşısına qorxmadan çıxır, mənəvi yüksəkliyi ilə hər kəsi əzməyi bacarırdı.

Mütareke zamanında hansı səbəbdənse Azərbaycanda olduğu sıralarda İstanbulda iqtidar mövqeyinə yüksələn İtilaf rəisləri ittihadçıları mühakimə edirlər. Onları məhkəmələrə, divanxanalara çəkirlər.

O zaman ittihadçıların tanınmış nümayəndələrindən bir çoxu qorxub ölkədən qaçmışdı. Lakin İstanbuldan uzaqda, vətəni Azərbaycanda olan Ağaoğlu qarşı tərəfin şəxsinə haqsız və düşmən münasibət bəslədiyini, üstəlik də, həyatını böyük təhlükəyə atdığını bildiyi halda, hesab soranlardan gizlənməyi əskiklik saymış, öz ayağı ilə alnıaçıq, üzüağ qayıdır düşmənləri öündə heykəl kimi dikəlmışdı.

-Buyurun, əfəndilər, mən gəldim, - demişdi. - Hərbi məhkəmənizə təslim oluram. Sizlərə məmləkətimizdə gördüğüm işlərlə bağlı hesab və cavab verməyə hazırlam. Soruşun suallarınızı!

Nəticədə, itilafçılar onu Malta adasına sürgün etmişdilər.

Bu fəzilet və cəsarət heykəli olan insan məmləkət gəncliyi üçün bir örnəyə, nümunəyə çevriləməlidir.

Quraq, sisqa elm aləmində o, heç zaman qurumayan bulaq oldu. İnsanlıq və fəzilət səmalarında üzərinə heç bir bütün kölgə sala bilmədiyi günəşə çevrildi.

Əsil böyük insanların hamısı kimi, nə xəsteliyə, nə yaşa baxdı. Nə sürgün, nə ehtiyac onu mübarizədən çəkindirə bildi. İdeal saylığı, haqq-ədalət bildiyi yolda dayanıb-dincəlmədən həyatının sonuna qədər çalışdı, özünü oda-közə vurdu.

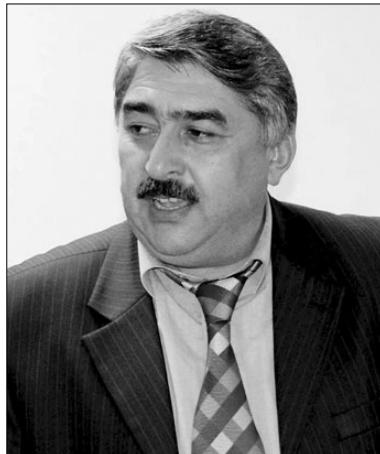
Lazımı qeydlər götürmək məqsədi ilə gözdən keçirdiyi əsərlər yazı masasının üzərində qaldı. Sevimli ustadımızın yazı masasında yarımcıq qalan kitablar türklük üçün hazırlanmaqdə olduğu yeni araşdırmalarının qaynaqları idi.

“Türklük”, say 5, 1939-cu il

(Ardı gələn nömrədə)

◆ P o e z i y a

Ayaz ARABAÇI

* * *

Ürəyim qırılmış qanadlarından,
Durna lələyitək min-min ah salıb.
Daha bundan artıq tale neyləsin,
Bəxtimə dərd adlı kef-damaq salıb.

Nə mən şum yeriyəm, nə sən təzə dən,
Bizi unutmuşdu ömrü bəzədən...
Neynirsən qayıdır bir də təzədən
Qara günlərimə ağ yamaq salıb.

Çox keçib bu qəlbə dağlamağından,
Tel-tel açmağından - bağlamağından,
Gördüm hönkür-hönkür ağlamağından
Sənin də gözünə yollar ağ salıb.

Köhnə bir şəkildə təzə baharsan!..
Bir də fürsət düşsə, bir də yaxarsan,
Könlün istəyəndə gəlib baxarsan -
Həsrətin sinəmdə yaxşı bağ salıb.

Bu elmi ikimiz heçə bilmərik,
Doğru cavabları seçə bilmərik,
Neynəsək qayıdır keçə bilmərik,
İllər aramıza neçə dağ salıb.

O gecə çıxmadın qəmər yerinə,
İlantək dolanım kəmər yerinə,
Bir oğlan toyunda nəmər yerinə
İyirmi ildi ki, qaş-qabaq salıb...

* * *

Adımı qulağına piçildamaz küləklər...
 Səsim baxışlarında çicək-filan bitirməz.
 Bizi bir də qaldırıb göy üzünə fələklər
 Adamların gözündən itirdikcə itirməz.

Barmağını dişləməz dadlı komplimentlər,
 Qanadlı ehtiraslar könül taxtına çıxmaz.
 Xəyalında yellənər allı-yaşılı lentlər,
 Bu sevgi ömrün boyu bir də baxtına çıxmaz.

Baş-başa mürgülədik biz eyni bir yuxunu,
 Heç bilmirəm çin çıxan kimin yuxusu oldu.
 Ətir dükanlarından tapammadım qoxunu,
 O qədər ağladım ki, əynim-başım su oldu.

Çox vaxt evdən çıxanda pulqabım evdə qalır,
 Yetərincə düşübdü yaddaşım da güvəndən.
 Şoferlər təhqir edir, dalimca hay-küy salır,
 Sən necə yaşayırsan ayrılanı nüvəndən?..

Dünən bir məktub aldım ucaboylu sarışın,
 İçində bulaq kimi sətirlər çağlayırdı.
 Gözündə buz salxımı əriyirdi sərt qışın,
 Bir qız köhnə, əzilmiş şəkildən ağlayırdı.

Məndən güclü bilib də xatirəmə qıṣılma,
 Dərdimin topuqları boyumdan uca çıxdı.
 Məni heç yuxuda da xatırlayıb pis olma,
 Mənim arzularımın hamısı puça çıxdı.

Kimsə qolumdan tutub keçirdi küçənidən,
 Göylərə tüstüm çıxır könül yaxdığın evdən.
 Küsmüşəm bu şəhərdən, küsmüşəm bu dənizdən,
 Başqaları boylanır sənin baxdığın evdən.

MƏNİM TALEYİM

Nə üzü zülmətə gedib qurtarır,
 Nə üzü nuradı mənim taleyim.
 Nə bir zəfərədi, qələbəyədi,
 Nə bir uğuradı mənim taleyim...

Balıqçı toruna üzən balıqdı,
 Hər dərdlik, hər qəmlik, hər bəlalıqdı,
 Ağlayan tapılsa Kərbəlalıqdı,
 Birbaş Aşuradı mənim taleyim.

Hay salıb dizinə döyməyə dəyməz,
 Kiməsə şər yaxıb söyməyə dəyməz,
 Yalandan ağ deyib öyməyə dəyməz,
 Qaradı-quradı mənim taleyim.

Ağır yuxularda yatan dizimdi,
 Bu nəgmə sonuncu qəlb krizimdi,
 Hər şeirim xəstəlik epiqrizimdi,
 Yaradı-yuradı mənim taleyim.

Seçəndə arzunu, həvəsi seçdim,
 Almağa-verməyə nəfəsi seçdim,
 Özüm öz xoşuma qəfəsi seçdim,
 Dedim ki, buradı mənim taleyim...

Verib ağ üzünü hisə yaşayıb,
 Çevirib qızıldan misə yaşayıb,
 Sanki məndən qabaq kimsə yaşayıb,
 Elə bil uradı mənim taleyim.

* * *

Hərdən əsəblərim yerində olmur,
 Heç nədən qan töküb, qada salıram.
 Qoyub qabağıma yaralarımı,
 Üstünə duz səpib dada salıram.

Sağ deyil könlümün bir qarışı da.
 Almiram vecimə qarı-qışı da,
 Xətrimi istəyən dost-tanışı da
 Özümnən bərabər oda salıram.

Ötüb ayrılığın ilinnən, ötüb,
 Bəminnən uzaşib, zilinnən ötüb,
 Qərib durnaların dilinnən ötüb,
 Dağlara-daşlara səda salıram.

Bəxt məndən həmişə aralı keçib,
 İçimdən o qədər yaralı keçib,
 Göz yaşam Xəzəri, Aralı keçib,
 İçində adına ada salıram.

Axşamda-səhərdə tək deyiləm ki,
 Ağuda-zəhərdə tək deyiləm ki,
 Bu dönük şəhərdə tək deyiləm ki,
 Səni bütün günü yada salıram.

YAŞAYIRAM

Quruca nəfəsdi alıb-verirəm,
 Mən sənsiz, eləmə zənn, yaşayıram.

Tənliyi, düsturu beynimə girmir,
Bir ağır, bir çətin fənn yaşayıram.

Səsim qulağında dönməsin neyə,
Təsəlli tapmadım, qurşandım meyə,
Görəndə əhvalın pis olar deyə,
Daha dərdimi də şən yaşayıram.

Dilimdən düşmədi bir gün adın heç,
Düşmədi, düşmədi, özgə qadın, heç.
Görəndə bəlkə də tanımadın heç,
Saçında quşlara dən yaşayıram.

Sən eşq deyilsən ki, qansan-qadasan,
Uzaqdan-uzaqda qərib adasan,
Nə olsun bir ayrı xarabadasan,
Bu eşqi səninlə tən yaşayıram.

Hər dəfə kündəsi küt çıxacağam...
Bu qumar sevgidən lüt çıxacağam,
Şəkil çəkdirəndə cüt çıxacağam,
Mən axı içimdə sən yaşayıram...

Səyriyir dodağım dişimin üstə,
Ölümmü haqq olan işimin üstə,
Hər gün ağlayıram nəşimin üstə,
Sən elə bilirsən mən yaşayıram...

OLDU

Gül açdı, bal tutdu dodaqlarında,
Sözlərin gah üzüm, gah əncir oldu.
İt kimi bağladın özünə məni,
Sonra da hədiyyən bu zəncir oldu.

Bir qara yelkənli dərdə ulaşdım...
Mən səni beləmi arzulamışdım?..
Qanlı göz yaşımıla çox sulamışdım,
Eşqimin meyvəsi niyə cir oldu...

Unutdun adımı hüsnüxətində,
Öldüm doğulmamış neçə bətnədə,
Nə var ki Kərbəla müsibətində,
Mənim müsibətim ayrı cür oldu...

Olsa da çox çətin birinci addım,
Ağına-bozuna baxmamış atdım,
Mən də bu alverdə beləcə batdım,
Məndən nə bəzirgan, nə tacir oldu.

Şirin bir zəhərdi sevginin ilki,
Sağalmaz o yara, qılıncı dil, ki.
Könlüm bir ömürlük qürbətə bil ki,
Sənin ucbatından mühacir oldu.

QOYMA

Bir səsə bənzədib, bir ünə yozub,
Məni unutduğun birinə yozub,
Açı günlərini şirinə yozub,
Şərbətə batırma, gülaba qoyma...

Sən ki nur verərsən Qəmərə - Şəmsə,
Səni anlatmırı o boyda "Xəmsə".
Gözündə-könlündə təkcə mənəmsə,
Ayrı bir yad adı o ləbə, qoyma.

Uçuş meydanına dönmez hər sinə...
Durnalar dayanıb üzü tərsinə.
Tədris elədiyin sevgi dərsinə
Bir də mənim kimi tələbə qoyma.

Yarıda saxlama, hökmünü tam et,
Bir daş parçasını çevir adam et,
Məni burda soydur, burda edam et,
İraqa göndərmə, Hələbə qoyma.

Sorma nə qaydadı, nə təbiətdi,
Hər sözüm, hər kəlməm sənə biətdi.
Bu sevda möhtəşəm məğlubiyyətdi,
Yalandan adını qələbə qoyma.

AYAĞI DOLAŞIB QANADLARINA...

Yoxundan nə qədər yixilar adam,
Heçindən nə qədər yixilar adam.
Ayağı dolaşib qanadlarına,
İçindən nə qədər yixilar adam.

Nə qədər oturub siqar piləyər,
Nə qədər Allahdan kömək diləyər,
Nə qədər özünü boyayar qana,
Nə qədər gözündən yağış çıleyər.

İlahi, sən özün keç günahımdan,
Yollar ayağımı şışə taxırlar.
Adamlar kef çəkib mənim ahımdan,
Heç nə eşitmirmiş kimi, baxırlar.

Beşcə barmağı var uzağı vur-tut,
Bir əldən nə qədər çıxılmaq olar.

Bu ömür ipindən aç burax məni,
Bu ipdə nə qədər sıxılmaq olar.

Birtəhər dözürdüm dilini tapıb,
Bu köhnə dərdlərin kamanı deyil.
Özünü quş kimi divara çırkıb,
Hönkürüb ağlamaq zamanı deyil.

Gözəldi bu ağaç, bu ip, bu kətil.
Bu ömrün üstündə əl işim olsun.
Elə doymuşam ki, bir dəfəsindən,
Bu mənim sonuncu gəlişim olsun.

Dolub belimdəki günah zənbilim,
Yığıb ətəyini gedək deyirsən.
Açma qollarını taybatay mənə,
Sən daha döydüyüm qapı deyilsən.

Yoxundan nə qədər yixilar adam,
Heçindən nə qədər yixilar adam.
Ayağı dolaşib qanadlarına,
İçindən nə qədər yixilar adam?

BİLMİR

Şəklini yanmağın elə çəkirəm,
Heç onu zülmətdə şəm çəkə bilmir.
Sevəndə hər şeyi bütöv sevmişəm,
Könlüm həsrəti də kəm çəkə bilmir.

Ayaqlar ağılsız baş haqda, bilir...
Yolum nə qar bilir, nə şaxta bilir...
Hətta qundaqdakı uşaq da bilir
Zilin çəkdiyini bəm çəkə bilmir.

Dünyanı dərd alıb, ələm götürüb,
Göylər göz yaşından sələm götürüb,
Çoxları əlinə qələm götürüb,
Hər adam mənimtək qəm çəkə bilmir...

Yığıb-yağmalayıb onsuz da hər tip,
Nəyimə gərəkdi o şöhrət, təltif...
Namərdlər boyumu kəsib gödəldib,
Başım buludlardan nəm çəkə bilmir...

Fərdi yaşamadım bu ömrü, fərdi,
Qatla barmağını, neçə nəfərdi...
Təkcə bir şeirimin çəkdiyi dərdi,
Adamlar yiğisib cəm çəkə bilmir...

Mübariz MƏSİMÖĞLU

ÖNÜMDƏ ÜÇ NÖQTƏ, SUAL VƏ NİDA...

Bitib-tükənmişəm mən bu fanidə,
Nə var xoşbəxtlikdə, bədbəxtlikdə nə?
Yetər, özünü də yorma, məni də,
Yum gözlərimi, yum,
Mən gedər oldum, şairim!

Dönüş yox çayların axışlarında,
Göy itib göylərin naxışlarında,
Qoy bir az dincəlsin baxışların da,
Yum gözlərimi, yum,
Mən gedər oldum, şairim!

Baş qoyub həsrətin elçi daşına,
Soyuq sular qatıb isti aşına,
Ağlımı, huşumu yığıb başıma,
Yum gözlərimi, yum,
Mən gedər oldum, şairim!

Yediyim dərmənli, zəhərli qida,
Önümədə üç nöqtə, sual və nida,
Əlvida, əlvida, bir də əlvida,
Yum gözlərimi, yum,
Mən gedər oldum, şairim!

GÜL

Mənim sənə olan məhəbbətimi,
Tanrı özü verib yəqin mənə, gül.

De görüm, bu saat halin necədir,
Çiçəkmi göndərim, yoxsa sənə gül?

İşvə-naz, təbəssum sənə yaraşır,
Pir misrası çiçək, dür misrası gül.
Mən sənə yazıram bu şeiri indi,
Bir misrası çiçək, bir misrası gül.

Dünən bulud kimi dolmuşdu gözüm,
Gülmək istəyirəm bir az bu gün, gül.
Yüz yerdən burnumun ucu göynəyir,
Yaman darıxmışam sənin üçün, gül.

Kol kola düşməndir, daş daşa qənim,
Yolum, şəriətim, təriqətim, gül.
Tikanlar başına dolanır sənin,
Mənim mərifətim, həqiqətim gül.

ONLAR

Hərəsi bir oyun açıb başıma,
Dağılıb könlümün bəndi-bərəsi.
Min dünya əlimdən alıb hər biri,
Bir dünya bəxş edib mənə hərəsi.

Yaxşı ki, var olub ömrümdə onlar,
Onlarla bəzənib mənim həyatım.
Bənzəri olmayıb biri-birinə,
Biri qoşmam olub, biri bayatım.

Başıma hey yağış, qar yağıdırıblar,
Həm qışca seviblər, həm yazca məni.
Bir azca hərəsi mənlə durulub,
Duruldub hərəsi bir azca məni.

Heç nəyi demirəm mən sənə yalan,
Bir vaxt ürəyimə yar olub onlar.
Sən könül taxtımı çıxana kimi,
Ömrümdə-günümdə var olub onlar.

Bilmək isteyirsən nə vaxt, nə zaman,
Mənim ürəyimə kim hakim olub?
Mən səni sevmişəm onlardan sonra,
Neyinə gərəkdir onlar kim olub?

GÜN İŞİĞİ, AY İŞİĞİ, ŞAM İŞİĞİ

Arzu, ümid, xəyal-gerçək fikrə dalıb,
Gözlərimdə gözlərinin şəkli qalıb,

Canım-gözüm, bəlkə, səndən işiq alıb
Gün işığı, ay işığı, şam işığı?!

Xeyir-duan, məhəbbətin, şirin sözün,
Qışın-yayın, yerin-göyün, odun-közün,
Əl-ayağın, təbəssümün, üzün - gözün --
Gün işığı, ay işığı, şam işığı.

Küləklərlə gəlib yetdi ətrin mənə,
Dəli könlüm dəli oldu, dəli yenə,
Bütün aləm mənim kimi heyran sənə,
Gün işığı, ay işığı, şam işığı.

Həsrətimi dəlirsənmi mənim üçün,
Gözüm yolda, gəlirsənmi mənim üçün,
İşıqsızam, darıxmışam sənin üçün,
Gün işığı, ay işığı, şam işığı.

MƏSİMOĞLU, ÖZÜNDƏN KÜS, ÖZÜNDƏN...

Yerə yatıb komaların damları,
Pərvanələr tərk eləyib şamları,
Görmürsənsə şan-şan olan şanları,
Məsimoğlu, gözündən küs, gözündən!

Ayrı düşüb ətrin hansı qoxudan?
Kimə yardım bu oxuyan, oxudan?
Ayıltırısa qələm xalqı yuxudan,
Məsimoğlu, sözündən küs, sözündən!

Dörd yanında qızılgüllər bitmirsə,
Gedənlərin qayıtmaqcın getmirsə,
Hərarətin yetimlərə yetmirsə,
Məsimoğlu, közündən küs, közündən!

Gələn-gedən, yetən səni minibsə,
Ocaqların kül altında sönübsə,
Millətinin üzü səndən dönübsə,
Məsimoğlu, özündən küs, özündən!

BİR BADƏ SEVGİYƏ HƏSRƏTDİR ŞAIR

Başını varağın üstünə qoyub,
Yaman fikrə gedib qələm əlində.
Gəlir faizinin üstünə faiz,
Manatı can verir sələm əlində.

Dəyərsiz gədələr dəyərə minib,
Zərgər qoymayıblar zər bazarında.
Boğazı quruyub misralarının,
Xeyir sata bilmir şər bazarında.

Gözləri zillənib şam işığının,
Nə isə axtarır bəyaz yerində.
Yorulub qəvvası haqq dəryasının,
Boğulur nahaqqın dayaz yerində.

Quruyub içində bir fidan ümid,
Arzusu önungdə çox pərtdir şair.
Çekir şüşə-şüşə dərdi başına
Bir badə sevgiyə həsrətdir şair.

PAŞA

Dığanın tənəsi, İvanın xofu,
Yaman ruhumuzu əzirdi, Paşa,
İşıqlı xəbərlər başı aşağı
Bizdən uzaqlarda gəzirdi, Paşa.

...Duamız Allaha yetdi axır ki,
Axır ki, atılan zər düşdü qoşa.
Əlini əsgərə sən öpdürmədin,
Əsgərin əlini sən öpdün, Paşa.

Qəfil üzümüzə yayılan işıq
İçinə yayılan nurdan başlayıb!
Millətin, ordunun, haqqın uğuru,
Mən yaxşı bilirəm, burdan başlayıb!

Azad eyləmisən Lələtəpəni,
Kefimiz sazdən da sazdı, saz, Paşa.
Sən qutsal, ilahi qata düşmüsən,
O qatı bir az da dərin qaz, Paşa.

MƏSİMOĞLU NƏ DEYİR Kİ...

İradəsi olmayanlar
Arzu-kama yetməz deyir,
Uzaqlardan gəlməyənlər
Uzaqlara getməz deyir,
Məsimoğlu nə deyir ki...

Nil çayı bir az dərindir,
Çox dayazdır Samur deyir,
Ah-naləmiz ərşə çıxıb,

Sarayımız damır deyir,
Məsimoğlu nə deyir ki...

Canavardır bu adamlar,
Qurdıqları tordur deyir,
Baxırlar, heç nə görmürlər,
Bu avamlar kordur deyir,
Məsimoğlu nə deyir ki...

Halva-halva söyləməklə
Ağız şirin olmaz deyir,
Lap ağını çıxartmışız,
Bu qədər də olmaz deyir,
Məsimoğlu nə deyir ki...

ƏLİNDƏKİ XƏTLƏR GÖYLƏRİN YAZISIDIR

Boş yerə xərcləməmişəm günləri, ayları
İlləri içinə daşıyb hər dəmim!
Mən həyatı adamların yazdığı
Kitablardan oxumamışam,
Aclığın, toxluğun, pisliyin, yaxşılığın
Qaraladığı adamlardan,
Millətlərdən, dövlətlərdən öyrənmişəm,
Səhv etmək ixtiyarım yoxdur mənim!

Kim deyir ki,
Gülü tikan kimi bəsləmək
Tikanı gül kimi dərməkdən çətindir?
Artıq mənim gözlərimdə
Adamlar hərifdir, sözdür millətlər,
Bəşər bir ilahi mətindir.

Göynətməmiş yoxluğum səni,
Qoyma arzularımı gözüm də,
Nəfəsdir, bir də gördün
Gedər, gəlməz!
Mənə ver əllərini,
Öpüb gözlərimin üstünə qoyum,
Əlindəki xətlər göylərin yazısıdır,
Yergözlülər onu oxuya bilməz!

◆ H e k a y ə l ə r

Səhər ƏHMƏD

Taladakı balaca oğlan

Öz aləmində KPZ - təkadamlıq kamerası adlandırdığı birotaqlı evin qapısına açar salanda bir az duruxdu. Sonra ani hərəkətlə qapını açıb özünü içəri atdı. Evdən nə vaxtdı yaşınmamaq qoxusu gəlirdi, əslində, bu qoxunu təsvir edə bilməzdi, bəlkə heç qoxu da deyil, boş evin adamı qarşılılığı, onun dəfələrlə yaşadığı nəsə xoş bir aura.

Otaqda hər şey qoyub getdiyi kimiydi. Stolun üstündəki güllər saralıb, sonra da qurumuşdu və indi mumiyalanmış cəsədi xatırladırı. Sonra gözü güldənə səykənmiş zərfə sataşdı. Yaxınlaşışib üstünə baxdı: "Taladakı balaca oğlana".

Divana çöküb tələsik zərfi açdı, məktubu oxumağa başladı:

"...Halbuki, hər şey zarafatla başlamışdı. Sən gəlmışdin bu qərara, mən də razılaşmışdım, təzə bir oyuna başlayıraqmış kimi, hətta həyəcanlanmışdım da. Yəqin ki, belə ayrılığa az-az rast gəlinər; üç gün əvvəl vaxtı da qoymuşduq, şənbə günü səhər ayrılaçaqdıq. Bu üç gündə xeyli ağlamış, zarafatlaşmış, gülüşmüş, ayrılığa lağ eləmişdik ki, onun gücü çatmaz bizi ayırmaga.

Bizim sevgimiz də zarafatla başlamışdı, yadındamı ilk görüş? "Freyd haqlıdı, "sevgi yoxdu", "Aşiq olmazsan ki, yox a". Sonra biz Freydi də, cəmiyyəti də, bütün əsərlərin, qəhrəmanların faciəsini, cəmiyyətin təpkisini də unutmuşduq.

O günə sən, sadəcə, vaxt istəmişdin. Bu, bir qəçış, sənin gizlənpaç oynamaq istəyin idi, başqa heç nə. İstəyirdin, sevgimizi sınaqdan keçirəsən. Ayrılıq günü yaxınlaşdıqca biz çökürdük, amma heç birimizin cəsarəti çatmırıdı oyunu pozmağa.

O şənbəni tez-tez xatırlayıram, uzaq səfərə çıxmış kimi, necə səyle hazırlaşdıq, sən mənə tək qalanda edəcəyim işləri başa saldın, elektrikin telefon nömrəsini verdin, kommunal xərcləri ödəməyin yollarını öyrətdin. Sonra biz mağazaya gedib ayrılıqda keçirəcəyimiz yeni il üçün yolka və oyuncاقlar aldıq. Sənin üzündə qəribə bir ifadə vardi, həm adama güvən verəcək qətiyyət, həm də nəsə fiziki işgəncə çəkirmiş kimi, iztirab ifadəsi. Mənim üzümün ifadəsi necəydi, onu deyə bilmərəm, amma özümü doğmasının yanında güvəndə olan uşaq kimi hiss edirdim. Uşaq böyüyün yanında necə hiss edər özünü, sanki yanındakı hər şeyin düzünü ondan yaxşı bilir. Büyük onun başını kəsməyə, meşədə azdırmağa aparsa belə, uşaq eyni güvənlə yanına düşüb gedər onun. Bax, o gün mən sənin yanına düşüb elə gedirdim. Bir az da tündləşdirsek, sahibinin yanına düşüb gedən it kimi. Əgər sahibi onu azdırmağa aparırsa belə, heç nə dəyişməz. Bağışla, kobud bənzətmə oldu, amma mənimcün o günün rəsmi belədi.

Ayrılında “hər şeyi danışmışıq”- dedin, “biz əbədi birləşmək üçün ayrılıraq”- dedin, “Top Tanrıda, o bu dəfə səhv eləməz” - dedin.

Uşaq vaxtı atam məni şəhərdə, rayonun, ya kəndin tanımadığım yerlərində beş-altı dəqiqəlik tək qoyub gedər və bərk-bərk tapşırardı: “heç yerə getmə, indi qayıdırám”.

Mən onda qorxardım, bilirsənmi, qorxardım ki, birdən yerimdən tərpənərəm, azaram, atam məni qoyduğu yerdə gəlib tapmaz. O gün sən ayrılan kimi mən qorxmağa başladım. Qorxdum ki, sən qoyduğun yerdə qala bilmərəm, gəlib məni tapmazsan. Və qorxduğum başıma gəldi. Səndən ayrınlarda suallar başıma dolu kimi yağmağa başladı, özümü, həqiqətən, qalın meşədə azan qızçıqaz kimi təsəvvür elədim. Ətraf “vəhşi heyvanlar”la doluydu. Birlikdə güldüyüümüz ayrılıq qəhqəhə çəkib mənə gülməyə başladı. Beynimdə cürbəcür qorxulu səslər vardı, qürur, məntiq, cəmiyyət, ədəbiyyat, həyat, bütün şablon həqiqətlər, hətta Freyd, hamı səni haqsız çıxarmağımı tələb edirdi. Heç nə gözlədiyimiz kimi olmadı, mən çox tez tabe oldum, hamiya qarşı vuruşa bilmədim, yoruldum, bilirsənmi, ağ bayraq qaldırdım sonunda.

İndi o ayrıldığımız gözəl şənbədən çox uzaqdayam, o güvəndən əsər-əlamət qalmayıb. İndi qayıtsan, qoyub getdiyin o yerdə məni tapa bilməyəcəksən. İndi o nöqtədən başlayıb davam edə bilmərik. Etsek belə, heç nə əvvəlki kimi olmaz.

Yadındamı, “1984” romanındaki sonluqdan qorxardıq, Cülya ilə sevgilisinin bir-birini necə satmasından. Biz də elədik bunu, özü də zarafatla. Demək ki, bir-birimizin yanından heç zarafatla da ayrılmak olmazmış. Bizi təklədilər və bütün ətraf haqli çıxdı.

O məşhur misaldakı kimi, “uşaqlar qurbağalara oynamaq üçün daş atarlar, amma qurbağalar gerçəkdən ölürlər”.

O ki qaldı sənə, mən çox düşündüm, hər şeyin kökü lap əvvələ gedib çıxır, sənin uşaqlığını. Yadındamı, mənə danışmışdım ki, ömrünün ilk altı ilini uzaq dağ kəndində - nənəliyinin yanında keçirmişən. Bu, insanın qayğıya ən çox ehtiyacı olduğu vaxtdı. Sənin kimi həssas birinin (hələ uşaqlığında, Allah bilir, necə olmusan) ögey nənə yanında necə bir sevgisizlik çəkməsini təsəvvür eləmək elə də çətin deyil. O nənəlik nə qədər yaxşı olsa belə, sənin ruhunun yaralanmaması, qanamaması mümkün deyil.

Yadındamı, mənə deyirdin ki, insanı uşaqlıq travmaları idarə edir, ömür boyu izləyir. Səndə də belədi. Yəqin ki, sənin özünə qapanmağın, özünü lazım olduğundan çox sevməyin elə bunun əlamətidi. Sən hələ də içində ciddi sevgisizlik çəkmiş o uşağı qorumaqla məşğulsan, bəzən, yeri gəldi-gəlmədi. Sənin uşaqlara olan aşırı sevginin də kökündə bu dayanır. Hələ də ananı bağışlamırsan lap dərinlərdə, neyləsə. Sənə xoş gəlmir, içindəki körpənin yarasını sağaltır. Çünkü gecikmiş sevgi bir az lazımsız görünür, hər şey vaxtında gözəldir.

Əslində, təkcə anana yox, bütün səni sevənlərə ərköyünlüyün də bu səbəbdəndi.

Yadındamı, sən danışmışdım ki, altı (ya da səkkiz, dəqiq yadımda deyil) yaşında bir dəfə nənəliyin səni hansıa bəhanəylə evdən uzaqlaşdırıb, lazımsız bir iş dalınca göndərmişdi. Bəlkə, başqa uşaq bunu anlamaz, amma sən anlamışdın, anlamışdın ki, qadın öz qızıyla, səninlə yaşıd olan bibiliyinlə tək qalmaq, ona nə isə vermək istəyir.

Sən göndərilən yerə getməmişdin, evdən bir az uzaqdakı, hər küsəndə getdiyin o talaya getmişdin. Gözləmişdin ki, evdəkilər səndən gizlin olan işlərini qurtarsınlar, sonra evə qayıdasan. Amma hem də o evə qayitmaq gəlmirdi içindən. Sanki gizlənqəç oyununda gizlənmişdin, istəyirdin yerini heç kim bilməsin, amma orda unudulub qalmaq qorxusu da vardi içində.

Sən onda evdəkilərə qəzəbliyidin, babana da, nənəliyinə də, babadan doğma, nənədən ögey bibinə də... Amma qəribədi ki, həm də onları sevirdin, sanki ürəyi-

nin dərinliyində acıydınlınlara. Sən hönkürməmək üçün dişlərini bir-birinə sıxmışdır.

Sonra ətrafdakı daşları götürüb, qarşidakı gölə atmağa başlamışdır. Ürəyində tutmuşdun ki, daşlar uzağa düşsə, bu həftə anan gəlib səni Bakıya, qardaşlarının yanına aparacaq. Amma daşlar yaxına düşürdü...

Sən bu yaşda belə, adamlardan uzaqlaşılıb tez-tez "o tala"ya qaçırsan. Yenə də gözləyirsən ki, kimsə gəlib səni orda tapacaq. Yenə də daşlar yaxına düşür. Çünkü heç kim gəlməyəcək, heç kim səni ordan xilas edə bilməyəcək, heç kim əlini uzatmayacaq, hətta heç mən də.

Başa düş, adamlar hamısı doğma olduqları qədər, həm də ögeydilər. Bir tərəfdən doğma, bir tərəfdən ögey...

...Sən hələ "o taladasan". Çix o taladan, özün çıx, özün üçün çıx. Unut o uşağı, o oğlanı unut və güclü ol. Nə vaxtsa bu evə gəlib, bu məktubu oxusən, biləcəm ki, sən o taladan çıxmışın, Özü də həmişəlik...

Məncə, artıq Tanrıni da anlamaq olar, bu da bizim hekayəmiz idi; taladakı balaca oğlanla müşədə azmiş qızçıgazın nağıllı...

Qar yağanda dalaşan ər-arvad

Bayırda son ilin bəlkə də ən gözəl qarı yağırdı. Sakit, lopa-lopa. Sanki hər dəsə dünyanın ən gözəl müsiqisi çalınırdı. Mətbəxin pəncərəsindən görünən mənzərəyə çaydanın zümzüməsi dəm tuturdu.

Qonşu ər-arvad yenə dalaşındı; dava yenə yavaş-yavaş, şair demiş, vüsət almış, qəfildən kükrəyib qonşuluq sərhədlərini aşmışdı. Yenə həmişəki kimi bütün sözlər açıq-aydın eşidildi. Söhbət hansısa üç manatdan gedirdi - hansısa Çınarəyə kontur şəklində yüklənmiş üç manatdan.

Arvad ittiham edir, ər and içirdi, daha doğrusu, yalançını söyürdü: "məfailün, məfailün, failün..."

Sonra rollar dəyişirdi, indi də kişi hansısa Aytaca kontur şəklində yüklənmiş beş manata görə ittiham edir, qadın and içirdi, daha doğrusu, yalançıya qarşıya yağırdırdı: "failatün, failatün, failün..."

...Bayırda qəşəng qar yağırdı, çaydan çox sentimentalcasına dizildiyordı, ər-arvad mətbəxdə qarşı-qarşıya oturub çay içmək şansını qaçırrırdı. Anlamaq istəmirdilər ki, təkcə bir-birinin puluna deyil, həm də xoşbəxtliyinə ortaqlılar.

Qadın adamın əsəblərinə işləyən səsiylə keçmişin arxivini açıb tökmüşdü. Bu dəfə əruzun həzəc bəhrində:

- Yadındadı? - ("Deyildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail").

Kişi kobud səslə sərbəst vəzndə cavab verirdi:

- Yalana bax, sevgilim, tellərindən incəmi?

Çaydan heca vəznində dizildiyordı: "Sənsiz belə havaların ləzzəti yoxdu, dos-tum".

Bir sözlə, Adəmlə Həvvanın alma üstündəki dueti davam edirdi. Təbiət isə min illərdir olduğu kimi, inadla susurdu.

Qonşu ər-arvad elə dalaşındı ki, elə bil bir daha barışmayacaqdılar.

Amma bir azdan barışacaqdılar. Hadisələr yüksələn xətt üzrə inkişaf edib kulminasiya nöqtəsinə çatanda kişi qapını çırpıb gedəcəkdi. Qadın da guya fikrini dağıtmak üçün mahni oxumağa başlayacaq, sonra səsi kəsiləcəkdi.

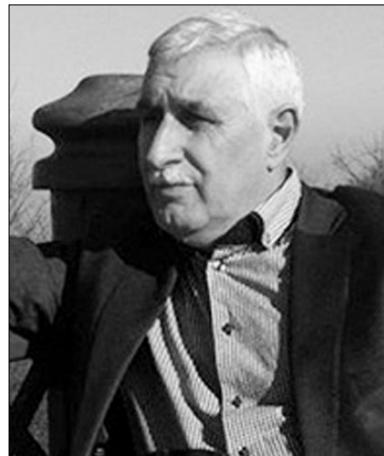
Axşam kişi qayıdacaq, heç nə olmamış kimi, şirin söhbətə başlayacaqdılar. Hər yanı qəhqəhələri götürəcəkdi.

Amma son on ilin ən gözəl qarı kəsəcəkdi, çox güman...

Mahir CAVADLI

BİR OVUC VƏTƏN TORPAĞI

Yataqda bir dəri, bir sümük qalan Sənəm arvadı görəndə Əli həkimin alt dodağı bir az irəli dartındı, baxışlarının ifadəsi dəyişdi. Rayondakı topdağıtmaz imarətindən götürdüyü, çox xəstələrin ümidi yeri olan dərisi sürtülmüş həkim çantasına tərəf baxmaq belə istəmədi. Heç nə deməyib əslində hər şeyi anlada bildi.

Bir vaxtlar balaca Əlini atıb-tutaraq yumşaq yerini şapalaqlamaqdan həzz alan, sonralar hər dəfə evə həkim çağırılarda başına yiğisanların zarafatlarına "neynək, öz balamdi, nolar kıl!" deyən Sənəm arvadın da dodaqları qaçan kimi oldu, üzünə xoş bir təbəssüm qondu. Dünyagörmüş qarı ölümünün təsdiqini bu cür sakitcəsinə qarşıladı.

Bir neçə gün əvvəl oğul-uşağa üz tutub "Allah mənə rahat ölüm versin ki, sizi də incitməyim"- deyən Sənəm xalanın qismətinə, deyəsən, rahat ölmək yazılmamışdı. İki həftədən çox idi ki, boğazından su da keçmirdi.

Yazlıq arvad yeddi il qabaq ermənilərin əlindən qaçıb bu beşmərtəbəli yataqxanada məskunlaşlığı gündən qocalı-cavanlı nə qədər yaxınınu-uzağını o dünyaya yola salmışdı. Nə qədər adamın yaşında ağı deyib ürəkləri sizlatmışdı. Hər dəfə də el-oba adət-ənənəsindən uzaq, yeyib-içməyindən, deyib-gülməyindən, yüngül, bəzən shit zarafatlaşmalarından şadlıq məclislərinə daha çox bənzəyən belə mərasimləri görüb, xeyir-şər yeri, yuyat, dəfn xərcləri, digər haqq-hesablar baredə söz-söhbəti eşidəndə üzünü göylərə tutub "ay Allahım, bizi öz elimizdə, obamızda öldür ki, o dünyaya urvatnan gedək, belə günləri görməyək" - deyərdi.

İndi Əli həkimin gəlisiindən sonra Sənəm arvadda tam əminlik yarandı ki, onun el-oba arzusu elə arzu olaraq qalacaq. Son nəfəsini toplayıb nə isə demək istədi, ancaq zariya bildi. Nədənsə, otaqdakılar dönüb Əli həkimə baxdılar. Sənəm arvadın bu halından yazılıq görkəm almış oğlu Teymur həkimi kandara çəkib qoluna girdi.

Əli həkim onun nə deyəcəyini gözləmədən: "Anamız yurd, vətən torpağı istəyir" - deyə bildi. Ardınca dedikləri Teymuru əməlli-başlı sarsıldı: "Arvadı incitməyin, qoyun rahat ölsün".

Əli həkimin bu cür birbaşa söz deməyi hələ rayon xəstəxanasına təyin olunduğu ilk günlərdən camaata belli idi. Xəstəni sağaltmaq üçün əlindən gələni edən, düzgün diaqnozu, müalicəsi ilə ad çıxaran gənc həkim Əzrayılı azdırmağın mümkünsüzlüyünü, əlacsızı yalançı müalicələrlə aldadıb incitməyin Hippokrat andına, elə insan vicdanına yaraşmadığını anladığı tərzdə anlatmayı da bacarmışdı. Bir gün dünyaya gələn bir gün də dünyadan köçəcəyini dərk etməlididi, - deyirdi. İnsan ölümə möcüzə kimi baxmamalıdır. Mənən özünü də,

yaxınlarını da köçəcəyi günə hazırlamağı bacarmalıdı. Bu da bu ucqar dağ rayonunda Əli həkimin fəlsəfəsi kimi adiləşmişdi.

İndi Əli həkim, əstəğfurullah, sonuncu ümid yeri idi ki, həm xəstə, həm də xəstəiyələri üçün artıq o da qırılmışdı. İndi Sənəm xala ölməyə hazır idi, ancaq öla bilmirdi. Onun bu halına dözə bilməyən oğlu həkimin sözlərini bir də yada saldı və özü də hiss etmədən dəlicəsinə "anamız yurd, vətən torpağı istəyir" sizildaya-sizildaya dəhlizdə var-gəl etməyə başladı. Sonra da üzünü həkimə tutub: "İndi, mən neyniyim, başına dönüm, a doxtur?!... Gedim o dişa oğlu diğanın ayağına düşüm ki, icazə ver, Zəngilan torpağından bir ovuc götürürüm, anam yurd yerinin qoxusunu alsın. O dişa oğlu dişa da o dəqiqə əlini qoyacaq sinəsinə ki, buyur, gəl götür?!. Bəs mən bədbəxt oğlu neyniyim, arvadın da zarımağına dözmək olmur, neyniyim mən yazıq?"

Teymur dediklərini bir də qışqıra-qışqıra, az qala, anası kimi zariya-zariya təkrarlayırdı, bacıları, gəlinləri indi onun başına yığışib, sakitləşdirmək isteyirdilər.

Birdən balaca gəlinin qışqırığı qopdu. Az qala sevincək, "bizim dibçək, bizim güllər" deməsi ilə hamının fikrini özünə çəkən hamilə qadın bu hərəkətindən elə xəcalət çəkdi ki, yer yarılsayıdı, yerə girərdi. Ancaq buna gücü çatmadığından, böyük gəlinin arxasında gizlənməyi ilə, heç olmazsa, nəzərdən yayınmaq istədi.

...Qarlı havada qonşunun sınıq-salxaq 06-sı bir ovuc torpaq ümidi ilə o xəcalətli gəlingilə şütüyürdü. Və Teymur o bir ovuc yurd torpağıyla artıq zarımağının əzablı çıçırtılarla əvez olunmuş anasının yatağına yaxınlaşanda bu yazıq arvadın sonu çatlığına şübhə yeri qalmamışdı. İnsanı vahimələndirən də bu cılız bədənin özünün belə çıçırtılara, iniltilərə tab gətirməsi idi.

Ananın sinəsi üzərindən rayondan gəlmə gülli yorğanın bir ucunu ustufluca qaldırdılar. Teymurun titrəyən bükülü ovucu quruyub taxtaya dönmüş sinəyə toxunub açılında ananın gözünə işiq, üzünə nur geldi, çöp barmaqlarıyla sinəsinə, o doğma torpağın tamına doğru uzanan əli qırılmış budaq kimi yanına düşdü...

XOŞBƏXT ÖLÜM

Əmrah kişi ata oxşamaları üçün darixmiş topuş əlleri öpüb gözünün üstünə qoydu və heç kimin üzünə baxmadan, sanki verdiyi qərardan utanmış kimi, sözünü ortaliğa dedi:

"Sabah Ziyamızın ad günü qeyd ediləcək, lap bir il qabaq olduğu kimi! Adilin ruhunu şad eləmək xatırınə ad günü süfrəsi açılacaq, hamı da bu süfrədə iştirak edəcək."

Allah bilir, Əmrəh kişi bu qərarı vermək üçün nə qədər düşünmüşdü, pə qədər götür-qoy eləmişdi. Bu axşam deyəcəyi sözləri dilinə gətirmək üçün nələrə qatlaşmışdı Əmrəh kişi, onu da bir Allah bilir! Sözünü deyən kimi də otağı tərk elədi. Gücü heç kim görməsin deyə, həyətin bir küncünə çəkilib gəzə-gəzə axıtdığı göz yaşlarına çatdı. Ağsaqqal sözü deyilmişdi, başqa cür ola da bilməzdi!

...Aydın bir yay səhəri gecənin boz-qara köynəyini yarıb aləmi nura qərq etməkdə idi. Gilas ana çoxdan oyanmışdı. Uşaqların oyanmasından ehtiyatlanmasaydı, çoxdan qalxıb həyət işləri ilə başını qatardı. Öz əlləri ilə saldığı bu yumşaq yorğan-döşək də Adilin yoxluğundan sonra ona əzab-

əziyyət verirdi. Axı nə qədər bir tərəfdən o biri tərəfə çevrilmək, gözünü pəncərəyə dikib zülmətin çəkilməsini gözləmək olardı?!... Nə qədər arxası üstə uzanılı vəziyyətdə Adilinin uşaqlığından üzü bəri, Zəngilan camaatı üçün qara gəlmış dekabrın 10-dək keçən günləri ürek ağrısı ilə xatırlamaq olardı?! Hər gün yorğan-döşəyi günə vermək adı ilə, göz yaşları ilə islanmış balıncını qurutmaq, hündür gövdəsi, əsil kişi xarakteri ilə həm də urəyi yuxadan nazik olan Əmrəhən kişinin "özünü üzmə, uşaqlara yazığın gəlsin" imdadı ilə süzülən qınayıçı baxışlarından nə qədər yayınmaq olardı?!

Gilas ana özü də başa düşürdü ki, bu cür yaşamaq olmaz! Bu həyat təkcə onu -- sinəsi oğul dağlı ananı yox, bütün ailəyə, yeri gələndə qohum-əqrabaya, elə xətir-hörəmət qazandığı iş yoldaşlarına da əziyyət verir. Başa düşürdü, bütün canı-qanı ilə dərk edirdi ki, bu acının, bu siziltinin bir sonu, sonluğu olmalıdır. Mütləq olmalıdır!

...Süsən dağının arxasından baş qaldıran günəşin ilk şəfəqləri səmanı nura boyayanda güllü yorğanını bu bir neçə ayda cılızlaşmış bədəninin üstündən kənara atdı. Yatağında dikəlib gözlərini qiyaraq baxışlarını uzaqlara, lap uzaqlara zillədi. Son, lap son gündə Adilinin körpə Ziya ilə oynayarkən uşaqtək necə məsumlaşdığını, ermənilərin hücuma keçdiyini eşidib evdən sağollaşıb çıxarkən bu baxışların necə kəskinləşdiyini, qəzəb, nifrət ifadə etdiyini artıq neçə yüzungü dəfə yaddaşında canlandırmaq istədi. Özü də bilmirdi, hiss etmirdi ki, hər dəfə də bu xatırələrdən həzin bir mahni, Adili yuxuya vermək üçün beşiyi üstə zülmə etdiyi "Sona bülbüllər" Gilas arvadın dodaqlarına süzülüb, şirin bir avaza çevirilir. Belə halında Gilas ana Adili ilə nəfəs alırdı, ürəyi onunla döyündürdü, özündə olmurdu. Elə srağagün gecə növbəsində Gilas ananın elini dirsəyinə verib gözündən yaşı axa-axa zülmə etməsinə qulaq asan tibb bacıları, həzin mahnının avazına toplaşan xəstələr sinəsindən oğul dağı çəkilməmiş ananın bu yanılıqlı səsinə, ürek titrədən ifa qabiliyyətinə heyran qalmışdır. Mahnını bitirib dərindən ah çəkəndə isə, baş tibb bacısının işarəsi ilə hər kəs sakitcə dağlışış yatağına yollanmışdı. Dərdli ana yaxşı biliirdi, tam əmin idi ki, bu halın da, daha doğrusu, halsizliğin da bir sonu olmalıdır, mütləq və mütləq!

...Bu gün nəvənin, oğul yadigarı gül balanın ad günü idi. Əslində, balaca Ziya dünyaya göz açandan bu ev özü, ailə üzvləri tamam başqalaşmışdı. Qohum, tanış, dost, qardaş bu evə, balaca körpəyə mehr salmışdı. Körpə özü isə...

...Bir neçə ay idi ki, ata nəvəzisindən məhrum olan Ziya, deyəsən, darixmağa başlamışdı. Daxili hissəyyat, ya qeyri-iradi qüvvə onun baxışlarına bir küskünlük getirmişdi.

Əmrəhən kişisi də bu ahil yaşında oğul yadigarı nəvəsinin məsum baxışlarına dözə bilmirdi. Içində qovrulur, yanıb-yaxılırdı. O, çox götür-qoy etdikdən sonra nəvəsinin ad günü sevincindən də mərhum olması ilə barışmaq istəmədi. Adil kimi oğulun ildönümü tamam olmamış, evdə "Ziyanın ad gününü keçirəçəyik" qərarını elə tərzdə vermişdi ki, sözünün qabağına söz deyən olmasın. Fikrinə naxələf çıxməqdan qorxaraq heç kimin üzünə də baxmağa cürət etməmişdi.

Və bu gün balaca Ziyanın iki yaşı hələ oğul itkisindən qurumamış göz yaşları içində keçiriləcəkdi. Axşam Mətanət ana nəmlı Kirpiklərdən islatdığı şirin xəmirlə tort hazırlamışdı. Bu evin şah yeməklərindən olan plovun, yarpaq dolmasının tədarükü olunmuşdu. Qəribə də orası idi ki, bu tədarük qayınananın özü seçib bəyəndiyi gəlinindən, gəlinin də doğma anasıtək xətrini istədiyi qayınanasından ayrı-ayrılıqda görülmüşdü. Ahan göz yaşlarını sezdirməmək üçün!

...İndi gecə yarısına qədər yatmayan, şübh tezdən ayaq üstə olan ana eyvandakı güzgünün qabağında dayanaraq bu bir neçə ayda ağarmış saçlarına sıqal vura-vura "Sona bülbüllər"i zülmə etdi. Buna inilti də, sizilti da, yalvarış da, hayqırı da demək olardı. Ancaq Gilas xala sakit görünürdü. Hər

halda, qucağında yetim körpəsini sakitləşdirən gəlin də, oğul itkisindən beli bükülmüş Əmrəh kişi də, Adilin həm də bir dost, həyan, arxa kimi yoxluğuna yanan qardaşlar da ananın bu sakitliyinə, belə "şadyanalıqla" zümzümə etməsinə heyrətlənməyə bilmirdilər.

Bu gün Gilas xala tam başqalaşmışdı. Adil kimi mərd oğulu itirmiş anaya bənzəmirdi Gilas xala!

İndi güzgünün qabağında dayanıb zümzümə edə-edə özünə siğal verməsi ilə hamını heyrətləndirən şəhid anası, yetim nənəsi Gilas arvad sanki axşamdan başı tədarükə qarışan gözü yaşlı arvad deyildi. Açılaçaq süfrə barədə Mətanətin utancaq suallarını o laqeyd bir sükutla cavablandırırdı. Təbii ki, abırılı gəlin onu bir daha narahat etmək istəmədi və bu soyuq münasibətdən azacıq alındı da.

Gilas xala isə öz aləmində, öz zümzüməsində, öz tumarında idi! Heç kim sinəsi bala dağlı ananın oğul görüşünə hazırlaşdığını, ciyərparasına qovuşmaq həsrəti ilə özünə el qatdığını anlamaq iqtidarında deyildi. Ana çöhrəsinə hopmuş nuru, ana baxışlannnda parlaqlığı seyr edən Əmrəh kişi əlini göylərə tutub "məsləhətinə şükür, uca tanım, ancaq..." deyə bildi, dalısını gətirməyə dili gəlmədi, elə bil ürəyinə damanlardan uşaqları duyuq salmaq istəmirdi.

Dönüb ona heyrətlə baxanlara məhəl qoymayan Gilas ana gəlini Mətanətə uşağı geyindirmək tapşırığını verdi:

"Təzə paltaclarından geydir, qızım, Adilimin görüşünə gedirik. Balamızı görüb ruhu şad olsun. Gedək körpəsinin ad gününə gələ bilməyen atasından razılıq alaq, halallıq istəyək", - dedi. Dedi, kövrəldi, ancaq toxraqlığını itirmədi.

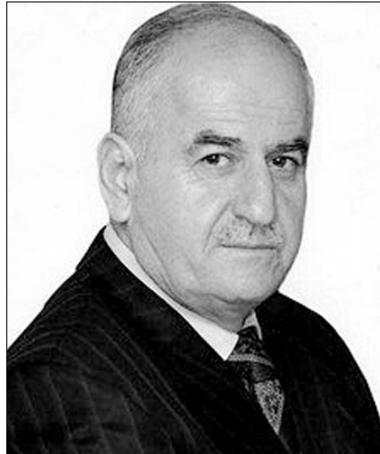
Adilin başdaşı həmişə olduğu kimi təzə-tər çıçəklərlə örtülmüşdü. Sinəsi ilə sıpər çəkib xilas etdiyi kəndin camaati, bir ovuc vətən torpağını ağızına təpib "uşaqlar, bu torpağı diğalaramı verəcəyik?" - deyərək döyüşə ruhlandırdığı silah dostları hər gün bu igidin məzarına baş çəkirdilər. Bir vaxtlar Zəngilan şəhərinin lap kənarında rayon katibi Nazir Kərimovun göstərişi ilə salınan qəbiristanlıq artıq şəhərin mərkəzində qaldığından, Şəhidlər Xiyabanı hər istiqamətdən görünə biləcək uca bir təpədə salınmışdı. Bura gəlmək asan olmasa da, əksəri cavanlara məxsus məzarlar heç vaxt gül-ciçəksiz qalmazdı. Və buraya gələn hər bir kəs güllesi qurtardıqdan sonra qaçıb canını qurtarmaq fürsəti olala avtomat qundağı ilə əlbəyaxa döyüşə atılan, bununla da yüzlərlə insanın mühasirədən çıxmasına imkan yaradan, səkkiz biçaq yarası ilə də ermənilərə təslim olmayan bu qəhrəman oğulun məzarını ziyarət etməyi özünə borc bilirdi.

...Gilas ana oğlunun məzarına baxdı. Gullərə nəzər saldı. Hönkürə-hönkürə bir-bir hamı ilə qucaqlaşdı, nəvəsini qucağına alıb bağırna basaraq öpüb-oxşadı, oxşayıb-öpdü, göz yaşı süzülə-süzülə gəlininin boynuna sarıldı, nəvəsinə işaret ilə "sənə əmanətdi" dedi.

Sonra sakitcə əyilib başını soyuq məzar daşına qoydu. Öpdü; bala yanaqlarından öpürmiş kimi! Oxşadı; beşiyi üstə layla deyirmiş kimi! Əlləri arasına sığmayan oğul məzarını sinəsinə sıxıb bərk-bərk qucaqladı. Naləsi hiçqırkıya, iniltiyə, siziltiya döndü. Yavaş-yavaş göz yaşları da qurudu, üzünə xoş bir təbəssüm qondu. Vüsaldan doğan sakitlik ürəyini çulğadı. Və ana bu vüsaldan ayrılmak istəmədi. İstəkli gəlinin qayınana dilindən eşitdiyi "gəlirəm, oğul" kəlmələri isə qırılan sonuncu ürək telinin iniltisi idi...

◆ P o e z i y a

Fəxrəddin TEYYUB

MİSRAM

Ulduz zəmisini biçib gedirəm,
Buludu sağıram, içib gedirəm.
Gecənin içindən keçib gedirəm,
Körpüdü axşamdan səhərə misram.

Soyuqda oduyla isinirəm mən,
Gah dağa çıxıram, gah enirəm mən.
Təzəsin tapanda sevinirəm mən,
Dönür boğazında qəhərə misram.

Bilmirəm ümidi haçan görmüşəm,
Nə vaxt görmüşəmsə, qaçan görmüşəm.
Baharda düyğumu açan görmüşəm,
Demə hamiləmiş bəhərə misram.

KƏDƏRİN SEVİNCİ

Düşməyib payıma bir bəxtəvər gün,
Qayğısız axşamım, səhərim olmur.
Qapıdan qovuram dərdimi hər gün,
Girir pəncərədən xəbərim olmur.

Dünyanın zəmisi ayrı biçimdə,
Duzum qaçaq düşüb, çörəyim gəlmir.
Kirayənişinimdi kədər içimdə,
Küçəyə atmağa ürəyim gəlmir.

Odunda ha alış, ha yan - tanımaz,
Elə bil üstünə göydən "var" gəlir.
Dərd sərhəd tanımaz, ünvan tanımaz,
Gələndə bir qucaq, bir xalvar gəlir.

Zəhmətim gedəndə hədərə bəzən,
Əhvalim dəyişir, karıxıram mən.
Elə alışmışam kədərə bəzən,
Gəlib çıxmayanda darıxıram mən.

Hər payız dönürəm xəzələ, Tanrım,
Çağırın harda var qəm-kədər, gəlim.
Köhnələn ruhumu təzələ, Tanrım,
Gəlsəm dərgahına təzə-tər gəlim.

ÜRƏKLİ - ÜRƏKSİZ

Nə vaxtdı uzağı görmürəm, hərdən
Gözümə ümidiñ qarası dəyib.
Elə bil günəməzd yaşayıram mən,
Mənimlə qəlbimin arası dəyib.

Dərdimi, sərimi söyləyim kimə,
Baxmadım ürəyim deyən tərəfə.
Sadəlövh olmaq da dərd imiş demə,
Getmişəm mənə daş dəyən tərəfə.

Özüm də bilmirəm nəymışəm elə,
Gündüz tapılmışam, gecə itmişəm.
Vaxt olub xətrinə dəymışəm elə,
Sənin sevmədiyin yerə getmişəm.

Səninlə ağayam, bəyəm axı mən,
Gəl yenə qaynayıb qarışaq, ürək.
Sənsiz kiməm axı, nəyəm axı mən,
Mənə əlini ver, barışaq, ürək.

GÖZƏL AĞLADIM

Hönkürdüm gizlicə içimdə birdən,
Dünya xəzəl imiş, xəzəl ağladım.
Ana, qucaqladım məzarını mən,
Ömrümdə ilk dəfə gözəl ağladım.

İLAHİ, ÇOX GÖRMƏ BU BAĞI MƏNƏ

Baharda Nərgizin qoxusu gəlir,
Uçur səhər-axşam könlümün quşu.

Əzgil gül açanda ruhum dincəlir,
Heyvanın duruşu - xanım duruşu.

Əncirə alınmaz qalam deyirəm,
Bu il bala verib gərək ayıram.
Səhər gedib Tuta salam verirəm,
Budaq əllərini sığallayıram.

İnnabı sevmirəm barın xətrinə,
Ağamdı, bəyimdi əli belində.
Nə vaxtsa dəymişəm Narın xətrinə,
Sancır hərdən məni tikan dilində.

Alma ağacı da məni unudub,
Varından yarınıb gəlhagəlimdi.
Yarpaq duvağını üzünə tutub,
Xurma elə bil ki, sarı gəlindi.

Ağrin mənə gəlsin, Zoğal, ağrıma,
Susun, görüm Alça, Badam nə deyir.
Elə ki, Gilası basdim bağırma,
Şaftalı qısqanır, Ərik inciyir.

Yaşilliq içində bəzən azıram,
Almaram, versələr lap dağı mənə.
Gecələr şeirimi bağda yazıram,
İlahı, çox görmə bu bağlı mənə.

PAYIZ LÖVHƏSİ

Xəzəllər torpaqda yallımı gedir,
Nə vaxtdı düzəlmir havalar, yağır.
Narın yarpaqları göydə rəqs edir,
Bağçama, bağıma "sarı" qar yağır.

Yerə səpələyir göylər zərini,
Ağaclar torpağın gözəlləridir.
Küləklər çıxarıb əlcəklərini,
Üşüyən budaqlar qız əlləridir.

Boynunu uşaqtək əyib alçalar,
Yer göylə, göy yerlə yenə cəngdədir.
Baharda yuxular yaşıla çalar,
Payız yuxuları sarı rəngdədir.

Əsəndə ruhumu kəsir elə bil,
Küləklər payızın neştəri kimi.
Göydə buludlara boylanır torpaq,
Gözləyər yağışı müştəri kimi.

OĞLUMUN ANASINA

Qəmin cilovuna yatıb ömür-gün,
Soyuyub hər işdən əlim, neyləyim.
Söz tapa bilmirəm təsəlli üçün,
İlk dəfə lal olub dilim, neyləyim.

Kövrək düyguların qoşa simiyik,
Demə ki, bu dünya bezdirib səni.
Daha ikimiz də uşaq kimiyyik,
Gəl tutum əlindən, gəzdirim səni.

Başım nələr çəkib naşı deyiləm,
İş açsa başından qəhər eyləmə.
Sən Allah, demə ki, yaxşı deyiləm,
Ömrümü, günümü zəhər eyləmə.

Hani, doğmalar da gəlmir haraya,
Əl tut, kömək ol, vallah əbəsdi.
Vurma əllərini ağdan-qaraya,
Bu evə-eşiyə nəfəsin bəsdi.

Elə hey köksümü ötürürəm mən,
Sevincin atını çapa bilmirəm.
Ağrıma, özümü itirirəm mən,
Sonra ha gəzirəm, tapa bilmirəm.

Sənə bu dünyanın qəm içirməyi
Nə vaxtdı eyləyib talan ömrümü.
Bir az üzümə gül, qoy keçirməyim
Dərd-kədər içində qalan ömrümü.

BU AĞACIN

Bu ağacın dərdi məni öldürər,
Sarı yarpaq - sarı yara, qolunda.
Ölsəm, mənə bu dünyani güldürər,
Adam ölməz axı ağac yolunda.

Nə desin ki, hikkəsinə yağışın,
Bahar eşqi ürəyində, huşunda.
Necə dözsün şaxtasına bu qışın,
Əsir soyuq küləklərin tuşunda.

Deməyin ki, bu ağacdan sənə nə,
Kaş biləydin səni necə duyuram.
Çıxardıram öz köksümdən, sinənə
Gecə vaxtı ürəyimi qoyuram.

ELƏ İSTƏYİRƏM

Elə istəyirəm coşum, çağlayım,
Sözdən naxış-naxış xalı toxuyum.
Küçədən keçəni tutum, saxlayım,
Deyim dinlə məni, şeir oxuyum.

Dönüm uğultuya sel qanadında,
Hər daşı, qayanı oyum, aparım.
Keçim dərələrdən yel qanadında,
Dağları ovcuma qoyum, aparım.

Düygular qoymur ki, alım dincimi,
Kövrək ürəklərdə qəm az olaydı.
Mən şeir yazanda kaş sevincimi
Ölçməyi bacaran cihaz olaydı.

Yağsın söz yağışı, sinəmə dolsun,
Raziyam "Var"ımdan, "Gəlhagəlim"dən.
İlahi, nəyim var, qoy sənin olsun,
Şeir yazmağımı alma əlimdən.

Elə istəyirəm coşum, çağlayım,
Sözdən naxış-naxış xalı toxuyum.
Küçədən keçəni tutum, saxlayım,
Deyim dinlə məni, şeir oxuyum.

YOLLARDA QALAN ÜRƏYİM

Səni düşünürəm, anıram yenə,
Sinəmdə döyünen ürək daş deyil.
Yol alıb gəlirəm qəbrin üstünə,
Yollar yorur məni, yaş o yaş deyil.

Yol boyu elə hey sızlayır ürək,
Düygusuz nə nalə, nə də ah bilir.
Gedəndə Bakıdan Lənkəranadək,
Mən nələr çəkirəm bir Allah bilir.

Neynim dolan deyil həsrət xurcunu,
Nə vaxtdır, talandır talan ürəyim.
Qaytara bilməyir ana borcunu,
Mənimlə yollarda qalan ürəyim.

◆ P u b l i s i s t i k a

Fuad VƏLİYEV

KATARSİS*

(Kimliyimiz haqqında düşüncələr)

Katarsis - fərdin və ya toplumun müəyyən çətinliklərdən, əzablardan, hətta, bəlalardan, fəlakətlərdən keçib, mənəviyyatca saflaşması, təmizlənməsi və nəticə etibarilə yüksəlməsi effektidir. Lakin bu effektiň baş verməsi üçün bir əsas tələb var - fərdin və ya toplumun bu cətinliklərin, sarsıntıların baş verməsində öz günahlarını, səhvlərini dərk edib etiraf etməsi...

Məlumdur ki, millət etnik birliyin ən yüksək mərhələsidir və hər millətin özünəməxsus Kimliyi var.

Milli Kimlik çoxcəhətli olmaqla milləti xarakterizə edən əsas amillərin üzvi göstəricisi kimi bayraq, dil, din, tarix, adət-ənənə, mədəniyyət, əxlaq-mənəviyyat, mentalitet, ərazi, iqtisadi həyat birliyinin ifadəsidir. Elm, savad, iqtisadi inkişaf səviyyəsi də milli kimliyin əsas göstəricilərindəndir. Müəyyən hallarda adı məişət mədəniyyəti belə, milli kimliyin ifadəsində həllədici rol oynaya bilər.

Bayraqımız

Üçrəngli bayraqımız Kimliyimizin simvolu olmaqla bir millət kimi bizim varlığımızın ən ləkənətli və ən dolğun bəyannaməsidir: 1) Dinimiz İslamdır, 2) Biz türk dünyasına məxsusuzq, 3) Biz müasir dünyəvi dövlətik.

Milli bayraqımız bizim tarixi nailiyyətimizdir, ona saygı və sevgi hər birimizin vətəndaşlıq borcudur.

Xaricdə olarkən bir çox ölkələrdə milli bayraqa xüsuslu sayqı və sevginin şahidi oluruq. Qardaş Türkiyədə ibrət götürməli dəyərlərdən biri də dövlət bayraqına olan ülvi, hətta deyərdim ki, mistik bir münasibətdir. Türk bayraqı bir çox şairlərin şeirlərində vəsf edilib. Ancaq ən yaxşısını bizim Əhməd Cavad deyib:

* - Yunancadan gəlmə olan katarsis təmizlənmə mənasını verir. Arınmaq kimi də başa düşülə bilər.

*Çırpinirdi Qara dəniz
 Baxıb türkün bayrağına!
 Ah! - deyərdin, heç ölməzdin
 Düşə bilsən ayağına!
 Dost elindən əsən yellər
 Bana şeir, salam söylər!
 Olsun bizim bütün ellər
 Qurban Türkün bayrağına!
 Yol ver Türkün bayrağına!*

Üzeyir Hacıbəyov, Nuru paşanın komandanlığında Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycandakı qəhrəmanlığına ithaf olaraq, 1918-ci ildə bu şeirə çox təsirlili bir musiqi bəstələdi. Belə deyirlər ki, Atatürk ilk dəfə bu mahnıya qulaq asarkən çox təsirlənmiş, gözləri yaşarmışdır.

Qazi Mustafa Kamal paşanın bayraqa olan münasibəti ilə əlaqədar bir ibrətamız hadisəni xatırlatmaq istəyirəm.

Qurtuluş savaşında qalib türk ordusu İzmirə daxil olur. Mustafa Kamal paşa onun üçün hazırlanmış iqamətgahın girişində əhali tərəfindən böyük coşqu ilə qarşılanır. Evə daxil olmaq istərkən mərmər pilləkanların üzərinə sərilmiş yunan bayrağının qarşısında ayaq saxlayır. Nədir bu? - deyə sorur. İzahat verirlər ki, işğal illərində yunan kralı Konstantin bu iqamətgahda qalmış və evə daxil olarkən o, pilləkanlara sərilmiş türk bayrağını tapdalayaraq içəri keçmişdir. İndi xalq istəyir ki, əvəz çıxməq üçün, Paşa da yunan bayrağını bastalayıb içəri keçsin.

Atatürk anidən kəskin şəkildə cavab verir: "Yunan kralı səhv etmiş! Mən bu səhvi təkrar etməm. Bayraq hər millətin şərəfidir və nə olursa-olsun yerə sərilməz və tapdalanmaz! Yığışdırın bayraq!" - deyib və sonra ağ mərmər pillələrlə qalxaraq evə daxil olub.

Amerikada yaşayarkən mən dövlət bayrağına olan böyük ehtiramın çox aşkar şəkildə ifadəsinin şahidi olmuşam. Hər bir normal amerikan ailəsi evinin qarşısında ulduzlu - miləmil bayraqı, bayramdan-bayrama yox, daimi asmaqla amerikan olmanın qürurunu hər gün, hər saat yaşayır.

... 2000-ci il idi. Corciya Universitetində dəvetli professor olaraq çalışarkən bir amerikan professoru, həmin universitetin professoru olan xanımı ilə bərabər, məni evlərinə şam yeməyinə çağırmışdı. Onu da deyim ki, amerikanlar, adətən, qonağı restorana aparırlar və evə çox nadir hallarda, xüsusi sayqı və hörmət əlaməti olaraq dəvət edirlər.

Evləri şəhərin kənarında idi. Qeyd edim ki, amerikanlar üçün, bizdən fərqli olaraq, şəhər mərkəzindəki deyil, səhər ətrafındakı evlər daha prestijli sayılır. Birmərtəbəli, beletaj, kottec tipli sadə, lakin zövqlə tikilmiş bir ev idi. Təxminən 6-7 sotluq bir həyəti vardi, o da, əsas etibarilə, yaşılı çəmənlikdən ibarət idi. Qonşu evin sahəsi ilə arada hər hansı daş-divar yox idi (yenə də bizdən fərqli!). Yalnız balaca kollardan "hörülmüş" simvolik bir arakəsmə...

Küçə tərəfdən evlərinin divarında, əlbəttə ki, amerikan bayraqı dalğalanırdı. Evə daxil oldum və gözlənilməz, fəvqəladə xoş bir mənzərə ilə rastlaşdım: qonaq otağında üçrəngli Azərbaycan bayraqı asılmışdı... Mən həyatımın ən xoşbəxt anlarından birini yaşadım... Bu mənə və mənim şəxsimdə millətimə göstərilmiş sayqı və ehtiramın olduqca təsirlili bir ifadəsi idi.

Dilimiz

Milli Kimliyin ən əsas göstəricisi əlbəttə ki dildir. Dil - millətin özünüdərk, özünütəsdiq amiliidir, milli mənsubiyətin, mentalitetin əsas imperatividir. Ana dili toplumu millət edən, onun varlığını təmin edən ən önəmli milli-mənəvi sərvətdir.

Görkəmli alman filosofu və linqvisti Vilhelm Humboldt (Wilhelm von Humboldt) "Xalqın dili onun ruhudur" deməklə milli ruhun formallaşmasında doğma dilin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini vurgulamaşdır.

Azərbaycan gənclərinin 1-ci forumunda Prezident Heydər Əliyevin dilimiz haqqında söylədiyi fikirləri nəzərinizə çatdırıram:

"... Öz dilini bilməyən, öz dilini sevməyən adam öz tarixini yaxşı bilə bilməz... Azərbaycan ədəbiyyatını, ana dilini bilməyən gənc Nizamini, Füzulini, Nəsimini, Vaqifi, Sabiri, Cəlil Məmmədquluzadəni və digərlərini oxuya bilməz. Əgər onları oxuya bilməsə, o, tariximizi bilməyəcək; onları oxuya bilməsə, bizim mədəniyyətimizi bilməyəcək, mədəni köklərimizi bilməyəcək, milli-mədəni ənənələrimizi bilməyəcək. Onları bilməsə, o, vətənpərvər olmayıacaq, onda milli vətənpərvərlik duyğuları, hissiyyati, olmayıacaqdır".

Bir millət olaraq öz ana dilimizə lazımlı sayqılı yanaşırıqmı? Təəssüf ki, yox.

Gənclərimizin, ziyalılarımızın bir hissəsi Azərbaycan dilini əslində ana dili saymır, ədəbi dilimizdə sərbəst yazıb, oxuyub, danışa bilmir. Onlar özlərini rusdilli sayırlar və bəziləri, hətta, bununla fəxr edir. Xüsusi əcaib jarqonda danışanlar da var: bir cümlə rusca, bir kəlmə azərbaycanca...

Etiraf edim ki, mən də rus dilini sevirəm. Rus dilində hətta şeir də yazıram. Elmi məqalələrimi, dissertasiyalarımı bu dildə yazmışam. Rus klassiklərini - Puşkindən, Lermontovdan, Turgenevdən, Tolstoydan, Dostoyevskidən, Çexovdan Pasternaka, Bulqakova qədər - çox sevirəm.

Lakin mənim üçün, bir ziyalı kimi, bir şəxsiyyət kimi, əsas öz doğma dilimdir, mən bu dildə düşünürəm. Mən bu dildə öz Füzulimi, Nəsimimi, Vaqifimi, Sabirimi, Cəlil Məmmədquluzadəmi, Müşfiqimi, Cavidimi oxumaqdan zövq ala bilirəm. Onların hər birinin mənim şəxsiyyətimdə, mənəviyyatımda, dünyagörüşümdə dərin izləri var.

Çox-çox illər bundan öncə, sovet vaxtı, mənim doktorluq dissertasiyamın opponenti, Moskva Dövlət Universitetinin professoru Dmitri Zarembo Bakıya gelmişdi və biz onunla şəhəri gəzməyə çıxmışdım. Onu qeyd edim ki, prof. Zarembo zadəgan nəslindən olan, olduqca kübar, mədəni, əsil rus ziyalısı idi. Yolumuz Bakının əsas gəzinti məkanı olan, el arasında "Torqovi" adlanan, küçəsindən düşdü. Gəzinti əsnasında o, birdən narazı-narazı başını bulayaraq tənəli şəkildə dedi: "Bir şey mənə təəccübülü gəlir... Mən bilirəm ki, sizin xalqınız dərin tarixi köklərə malikdir, sizin yüksək mədəniyyətiniz var, gözəl, məlahətli diliniz var. Lakin mən bayraqdan fikir verirəm, yanımızdan keçib gedən gənclərinizin çoxu rus dilində danışır. Mən Gürcüstanda da olmuşam. Orada belə deyil. Gürcülər öz dillərinə daha sayqılı yanaşırlar".

Mən onun haqlı ehhəməni başa düşdüm. Əslində o, mənim çox ağrılı yərimə toxunmuşdu. Hələ gəncliyimdən mən bu barədə düşünmüşəm, narahat suallara cavab axtarmışam. Nədən millətimin bir qismi öz dilinə belə sayqısızdır? Bu bir milli heysiyyətsizlikmi? Bəlkə bu bir natamamlıq kompleksinin təzahürüdür? Bəlkə milli qürurumuz yetərli deyil?

Baxıram... Həyətimizdə körpə usaqlar oynayır... Gözəl-göyçək Azərbaycan balaları... Yanlarında dayələri, anaları. Hamısı da rusca danışır. İlahi, nədən mənim millətimin bu körpələri mənim dilimdə danışmır? Valideynləri nədən onları başqa dildə danışmağa məhkum ediblər?

Qerb ölkələrində daimi yaşayan azərbaycanlı ailələrdə vəziyyət daha da məyusedicidir. Artıq ikinci, üçüncü nəsil öz dilini demek olar ki bilmir.

Amerika təcrübəmdən azərbaycanlı ailələrdə rastlaşdığını iki hadisəni nəzərinizə çatdırırmıq istəyirəm. Hər iki halda Amerikada yetişmiş üçüncü nəsil azərbaycanlıların ad gününə dəvət olunmuşdum. Bu görüşlərdən aldığım acı təəssürati sonda nəzmə də çəkdir...

Poliqlot eloğlu

*Danışır ana həvəslə, yanında da balası
Gözünün ağı-qarası...
-Bilirsizmi, dil barədə, oğlum mənim oddu od
Demə görmədim, poliqlotdu, poliqlot
On yaşı var, dörd dil bilir
Hələ o gün gör nə deyir
Deyir, ana, həvəsim var ispana
Sonra da girişərəm, yəqin ki, italyana
Hələ yapon, esperanto... Bunları heç demirəm
Hardan bu həvəs onda, heç özüm də bilmirəm...
Fərəhdən qanadlandım, bu vüqar mənə bəsdir!
Sağ ol səni, balaca, söylə bəs adın nədir?
Baxıb qürurla mənə dedi: -Ay don't andəstənd!
... Yaşa oğul, min əhsən...
Millətin bəxtəvər, bəxtəvər başı
Yetişir sənintək bir vətəndaşı....*

Kosmopolit eloğlu

*Səs-səsə verib qonaqlar
çağırdılar Eldarı
Balaca yubilyarı
Gəldi Eldar, utana-utana
Solunda ata, sağında ana
Çatıb bu gün on bir yaşı
Uşaq deyil - bir tamaşa!
Qonaqlar baxdılar, heyran qaldılar
Bir nazlı xanımsa dedi: -Qurban olum mən ona
Gözlərindən oxşayıv vallah ALEN DELONA
Uşaq baxdı məclisə
Bir az tutuldu, bir az sıxıldı
Sonra başladı, nə başladı...
Corc Bayron, Robert Berns, Edqar Alan Po
Puşkin ilə Lonqfello*

*Gözəl şerlər dedi, gözəl
Gəlməsin gözə!...
Dedi ucadan, zərif bir avazla
Bir az da nazla
Əhsən! Əhsən...*

*Sağ ol səni, balaca, sevindirdin bizi sən
 Fəqət...
 Fəqət, ürəyimdə gizli bir həsrət
 Ah, sevimli Eldar, millətimin ümidi
 Günahımı olardı birdən
 Desəydin bir az da Sabirdən...*

Bu yaxında Azərbaycan məktəblərindən birinin müəllimi ilə söhbətləşdik. O, məyus halda dedi ki, qonşu rus məktəbinə o qədər axın var ki, yer tapılmır, hər sinifdə 30-40 şagird olur, ancaq bizim məktəbdə şagirdlər çatışdır, sinifləri tam komplektləşdirə də bilmirik.

Bu xəberdən, doğrusu, xəcalət hissi keçirtdim. Bu millət nədən öz övladını ana dilində öxutdurmaq istəmir?

Millətlər var ki, doğma dildə təhsil almaq hüququnu əldə etmək üçün uzun mücadilə, mübarizə yolu keçir. Elə xalqlar var ki, milyonlarla əhalisi var, ancaq hələ də doğma dildə təhsilən məhrumdur, bu həsretlə yaşayır.

Sovet vaxtı dövlət dili faktiki olaraq rus dili idi. Lakin, hətta o vaxt belə, rusdilli təhsil üçün indiki qədər ajiotaj yox idi. İndi nə olub? Bu aşırı rus sevgisi haradandır?

Bəlkə səbəb və səbəbkər məlum Qarabağ dərdimizdəndir, Xocalı, 20 Yanvar yaralarımızdanndır?

Soruşanda ki övladını niyə rus məktəbine verirsən, cavablar təxminən eyni olur. Ya deyirlər ki, rusdilli olsalar, gələcəkdə iş barədə şanslı olacaqlar. Digərləri isə deyirlər ki, rusdilli məktəblərdə təhsilin səviyyəsi daha yüksəkdir. Ola bilər ki belədir, tələbat keyfiyyətə təsir edir.

Əslində, mən buna heç inanmırıam da. Çünkü bunun əksi göz qabağındadır. Bu bir faktdır ki, ən savadlı, ən istedadlı gənclər, hal-hazırda, texniki ali təhsil almaq üçün Bakı Ali Neft Məktəbini seçir, onların da 90%-i Azərbaycan məktəblərini bitirib.

Akademik Gövhər Baxşəliyeva parlamentdəki çıxışında ana dilində təhsil barədə öz mövqeyini bildirdi. Onun fikrincə hər bir azərbaycanlı körpə öz dilində dil açmalıdır, orta məktəbi öz dilində oxumalıdır. Buna reaksiya olaraq, ona qarşı sosial şəbəkədə kəskin etirazlar başladı. Onu rusofob adlandırdılar, az qala mürtəce millətçi elan etdilər. Təbii ki, Gövhər xanım rusofob deyil, o nə rus dilinə, nə də Rusiyaya qarşı çıxmır. Onun dediyi odur ki, bizim övladlarımız uşaqlıqdan öz milli köklərinə bağlanmalıdır. Onun dediyi odur ki, Samuil Marşaki, Krilovu sevə-sevə əzbərləyib, Abbas Səhhətə, Ələkbər Sabirə biganə qalan körpələrdə gələcəkdə milli ruh olmayıcaq.

Milli ruhun, milli qürur hissini formalaşmasında ailənin rolü çox böyükdür. Ailədə uşaqlıqdan mükəmməl milli-mənəvi tərbiyə görmüş şəxslər, adətən, həyatı boyu milli dəyərlərə, milli kimliyinə sadiq qalır. Bizim 19-cu əsrə, 20-ci əsrin əvvəlində yetişmiş böyük ziyalılarımız, ədiblərimiz, ictimai xadimlərimizin böyük əksəriyyəti rusdilli təhsil almışdır. Lakin onların yaradıcılığı, fəaliyyəti, məfkurəsi öz doğma dilinə, dininə, mədəni-mənəvi köklərinə bağlı idi.

Firudin bəy Köçərli, Soltan Məcid Qənizdə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Cəlil Məmmədquluzadə, Müslüm Maqomayev, Suleyman Sani Axundov, Nəriman Nərimanov Qori seminariyasında rus təhsili almışdır. Lakin onlar Azərbaycan mədəniyyətinin, maarifçiliyinin, ədəbiyyatının, musiqisinin korifeyləri oldular. Təkcə dahi Üzeyir bəyin həyat və fəaliyyəti, onun milli

mədəniyyətin, mənəviyyatın, məfkurənin formalaşmasındaki misilsiz rolу buna parlaq misaldır.

Düzdür, bu məsələdə məyusedici istisnalar da var. Mirzə Kazım bəy - rus şərqşünaslığının bünövrəsini qoyan, heç şübhəsiz, böyük alim. Hələ gənc yaşlarında dinini şotland xristian missionerlərinin təsirilə dəyişib xristian oldu. Adı Mirzə Mühəmməd Əli Kazım Bəy idi. Dəyişib Aleksandr Kasimoviç Kazembek oldu. Rəhmətlik Sabir demişkən:

***Desə rus ol, nə çətin şeydi, olarsan,
dəxi bir xəç salarsan, bu əməldən ucalarsan...***

Ən təəccüblüsü isə odur ki, Mirzə Kazım bəyin atası çox mötəbər din xadimi, Dərbəndin şeyxüisləmi Hacı Mühəmməd Kazım bəy idi. Şeyxüisləma ikinci zərbəni də onun kiçik oğlu vurdu. O da qardaşının təsirilə dönüb xristian oldu, o da adını dəyişdi, Nikolay Kasimoviç Kazembek oldu. Beləliklə, Azərbaycan genofondunun bir parlaq nümunəsi rus genofonduna ərməğan edilərək yox olub getdi.

Böyük yazılımız, dramaturqumuz Cəlil Məmmədquluzadəni, bütün başqa əsərləri bir yana, təkcə "Anamın kitabı" əsərinə görə dahi adlandırmış olar.

Ananın üç oğlu var... Biri rus təhsili alıb, rusofildir. O biri farsca təhsil alıb, İran təmayüllüdür. Üçüncüsü Türkiyədə təhsil alıb, osmanlılar kimi konuşur. Onlar bir-birini başa düşmürələr, qəbul etmirlər, eşitmək istəmirlər, çünkü onların dünyagörüşü, maraqları, zövqləri başqa-başqadır. Onlar öz doğma analarını da başa düşmürələr. Ana da onları anlaya, başa düşə bilmir.

Əsərdəki Ana obrazı, heç şübhəsiz, Ana Vətən obrazıdır. Əsərin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, Vətən övladları başqa-başqa dillərdə danışırsa, fərqli mənəviyyata sahibdirlər, yad mədəniyyətə xidmət edirsə, ayrı-ayrı dünyagörüşünə, məfkurəyə malikdirlər, belə vətəndə milli birlik ola bilmez.

Son zamanlar, bəzi özlərini elit sayan imkanlı ailələr uşaqlarını ləp körpəlikdən ingilisdilli bahalı uşaq baxçalarına, məktəblərə verirlər. Bu da bir başqa özünüinkar ədası... Necə deyərlər:

***Olmuşuq biz rusofil xeyli zamandır ki yetər
İngilis eyləyerik indi də övladımızı...***

Təbii ki, ingilis dilini bilmək, özü də mükəmməl bilmək, indiki zamanda bir zərurətdir. Lakin bu öz doğma dilimizin inkarı hesabına olmamalıdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin şeiri yada düşür:

***Bir zaman ruscadı bütün reklamlar
İndi ingiliscə dürtülür gözə.
İtin də diliñə hörmətimiz var,
Təkcə öz dilimiz yaramır bizə.***

Qardaş Türkiyədə ingilisdilli təhsil son zamanlarda geniş vüsət alıb. Bu prosesin ən qəti əleyhdarı dostum rəhmətlik professor Oktay Sinanoğlu idi. O, kvant kimyasının yaradıcılarından biri olmaqla çox böyük alim idi. On beş yaşında Amerikada universitetə qəbul olunmuş və çox tez zamanda böyük elmi nailiyyətlərə imza atmışdır. Artıq iyirmi altı yaşında Yale Universitetinin tam professoru elmi adını qazanmış və Qərb ölkələrinin son 300 illik elm tarixində ən gənc professor olaraq, bir rekord nailiyyətə sahib olmuşdur. Oktay Sinanoğlunu türk Eynsteini adlandırırlar.

Prof. Oktay Sinanoğlu Türkiyə orta məktəblərində ingiliscə təhsilin qəti əleyhdarı idi və bu mücadilədə onun əsas şəri belə idi: türkçə gedərsə Türkiyə gedər!

Burada böyük pedaqoq və ədibimiz Firudin Bəy Köçərlinin sözləri yada düşür. O, millətin varlığının dilin varlığı ilə müəyyən olunduğunu ifadə edərək yazırı: "Ana dili millətin mənəvi diriliyidir".

Dinimiz

Nilli Kimliyin digər əsas atributu Dindir. Dinimiz - İslam dini, sonuncu dünyəvi din olmaqla, möhtəşəm ilahi elmi-fəlsəfi imperativlərə əsaslanan ən müterəqqi dindir. Lakin, nə yaziq ki, bu dinin əsaslarını dərindən bilib, xalqa doğru-dürüst izahatlar verə biləcək ilahiyyatçılarımız, demək olar ki, yoxdur.

Din siyaset və biznesdən uzaq durmalıdır, əks halda o, saflığını itirəcək. Din xadimləri xalqı sadə həyat tərzinə, mənəvi və fiziki təmizliyə, ifratdan, israfdan uzaq olmağa sövq etməlidir. Əgər din xadimi biznesə qurşanıbsa, o artıq həqiqi mənada din xadimi deyil.

Görün bizim yas mərasimlərimiz neçə keçir? Ehsan ehtiyacı olanlara yox, toxlara verilir. Hüzər məclislərimiz dinimizə tamamilə zidd olan ifratçılıq, israfçılıqla keçirilir - nə ölüyə lazım, nə də diriyə. Və din xadimləri bu yaramaz əmələ qarşı nəinki çıxış etmirlər, əksinə, ona rəvac da verirlər.

Hələ keçən əsrin əvvəllərində Mirzə Ələkbər Sabir savadsız, riyakar din xadimlərini ifşa edirdi və əvəzində həmin mürtəcelər onu dinsiz, allahsız, kafir adlandırdılar. Büyük şairimiz isə onlara qürurla cavab verirdi:

*Əshədüllahi-əliyyüləzim,
Sahibiimanəm, a şirvanlılar!
Yox yeni bir dinə yeqinim mənim,
Köhnə müsəlmanam, a şirvanlılar!*

Sabir nihilist şair deyildi, vətəndaş şair idi. O, bütün yaradıcılığı ilə cəmiyyətdəki cəhalətə, nadanlığa, ətalətə, geriliyə, fanatizmə, mövhuma qarşı üsyən edirdi, acı həqiqətləri ürək yanğısı ilə deyirdi, millətini tərəqqiyə, dünya ilə ayaqlaşmağa çağırırdı:

*Dindidir əsr bizi, dinməyiriz
Atılan toplara diksinməyiriz.
Əcnəbi göydə balonlarla gəzir
Biz hələ avtomobil minməyiriz.*

Sabir yaradıcılığının əsas qayəsi içindəki nöqsanları, pislikləri, yaramazlıqları cəmiyyətə etiraf etdirməklə onu islaha və yüksəlişə - katarsisə yetirməkdı.

Təəssüf ki, milli nigilizm kompleksi ilə yaşayan həmvətənlərimiz də az deyil. Öz millətini daima aşağılayan ("bu millət düzələn deyil..." kimi ifadələrlə) və başqa millətlərə, xüsusilə avropalılara aludə olmaqla yaranmaq, kiçiklik etmək istəyən, onlara qarşı aşırı qonaqpərvərlik göstərən biriləri... Be-lələrindən soruşmaq lazımdır, sən ki öz öz millətindən, vətənidən bu qədər narazısan, sən özün bu millət, bu vətən üçün nə etmişən?

Sorma vətən sənin üçün nə edib, de sən bu vətən üçün nə etmişən!

Adət-ənənələrimiz

Milli kimliyin əsas atributlarından biri də milli adət-ənənələrdir ki, onlar zamanın süzgəcindən keçərək hər yeni nəsil tərəfindən təkmilləşdirilir, saflaşdırılır. Şükürələr olsun ki, bir çox adət-ənənələrimizi bir millət olaraq qoruyub saxlaya bilmışik. Zəmanə dəyişir və özü ilə yeni-yeni ənənələr

gətirir, köhnə adət-ənənələr müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır. Təəssüf ki, bu yeniliklərin heç də hamısı müsbət deyil.

Hal-hazırda bizim toy mərasimlərimizin vəziyyəti buna misal ola bilər. Toylarımız artıq adət-ənənələrimizə uyğun təntənəli-mədəni mərasim deyil, daha çox təntənəli-mədəni mərasimlərinə çevrilmişdir. İsrafçılıq, ifratçılıq, içki dolu aşırı qidalanma, musiqiyəbənzər aşırı, qulaqbatırı səs, dətsibellər dolu akustik zərbə, süfrə mədəniyyətsizliyi, pul qutuları - budur müasir orta statistik azərbaycanlı toyunun xəcalətverici mənzərəsi...

Tariximiz

Tariximizdə şərəfli, qürurverici çox örnəklər var. Namərd qonşularımız olmayan tarixlərini uydurub, şisirdib, dünyani inandırıblar. Lakin biz bəzən öz keçmişimizə sayqı ilə yanaşmırıq, tarixi faktlara, böyük şəxsiyyətlərimizə qulp qoymaqla tariximizi gözdən salırıq.

Bir arada televiziya kanallarının birində “Dahilərin divanı” adlı silsilə verilişlər getdi və dahilərimizə həqiqi mənada divan tutuldu. Dinləyicilərə təklif olunurdu ki, onlar sms göndərməklə bəyan etsinlər, dahi adlandırdığımız şəxs doğrudanmı dəhidir.

Divan tutulanlardan biri də xalqımızın siyasi və mədəni tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri olan Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin yaradıcısı Şah İsmayıll Xətai idi. Həmin Şah İsmayıll ki, tarixdə ilk dəfə Azərbaycan-türk dilini dövlət dili elan etməklə dövlətçilik ənənələrimizin əsasını qoydu. O böyük sərkərdənin, az bir zamanda yaratdığı, sərhədləri Hindistana qədər uzanan ucsuz-bucaqsız bir imperiyada Azərbaycan türkcəsi rəsmi dil kimi istifadə olunurdu. Onu da qeyd edək ki, həmin dövrdə Osmanlı dövlətində rəsmi dil kimi fars dilini işlədilirdi. Sultan Səlimin Şah İsmayılla məktubları farsca, Şah İsmayılin Sultan Səlimə məktubları Azərbaycan türkcəsində yazılmışdır. Cəmi 37 il yaşamış Şah İsmayıll dünya tarixində böyük fatehlər sırasındadır. Karl Marks onun haqqında yazmışdır: “Səfəvilər xanədanının banisi Şah İsmayıll fateh idi. O, on dörd illik hakimiyyəti dövründə on dörd ölkə fəth etmişdir”. Şah İsmayıll həm də Azərbaycan türkcəsində gözəl şeirlər yanan incə qəlblə bir şair idi.

Belə bir tarixi şəxsiyyətimizin varlığı bizlər üçün qürur mənbəyidir.

Lakin, indi içərimizdəki bəzi manqurtlar o böyük şəxsiyyəti alçaltmaq, onu ləkələmək iddiası ilə zəhər dolu məqalələr yazır, kitablar çap etdirirlər.

Əlbəttə, Şah İsmayıll bütün böyük tarixi şəxsiyyətlər kimi qüsursuz deyil. Əvvəla, tarixi şəxsiyyətləri indiki dövrün yox, onların yaşadıqları dövrün xüsusiyyətləri kontekstində dəyərləndirmək lazımdır. İkincisi, dahilərə qulp qoyan o kiçicik adamlara demək istəyirsən: sizlər, bu millət üçün hər-hansı xidmət göstərməmiş zavallı piqmeylər, lütfən, əl-ayağa dolaşmayın, nəhənglər-lə işiniz olmasın!

Həmin “Dahilərin divanı”nda növbə, hətta şəxsiyyəti və yaradıcılığı hər bir azərbaycanlıya örnək ola biləcək böyük ziyalımız dahi Üzeyir bəyə də çatdı və sms-lərlə onun dahiliyi “təsdiq” olundu. Üzeyir bəyin müqəddəs ruhu qarşısında bundan böyük həqarət ola bilməzdi.

Tariximizdə, bizim qürur mənbəyimiz olan, ikinci örnək Şərqdə ilk demokratik dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasıdır. Etnik və dini mənsubiyətdən asılı olmayıaraq, bütün vətəndaşlara bərabər hüquqların verilməsi, Azərbaycan dilinin dövlət dili elan olunması, qadınlara seçki hüququnun verilməsi və digər hüquq və azadlıqlar Cümhuriyyətin az bir zaman kəsiyində xalqa bəxş elədiyi böyük dəyərlərdir.

Onu xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda qadınlara seçki hüququ verildiyi bir dövrdə Avropa ölkəlerinin bir çoxunda qadınlar bu hüquqdan məhrum idı.

Cümhuriyyət qurucuları Məmmədəmin Rəsulzadə, Əlimərden bəy Topçubaşov, Həsən bəy Ağayev, Fətəli xan Xoyski, Nəsib bəy Yusifbəyli və digərləri həqiqi mənada millət fədailəri idi.

Biz keçən il Cümhuriyyətin elan olunmasının 100 illiyini qeyd etdik. Yüz il əvvəl Cümhuriyyət qurucuları milli azadlıq mübarizəsində hər çətinliklərə, şəxsi məhrumiyyətlərə qatlaşaraq bizlərə üçrəngli bayraqımızı bəxş etdilər. O böyük şəxslərin bir qismi sonralar vətəndən uzaq mühacir həyatına məhkum oldu, bir çoxları isə qətlə yetirildi.

Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev Tiflisdə, Behbud xan Cavanşir isə İstanbulda namərd erməni gülləsinə tuş geldilər. Onu da qeyd edim ki, Behbud bəyin qatili həbs olunsa da məhkəmənin qərarı ilə bəraət qazandı və azadlığa buraxıldı. Bu da təəccübülu deyil, çünki o zaman İstanbul faktiki olaraq işğal altında idi və məhkəmə ingilislərin iradəsi ilə qərar qəbul etmişdi. Nəsib bəy Yusifbəyli isə bolşevik əlaltıları tərəfindən öldürüldü.

Xalq Cümhuriyyətinin fəallarından biri olan görkəmli pedaqoq və ədib Firudin bəy Köçərli Gəncə üsyənindən sonra həbs edildi və onun haqqında ölüm qərarı verildi. Bundan xəbər tutan Nəriman Nərimanov Gəncəyə telegram vuraraq hökmün icrasını dayandırmağı tələb etdi. Lakin artıq gec idi. Bolşevik qulbeçəsi Həmid Sultanov tez-tələsik hökmü icra etdirmişdi... Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Həmid Sultanov kimi, Əliheydər Qarayev kimi cəlladlar bəzən rus-erməni bolşeviklərindən də aşırı səyle öz həmvətənlərinin qanını axıdındı. Və bunun müqabilində öz layiqli "mükafatlarını" da aldılar - bolşevik qardaşları tərəfindən güllələndilər.

Cümhuriyyət qurucuları ağlaşılmaz fədakarlıq göstərərək Azərbaycanın müstəqilliyinin dünyadan aparıcı dövlətləri tərəfindən de-fakto tanınmasına nail oldular.

Rusiyadan ayrılmış, müstəqilliyini elan etmiş Qafqaz respublikalarının tanınması məsələsinə aparıcı Qərb ölkəlerinin Paris konfransında baxılmalı idi. Ermənistanın və Gürcüstanın tanınması məsələsində hər hansı problem yox idi. Ancaq, Azərbaycan barədə münasibət hec də yaxşı görünmürdü. Azərbaycanlılar haqqında bir milli etnos olaraq məlumatsızlıq və ya ermənilərin sayəsində, mənfi stereotiplər mövcud idi. Vəziyyəti kökündən dəyişdirmək lazım idi və bunu cümhuriyyətçilər bacardılar. Qısa bir zamanda "Qafqaz Azərbaycanı Cümhuriyyətinin Paris Sülh Konfransına memorandumu" adlı mükəmməl, ingilis və fransız dillərində yazılmış, 14 bölmədən ibarət tarixi-diplomatik sənəd hazırlanıdı.

Azərbaycan xalqının etnogenezi, tarixi kökləri, etnoqrafik xüsusiyyətləri, dövlətçilik ənənələri, mədəniyyəti, dili, dini, təbii sərvətləri, iqtisadi vəziyyəti, maliyyə imkanları qısa və dolğun şəkildə bu sənəddə öz əksini tapmışdı. Sənəddə həmçinin Azərbaycanın dövlət sərhədləri aşkar bir şəkildə göstərilmiş, 1918-ci ilin martında Azərbaycan xalqına qarşı bolşevik-daşnak hakimiyyətinin törətdiyi qətləm haqqında məlumat verilmişdi.

Azərbaycanın bir dövlət olaraq tanınmasında bu sənədin çox böyük rolу olmuşdur. Memorandumun müəllifləri Əlimərden bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev və Ceyhun bəy Hacıbəyli idi.

Xalq Cümhuriyyətinin başda Əlimərden bəy Topçubaşov olmaqla nümayəndə heyəti ABŞ-in prezidenti Vilsonla görüşməyə nail oldu ki, bu da dövlət olaraq tanınmamızda mühüm rol oynadı.

Bugünkü müstəqilliyimizin təməli o zaman qoyuldu. Əgər o zaman biz dünya tərəfindən müstəqil dövlət kimi tanınmasaydıq, bu gün biz Rusyanın tərkibində, ən çoxu, Başqırdıstan və Tatarıstan kimi muxtar respublika statusuna malik ola bilərdik.

Cümhuriyyət qurucuları vətənin mənafeyini hər şeydən üstün tutan, millətə təmənnasız, iddiyasız xidmət göstərən alicənab, pak əqidəli şəxslər idi. Cümhuriyyət hökumətində baş nazir olmuş Nəsib bəy Yusifbəylinin atasının oğluna yazdığı məktub çox ibrətamız və düşündürçüdür.

Nəsib bəyin kiçik torpaq sahəsi varmış və o, atasından, bir qədər qamış alıb bağa hasar çəkdirməsini xahiş edir. Cavabında isə belə bir məktub alır:

“Əziz oğlum, artıq səbrim tükənib, dözə bilmirəm. Hamısını yazacağam. Sixıntı içində borc alaraq sənin ali təhsil almağını təmin edə bildim. Ali təhsil alıb Gəncəyə qayıdanda artıq hər şeyin rahat olacağını yəqin etdim. Sən Gəncəyə gəlib bələdiyyədə ərzaq işləri üzrə müdir oldun. Amma sənə yenə mən baxdım. Məndən yalnız pul istədin. Sonra Tiflisə gedib Seymin maarif naziri oldun. Aldığın pulla yenə özünü saxlaya bilmədin. Bir neçə dəfə pul istədin, göndərdim. Sonra Azərbaycanın istiqlalını elan etdiniz. Gəldin burada da maarif naziri oldun. Dövlətimizin mərkəzi olan Bakıda işlədin. Yenə də aldiğın maaş səni təmin etmədi. Yenə də məndən pul istədin. Həmişə də göndərdim. Adına olan torpaq sahəsinin bir hissəsini satmışdım. Sənə o pullardan göndərdim. Bu gün isə Baş nazırsən. Dövlət başçısınız, yəni, ölkənin padışahı olmusunuz. Yenə də bağıñın qamışını mən alım?!”.

Tariximizin faciəli bir səhifəsi var. Xocalı... Hər il biz 26 fevralda hüznlə Xocalı faciəsinin ildönümünü qeyd edir, şəhidlərimizi anırıq, bu faciəni töredənləri lənətləyirik - erməniləri, onların rus havadarlarını... Lakin gəlin içərimizdəki manqurtları da unutmayaq. Zavallı xocalılar uzun müddət dad çəkdilər, ya bize silah verin vuruşaq, ya bizi müdafiə edin, ya da bizi buradan çıxarın. Nə silah verdilər, nə də müdafiə etdilər... Fevralın 22-də Respublika Prezidenti yanında Təhlükəsizlik Şurasının iclasında qərara alındı ki, camaat çıxarılmamasın, çünki bu halda Xocalını biz özümüz erməniyə təslim etmiş olacaq. Beləliklə, Xocalı öz acı taleyinə məhkum edildi...

Hadisənin səhərisi Azərbaycan televiziyası rəsmi məlumat verdi ki, bəs, dünən Xocalıda qarşıdurma olub və iki azərbaycanlı öldürülüb... İndi biz dünyaya bəyan edirik ki, Xocalıda qətlam olub və 700-ə qədər vətəndaşımız qətlə yetirilib. Haqlı olaraq bizə televiziyamızın yayılmışlığı rəsmi məlumatı xatırlada bilərlər. Mütəllibov hakimiyyəti bütün dünyanın diplomatlarını, jurnalistlərini hadisə yerinə aparıb cinayətkarları ifşa etmək əvəzinə, bu müdhiş qanlı hadisəni namərdəcəsinə, xəyanətkarcasına gizlədib, ört-basdır etməyə çalışdı. Səbəbsə aşkardır - patoloji hakimiyyət hərisliyi, hakimiyyəti itirmək qorxusu...

Allah qəhrəman jurnalistimiz Çingiz Mustafayevə qəni-qəni rəhmət elesia. O, həyatı üçün böyük risklə məlum kadrları çəkməsəydi, indi əlimizdə cinayət barədə hər hansı dəlil-sübut da olmayıacaqdı. Hal hazırda, bir çox ölkələrin parlamentləri Xocalı qətlamını tanıyıbsa, bu, birinci növbədə, Çingizin həmin videokadrları sayesində mümkün olmuşdur. Bax belə...

Ədəbiyyatımız, incəsənətimiz

Milli Kimliyin formalaşmasında, heç şübhəsiz, milli ədəbiyyatın böyük rolü var.

Biz əgər 19-cu əsrдə fransız cəmiyyətinin xüsusiyyətlərini bilmək istəyiriksə, bunun üçün təkcə o dövrün tarixini oxumaq yetərli deyil. Mütləq

Onore de Balzaki da oxumaq lazımdır. Lev Tolctoyu oxumaqla həmin dövrün rus kübar cəmiyyətinin, Dostoyevskini oxumaqla isə məşşan Rusiyasının xarakterini təsəvvür etmək olar.

Bizim Nizamidən, Füzulidən Sabirə, Mirzə Cəlilə, Cavidə qədər möhtəşəm milli ədəbiyyatımız var və hər bir azərbaycanlının şəxsiyyətində, dünyagörüşündə, mənəviyyatında bu ədəbiyyatın dərin izləri var.

Mən ədəbiyyatımın bəlkə də ən dramatik dövrünə toxunmaq istəyirəm. Bu, sovet dövrüdür. Bu dövrdə böyük itkilərimiz oldu. Bu dövrdə biz böyük romantik şairimiz Hüseyn Cavidi itirdik, fövqəladə şairlik istedadına sahib Müşfiqimizi itirdik. Amansız, qəddar bir zəmanə idi... Ölüm təhdidi altında övladı valideynə, qardaşı qardaşa, dostu dosta düşmən edən bir zəmanə...

Məmməd Rahimlə Mikayıł Müşfiqin dostluq münasibətləri var idi. Günlərin birində sifarişləmi, yoxsa özünü sıgortalamaq məqsədiləmi, Məmməd Rahim "Ədəbiyyat qəzeti"ndə Müşfiq barədə "Kontrrevolyusoner, kontrabandçı, oğru" başlıqlı məqalə dərc etdirir və "dostunu" ağır ifadələrlə "ifşa" edir. Yəqin ki, Müşfiq üçün bu, ən ağırlı zərbə idi, çünki o, dost əli ilə vurulmuşdu...

Bu dövrdə onlarla görkəmli ədiblərimiz repressiya qurbanı oldu, çox sayıda istedadlı yazıçı və şairlər yetişsə də, onlar sosializm realizmi prinsipinin dar çərçivəsində öz yaradıcılıqlarını məhdudlaşdırmaq məcburiyyətində qaldılar.

Səməd Vurgun kimi nəheng şairimiz istedadını nələrə sərf etdi?!

26-ları vəsf edərkən məgər Səməd Vurğun bilmirdimi ki, onlar xalqımızın qatı düşmənləri olan erməni qudlurları və onların əlaltıları olublar? Heç şübhəsiz, bu bir siyasi sifarişlə yazılmış əsər idi.

Lakin gəlin Səməd Vurğunu və repressiya qətiyamının tuğyan etdiyi o dəhşətli illərdə sürgün, ölüm, işgəncələr təhdidi altında siyasi sifarişləri yerinə yetirmək məcburiyyətində qalan digər böyük-kicik ədiblərimizi çox da qınamayaq. Səməd Vurğunun bütün xidmətlərinə, aldığı mükafatlara baxmayaraq o, zaman-zaman siyasi təhdidlərə, hucumlara məruz qalır, "ifşa" olunurdu.

Səməd Vurğun kimi böyük poetik istedadada sahib bir şair üçün qəlbinin səsilə yazıb-yaratmaq sərbəstliyinin olmaması mənəvi bir faciə idi. Bununla əlaqədar, onun "Unudulmuş tək məzar" adlı rekviyem xarakterli məşhur şeirini xatırlayaq.

*Bu gün məni səyyar xəyal,
Öz dünyamdan qoparmışdır...
Qulağı kar, dili də lal
Bir aləmə aparmışdır.
Nə şadlıq var orda, nə səs,
Torpağı dərd, suyu qəmdir.
Onu heç kəs keçə bilməz,
O, tilsimli bir aləmdir...
Bilinməyir onun yaşı,
Köhnə adı qəbristandır.
Hər fikirli qəbir daşı
Elə bil ki, bir insandır-*

Şair xəyala dalaraq qəbiristanı gəzib-dolaşır. Hər tərəfdə səliqəli məzarlar, baş daşları, lakin...

*Bu xəyalla gəzdikcə mən
 Qəbristanı qarış-qarış,
 Gözlərimə dəydi birdən
 Üstünü ot, alaq almış
 Bir məzar ki, nə baş daşı,
 Nə ünvani, nə adı var,
 Nə həmdəmi, nə sirdası,
 Nə doğması, nə yadı var.
 Fikrə getdi qəlbim bir an...
 Qəbristana keşik çəkən,
 Gül basdırıb, ağac əkən
 Dünya görmüş bir qocadan
 Soruşdum ki: sən bilərsən,
 Kiminkidir bu tək məzar?
 Nə yazısı, nə daşı var,
 Nə üstünə gəlib gedən?
 Qoca bir az gülümsədi,
 Sonra qəbrə baxıb dedi:
 -Qafil, özün bilməyirsən?
 Səninkidir o tək məzar,
 Onu dövran verdi bada;
 Cox danışıb az yazarlar
 Unudulur bu dünyada.
 Evə gəldim can pərişan,
 Keçən ömrü soraqladım.
 Bu fikirlə xeyli zaman
 Kitablari varaqladım.
 Ağılı söz, yaxşı şeir,
 Yazmışammi, varsa, hanı?
 Gördüm qoca doğru deyir,
 Uçdu könlüm xanimanı....*

Lakin bütün itkilərə baxmayaraq, Səməd Vurğun xalqımızın sevimli şairi olaraq milli-mənəvi sərvətimizdir. Onun qəlbinin istəyi ilə yazılmış yüzlərlə şeiri dillər əzbəridir.

Hal-hazırda bir çox istedadlı yazıçılarımız, şairlərimiz var, onlar yazışdırırlar. Lakin dünya səviyyəsinə qalxa biləcək ciddi əsərlər, təəssüf ki, yoxdur. Qarabağ müharibəsi faciəli-epik möhtəşəm bir əsərin mövzusu ola bilər. Lakin, görünür, bu ağırlığı qaldırıb biləcək qədər istədada və cəsarətə malik yazıçıımız hələ ki yetişməyib. Lev Tolstoyun "Hərb və sülh" epopeyası Napoleonla müharibədən 50 il sonra yazılıdı və rus xalqının Kimliyi mükəmməl bədii obrazlarla dünyaya bəyan edildi. Tarixi hadisələrin dərk edilməsi üçün, görünür, həm də müəyyən zaman keçməlidir və inşa allah, bir vaxt bizim özümüzün də möhtəşəm "Hərb və sülh" epopeyamız yazılaçaq.

Dünyada tanınmış və qəbul edilmiş müasir şair və yazıçılarımız azdır. Bu sırada rusdilli yazıçıımız Çingiz Abdullayevi xüsusi qeyd etmək lazımdır. Onun psixoloji və siyasi detektiv janrında yazılmış əsərləri onlarla xarici dilə tərcümə olunmuş, əsərləri milyonlarla tirajla Qərbin mötəbər nəşriyyatları tərəfindən nəşr edilmiş və hal-hazırda o, ən çox oxunan yazıçılar

sırasındadır. Artur Konan Doylun, Aqata Kristinin, Edqar Alan Ponun, Jorj Simenonun hökmranlıq etdiyi bir bədii məkanda yeni söz demək, Qərb oxucusunu maraqlandırmaq, əlbəttə ki, olduqca çətindir. Çingiz Abdullayev bunu bacardı və onun uğuru, əlbəttə ki, hər birimiz üçün qürurvericidir.

Lakin onun əsərləri nə dərəcədə millidir, onun Dronqosunun milli Kimliyimizə aidiyyatı varmı? Təəssüf ki, biz buna müsbət cavab verə bilmirik. Lakin dünyada bir başqa Çingiz nümunəsi var. Büyük qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov... O da rusdilli yazıçı idi, lakin onun əsərləri sırf milli idi. Onun qəhrəmanı qırğız xalqı idi. O, dünyaya qırğız mədəniyyətini, qırğız məfkurəsini, qırğız xarakterini, qırğız eposunu və nəticə etibarilə, qırğız Kimliyini bəyan etdi və sevdirdi. Onun "manqurt" ifadəsi bir çox xalqların dillərinə tərcüməsiz daxil oldu.

Musiqi hər bir millətin Kimliyini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Bizim zəngin xalq musiqi ənənələrimiz var. Bizim möhtəşəm muğam sənətimiz var. Muğamat sırf milli musiqi sənəti olsa da o, dünyanın hər yerində maraqla qarşılanır. Professional musiqi məktəbimiz dahi Üzeyir bəyden başlayır.

Şükürler olsun ki, o, repressiya firtinasından salamat keçib qurtula bildi. Onun şəxsi anketində "dəhşətli" faktlar var idi - Cümhuriyyət fəali, Cümhuriyyət himninin müəllifi, müsavatçı "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru, bolşeviklərə qarşı yazdığı kəskin felyetonlar, qardaşı Ceyhun bəyin xaricdə anti-sovet fəaliyyəti və i. a. Bu faktlardan yalnız biri yetərli idi ki, o, NKVD zindanında güllələnsin. Ona qarşı zaman-zaman ittihamlar səslənirdi, onu "tərksilah edilməmiş müsavatçı" adlandırdılar. Lakin sonda ona toxunmadılar, çünkü onun qüdrətli himayədarı vardı - Stalin! İosif Vissarionoviç onun musiqisinin pərəstişkarı idi və Üzeyir bəyə hər cür diqqət və sayqı göstərirdi. Stalinin təklifi ilə Üzeyir bəy namizədlik müddəti keçmədən, heç kəsdən zəmanət almadan, birbaşa kommunist partiyasına qəbul edildi.

Taleyin ironiyasına bax, bir zamanlar bolşevik ideologiyasına nifrət edən Üzeyir bəy, ömrünün sonuna yaxın həmin bolşeviklərin partiyasına üzv olmaq "şərəfinə" nail oldu.

Ona Lenin ordeni, Stalin mükafatı verildi, o, SSRİ Ali Sovetinə deputat seçildi, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına rektor təyin olundu. Bütün bu vəzifə və mükafatlar repressiya təhlükəsini tamamilə aradan qaldırmasa da Üzeyir bəyə geniş fəaliyyət dairəsi, yaradıcılıq imkanları verdi.

Üzeyir bəy Hacıbəylinin xalqımız qarşısında ən böyük xidməti Azərbaycan professional musiqi məktəbinin yaradılmasıdır. Onun Məktəbinin məzunları olaraq qısa bir zaman kəsiyində dünyaca tanınmış böyük sənətkarlar yetişdi - Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Soltan Hacıbəyov...

Musiqi həqiqətən milli Kimliyin əsas göstəricilərindən biridir. Bununla əlaqədar bir maraqlı faktı nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm.

2000-ci ilin əvvəlləri idi. Mən Amerikanın Corciya Universitetində dəvətli professor olaraq çalışırdım. Qeyd edim ki, sadə amerikanlar üçün xarakterik cəhət onların kənar dünya haqqında məlumatsızlığıdır. Nəinki Azərbaycanda, elə Avropa ölkələrində gedən siyasi proseslər belə onlar üçün, orta hesabla, maraqlı deyil. Məlum oldu ki, Corciya universitetində, hətta professorlar səviyyəsində, Azərbaycan, Qarabağ haqqında doğrudurüst bir təsəvvür yoxdur.

Lakin universitetdə Boqner adlı bir professor var idi və o, Azərbaycan haqqında xeyli "məlumatlı" idi. Prof. Boqner Azərbaycana qarşı xeyli aqres-

siv münasibət bəsləyirdi və mənimlə söhbətlərində “nə istəyirsiniz bu zavallı ermənilərdən, onların tarixi torpaqlarını zəbt etmisiniz, indi də qaytarmaq istəmirsiniz” deyə bizləri günahkar sayırdı. Onun nəzerində azərbaycanlılar köçəri, barbar, vəhşi bir türk tayfası idi. Mənim onu fikrindən döndərmək cəhdlərim boşça çıxırıdı, tarixi arqumentlərə qulaq asmaq belə istəmirdi.

Mənim üçün maraqlı idi, onun Azərbaycan haqqında bu qədər “məlumatlı” olması haradandır? Sonra hər şey aydınlaşdı. Məlum oldu ki, universitetdə bir erməni professor var və o, artıq Boqner üzərində kifayət qədər işləmişdir.

Tarixi arqumentlərin belə prof. Boqnerə təsir etmədiyini görüb başqa üsula əl atdım. Mən ona, sadəcə, Bakıdan gətirdiyim bir neçə musiqi disklerini bağışladım - Üzeyir Hacıbəyliyən, Qara Qarayevdən, Fikret Əmirovdan, Soltan Hacıbəyovdan...

Bir müddət sonra mən işlə əlaqədər, Boqnerin kabinetinə daxil olarkən gördüm ki, o, kompüterdə nə isə çap eləyir və eyni zamanda, Soltan Hacıbəyovun “Karvan”ına qulaq asır. Bir başqa vaxtlarda Fikret Əmirovun “Şur”una, Qara Qarayevin “Don Kixot” simfonik qravürlərinə...

Nəhayət, bir gün o, açıldı: “Bunlar dahiyanə əsərlərdir. Yox, köçəri, barbar xalq belə musiqi əsərləri yarada bilməz. Bunlar yalnız yüksək mədəniyyətə sahib bir xalqa məxsus sənət əsərləridir”.

Bu, mənim üçün bir qələbə idi. Sonralar biz onunla dostlaşdıq, o, əsil həqiqəti anladı və qəbul etdi. Artıq əvvəlki ermənipərəst prof. Boqner yox idi, Azərbaycana rəğbət bəsləyən prof. Boqner var idi... Adı, hətta, tarixi arqumentlərin işləmədiyi bir halda musiqimiz Kimliyimizi bəyan etmiş oldu.

Ümumiyyətlə, sovet dövrü, ədəbiyyatımızdan fərqli olaraq, musiqimiz, in-cəsənətimiz, teatrımız üçün uğurlu bir dövr olmuşdur. Bu dövrdə əsil sənətə, musiqiyə böyük güclü bir sosial tələbat vardi. İstər rəngkarlıqda, heykəltəraşlıqda, istərsə də musiqi, teatr sənətində görkəmli əsərlər yaradıldı, böyük sənətkarlar yetişdi...

Təəssüf ki, indi cəmiyyət tərəfindən yüksək sənətə sosial sifariş xeyli zəifdir. Büyük sənətkarlar dünyasını dəyişdi, əvəzedənsə yoxdur. Adamlar daha çox bayağı yüngül musiqiyə, primitiv tamaşalara, əyləncələrə meyil göstərirler. Azərbaycan özəl telekanalları gecə-gündüz səviyyəsiz, zövqsüz, mənəviyyatsız verilişlərlə milli Kimliyimizə təcavüz edir.

“Bu şəhərdə...”-nin şit, düşük, bəzən də, əxlaqa zidd silsilə tamaşaları anlaqla keçir. Tamaşa zalındaki publikaya baxırsan... Geyimli-keçimli, ilk nəzərdə savadlı, ziyalı görünən tamaşaçılar... İlahi, bunlar necə ürəkdən güllür... Məni dəhşət alır... Doğrudanmı bunlar nəyə güldüklerini anlamırlar? Üzeyir bəyin, Qara Qarayevin, Fikret Əmirovun, Niyazinin, Bülbülün, Rəşid Behbudovun və digər sənət korifeylərimizin məxsus olduğu millətin zövqü bu qədər aşağı düşə bilərmi?

Sovet dövrünün bir çox mənfi cəhətləri ilə yanaşı müəyyən müsbət cəhətləri də vardı. Sovet sistemi dünyaya qapanmış bir sistemdi. Əlbəttə, bu sistem bir tərəfdən dünyadakı mütərəqqi proseslərdən izolə edilsə də, digər tərəfdən Qərbdən gələn mənəvi-əxlaqi çırkabın da qarşısına sədd çəkilmişdi. Indi bu səddlər yoxdur və hər gün, hər saat televiziyanadan, internetdən əxlaqımıza, mənəviyyatımıza, mentalitetimizə zidd “Qərb dəyərləri” milli dəyərlərimizi aşılamaqdadır.

Milli mənəviyyata zərərli xarici təsirlərin minimuma endirilməsinin əsas yolu isə milli konservativizm ruhunun gücləndirilməsidir. Bununla əlaqədar dünyada bir yapon təcrübəsi var. Yaponlar Qərbin bütün müsbət dəyərlərin-

dən, texniki, texnoloji, elmi nailiyyətlərindən tam şəkildə bəhrələndilər, lakin yapon ruhunu, mənəviyyatını, mədəniyyətini qoruyub saxlamaqla. Onlar, son dərəcədə mürəkkəb, müasir kommunikasiya sistemində problemlər yaranan, öyrənilməsi olduqca çətin yazı sistemindən - ieroqliflərdən də imtina etmədilər. Çünkü o ieroqliflərdə yapon ruhu, yapon Kimliyi var.

Bizlər də Kimliyimizi qoruyub saxlamaq istəyiriksə, yaponlar kimi dünyadakı mütərəqqi proseslərə, xüsusilə elm və texnika sahəsində, açıq olmaqla yanaşı konservativ olmalı, milli dəyərlərimizin toxunulmazlığını təmin etməliyik.

Qərbdən müasirlilik adı ilə gələn bütün dəyərləri saf-çürük etmədən qəbul etmək olmaz. Xatırlayıram, 2001-ci ildə Amerika Dövlət Departamentinin dəvətilə Vaşinqtonda keçirilən bir konfransda iştirak edirdim. İclasların birində ellips şəkilli böyük bir masanın arxasında oturmuşduq və məruzəyə qulaq asırdıq. Birdən oradakı amerikan professorlarından biri ayaqlarını qaldırıb ağır çəkmələri ilə bərabər masanın üstünə qoydu. Bu əcaib hərəkət məni təbii ki, çox təəccübləndirdi, lakin oradakılar bunu normal qəbul etdilər, hər halda zahirən. Görünür, o professor hesab edirdi ki, ona rahatlıq verən, bu, ən azından anti-gigiyenik hərəkət ətrafdakılar üçün də normal sayıla bilər.

Qərbdə belə epataj hərəkətlər çox zaman normal sayılır. Lakin bizlər də bu tip hərəkətləri normal saysaq, onda bizim mənliyimizdən, Kimliyimizdən heç nə qalmaz.

Təəssüf ki, bizlər, xüsusilə gənclər, Qərbdən gələn hər bir şeyi müasirlilik indeksi kimi qəbul edirik, bəzən "Roma papasından da artıq katolik olmaq" istəyirik.

Keçən əsrin əvvəllərində böyük Azərbaycan şairi Mühəmməd Hadi ürək yanğısı ilə yazdı:

***İmzasını atmış miləl evraqı-həyata
Yox millətimin xətti bu imzalar içində***

O vaxtdan bu yana yüz ildən artıq bir zaman keçmişdir. Bir xalq, bir millət olaraq biz, şükürlər olsun, öz Kimliyimizi artıq hər sahədə, ister dövlətçilikdə, isterse də mədəniyyətdə, incəsənətdə, musiqidə dünyaya bəyan etmişiq.

Bizim müstəqil dövlətimiz var. Üçrəngli dövlət bayraqımız başqa dövlətlərin bayraqları ilə bir sırada BMT-nin binası qarşısında dalğalanmaqdır.

Vətənə, millətə bağlı və eyni zamanda, dünyaya açıq, yüksək savada, mənəviyyata sahib müasir gənclərimiz var, və heç şübhəsiz, onlar həmin "evraqı-həyata" milli Kimliyimizi bəyan edən yeni-yeni imzalar atacaqlar.

◆ N e s r

Pərvanə BAYRAMQIZI

XOF

(Bu, müharibə və insanlıq haqqında bir hekayədir. Hansı dilə çevrilsə, o xalqın hekayəsi olsun)

Müharibəyə məcburən təslim olan kəndin ortasında balaca bir uşağın hisindən yanmış evdən götürülən əşyaya bənzəyirdilər. Görünür, belə bir məqamdan xilas olmuşdular. Onların arxasında hərbi geyimdə bir nəfər də gəlirdi. Ana-balaya yardım etmək niyyəti olduğunu elə uzaqdan da duymaq olurdu. Qadın isə bunu istəmir, arabir hərbçidən dala qalır və yaxud da uşağı qucağına almaq istəyəndə ona mane olurdu. Getdikcə onlar kənddən uzaqlaşırdılar. Artıq evlər də seyrəkləşirdi. Üç- dörd dağılışlı ev gözə dəyirdi. Nə uşağın, nə də qadının taqəti qalmamışdı. Bayaqtan bəri qadını kömək etmək istədiyinə inandırıa bilməyən hərbçi yenə də təmkini pozmadan müləyim tərzdə:

- Qorxmayın, - dedi - pis niyyətim yoxdur. Kömək etmək istəyirəm.

Qadın dinmedi. Yerindən də tərpənmədi. Qorxudan büzüşən uşaq vaxtı keçmiş meyvəni xatırladırdı. Uzun zaman davam edən ağır günlər onu kətan üzərində rəngi qarışmış portretə çevirmişdi. Elə bil bu portreti ancaq tünd, qarışiq rənglərdən çəkmişdilər. Uşaq anasının əlindən tutub yazıq-yazıq hərbçiye baxındı. Hərbçi onu ovundurmaq üçün verəcəyi bir şeyi olmadığından, sadəcə uşağın üzünə gülümsünməklə kifayətləndi. Gərgin olsa da, arabir balacanı sakitləşdirmək üçün onun başına sığal çəkməyi də unutmurdu. Qadın isə bundan narahat idi. Hərbçinin bu yolla uşağı ürəyini elə almaq istədiyini düşünürdü. Yol boyu daxili təlatümlər içində çırpınan qadının təlaşını hərbçi hiss etməmiş deyildi. O başa düşürdü ki, qadın ondan qorxur, pis niyyətdə olduğundan şübhələnir. Arabir uşaga mehribanlıq göstərib onu ovundurmaq istəyini nəzərə almasaq, hərbçi qadına dil töküb onu inandırmaq üçün heç nə etmirdi. Yenə də uşağına tərəf əyildi və gülümsünərək dedi:

- Mən sizin əsgərinizəm. Məndən qorxma.

Qadının etirazına məhəl qoymadan uşağı qucağına götürdü. Bu dəfə uşaq dərtinib onun qucağından düşmək istədi. Hərbçi onu buraxmadı. Bayaqtan bəri çohrəsini tərk etməyen xoş ifadə ilə yenə də uşaga ümid verməyə çalışdı. Uşağın qarşısında günahkarılmış kimi, vəziyyətdən çıxmağa can atıldı. Sanki onların evsiz-eşiksiz, sahibsiz qalmaqlarına səbəb o idi. Həmişəki kimi yenə də cismi ilə mənəvi dünyasının arasında çəkdiyi sərhədinə dayanmışdı. Daxili alemində yaratdığı nizam-intizam onun fiziki davranışlarını komandır kimi tənzimləyirdi. Bayaqtan bəri eyni yollarla irəlilədiyi qadından minalanmış zona ki-

mi uzaq dururdu. Hərbi qaydalar kimi beyninə bircə şeyi həkk eləmişdi: onları xilas etmək. Bu niyyəti üçün heç özünü göylərdən göndərilmiş məlek kimi də hiss etmirdi. Uzun illərin qanlı döyüşləri onu miflərdən, romantik duyğulardan qoparmışdı. İndi yalnız reallıqla yaşayırırdı. Amma indi yaddaşını qurdalayıb uşaqlıqda eşitdiyi nağılları xatırlamağa çalışdı. Uşağı ovundurmaq istədiyindən bu "əziyyətə" qatlaşdı. Bu dəfə əvvəlkindən də müləyim görünərək uşaqdan soruşdu:

- Mənə nağıl söyleyə bilərsənmi?

Hərbçiye ürkək-ürkək baxan, üzündən məsumluq yağan zavallı uşaq başını "yox" mənasında buladı.

- Onda mən sənə söyleyimmi? - deyə hərbçi əl çəkmədi.

- Anamın qucusunda getmək isteyirəm. - Uşaq dodağının altından mizildəndi.

- Sən ananın dincəlməyini istəmirsen?

Uşaq dinmədi. Deyəsən, hərbçi bu dəfə siyasetə keçmişdi. Uşağın ən zərif hissələrini titrətməyi bacarmışdı.

Bu qədər qorxunc bir mühitdə hərbçinin üzündəki xoş ifadə necə gözəl göründüse, uşaq da, ələ qadın özü də bir qədər sakitləşdi. Onun xoş rəftarı xeyli vaxtin dəhşətlərindən sonra ehtiyac duyduğu əmin-əmanlıq təsiri bağışladı. Bu anlarda ən çox ehtiyac duyduqları bu idi. Balasını sağ-salamat bir yerə çatdırısaydı, dünya gözlərində təzələnərdi. Bu uşaq onu ölməyə qoymayan son və ən böyük səbəb idi. Hərbçinin üzündəki xoş ifadə ona bu müsibətlərin bitəcəyinə, mütləq sülhün bərpa ediləcəyinə dair imzalanmış dövlət əhəmiyyətli rəsmi sənəd təsiri bağışlayırdı. Ələ bil onun üzündəki cizgilər yox, qadının oxumaq istədiyi cümlələr idi. Qadın rastlaşıqları andan indiyəcən etdiyi inadkarlığını bir az yumşaldaraq:

- Bizi hara aparırsınız? - deyə soruşdu.

- Qonşu kəndə gedəcəyik, - hərbçi cavab verdi. - Artıq burda heç kəs qalmayıb. Buralar təhlükəlidir.

Qadın heç nə deməyib onun arxasında getməyə başladı. Amma torpağa tum kimi səpilmis cəsədləri uşağın görməsindən narahat olduğundan, əlini uzadıb oğlunun gözlərini tutmaq istəyirdi. Buna görə cəld hərbçiye yaxınlaşış ayaqlarının üstünə qalxdı. Boyu çatmadı. Hərbçi onun nə etmək istədiyini anladı.

- Üzüyuxarı tutmuşam, - dedi. - Gözlərini yumub, yatmaq istəyir.

Uzun zaman dinməz-söyləməz addımladılar. Onlar uzaqlaşdıqca yalnız qalan kənd sanki onların arxasında məyus-məyus baxırdı. Artıq kəndin bitməyinə də az qalmışdı. Bundan sonra nə kəndi, nə də hara gedəcəyini bilməyən qadınla uşağı nələr gözləyəcəyini heç kim bilmirdi. Nəhayət, hərbçi sükütu pozaraq dilləndi:

- Bizimkilərlə gedərsiniz. Onlar sizə kömək edəcəklər. Qəsəbədə xəstəxana da var.

"Qəsəbədə." Deməli, bizi harasa göndərəcək. "Xəstəxana da var." - Qadın başa düşdü ki, onun bayaqqı sözünə görə deyirdi bunu. Araya təzədən sükut çökdü. Uşaq yavaş-yavaş yuxuya düşdü. Arabir diksinməklə anasını təzədən qorxudurdu. Hərbçinin dediyi qəsəbəyə yetişmək üçün var gücünü toplayırdı. Hərbçinin bu anlarda nə düşündüyündən xəbərsiz olan qadın bəzən özünü yad kişi ilə addımladığı üçün qırayırdı. "Bəlkə, qəbahət edirəm, - deyə düşünürdü. - Axi mən onu tanımiram, niyyətindən xəberim yoxdur". Bu düşüncə ağlına gələn kimi özündən yenicə uzaqlaşdırıldığı qorxu təzədən bürüdü onu. Bu qorxu hissinin gözünə qatılan daha çox abır-həya hissi idi. "Birdən kənddən sağ qalan tanış-bilişlərdən kimse görər məni, haqqımda nə düşünərlər?" deyə narahatçılıq keçirirdi. Lakin birdən-birə bu fikrinə görə özünə bərk acıqlandı. -

Hər şeydən xoflanıram, - dedi. Bu ölüm anında aqlıma belə qaragüruh fikirlər gətirirəm. Bəyəm kəndin o biri sakinlərini də beləcə xilas etməyiblərmi? Bir də ki, axı mən ərimə söz vermişəm ki, balamızı qoruyacam. Dözdüyüm bütün çətinliklər balama görə deyilmə?”

Qadın içün-icin ağlayırdı. Arabir gözünü silib oğluna baxır və təzədən yaraları göynəyirdi. - Əllərim quruyardı kaş... - dedi. O dəhşətli məqamı - ərini təkbaşına dəfn etdiyiini xatırladı. - Özüm torpaq tökdüm onun üstüne”.

Qadının ağladığını hiss etsə də hərbçi ona tərəf baxmırıdı. "Ağlayıb sakitləssin" deyə düşündürdü. - "Bundan başqa yazığın əlindən nə gəlir ki". Qadın da onun düşündüyü kimi ağlayıb bir azca sakitleşdi. Sakitləşən andan da yenə hərbcidən şübhələnməyə başladı. - "Niyə ona inandım" - deyə yol boyu təkrar-təkrar düşünməkdən əzbərlədiyi bu fikri yenə də beynində dolandırdı. "Bəlkə, elə düşməndir. Yox, bəs bizim dilimizdə necə danışır." - Birdən yadına son zamanlar tez-tez işlədilən bir söz düşdü. "Düşmənin dilini öyrənmək lazımdır. Bəlkə, elə bu da bizim dili elə buna görə öyrənib."

- Bu evdə bir az dincələk.

Hərbçinin səsi onu düşüncələrdən ayırdı. Onlar bir evin qarşısında dayandılar. Şübhələrinin firtına qopartdığı bir məqamda bu heç də onun ürəyindən olmadı. Əksinə, daha çox qorxdu. "Necə yəni "bu evdə dincələk." Bu, neynəmək istəyir. Dincəlmək vaxtıdır bəyəm?"

Qadın onun göstərdiyi evə tərəf çöndü. Yan-yörəsindəki evlərlə müqayisədə bəxti gətirən evlərdən idi. Dağılmamışdı.

Hərbçi əvvəlcə uşağı qadına verib özü içəri keçdi. Bir az sağa-sola boyanıb qadına başı ilə "gel" işarəsi verdi. Qadın isə yerindən tərpənmədi. Oğlunu qucağına bər-bərk sıxbı dəhşətli baxışlarla hərbçiyə baxdı. İçəri keçsə, hər şeyin bitəcəyini düşünürdü. Onun tərpənmədiyini görəndə bu dəfə hərbçi hövsələsizləşdi. Üzündəki əvvəlki ifadəsi itdi. Bir az sərt tərzdə:

- Bacı, - dedi, - burda əsassız fikirlər üzündən vaxt itirmek olmaz.

"Deməli, ondan niyə çekindiyimi bilir". Elə bil qadının ürəyini bir anlıq kimsə ovunda sıxıdı. Çırındı. Bütün bədəni əsdi. "Gör başıma nə gəldi!" deyə gizlincə fəryad etdi. "Buna niyə rast oldum. Ölsəydim, bundan yaxşı idı." Qəlbində bəxtinə üşyan edən qadının qulaqlarında hərbçinin sözü səsləndi. "əsassız fikirlərə..." Boşuna deyilən sözə oxşamır" Deyiləni etməkdən başqa çarəsi qalmayan qadın qapiya tərəf getdi. Qorxa-qorxa otağa daxil oldu.

- Bura bizimkilərin nəzarətindədir. İçəri keçin.

Qadına uşağı çarpayının üstünə qoymağa kömək etdi. Otağın sol tərəfindəki pəncərə sıňıq idi. Bayır görünürdü. Qadının diqqətini ilk çəkən də elə bu oldu. Amma güllədən sıñana oxşamırdı. Heç divarlarda da güllə izi yox idi. Hələ ki müharibə buralara gəlməyə gecikmişdi.

Hərbçi onları evdə qoyub özü bayıra çıxdı. Siqaret yandırdı. O, həyətdə var-gel etdikcə, qadın otaqda tir-tır əsirdi. Hər an başına nəsə gələcəyini gözləyirdi. "Bu nə etmək istəyir", Vahimə onu bürümüşdü. - "Ay Allah, bu nə zülümdür bizə..." Fikrini tamamlamağa uşağın qəfil diksinməsi imkan vermədi. - Can bala, - dedi, - sənin indi çöllərdə qalan vaxtin deyil."

Oğluna baxdıqca intihar etmək fikrinə düşdüyüne görə qarğadı özünə. - Bəs bu yazıq necə olar onda. Onu ki...- sözünün arxası dilindən çıxmadi. Elə bu vaxt hərbçinin hündür boyunun qapı ilə bərabər durduğu göründü. - "Yoxsa içəri gəlmək istəyir.." Qadın arxaya çekildi. Geri dönüb uşağa tərəf əyilib çarpayıda oturdu və balasına sarıldı. Bu anlarda oğlunun onu qoruya bilməsini dəhşətli dərəcədə arzuladı. Balaca bir uşağa qisılacaq qədər tək, köməksiz olduğundan acizləşdi. Qadın sanki baxışları ilə yalvarırdı. Necə olur-olsun, hərbçinin ürəyində mərhəmet hissi oyatmaq və onu edə biləcəyi pislikdən çəkindirmək istəyirdi. Hərbçi qadının bu lal düşüncələrini duydugca üzündə

qəzəb hiss olunurdu. Əvvəlcə ürəyində “Belə çətin anlarda bunun ağılına gələnlərə bir bax” deyərək onu qızadı. Amma bir qədər sonra yumşaldı, qadına haqq qazandırdı. “Yazlıq qadın ağılı kəsəndən bu xofla böyüüb. Ölümlə həyat arasında qaldığı bir vaxtda belə, canından çox, ləyaqətini qoruyur.”

O, içəri keçmədən elə qapının ağızındaca:

- Sizi narahat etməyəcəm, azacıq dincəlin, sonra gedərik, - deyərək kənara çəkildi. O, qapıdan çəkiləndə qadın dərindən nəfəs aldı, gedib tələsik cəftəni bağladı. Təzədən qayıdırıb çarpayıda oturdu. Həyecandan əsirdi. İndi saat çıqqıltısı əvəzinə o, ürəyinin döyüntüsünü eşidirdi. Öz-özünə piçildədi:

- Deyəsən, cəhənnəm əzabını elə bu anlarda yaşayıram. Ölməyə nə var ki. Canım qurtarar. Bir də ki, ölenlərdən artıq deyiləm ki. Birçə balamı sağ-salamat çıxarım burdan, sonrası Allah biləndir. Necə olur-olsun, dözməliyəm. Birçə balama heç nə olmasın.

Onun hönkürtüsü otağa yayıldı. Yaxşı ki, hərbçi getmişdi, onun səsini eşitmədi.

Hava qaralırdı. Qadın isə yatmaq istəmirdi. Ağılına cürbəcür fikir gəlirdi. Heç aclığı da yadına düşmürdü. Bağlamadakı çörəyi oğluna saxlayırdı. Uşaq öz evlərində imiş kimi, rahatca yatırdı. Bu ağır sükütu pozası heç nə yox idi. Qadın başqa məşguliyyəti olmadıqındananmı, ya qadın marağındananmı evə göz gəzdirdi. Yox, deyəsən, yan-yörəsinə bu dəfə onu boğan hisslerden yaxa qurtarmaq üçün boylanırdı. Yoxsa bu anlarda başqasının evinə baxmağa həvəsi olmazdı. Bu evdə, kim bilir, hansı bəxtəvər ailə yaşayıb. Yazıqlar, kim bilir, indi hardadırlar, başlarına nələr gəlib. Əmin-əmanlıq olsaydı, indi evin qadını hər yeri həvəslə səliqəyə salmışdı..”

Qadının cizgiləri qəfil dəyişdi, qəlbində nifrat oyandı. - “Mühəribə, səni yox olasan yer üzündən” deyib göz yaşı tökdü. Bunu qarğış kimi söyləyən qadın əslində, ən böyük arzusunu dilə getirirdi. - “Görəsən, mənim evimdə də gecələyən varmı, yoxsa xarabalığa dönüb?!“

Artıq gecə düşmüşdü. Ətrafdə qəribə səslər eşidilirdi. Həşəratmı, meşə həyvanlarımı olduğunu qadın seçə bilmirdi. Arabir uzaqdan güllə səsləri də eşidilirdi. Qadın yuxu ilə müharibədən də betə mübarizə aparırdı. Yatmağa cüret etmirdi. “Kaş birçə dənə gülə ataydılardı, elə burdaca öleydim... Amma o, içəri gir-məzdi”. Bütün dəndlərinin ən ağırı bu idi. Bu anlarda itirdiyi əzizlərini belə unudurdu. Amma yuxuya düşəcəyi halda qapının açıla biləcəyi qorxusunu unuda bilmirdi. Arada stolu qapının arxasına çəkmək də ağılına gəldi. Belə də etdi. Bunu özünü müdafiə etdiyini zənn edirdi. Stolun üstüne də evdə qalan nə var-disa hamısını yiğdi. Onun yeganə müdafiə vasitəsi bu əşyalar idi. Bu sadəlövh müdafiə tərzi əslində dünyanın zalimliyi qarşısında çox pak hislərdən doğurdu. Qadının daha çox balasını, yoxsa namusunumu qoruduğu sual altında idi. Balasını qorumaq üçün tanımadiği bir hərbçi ilə yola çıxmışdı. Eyni zamanda da bu adamdan qorxurdu. Şübhələr onu rahat buraxmirdı. Birdən o yuxulasa, qapi açılanda stol ona mane olsun və səsə aylınsın deyə birtəhər stolu qapının arxasına çəkəndə belə, yenə də ağılına yeni bir müdafiə vasitəsi gəlmişdi. Gözünə sa-taşan bıçağı da əlinin altına qoymuşdu. Demək, ağılına gələn pis işdən ötrü bu son addımı atmağa hazır idi. Qadın qurduğu “ehkamını” bir daha yoxlayıb oğlunun yanına qayıtdı. O, əyilib yerdə xalçanın üstündə oturdu və kürəyini çarpaçıya söykədi. Bu cür ağır düşüncələr içində xəbərsizcə onu yuxu apardı.

Hər yer qaranlığa elə bürümüşdü ki, elə bil gecə özü oğurluğa hazırlaşırırdı. Bu qaranlıq içində qadın tek qalmışdı. Bir yandan da kiminsə qapını açmağa cəhd göstərməsi onu vahiməyə salırdı. Arxasındaki stol ona mane olsa da qüvvətli adamın qarşısında stol heç nəyə yaramırdı. Qapı yavaş-yavaş aralanırdı. Gecə ilə birgə dəhşətli qorxu da qadının olan-qalan gücünü almışdı. O, boranda daldalanmağa yer tapmayan sərcə kimi sağa-sola vurnuxurdu. Heç olmaya

sərçə belə anlarda civildəyirdi. Qadın isə nəfəs almağa da cürət etmirdi. Bir künçə qışılıb dayanmışdı. Nə edəcəyini dərk etməyə macal tapmamış qapı taybatay açıldı ve hərbi geyimdə olan adam qəfil düşən kölgə kimi ortaçıqda peyda oldu. Onun iri gövdəsini görəndə qadın artıq heç nə edə bilməyəcəyini dəqiqli bildi. Bu qüvvənin sahibinə onszuz da gücü çatmadı. "Bəlkə, yalvarsam, uşağın yanında məni rüsvay etmə desəm, insafa gələ" deyə düşündü. Hərbi geyimli adamın üzündə iyrənc ifadə duyduğundan irpətdi. "Necə də həyasızca hırıldayı". Onun birbaşa özünə tərəf gəldiyini gördükə qadın dönüb tez-tez oğluna tərəf baxırdı.

- Qorxma. Görmez, - deyə hərbçi yenə hırıldadı. Qadın onun oğlunun yatdırına işarə etdiyini bildi. Saniyələr ötdükçə hərbçi ilə onun arasındaki məsafələr daralırdı. Sanki ölüm anları yaxınlaşdığını düşünən qadın bütün çətin günlərə sinə gərdiyi kimi, bunu da dəfə edəcəyinə özünü inandırmağa çalışırdı". Necə olur-olsun, bu alçağa özümü təslim etməyəcəm" fikri ilə arxaya çəkildi. Ona hiss etdirmədən qadın addım-addım geri, bayaq yastiğın altına gizlətdiyi bıçağı götürməyə tərəf gedirdi. O, dala çəkildiyi qədər də adam onun üzərinə gəlirdi. Qadının heç nə edə bilməyəcəyini zənn edən hərbçi arxayınlıqla üst geyimini çıxarmaqla məşgul idi. Qadın fürsətdən istifadə edib yastiğa yaxınlaşdı. Əlini uzadıb bıçağı ordan götürdü. Hərbçi isə görəcəyi iş üçün hazırlaşındı. Qadın bıçağı əlinə aldıqdan sonra bir az rahatlaşdı. "Ölüm bundan yaxşıdır". Niyyətindən əmin idi. Hərbçi onu, o da düşündüyü məqamı gözləyirdi. Qəfildən üstünə ayı atılmış kimi qadın birdən boğulmağa başladı. Arxada gizlətdiyi bıçağa görə əli ilə onu itələmək istəmirdi. Ani müddət üzərindəki ağırlıqdan az qala nefəsi kəsiləcəkdi. Əlini yavaş-yavaş arxaya apardı, var gücünü toplayıb bıçağı bu vəhşinin küreyinə sancıdı. Bağırtı həqiqətən də ayı nərəltisinə bənzədi. Qan fışqıraraq qadının əllərinə yayılında o özü də çıçırdı. Bu iyrənc məxluqu üzərindən itələyib saldı. Birtəhər ayağa qalxdı və qışqıra-qışqıra həyətə qaçıdı. Nə edəcəyini bilmirdi. Dəli kimi qışqırır, köməyə adam çağırırdı. Səsinə hardansa əsgərlər yürüüb gəldilər. Əllərinin qanı üz-gözünə bulaşmış qadın onlara adam öldürdüyünyü söylədi. Dəhşət saçan görünüşündən əsgərlər qatil olduğunu anladılar, evin ətrafinı mühasirəyə aldılar.

- Birinci uşağı götürün, - deyə qadın bağırırdı. Əsgərlər içəri girib meyiti gör-dülər. Onlardan biri hələ də bağıra-bağıra ağlayan qadına susmağı əmr etdi. Onun qolundan tutub bir tərəfə çekdi. Birdən qadının gözü əsgərin qucağında ona tərəf baxıb ağlayan oğluna sataşdı. Qadın onların arxasında yüyürmək istədisə də qolundan tutub saxlayan əsgərdən aralana bilmədi. Dili topuq vura-vura soruşdu:

- Məə-ni tu-ta-caqsınıizz?

- Sən öz cəzanı almalısan. Sən qatilsən! - Əsgər ona nifrətlə baxdı.

- Hə, mən qatıləm, - deyə qadın ağlamağına ara verdi. Üzündə qorxunc ifadə yarandı. - Mən bir nəfəri öldürmüşəm. Bəs sizi niyə cəzalandırmırlar? Axsız məndən çox adam öldürmüsünüz.

- Biz ölkəmizi müdafiə edirik.

- Bəs müharibəni kim edir? - deyə qadın bağırırdı. - Müharibəni də sizin kimi adamlar etmirmi?

- Bizim kimi adamlar yox! - deyə bu dəfə əsgər bağırırdı. - Sənin kimi qatillər edir müharibəni. Bizi də ev-eşiyimizdən uzaq salırlar.

Qadın üzünə dağılmış saçlarını titrəyen əlleri ilə xışmalayıb arxaya atdı. Əlinin qanı üzünə yayıldı. Boğuq səsilə suallarını yağıdırmaqdə idi.

- Bəs onları niyə həbs etmirlər? Bəs o müharibə əmrini verənləri niyə cəzalandırmırlar?

Əsgər cavab vermədi. Qadının dəhşət yağan görkəminə baxdı və ona yazıçı geldi.

- Niyə susursunuz? - deyə qadın eyni ifadə və eyni səs tonu ilə əsgərin üstünə yerdi.

- Gücünüz bir qadına çatır! Gedin silah zavodlarını dayandırın, oyuncaq silahları yiğisidirin, onları düzəltməyə qoymayın. Dövlətlər, milletlər arasında çaxnaşma yarananların cəzasını verin! Məni hebs etmək asandır, çox asan! Mən suçumu bilirəm, əzab çəkməyi bacarıram. Bəs o bəşəriyyətin qatillərinin vicdanı niyə sizildamır? Hara baxırsan qan gölü, hara baxırsan müharibə sırtıqcasına adamın üzünə irişir. Məni bu vəziyyətə o lənətə gelmiş saldı. Günahkar odur.

- Sakit olun, - deyə kənarda dayanıb qadını dinləyən əsgərlərdən biri irəli gəlib onu sakitləşdirməyə çalışdı. Qadın qolunu tutan əsgər:

- Burax qolumu. Mən heç yana qaçan deyiləm, - deyərək dartinib onun əlindən çıxmaga çalışdı. - Oğlumu mənə verin, ona sözüm var.

- Uşağı qorxutmayın, - deyə əsgər etiraz etdi. Qadın kinayə ilə güldü:

- Mən qorxuduram uşağı? Anasını uşağın gözləri qarşısında əl-qolunu qandallayıb aparan sizsiniz axı. Siz uşağı həyatdan da, insanlardan da qorxudursunuz. Onun qəlbində hər şeyi öldürdüñünüz.

Bu dəhşətli mənzərədən qorxan uşaq isə başqa bir əsgərin qucağından əllərini anasına uzadaraq:

- Ana! Ana! - deyə bağırdı.

- Baxın bu gözəl dünyani insanlar uşaqların gözlərindən necə salırlar! - Qadın sağa-sola yönəlmiş qışqırır, bütün əsgərlərin diqqətini özünə yönəldirdi. Səsini hamının eşitməsini isteyirdi.

- Qəddar adamların düzəltdiyi mərmilər məndən ailəmi aldı, təcavüz etmək istəyən kişi isə həyatımı aldı. Övladımı da qanunlar alacaq əlimdən. Budur qadına verdiniz həyat. Gedin bu vəhşilikləri insanlara tərgidin ki, mənim kimi heç kəs mehv olmasın.

Qadın danışır, əsgərlər də onu dinləyirdilər. Bu ittihamların qarşısında heç kəs dinə bilmirdi. Gözləri yaşıran əsgərlər yavaş-yavaş silahlarını çıyılardan yerə endirirdilər. Silahların endiyini seyr etdikcə qadının üzünə təbəssüm qonurdu. Onun göz yaşları sevincdən sel kimi axırdı. Qadın sevinirdi. İnsanların qəlbində ölməyən hissələr üçün sevinirdi. Fəlakətlərə səbəb olan müharibəyə qəlblərdə nifrət hissini olduğuna sevinirdi. Onun qollarını artıq açmışdır. Oğlu da uzaqdan anasına tərəf gəlirdi.

- Ana! Ay ana!

Səsə ayıldı. Beyni dumanlanırdı. Gözlərini çətinliklə açdı. Oğlu onun qolundan tutub silkələyərək oyatmağa çalışırdı. Ayılıb gördüklerinin yuxu olduğuna sevindi. Yavaş-yavaş özünə gəldi. Ürəyi hələ də çırpındı. "Necə də pis yuxu idi. Yaxşı ki, uşaq oyatdı" dedi. Yuxunun sonunu xatırlayanda isə təəssüfləndi. "Kaş yuxunun sonu çin olaydı" deyə arzu etdi. Birdən bütün gerçəkləri xatırlayıb qəfildən dik atıldı. Belə ağır yatdığı üçün özünü qızadı. "Axı mən yatmaq istəmirdim. Necə də daş kimi düşmüşəm. Bəs, görəsən, o, hardadır?" - deyərək otağa göz gəzdirdi. Bəlkə bizi qoyub gedib". O yuxuda ikən hərbçinin onlara baş çəkmək üçün pəncərədən baxıb getməyindən xəbərsiz olan qadın onun haqqında yenə bədgüman oldu. Hardan bilsin ki, onun stolu qapının arxasına çəkməyi hərbçinin bütün hissələrini təhqir etmişdi. Gecə səhərəcən düşünmüş, insanların bir-birinə etibar etməməsinə görə üzülmüşdü. "Biz bir- birimizə inamımızı itirmişik. Dünyaya yaşamaq üçün gələn insanların birinin digərinin yaşamaq haqqını əlindən alandan sonra bir-birimizə necə inanaq. Hər gün qadınlar, uşaqlara təcavüz edilən dünyada hansı etibardan danışmaq olar". Bu fikirlər hərbçiye səhərəcən yoldaşlıq etmişdilər. Ana-balanın keşiyini onunla birgə çəkmişdilər. Bunlardan xəbərsiz olan qadın isə qorxularını hələ də atmamışdı.

- Ana, çışim var.

Qadın yad evdə olduğundan, çəşib qalmışdı. Axşam qapının arxasına çekdiyi stolu elə özü də qaytarmalı oldu. Pəncəreleyə yaxınlaşıb həyətə boylandı. Heç kim görünmürdü. Qapiya tərəf qayıdaraq, stolu əvvəlki yerinə çəkdi. Hərbçi evin arxa tərəfindən hərlənin qapının ağızına gəlmişdi. İçəridən gələn səsi eşitmışdı. Bildi ki, oyanıblar. Bayırə çıxmalarını gözlədi. Bütün vəziyyətlərdə səbirli olan hərbçi siqareti azaldığından bərk darıxdı. Yoldaşlarını səbirsizliklə görzeyirdi.

Qapını açıb ətrafa boylandı. Hərbçi onları görüb gülümsündü. Yaxınlaşıb uşağın saçlarını qarışdırıcı, salamlaşmaq üçün ona əl uzatdı.

- Salam.

Uşaq əllərini arxasında bərk-bərk gizlətdi. Hərbçi əlini geri çekib yenə soruşdu.

- Yuxunda nə gördün?

Deyəsən, uşaq sırr verməyən hərbçilər kimi, onunla danışmamaqda israrlı idi.

Onun uşaqdan zarafatıyanas soruşturduğu sualdan qadın həyecanlandı. Onsuz da yuxunun təsirindən ayılmamışdı. Ona elə gəldi ki, hərbçi onun yuxusundan da xəbərdardır.

- Ana, ayaqyolu..

Hərbçi işin nə yerdə olduğunu başa düşüb əli ilə sol tərəfi göstərib:

- Ordadır, - dedi və içəri keçib avtomatını götürdü. Gözlədi ki, onlar qayıdib gəlsin.

Həyətdə işləməyen su kranıvardı. Amma kranın böyründə qabda su qoyulmuşdu. Qadın bunu qayıdanda gördü. Heyrətləndi. Səhər tezdən suyu hansı tərəfdən getirdiyini bilməsə də onu hərbçinin onlar üçün qoyduğunu dəqiq bildi. Yavaş-yavaş ona inanmağa başlamışdı.

- Hazırlaşın, indi maşın gələcək, sizi onunla qonşu kəndə göndərəcəm.

- Bəs siz? - deyə qadın zəif səslə soruşdu. Hərbçi qadının canıyananlığından məmənun qalaraq gülümsündü.

- Mənə bu suali eşitmək bəs edir, - dedi. - Nigaran qalmayıñ, əsgər yoldaşlarım gələcək. Bizim hələ burda işlərimiz çoxdur, - dedi.

Qadın ona kömək edən bu adamı bu qorxulu yerlərdə qoyub gedəcəyinə təessüfləndi. Artıq onun qorxulu adam olmadığını inanmışdı.

Bir saat sonra hərbçinin dediyi əsgərlər gəldilər. Onlar vaxt itirmədən qadınla uşağın maşına minməklərinə kömək etdilər. Hərbçi əsgər yoldaşlarına:

- Bunlar sizə əmanət! - dedi. - Onları qəsəbəyə çatdırın. Məndən xəber gözləyin.

Bütün əsgərlər hərbçi ilə qaldılar. Tək bir nəfər sürücü qadınla uşağı götürüb geri qayıtdı. Qadın hərbi işlərdən heç nə anlamırdı. Eşitdiyi söhbətlər ona aydın deyildi. Düşündüyü yalnız balasını bu ölüm yuvasından aparmaq idi. Neçə vaxtı xilas olmaq arzusu ilə çırılırsa da, qadın indi burda neçə nəfər əsgər qoyub getməyə razı ola bilmirdi. Amma onunla hesablaşan olmadığından başqa çarəsi qalmadı.

Nigarançılıqla tez-tez çönüb arxaya baxır, "Allah, özün qoru onları" deyə dua edirdi. Gücü bundan başqa heç nəyə çatmırı. Maşının pəncərəsindən hərbçiye baxan qadının gözlərində minnətdarlıq yağırdı. Ona necə təşəkkür edəcəyini bilmirdi. Hərbçi uzaqdan onlara əl elədi.

Elə bil maşını saatın əqrəbləri itələyib zamanı əridirdi. Çala-çuxur yollarda silkələnməkdən qadın yorulsa da, ölümdən qurtardıqlarına görə şad idi.

Onlar getdikdən sonra başlayan atışmadan qadının xəbəri olmadı. Burdan güllə səsləri eşidilmərdi. Xeyli getmişdilər. Amma qadının bütün fikri hərbçinin yanında idi. Arabir çönüb geri baxsa da, heç kəs görünmürdü. Hərbçinin başına bir iş gələcəyindən narahat idi. Sürçüdən:

- Bəs o biri yoldaşlarınız nə vaxt qayıdacaqlar? - deyə soruşdu.

Sualın cavabını heç özü də bilmədiyindən sürücü könülsüz halda:

- Yaxınlarda qayıdarlar, - deyə cavab verdi. Bu ümidmi, yalançı təsəllimi idi, qadın anlamadı.

Təlatümlər qadını selin dağa-daşa çırparaq apardığı əşyaların vəziyyətinə salmışdı. Sanki didik-didik olmuşdu. Ruhu içində sürüñürdü. Ona bu cür kömək edən birini təhlükədə qoyub getdiyi üçün xəcalet hissi keçirirdi. "Mən onu ölümlə birgə buraxıb gəldim. Hər kimdirse, böyük insandır. Təkcə hərbçi deyil, yalnız döyüşməyi bilmir. O, adamların qorxusunu, sevincini ani müddətdə baxışlarından duyur. Mənə inam hissimi qaytardı, balamı xilas etdi. Nə qədər axmaq olmuşam ki, onun haqqında pis fikirlərə düşmüşəm. Nə yaxşı ki, ona rast gəldim", - deyə qadın yol boyu öz-özünə danışındı.

- İndi necə olacaq? - deyə qadın bir qədər sonra yenə narahatlıqla soruşdu. Sürücü də bayaqkı soyuqqanlığı ilə:

- Eşidəcəyik, - dedi. Cavab mərmi kimi partladı sanki. Onun qəlpələri qadını yerlə yeksan etdi.

Sürücünün soyuqqanlığına təəccübəndi. "Necə də laqeyddir" deyə qınadı da. Sürücü isə həqiqəti deməkdən çəkinmədiyinə görə özünü rahat hiss edirdi. Daha nəsə soruşturmaq olduğunu qərarlaşdırıb qadın susdu. Bundan sonra heç biri dinmədi.

Uşağın ac-susuz, çirk içində olması ananın ürəyini parçalayırdı. Evlərindən çıxan gündən çəkdikləri məşəqqətlər ana-balani əldən salmışdı. İndi haraya getdiyini, kimə üz tutacağını bilmədən yenə də bu üzücü yolçuluğa başlamışdılardı. Maşın irəlilədikcə qadın hər şeyi arxada qoyub gəldiyini düşünür və gözlərindən axan yaşları çirkli jaketinin qollarına silirdi. "O xoşbəxt günləri də səninlə dəfn etdim" deyə ərinə ürəyində xitab etdi. Yan-yörədəki dağlar, dərələr də matəm saxlayan adamlar kimi görünürdü. Təbiət sanki yas içində idi. Kəndə yaxınlaşdıqca yavaş-yavaş adamlar gözə dəyməyə başladılar. Orda-burda qoyun-quzu otaran, üst-başlarından kasıbılıq yağan uşaqlar daşların üstündə oturub söhbətləşirdilər. Elə kəndin girəcəyindən sakınlərin heç də şən olmadıqları hiss olunurdu. Heç kimin üzü gülmürdü.

Bayaqdan bəri sürən sükütu sürücünün:

- Çatmışıq, - deməsi pozdu. O maşını kəndin içində saxladı. Düşüb onlara kömək etdi. Ana-bala maşından düşüb hara gedəcəklərini gözlədilər. Sürücü onlara - gedək, - deyib özü qabağa düşdü. Yoldan sola dönüb o qədər də böyük olmayan bir evin həyətinə daxil oldular. Sürücü qapını döyüb gözlədi. Bir qədər sonra qapını cavan bir qadın açdı. Ərinin yanındaki qadınla uşağı görüb təəccübə əvvəlcə ərinə, sonra da qadına baxdı. Onun duruxduğunu görən əri:

- Qonağımız var, - deyə işarə ilə yanındakıları göstərdi. Qadın qapıdan geri çəkilib onlara yol verərək:

- Buyurun, - deyə onları içəri dəvət etdi.

Qonaq qadın da çəkinə-çəkinə içəri keçdi. Otağın tən ortasında dayanıb əyləşməsi üçün təklif gözlədi. Bu vaxt çarpayıda yatan uşaqlar da ayıldılar. Başlarını dik qaldırib bu yad adamlara baxırdılar. Ev yiyəsi qonağa "əyləşin" deyib tələsik uşaqlara tərəf getdi. Onların paltarlarını geyindirib yatağı səliqəyə saldı.

- Çimiblər, xəstələnməsinlər deyə yatağa qoymuşdum.

Bunu ev sahibəsi qonağına söhbət xatırına söylədi. Qadın uşaqların tərəmiz paltarlarını görüb oğlunun çirkli geyimindən utandı. "Yəqin burda bizi ələ salacaqlar". Axi onlar indi balaca uşağın da diksinəcəyi görkəmdə idilər. Qonağı olduqları evdə kasıbılıq hər şeyə hökmranlıq etsə də səliqə-sahmana bata bilmirdi. Onun cırıb-tökdüyü paltarları qadının ilmə-ilmə tikib, tez-tez yuyub təzələdiyi aydın görünürdü. O da kasıbılıqla müharibə edirdi.

Uşaqlarını rahatlayıb qonaqlarına əvvəlcə çay süfrəsi düzəldən qadın ən əziz adamı gəlibmiş kimi, sevincli idi. Qonaqpərvər olduğu hiss olunurdu. Qonaq gələn qadın üçün bunun böyük əhəmiyyəti vardi. Bu mərhəmətə isti şal kimi bürünüb qızınmaq istəməsinə onu yaşıdığı dəhşətlər məcbur edirdi. Bu ev də olmasayıd, haraya gedəcəyini düşünmək istəmirdi.

Ev sahibi çaydanı içəri qoyub təzədən çölə - ərinin yanına qayıtdı.

- Əkbər, bunlar kimdir? - deyə ətraflı öyrənməyə çalışdı.

- Kənddən sağ qalanlardandır. Etibar çıxarıb kənddən. Dedi apar hökumətə məlumat ver, yerləşdirsinlər. Hələlik bir-iki gün bizdə qalacaqlar.

Qadın narazılıq hiss olunası heç nə demədi. "Yazılıqdır, hər kəsini itirib" deyə ona can yandırıldı. "Bir də ki, axı onu Etibar qardaş əmanət etmişdir".

Ev sahibəsi hazırladığı suyu qadının əlinə tökdü. Qadın da oğlunun əl-üzünü yudu, sonra da özü yuyunub təzədən otağa qayıtdılar. Bir azdan hamı süfrə başında əyləşmişdi. Susuzluqdan yanan ana-bala doyuncu çay içdilər. Uşaqlar kənarda dayanıb evlərinə gələn qonaq uşağı süzürdülər. Ona yaxınlaşmağa cəhd göstərmirdilər. Deyəsən, uşaqlan xoşları gəlməmişdi.

Qonaq ilə ünsiyyətə can atan ev sahibəsi gileyli səslə:

- Bu yazıq da evdə tapılmır. - (Ərini nəzərdə tutduğu bəlli idi.) - Gah silah daşıyır, gah da adam.

Sonuncu sözü nahaq işlətdiyini bir neçə saniyə sonra anladı. "Birdən qadın bu sözdən inciyər" deyə özünü qınadı. "Gərək belə deməzdim". Qadın isə bunun fərqinə varmamışdı. Lap incisə də, edə biləcəyi bir şey, gedə biləcəyi də yeri yox idi.

- Bizi bir hərbçi xilas etdi, - deyə qonaq zəif səslə dilləndi.

Bundan sonra onu necə bir həyat gözlədiyini bilmirdi. Haraya gedəcəyini, başına nələr gələcəyini düşünüb üzülürdü. Ev sahibəsinin üzünə baxmağa utanırdı. Biliirdi ki, onun rahatlığını pozmuşdur. Qadın başını aşağı salıb yazıq-yazıq:

- Yoldaşın bizi buraya gətirməsəydi, gedəsi başqa yerimiz olmayıacaqdı, - dedi.

- Burda özünü rahat hiss elə, bacı. - Ev sahibəsi dedi. - Hələlik qalın, sonra bir şey fikirləşərik.

Onun bu təsəllisi qonaq üçün söylənilmiş nəzakət xatırınə olan sözlərdən çox uzaq idi. Müharibənin sərt üzündən usanmış bu sadə insanların artıq bir-birilərindən başqa sığınacaqları bir kəsləri qalmamışdı. Ev sahibəsi uşağı ovundurmaq məqsədilə ona yaxınlaşa da bu balaca oğlan ondan qaćib anasına qisılırdı. Çünkü ona anasından başqa kiminsə yaxşılıq edəcəyini düşüne bilmirdi. Bu qanlı-qadəli günlərdə anası onu qorumuşdu. Anasına güvənən balaca ananın daxili təlatümlərindən xəbərsiz idi. Uşaq necə bilsin ki, indi anası da onun kimi kiməsə qisılmaq istəyir.

- Siz Etibar qardaşa harda rast gəldiniz? - deyə ev sahibəsi soruşdu.

- Elə atışmadan sonra, - qadın cavab verdi. - Kənddən çıxan çıxdı, çıxmayanlar da gözlərimin karşısındaca mərmidən parça-parça oldular.

Ev sahibəsi istədi ailəsi haqqında da soruşsun, amma onu təzədən o dəhşətə qaytarmamaq üçün susdu. Söhbəti komandirin üstünə gətirdi:

- Allah qorusun Etibar qardaşı, həmişə əhaliyə arxa durub. Onu hamımız çox istəyirik.

Onları xilas edən hərbçinin adını öyrəndiyinə qadın sevindi. Onun haqqında daha çox məlumat almaq istəyirdi.

- Qohumunuzdur?

- Yox, qonşumuzdur. Müharibədən qabaq tanıyırdım. Sonra da necə mərd insan olduğunun şahidi olduq. Atam həmişə deyir ki, çətin günlər üçün Allah-təala həmişə insanlara səməndər quşu kimi kömək edən birini yaradır. Biz də Etibar qardaşa səməndər quşu deyirik. Özü bunu xoşlamır. Deyir nağıllara ilişib qalmışınız, başımıza gullə yağır, siz də quşdan-muşdan danışırsınız.

Qadın onun uşaqtan “nağıł bilirsənmi?” deyə soruşduğunu xatırladı. “Nağıł sevmeyən adam, bu yaşda uşaqtan bundan başqa soruşturma heç nə tapmadığından nağıł soruşmuşdu.” Onun haqqında pis fikirlərə düşdürü üçün, deyəsən, hələ çox xəcalət çəkəcəkdi. Özü özünə təsəlli də verirdi. “Axi bütün bunları hardan bileyəkdim, mən ki, onu tanıdım” deyirdi.

Bir azdan ev sahibəsi süfrəyə xörək gətirdi. O da beləcə xörək hazırlayır, evdəkiləri süfrəyə dəvət edərdi. Xoşbəxt vaxtlarının həsrəti qəlbindən sizilti qopardı. “Bu ədalətsizlikdir. Onun süfrə hazırladığı bir məqamda bu ağrını hiss etmək elə paxıllıqdır. Bu ağrıları yalnız tənha vaxtlarında çəkəcəm. Heç kəsin xoşbəxt günündə öz bədbəxtliyimi yadına salmayacam”. Qadın bir az toxladı. Uşaq süfrəyə həsrət-həsrət baxırdı. Neçə gündür yazılıq yavan çörək yeyirdi. Qadın oğlunun baxışlarından üzülsə də, qonaqlara məxsus utancaqlıqdan əlini süfrəyə uzada bilmirdi. Bir də ki, süfrədən də kasıblıq duyulurdu. Qadın bu sədə süfrədəki heç nəyə əl vurmaq istəmirdi. “Bəlkə də, yazılıq sonuncu ərzağını istifadə etmişdir”. Nazik doğranmış bir neçə dilim çörək və sulu xörək bu ac vaxtında ona ən dadlı xörək kimi görünə də “bəs sonra özləri nə yeyəcəklər” düşüncəsinin ağırlığından qadın başını yuxarı qaldıra bilmirdi. Öz uşaqları da süfrəyə necə həsrətlə baxır. Biz də bunlara bir yük olduq” deyə sıxıntıdan büzüşüb qalmışdı. Ev sahibəsi də öz növbəsində kasibiana süfrəsində utanırdı. Bilirdi ki, süfrədəki çatışmazlıqlar diqqətçəkən dərəcədədir. Amma mümkün qədər şən görünməyə çalışırdı. Elə rəftar edirdi ki, qadın utanmasın. Əvvəlcə uşağa xörək çəkdi. Sonra ümumi boşqabı qadının qabağına qoyub, - Xörək çəkin, - dedi. Yalnız bundan sonra öz uşaqlarını süfrəyə səslədi.

O gecə yatmayı səbirsizliklə gözləyən qadın tələsik çarpayıya uzandı. Nahar vaxtı keçirdiyi hissələri təkrar-təkrar yaşadı. Amma ötən gecəyə nisbətən sakit olduğundan balasını qoxulayıb dərindən nəfəs aldı və rahatca yuxuya getdi.

Səhər tezdən kəndi bürümüş qışqırıq səsi onu yuxudan oyatdı. Bütün qonşular yaxınlıqda həyətə toplaşmışdır. Qadın əynini geyinib uşağı oyatmasın deyə, ayaqlarının ucunda yeriyərək bayır çıxdı. Şəhla da adamların içində idi. Ağlaşma səsi ətrafa yayılmışdı. Bir ağıbırçayı sakitləşdirməyə çalışırdılar. Lakin heç kəs buna nail ola bilmirdi. Qadın özünü döyür, “Balam getdi” deyə nalə çəkirdi. Kiminsə əsgər oğlunun meyitini getirmişdilər. Qadın eyvandan bu dəhşətli mənzərəyə tamaşa etməyə başladı. Övladının tabutuna sarılan ananı görüb hönkürdü. “Mühəribə edənlərin evləri yixilsin” deyə üzünü görmədiyi cəlladlara qarğadı. Ananın fəryadı kəndə yayılırdı. Şəhlanın da ahanəsi göye qalxırdı. Qadın tələsik həmin həyətə qaçırdı. Özünü Şəhlaya yetirib onu sakitləşdirməyə çalışdı. Şəhla onu görçək kimdənsə şikayət edirmiş kimi, görkəm aldı və dili tutmaq inildədi:

- Səməndər quşumuz uçub getdi, bacı!

- Necə!! - deyib qadın diz üstə düşdü. Bu xəbər onu növbəti dəfə sarsıtdı. Axi nə vaxtsa onun yaxşılığının əvəzini ödəyəcəyini düşünürdü. Amma bundan sonra o, heç kəsin köməyinə çata bilməyəcəkdi. Onun sonuncu dəfə xilas etdiyi onlar idi. Əllərindən aqlamaqdən başqa bir şey gəlməyən qadınlar səssəsə verib nale çəkirdilər. Qadınların hamısını bir dərd birləşdirmişdi. İtki! Hərə bir əzizini itirmişdi. Bu itki insanları soyuq havada ətrafına toplayan ocaq kimi onları başına yiğmişdi. Nalə səsləri göye ucalırdı. Bu anlarda haralardasa yeni silah növləri düşünülür, zavodlar işə salınırdı.

Hərbçi qonşu Gülsüm xalanın oğlu idi. Onun digər bir oğlu da beləcə müharibədə həlak olmuşdu. İndi yazılıq qadının başqa heç kəsi qalmamışdı. Ümidi bircə Etibara qalmışdı, o da anasına etibarsız çıxdı. Anası üçün bu itki ölümədən betər idi.

İndi bu dərdli ananın üzünə baxmağa qadın cəsarət etmirdi. Onun oğlunu xilas edən adam öz anasını kimsəsiz qoymuş, insanları qoruduğutək özünü

qoruya bilməmişdi. Meyiti gətirənlərdən bir-iki söz qoparan qadınlar tələsik bildiklərini hamiya çatdırıldılar.

- Yaziq bir uşaqlı qadını kənddən çıxarıb özü yoldaşlarıyla orda qalıb. Dünən şiddətli döyüş olubmuş. Sona qədər vuruşublar.

- Yoldaşlarından eləsi olub ki, meyitini döyüş bölgəsindən çıxara bilməyiblər.

- Bunu da bir qadın deyirdi.

Bu səhəri də beləcə matəmlə açdılar.

Bu evdə qadının hər günü sıxıntı ilə keçirdi. Uşaqlar artıq bir-biri ilə oynayırdılar. Amma onların hər şeylərini yarı böldüyü üçün tezliklə burdan getməyi arzulayırırdı. Daha burada qalmağa üzü yox idi. Hər gün oğluna sarılıb ağlamaqdan uşağın da ürəyini üzürdü.

- Ana, nə vaxt burdan gedəcəyik? - deyə sual verən uşaqa cavab verə bilmirdi. Beləcə, günlər ötürdü. Qadın hər səhər nəsə ürəkaçan xəbər eşidəcəyi ümidiş oyanırdı. Lakin bir səhər yenə də üzücü xəbər yayıldı. Hərbçinin anası iflic olmuşdu. Yazıq qadın qoca vaxtında ikinci itkisinin dəhşətinə tab gətirə bilməmişdi. İndi onun qayğısına qalacaq bircə nefər övladı yox idi. Həyatı mərhəmətli qonşulardan asılı qalmışdı. Elə rayon xəstəxanasına da onu qonşular çatdırmışdılar. Həkimlər müayinə edib diaqnoz qoyduqdan sonra kəndə qaytarmışdılar. Bundan belə ona ancaq nəzarət və qayğı lazımdı. Ömrünün son günlərini oğulları ilə birgə keçirmək ona qismət olmadı. Oğul-uşaqq, nəvə-nəticə ətrinin birdəfəlik tərk etdiyi bu evdən bundan belə yalnız dərman qoxusu gələcək, anaya gecə-gündüz təkcə çarpayısı sadiq qalacaqdı. Qonşular ona çarpayısı qədər dözə bilməyəcəklər. Bir gün qonşunun üzü ondan dönsə, onu tərk etsə də, çarpayısı onu tərk etməyəcəkdi. Ta ki, o özü onu tərk etməyince.

O gündən sonra hər gün bir qonşu ona xörək aparır, dərmanlarını verirdi.

Nəhayət, bir gün sürücü qadına şad xəbər gətirdi ki, evsiz qalmış adamlar üçün hökumətin şəhərdə verdiyi siğınacaqda onunçon də yer ayırıblar. Bu xəbərdən qadın elə sevindi ki, az qala ağlını itirəcəkdi. Axır ki, başqasına yük olmaqdan xilas olacaqdı. Gedib işləyəcək, hər çətinliyə dözəcək, balasını böyüdəcəkdi.

Axşamüstü bir neçə ailə maşının ətrafına toplaşib getməyə hazırlaşmışdı. Onlar da siğınacaqları yeri səbirsizliklə gözləyirdilər. Yiğisdirmağa heç nəyi olmayan qadın vaxt itirmədən tələsik həyətə düşdü. Ev sahibəsi onun dalınca qaça-qaça gəlib, əlində tutduğu bağlamani ona uzatdı.

- Bacı, bunu da götür, - dedi. - İş tapananın lazım olacaq.

İkisi də qəhərləndi. Qadın götürmək istəməsə də, əlləri qeyri-ixtiyari bağlamaya tərəf uzandı. Yaş dolmuş gözləri ilə ev sahibəsinə baxıb səmimiyyətlə:

- Var olun, bacı, - söylədi.

Onlar qucaqlaşdılar. Hər ikisinin göz yaşları bir-birinə qarışdı.

Ev sahibəsindən ayrılanдан sonra qadın onları gözləyən maşına tərəf yox, başqa bir səmtə getdi. Gözləyənlər təəccübə qadının getdiyi səmtə baxdılar. "Bu hara gedir?" mənası verən baxışlara heç kəs cavab vermədi. Qadın oğlunun da əlindən tutub qonşu həyətə keçdi. Onun məqsədindən xəbərdar olan sürücülə arvadı qadının arxasında gedirdilər. Qadın dünən axşam niyyətini onlara bildirəndə əvvəlcə sürücü razılaşmamışdı.

- Olmaz, - demişdi. - Biz qeydinə qalacaqıq onun.

Qadın isə onu yola gətirmək üçün çox xahiş etmişdi.

- Sizi gözləyirik, cəld olun! - deyə adamlardan biri sürücünü səslədi.

Sürücü onu səsləyən adama baxıb:

- Bir az da gözləyin - dedi. Sonra qadınlarla birgə qonşu evə keçdi. Onlar otağa girəndə xəstə qadın gözlərini tavana zilləyib donuq-donuq baxırdı. Ona

yaxınlaşış ehmalca çarpayıdan qaldırdılar. Sürücü bir həftə ərzində bir uşaq qədər balacalaşan qadını qollarına aldı. Qadın isə torbadakı dərmanları və biriki dəst də paltar götürdü. Çünkü onu tez-tez dəyişmək lazım olacaqdı. Maddi durumunun pis olduğunu fərqiñə varmayan qadın necə olursa olsun, bu qadını aparacağını və ona son nəfəsinəcən qulluq edəcəyini qərarlaşdırılmışdı. "Qoy oğlunun ruhu şad olsun. O, mənim balamı qoruduğutək mən onun anasını qoruyacam.."

Onlar həyətə çıxanda sürücünün qucağında yaşılı qadını görənlərdən kömək etmək üçün irəli gələnlər oldu. Birtəhər maşına mindirdilər. Xəstənin qadının anası olduğunu güman etmişdilər. Şəhla da onların arxasında gəlmışdı. Kədərli baxışlarla qonşusuna baxırdı. Uşaqlıqdan mehriban münasibətləri olmuşdu. Bəzən o, Şəhlaya "Gəlinim olacaqsan" deyirdi. Amma oğlu buna etiraz etmiş, "Qonşu qızıyla evlənmək qadağan edilib" deyə anasını hırsındernəməmişdi. Şəhla da öz sevdiyinə qoşulub qaçmışdı. Uzun illər atası onu dindirib-söylətməmişdi. Ölümünə bir ay qalmış, ürəyi qızını istəmişdi. Yalnız bundan sonra Şəhla ata evinə gedə bilmişdi. Yenə araya ayrıllıq düşdü. Həm qonşusundan, həm də təzəcə tanış olduğu qadından ayrıldı. Müharibə onları qəfil tanış etdiyi kimi, qəfil də ayırdı. Maşının yanındakı qadınların çoxunun əlində özlərindən böyük yol çantaları vardı. Şəhla çantalarını adamlardan qabaq yerləşdirməyə cəhd göstərenlərə baxıb "bu qiyamətdə bunların dərdinə bax" deyə piçildədi. Çönüb qəlbində yenice yer tutmuş qonağına baxdı. Onun heç nəyi yox idi. Əgər məcbur etməsəydi, onun hazırladıqlarını da götürməyəcəkdi. Onunçün bu xəstə qadın hər şeydən dəyərli idi. Yoxsul vaxtında belə xəstə, kimsəsiz bir insanı ən dəyərli daş-qışdan üstün bilirdi. Baxmayaraq ki, bu qadınla onun heç bir bioloji bağlılığı yox idi. Amma qadına onu elə gözəl hissələr bağlamışdı ki, bu hissələr güllənin altından sağ çıxan insana bənzəyirdi.

- Aman Allah! Heyatda necə gözəl insanlar varmış. Sən demə, bu dünyada heç nə əvəzsiz qalmırımsı", - deyərək Şəhla yaxına gəlib qadına təkrar sarıldı. Qadının bu sədaqətinə heyranlığını bütün hərəkətləri ilə bildirirdi.

- Sizi unutmayacam, Şəhla bacı, - deyə qadın kövrəldi. Şəhla ona xoş söz deməyə fürsət tapdığını sevinərək bərkədən:

- Mən bunu bilirəm, - deyə gözü ilə xəstə qonşusuna işarə etdi. Biz görüşəcəyik, - dedi.

- Halal olsun sənə, - deyə təzədən əlavə etdi. - Etibar qardaşın ruhu şad olacaq.

Qadın maşının çirkli şüşəsindən görünən çöllərə boylanırdı. Kimisə axtarırdı. Qarının başını dizləri üstə almışdı. Maşın silkələndikcə onun yixalacağından ehtiyat eləyirdi. Anasının öz nəvazişlərini yarı bölməsindən narazı uşaqsa, oturacağın bir küncünə qısılmışdı. Xəstəyə göstərdiyi qayğıdan qadının qəlbinə bir rahatlıq yayılır, bu mənzərəni müharibə adlı o kabusa göstərmək isteyirdi...

Nərmin FƏRZƏLİ

AĞ-QARA PALİTRA

◆ **Esselər**

Soyuq bir axşam ayazında əllərim eyvan dəmirlərində, baxışlarım gecənin işığında gəzərkən fərq etmişdim bu dünyanın qaranlıq tərəfini...

Nə çox şey qalmışdı bizim qursağımızda, nə çox şey qalmışdı belə xüyələrimizda. Dünyanın bu qaranlıq üzünü günəş belə aydınlaşdırır bilmir. Günəş demişkən, günəş də hər gün vidalaşır insanlarla, nə gülünc, günəş belə hər gün tərk edir bizi... Günəşin yerini gecə alır və hekayə başlayır. Gecə düşdümü, zülmətdən sovrulub gələn düşüncələrim də gecikmədən qurcalayır beynimi. Ah, bu gecələr, gəlişiyələ nə çox şey gətirir. Nə varsa, elə gecə baş verir.

Gecənin ortalarına doğru uzanarkən saat əqrəbləri, gecənin zülmətdən qorxur bir az ruhum. Sonra ruhumu təslim edirəm bu zülmətə, otururam yenə hüznün qayısına. Qapımın önündə yiğilmiş qəzəblər var, əlimdə buxarı havaya qarışan bir fincan çay. Gecə düşdümü, yosun tutmuş xatirələr də düşür bir-bir yada. Xatirələr də ki, cürbəcür, rəngarəng. Rəngarəng demişkən, bizim palitramızda rənglər bir ağdan ibarətdir, bir də qaradan. Ən qara xatirələr belə cumarkən üstümə, ovuclarımdan səsləndirirəm dualarımı, bilirəm axı, heç kim eşitməsə də, eşidir yaradan. Bəzən günahkar olduq bu dünyada, bəzən günah... Bəzən yar olduq, bəzən yara. Amma bilir axı yaradan, heç kimi bilərək incitmədik, bilərək qəlbi qıracaq qədər vicdanımızı unutmadıq heç. Bu dünyada təmiz qalmaq üçün daim savaşdıq. Bəzən üstü-başı toz, kir olan birindən daha çox incisək də, özümüz özümüzü heç kirlətmədik. Amma bu, heç kirlənmədiyimiz mənasına gəlmir hər zaman. Bəzən, kirdən görünməyənlərin hədəfinə tuş olduq, kim təmiz vərəq varkən yazılmış vərəqə yazmaq istər ki? Biz o təmiz vərəq olmağa davam etdikcə, bizi kirlətməyə çalışanlar da olacaq əlbət. Amma sən təmiz vərəq olmağa davam et, heç bir vərəq özü özünü kirlətməz, səni kirlədən qaraların bir qələmin imzası olduğunu kim bilməz ki?

Bizi kirlədənlərin əlləri bizdən kirli, qəlbi palitramızdakı qaradan daha qara.

Necə gülündür bu, Allahım,
bu insanlar elə zənn edir ki, yara açanda almırsan yara...

ZAMAN MƏHBUSU

Saatim yox.

Boş-boş baxıram ətrafa; sanki nəyisə gözləyirmişəm.

Həyatdır axı, həmişə nələrisə gözləyirik: çayın dəmlənməsini, yeməyin bişməsini, saatı, maaşı, baharın gəlişini, onun gəlişini... Biz həmişə gözləyirik. Sevməyi, sevilməyi...

Gözləyən insanı harda olsa tanıyaram. Bir başqa baxar onun gözləri. Bir başqa cür gülər, əskik parçaları tez çarpar gözə. Sevilməkçin səddi, kədər başucu kitabıdır onların. Onlar gözləyər; kimisə, nəyisə, hansısa zamanı...

Gözləmək - nəticəsinin nə olacağını bildiyin halda dəyərlidir. Bilirsən ki, dəyəcək, indi səbirsizliklə saydığın o keçmək bilməyən saniyələr ilmə-ilmə nəticədə qovuşacağın xoşbəxtliyi toxuyur. O zaman bir başqadır dadı gözləməyin. Ən ağrılısı və ən acısı, nəyi gözlədiyini belə bilmədən gözləməkdir. Əlin-qolun bağlı, sadəcə gözləyirsən... Amma nəyi, kimi gözlədiyindən özün də xəbərsizsən. Bu əzabın nə zaman bitəcəyini bilmirsən. Məhbus həbsdən nə zaman çıxacağını bildiyi üçün gözlər, amma sən içində düşdüyün bu gözləntinin nə zaman bitəcəyini bilmirsən. Buna isə zamanın məhbusu deyilir. Bura qədər hər şey normaldır; insaniq, gözləmək də dadacağımız hissələrdən biridir, əlbət. Əsas məqamsa, biz bu zindanın məhbusuykən bizi ziyarətə kimin gələcəyidir. Uğruna məhbusa düşdüyünüz gəlirsə ziyarətinizə, o zindan sizə cənnət olar. Əgər yolunu gözlədiyiniz keçmirsə yolundan, gəlmirsə bu zaman zindanında yanınız, demək ki, siz sadəcə zamanın deyil, hissərinizin də məhbusu olmuşunuz. Tək qalmaq qorxutmasın sizi. Çünkü bilin ki, ziyarətinizə gəlməyən bir gün buraya məhbus gələcək. Və həmin gün siz azadlığa çıxacaqsız. Yolunu gözlədiyiniz kim varsa, siz o yoldan üz çevirib getdiyiniz an yola çıxacaq, amma gələndə sizi tapmayacaq... Sonrakı peşmanlığın fayda vermədiyi bu dünyada yolunu gözləyən kim varsa, yanına gedin.

İnsanlar gözləməyi tərgidəli illər olub, hələ də birinin yolunu gözləyəcək qədər sadiq bir insan tapmışınızsa, onu tək qoymayın. Gün gələr o zamana məhkum etdiyiniz insanın yanına gedərkən gecikmiş olmaq hissi dörd bir yanınızı dəmir barmaqlıqlara çevirər. Ziyarət etmədiyiniz o zindanın məhbusuna çevrilərsiniz. Bir yerə vaxtında getmək kimi şansınız varkən, vaxtından gec getsəniz, qarşılışağınız tək şey qarşınızda dimdik duran vicdanınız olar. Vicdan barmaqlıqları dörd bir yanınızı sarmadan, sizi sevənlərin, yolunu gözləyənlərin yanına gedin. Unutmayın; vicdan məhbusları bağışlanmır.

HƏYATI KİÇİK ŞEYLƏRDƏ AXTAR

Həyatı çox böyütməmək lazımlı.

Həyatı kiçik şeylərdə axtar. O qədər kiçik şeylərdə ki, ləp elə yeri gələndə bir fincan çaya, yuxudan oyanar-oyanmaz yada düşən o 7 saniyəlik kabusa bənzət. Çay içmək üçün keçdiyin qaranlıq bir mətbəxdə fincana süzdüyün suyun nə qədər dolduğunu rəngi süzmədən anlamadığın o zaman diliminə bənzət. Həyat da belə deyilmə? Bəzən o qədər doluruq ki, o qədəri tapa bilmirik. Doluruq, daşırıq, amma həyatımıza bir rəng gəlmədən anlamırıq nə qədər dolduğumuzu. Həyatı, həyatına gələn rəngdən sonra, sən demə mən nə qədər çox dolmuşam, nə həddə çatmışamış dediyin o cümləyə bənzət. O rəngə, o rəngin olan o insana, o hadisəyə...

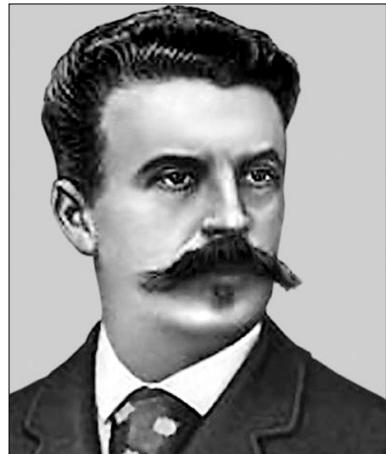
Bəzilərimiz yuxu kimi, bəzilərimiz kabus kimi həyat yaşasa da, unutmamaq lazımdır ki, kabus da bir yuxudur. Bəlkə də elə buna görə həyatı yuxuya bənzətmək olar. Bütün gecəni sənə zəhər edib alnından damcı-damcı süzülən bir kabus sonrası qorxuya oyandığın o yuxuya. Hər nə qədər qorxulu, vahiməli olsa da, nəhayətində o yuxudan oyanırsan. Pis yuxudan da, yaxşı yuxudan da, axır ki oyanırsan. Və az sonra unudursan. O yuxunu, o qorxunu, o sevinci, bütün o hissərin hamısı üzünə çarpan buz kimi sudan, səhər yeməyindən sonra unudulacaq qədər keçici, kiçikdir. Elə buna görə də həyatı kiçik şeylərdə axtar, kiçik şeylərlə əlaqələndir, həyatı kiçik şeylərə bənzət. Bənzət, amma unutma, həyat hər zaman gözəl şeylərə bənzədilə bilmir. Ola bilər ki, bəzən işlərin axsası. Bu kiçik şeylərə bənzətdiyimiz həyat, ola bilməz ki, qəzəblənib ayağımızı böyük bir daşa dəydirməsin. Həyatın özünü sübutetmə təlaşı yoxdurmu? Belə anlarda o mətbəxi xatırla. O qaranlıq mətbəxi... Fincanına süzdüyün su daşdı deyə, fincanındakı yenə də çay deyildimi? Gördüyün o yuxunu xatırla. O yuxu nə qədər dəhşətli olsa da, bu onun keçici bir yuxu olduğu gerçəyini dəyişdirdim? Dəyişdirmədi. Nə olursa-olsun, unutmamaq lazım... Kiçik şeylərə siğışdırğıñ həyat bəzən sənə dünyaya siğışdırıa bilməyəcəyin qədər acı versə də.

O yuxudan oyanırsan, o çayı içirsən,
və ən önemlisi,
nə yaşayırsansa-yaşa,
acıdan ölmürsən...

♦ Θ d e b i t a l e l e r ♦

GI DE MOPASSAN - QADIN ÜRƏKLƏRİNİN YENİLMƏZ FATEHİ

*O, dünya şöhrəti qazanmış ən görkəmli fransız yazıçılarının-
dandır. Cox dahilər kimi həyatı ağır sinaqlarla doludur: vali-
deynlərinin erkən boşanması, sağalmaz xəstəliklə mübarizə,
üslubuna görə tənqidlərə məruz qalması, sevgi macəralarının ka-
leydoskopu, və... ruhi xəstəxanada həyata son.*

...Gi de Mopassanın uşaqlıq illəri Fransanın şimal-qərbində - Normandiyada keçmişdi. Onun valideynləri aristokrat zümrəsinə mənsub idilər. Əcdadları dəbdəbeli mülklərdə yaşayır, torpaqlara sahiblik edir, adamları idarə edirdilər. Ancaq baba Gi Jül Mopassan təsərrüfatı idarə etməkdə səriştəsiz idi, var-dövlətin böyük bir hissəsini boş yerə sərf etmişdi. Onun oğlu Qustav de Mopassan əsil-nəcəbətli ailənin qızı olan Laura le Puatven ilə evlənmişdi. Qustav və Laura bir-birlərini uşaqlıqdan tanışdılar, ona görə Puatvenin ailəsi qızlarının "cehizsiz" oğlana ərə getməsinə etiraz etmədilər.

Qustav evləndikdən sonra ailəni dolandırmaq üçün paytaxtda hökumət işinə düzəlir. 5 avqust 1850-ci ildə ailənin ilki doğulur. Oğlanın adını Anri-Rene-Alber-Gi de Mopassan qoyurlar. İkinci oğul Gi-Ervenin dünyaya gelişindən sonra ər-arvad arasında münasibətlər tamamilə pozulur. Ciddi və ağır xarakterli Laura pulları havaya sovuran, qumarbaz, vaxtını kef məclislərində keçirən yüngülməcəz ərini başa düşə bilmirdi. Nəhayət, qadın uşaqlarını da götürüb Etret şəhərciyinin dəniz sahilində ona miras qalmış mülkə daşınır.

Ailədə baş verən dəyişikliyə baxmayaraq, Ginin uşaqlıq illəri qayğısız keçirdi. O, təbiətin vurğunuydu. Saatlarla göy otların üstündə gəzir, özündən əhvalatlar uydurur və ya şeir qoşurdu. İntuitiv hiss edirdi ki, yazıçı olacaq. Onu həvəsləndirən və ilhamlandıran isə, anasının xeyirxah dostu, məşhur "Xanım Bovari" romanının müəllifi nasır Qustav Flober idi. Flober tez-tez ailəni ziyarət edir və kiçik Giyə ədəbiyyat dərsləri verirdi.

Mopassanın 13 yaşı olanda anası onu İveto şəhərciyindəki ruhani seminariyaya yazdırır. Ginin azadlıqsevər təbiəti sərt təhsil sisteminə uyğun gəlmirdi. Artıq onda Mopassan etiraf edirdi ki, cansıxıcı mömin həyatı ona görə

deyil, o, həyatın vəd etdiyi bütün zövq-səfalardan faydalanaq istəyir. Tezliklə Gini məktəbdən xaric edirlər. Səbəb isə onun kuzeninə yazdığı məktubda seminarı zarafatla "dirilər üçün mezarlıq" adlandırması idi.

1866-ci ildə gələcək yazıçı Ruan liseyində təhsilini davam etdirir. Bu litseyin nisbətən azad mühiti vardi və yazdığı məktublara, şeirlərə görə heç kim ona irad tutmurdu. Liseydə Gi daha bir ədəbi himayədarı - Lui Buyle ilə tanış olur.

1869-cu ilin iyununda Gi liseyi bakalavr dərəcəsi ilə bitirir və normand şəhəri Kannda hüquq fakültəsinə daxil olur. Amma Mopassan tələbəlik illərindən zövq ala bilmir, belə ki, yayda Fransa-Prussiya müharibəsi başlayır və o, hərbi xidmətə çağırılır. Mopassan hərbi yürüşlərdə iştirak edir, işğal olunmuş şəhərdə xidmət edirdi.

Məmurluqdan - ədəbiyyata

Müharibədən sonra iqtisadi böhran başlayır. Mopassan hərbi xidmətdən dönenə ailəsini səfalət içinde görür. O, işləməli olur, belə ki, təhsili davam etdirməkdən səhbət gedə bilməzdi. 1872-ci ildən 1878-ci ilə kimi Dənizçilik Nazirliyində işləyərək aldığı qəpik-quruşla birtəhər yaşamağa çalışır.

Dənizçilik Nazirliyindəki işinə nifret edir və oranı özünün həbsxanası adlandırırırdı. Nazirlikdə bilirdilər ki, yeni əməkdaş yazıçı olmaq istəyir. Onu iş yoldaşlarından ayıran ədəbi maraqlar rəhbərlikdə şübhə və qərəz doğururdu. "Qorxuram, istedadı onu inzibati işlərdən yayındırsın", - müdər attestasiyaların birində ona kinayə etmişdi.

Mopassan "Paris burjualarının bazar gəzintiləri", "Ailenin qoynunda", "Miras" və digər novellalarında Dənizçilik Nazirliyində müşahidə etdiyi bürokratların, fitnə-fəsadçıların, yaltaqların idbar dünyasını yaradır.

Nəhayət, çox çətinlikdən sonra, Floberin köməyi ilə 1878-ci ildə Xalq Təhsili Nazirliyinə keçir və 1880-ci illərin sonuna qədər orda çalışır.

Amma gənc yazıçı ədəbiyyata Floberin istədiyi kimi çox vaxt ayırmırıdı. 1873-cü ildə Flober Mopassanın anasına məktubunda yazırırdı: "Mənə elə gəlir, bizim oğlan boş-boşuna vaxt keçirməyi sevir, işə çox döyümlü deyil. Mən istərdim, o uzun bir əsər yazmağa başlasın, tamamilə yararsız olsa belə..."

Gənc Mopassanın ən sevimli məşguliyyəti avarçəkmə idi. Yay aylarında o, Pariskənarı qəsəbədə yaşayır və Sena çayında avar çəkmək üçün səhər erkəndən oyanırdı. Saat 10 tamamda işdə olurdu, axşamlar isə onun yolunu Sena gözləyirdi.

Sena çayının poeziyası, onun gecə dumani, kölgəli yaşıl sahiləri, avarçə-kənlərin yarışı, balıq ovu, sahildə eşq macəraları Mopassanın novellalarında öz əksini tapıb. 70-ci illərdə o, "Qayıq hekayələri" adı altında novellalar silsiləsini yaratmayı düşündürdü. Bu silsilənin süjetləri, ola bilsin ki, "Çayda", "Polun rəfiqəsi", "Şəhərə səfər", "İvetta", "Sa-İra" və digər novellalarda işlənib.

Dostları deyirdi ki, əgər Mopassan işdə deyilsə və avar çəkmirsə, demək, hansısa qadının arxasında düşüb. Flober qadınlara aludə olan tələbəsini qınayırdı, ondan bütün qəlbini və zehni ilə yalnız yaradıcılığa məxsus olmasına tələb edirdi. "Axşam saat 5-dən səhər saat 10-a kimi vaxtimız yalnız bizim ilham pərimizə aid olmalıdır. Yalnız bircə prinsip - hər şeyi incəsənətə qurban vermək".

İlk uğurlar

Floberin tövsiyələri hədər getmir. 70-ci illərdə Mopassanın yaradıcılığı intensivliyi ilə seçilir. "7 il ərzində mən şeirlər, povestlər, novellalar, hətta iyrənc bir dram da yazmışdım", - Mopassan deyirdi.

Flober uzun müddət tələbəsinə çap olunmağa icazə vermir. O, vaxtı qabaqlamaq və Mopassanın uğursuzluğa düşçər olmasını istəmirdi. Flober ona jurnalistikayla məşğul olmayı da yasaq eləmişdi. Amma Mopassanın maddi ehtiyacları aşib-daşanda Flober özü onun "Nasyon" qəzeti ilə əməkdaşlıq etməsinə imkan yaratır. Amma qəzetlə əməkdaşlıq cəmi iki məqalə ilə başa çatır.

1875-ci ildə Mopassan "Cəsədin əli" adlı ilk novellasını müəllimin-dən xəbərsiz (novellanın işlənib redaktə olunmuş variantı ikinci dəfə "Əl" adı ilə çap olunur) dərc etdirir. Amma artıq 1876-ci ilin martında, Floberin xeyir-duasıyla "Ədəbiyyat qəzeti"ndə Mopassanın "Sahildə" adlı ilk poeması işq üzü görür. Müəllif "Gi de Valmon" təxəllüsündən istifadə etmişdi. Mopassanın müəllimi Floberin yaradıcılığından bəhs edən məqaləsi də 1876-ci ilin 22 oktyabrında həmin təxəllüsle dərc olunur.

"Ədəbiyyat qəzeti" ilə əməkdaşlıq Mopassana gənc yazıçılarla tanışlıq imkanı verir. Zolyanın davamçıları olan Leon Ennik, Qyuismans, Anri Sear, Pol Aleksis, Oktavo Mirvo (onların əksəriyyəti nasir idi) ilə tanışlıq Mopassanın 70-ci illərin axırlarında poeziyadan nəsrə keçməsinə təkan olur.

"Gonbul"un səs-küylü uğurundan sonra "Qolua" qəzetindən əməkdaşlıq dəvəti gəlir. "Paris burjuasının bazar gəzintiləri" novella-oçerk silsiləsi də həmin qəzet səhifələrində yer alır.

1881-83-cü illərdə Mopassan Turgenevlə yaxın olur, ona yeni əsərlərini göstərir. Hər ikisi Floberə heykəl qoyulmasını təşkil edən komitənin üzvü idilər. Xəstə olan Floberi ikilikdə ziyarət edirlər.

Mopassan bu fikirdəyi ki, kütłəye ancaq yazıçının kitabları məxsusdur və qəzetçilərdən şəxsi həyatını gizləməyə çalışır. Qəzetçilərdən birinin Mopassandan bəhs edən yazıda təsadüfən bir qadının adını çəkməsi yazıçı üçün az qala duellə nəticələnəcəkdi.

“Qadınlar mənim sənətimdir”

Gi arvadbazlıqda atasına çəkmişdi, 13 yaşından qadınların dalınca sürüñürdü. Əvvəllər görüşdüyü qadınlar balıqçı qızları və fahisələr idi. Ginin üstündə dava edir, saçyolduya çıxırıldılar. Yazıçı kimi tanınandan sonra çevrəsi kübar qadılardan ibarət olur.

“Qadınlar mənim ikinci sənətimdir, - o gülerək deyirdi, - mən onları kolleksiya edirəm. Elə qadınlar var ki, onlarla ildə cəmi bir dəfə görüşürəm. Digərləriyle on ayda bir dəfə, üçüncülərlə rübdə bir dəfə görüşürük. Bəzən isə bir vaxtlar sevgilim olan qadınların ölüm yatağında tale bizi üz-üzə gətirir. Bəzi qadınlarla da, sadəcə, onlar mənimle nahar etmək üçün israr edəndə görüşürəm”.

Mopassanın ədəbi şöhrətiylə birgə eposu da yüksəldirdi. Hətta cibində güzgü gəzdirir, özünü seyr etməkdən xoşhallanırdı. Hər səhər nökərlər ona pərəstişkarlarından 40-50 məktub gətirildilər. Ev sahibi məmnunluqla məktubları oxuyur, özlüyündə əylənirdi. Fotolarını bəyəndiyi qadınlara birləşlik görüşlər təyin edirdi.

Səhərlərin birində Mopassan belə bir məktub alır: “Mən sizi oxuyanda özümü xoşbəxt hiss edirəm. Siz təbiətin poeziyasını duyursunuz. Mən sizə çox gözəl, valehedici sözlər söyləmək istərdim, amma bilirəm ki, bu mümkün deyil. Çünkü sizə mən ancaq xeyallarında cismən yaxın ola bilərəm”.

Məktubu Parisdə yaşayan 24 yaşı ukraynalı rəssam Mariya Başkirtsova yazmışdı. Mopassan yazılınlara qarşı laqeyd idi, onu həmişəki kimi yalnız məktub göndərənin gözəl olub-olmadığı maraqlandırırdı. Mariyanın vərəm olduğunu bildikdən sonra onunla görüşməkdən imtina edir. Cavab məktubunda yazır: “Həyatda hər şey mənə eyni dərəcədə bezdirici gəlir - kişilər, qadınlar, hadisələr. Mənim inancım bundan ibarətdir. Siz isə, yaxşısı budur, ya dayelik, ya da mürəbbiyəliklə məşğul olasınız.”

Yarım ildən sonra Başkirtsova ölüür. Ölümündən az əvvəl Mopassana yazmış olduğu məktubda bu sözlər vardi: “Allah qəddarlığa görə cəzalandırır”.

“Qadınların hamısı eynidir”

Mopassanın “Həyat” romanı çap olunandan sonra onu kübar salonlara dəvət etməyə başlayırlar. O, burda faydalı tanışlıqlar qurur və kübar qadınları tovlayırırdı.

Ermina Lekont dyu Nui da Mopassanın macəra yaşadığı qadılardan idi. Kral arxitektorunun arvadı olan Ermina Etretdə, Mopassanın qonşuluğunda oğluyla qalırdı. Ərinin işi Buxarestdə olduğundan, yalqız idi. Qadın ərinə xəyanət etmək istəmirdi, amma Mopassana qarşı ürəyində sevgi qığılçımıları oyanmışdı.

Ermina elə sanırdı ki, Mopassanın həyatında yeganə qadındır. Xəbəri yox idi ki, yazıçı eyni vaxtda daha iki qadını görür. Baronessa Mari Kann onu çərşənbə və cüme günləri ziyarət edirdi. Qrafinya Emmanuela Potoskaya bazar ertəsi və cümə axşamı təşrif gətirirdi. Erminaya isə çərşənbə axşamı və şənbə günləri görüş təyin edirdi.

Müəyyən vaxtdan sonra Mopassan Erminaya qarşı soyuyur. O, belə hesab edirdi ki, kişinin məhəbbəti gözləmə mərhələsiylə məhdudlaşır: "Qadınların üzərində hər bir qəlebəmiz bizə sübut edir ki, qollarımız arasında onlar, demək olar ki, eynidirlər".

Ermina yalnız onu sevdiyini bildirir və yalvarır ki, onu gəlib görməyə icazə versin. Yazıçı isə güllerək sevgilisinin məktublarını cırıb atırı:

-Necə ola bilər ki, sevgi bir kişi üçün əyləncədən daha böyük anlam daşısın. Sədaqət, daimilik - bu ki axmaqlıqdır!

Şəhvani əyləncədən yorulanda isə, məşuqələrini bir yerə yiğib onların davasını izləyirdi. Emmanuela haqqında isə şayiə yamışdı ki, guya o, qadınlara qarşı biganə deyil.

Hersoq de Rejinin qızı olan dəlisov qrafinya Emmanuela Potoskaya qraf Feliks Nikolas Potoskinin arvadı idi. Ər-arvad bir-birindən ayrı yaşayırı.

"O, heç kimə itaet, sitayış etmir, öz fikirlərində, şübhələrində, sevməkdə və nifrat etməkdə tamamilə azaddır. Bu cəhətleri məni tez-tez onun haqqında düşünməyə vadar edir", - Mopassan Potoskaya haqqında yazırı. Cəsarətli, müstəqil, dəlisov qrafinya yazıçının bütün fikirlərini məşğul edirdi. Onlar küsür, barişir, ayrılır, sonra yenidən qovuşurdular.

Mopassanın Mari Kann ilə münasibəti də xeyli çəkir (Mari Potoskayanın rəfiqəsi idi). Mopassan sevgi və dostluqlarının sürdüyü səkkiz il ərzində Mariyə 2000 məktub yazar. Amma bu məktubların heç biri sonradan dərc olunmayıb.

Jenevyeva Stro da Mopassanın uzunmüddətli sevgi macəralarından birinin qəhrəmanı idi. Bəstəkar Jorj Bizenin dul qadını olan Jenevyeva ikinci dəfə imkanlı bir vəkillə ailə qurmuşdı. Mopassan orijinal zəka və cazibəyə malik olan bu qadını - Paris salonlarından birinin gözqamaşdırıran sahibəsini özünə məftun etmək üçün bir az vaxt sərf etməli olur. Yazıçı hissərinin təsirini artırmaq üçün xanıma kiçik məktublar da yazırı. Yeri gəlmışkən, Mopassanla Jenevyevanın yazışmalarından Paris salonlarına nüfuz etməyin yollarını da öyrənmək olar. "Əziz dost" romanının qəhrəmanı da bu taktikadan istifadə edirdi.

Mopassan əsərlərində öz obrazını da yaradırdı. "Əziz dost" mən özüməm"- bu onun ən sevimli frazası idi.

Mopassanın həyatında neçə qadın olub? Hekayələrinin birində məşuqələrinin sayının 300 olduğunu bildirir. Yəqin ki, özü də hesabi unutmuşdu. "Mən bir qadını sevirəm, - o deyirdi, o qadın reallıqda mövcud deyil".

Görünür, qadınlara belə kinayəli münasibətin arxasında gizli bir səbəb vardı. Bəziləri deyirdilər ki, əslində, o, qadınlardan intiqam alır; gənc ikən uğursuz sevgi macərasının burulğanına düşən yazılı qadınlarla haqq-hesab çürüdür.

Həmin hadisə çox-çox illər önce, Mopassanın gəncliyində baş vermişdi. O illərdə Mopassan anası və kiçik qardaşıyla Etret kəndinə, Sarqass çayının sahilinə dincəlməyə gəlirdi. Gi de bu yerləri çox sevirdi. Burda çayda çımən qadınlara çəkinmədən tamaşa etmək olardı. Hələ uşaqlıq illərindən Mopassanın təsəvvüründə su qadını, qadın isə suyu ifadə edirdi.

18 yaşlı gənc Gi de kurortda parisli qadın Fani ilə tanış olur. Gi qadına vurulur, hətta ona şeir həsr edir. Axşam Faniylə görüşə yollanan gənc pəncərədən gülüş səsləri eşidir. Fani Mopassanın ona yazdığı şeiri gülə-gülə

ucadan oxuyur, dostları isə gənc aşiqin sadəlövhlüyünə qəhqəhə çəkib gülürdülər. Gi özünü alçalmış hesab edir və ömrü boyu qadınlara kin bəsləyir.

Digərlərinin fikrincə isə, qadınlara belə ironik münasibət yazılıçının psixoloji səbatsızlığından qaynaqlanırırdı. Psixikası stabil deyildi, əhval-ruhiyyəsi tez-tez dəyişirdi - ruh yüksəkliyi birdən-birə dərin depressiya ilə əvəz olunurdu.

Mopassana psixoloji pozuntu ona anasından keçmişdi. Laura Mopassan bütün həyatı boyu nevrozdan əziyyət çəkmişdi. Mopassanla eyni taleyi bölüşən kiçik qardaşı da ruhi xəstəxanada dünyasını dəyişmişdi.

“Bu mənim hədsiz idealizmə cavabımdır”

Onu tənqid edirdilər ki, əsərlərində fahisə obrazları hədsiz çoxdur. Mopassan deyirdi ki, bu, vaxtı keçmiş hədsiz idealizmə müvafiq reaksiyadır. Floberin tələbəsi sönməkdə olan realizmin əvezinə gələn realist ədəbi cərəyanə dərhal qoşulur. Bu istiqamət yazılıçının təbiətinə uyğun idi. Mopassanın əsərlərində öyüd-nəsihətə rast gəlmək, demək olar ki, mümkün deyil.

“Gonbul”un nəşrindən 5 il sonra Mopassan şöhrətin zirvəsində idi - özü də yalnız Fransada deyil. Onu dərhal əcnəbi dillərə tərcümə etmişdilər. Mopassanı ən dəbdə olan salonlar dəvət edirdilər, məşhur xanımlar onunla tanışlığa can atırlılar, komplimentə tutur və yazılarını müzakirə edirdilər. Hər dəfə hansısa bir xanım onu evinə qonaq çağıranda o, qeyd kitabçasını çıxarıır, vacib görkəmlə günü və saatı qeyd edirdi. Şair Şan Lorren bir dəfə demişdi ki, Mopassanın sayesində aristokrat xanımlar xəbər tuturlar ki, yoxsul məhəllələrdəki qızlar nədən qeybət edirlər.

Qadınların qəlbini ovlayan bu şəxs yaraşıqlı idimi? “Balaca və gonbul, qırızısilət, gözleri qan çəkib, əslində, eybəcərdir, amma çox ağıllıdır. Danışanda bir az fisıldayıır, amma danışq manerası o qədər cəzbedicidir ki, nitqinin qüsurlu olduğunun fərqinə varmırsan. O, səliqəsizdir, pis geyinir və dəhşətli dərəcədə zövqsüz qalstuklar taxır.” Yazıçının Etretdə qonşusu olmuş, çox güman ki, Mopassana həsr etdiyi məşhur “Sevgililərin dostluğu” romanının müəllifi xanım Ermina Lekont du Nui yazılıçı sevgilisini belə təsvir edirdi.

Yüksək hissələr romanı

Məhəbbətə inanmayan Mopassan yaradıcılığının qürubunda ilahi məhəbbət haqqında roman (“Bizim ürəyimiz”) yazar. Roman çətin yazılırdı, axırda yazılıçı onu təxirə salıb “Muşka” əsərini yazar. Mopassan dəniz səfərlərindən birini, demək olar ki, olduğu kimi yazıya almışdı. Muşka adlı qız özü də istəmədən ekipajın 5 üzvünün məşuqəsinə çevrilir. Səyahətin sonunda qız sevgililərinə hamilə olduğunu elan edir. Əhvalatın sonluğunu yazılıçının təxəyyülünün məhsuludur, yerdə qalanlar isə tam həqiqətdir.

“Muşka” dərhal oxucu kütləsinin diqqətini çəkdi. İnsanlar əsəri maraqla oxuyur, müzakirə edirdilər.

Mopassan şöhrətlə birgə böyük həcmidə pullara sahib olur. O, bir neçə ev, “Əziz dost” yaxtasını alır, Korsikaya, Siciliya, Tunis və Mərakeşə səyahət edir.

Həmin ərefədə Flober dünyasını dəyişir. Mopassan bir vaxtlar Floberin əhatəsində olan ciddi yazılıclardan uzaqlaşır. Onun Paris mənzili də yeni dostlarının

zövqünə görə II Henrix üslubunda təmtəraqlı mebellə bəzənmişdi: ağ ayıların dərisi, lələklər, ətir flakonları... Mopassanın qonağı olmuş Edman Qonkur gündəliyində yazırıdı: "Lənət şeytana, bu mebellər fahisələrin evini xatırladırdı. İstedadlı adamın belə iyəncə zövqə sahib olması, mənçə, ədalətsizlikdir!"

Bəlkə də bütün bunların Mopassan üçün heç bir əhemmiliyəti yox idi. O, ümumiyyətlə, anlaşılmaz adam idi. Məktublarının birində yazırıdı: "Günnün üçdə ikisini mən darıxmaqla keçirirəm. Qalan bir hissəsində isə, mümkün qədər baha qiyamətə satdığım yazılar yazıram, eyni zamanda, belə dehşətli peşəylə məşğul olduğum üçün məyusluq hissi keçirirəm".

Amma bu sözləri tam ciddi qəbul etmək olmaz, çünki söhbət 10 il ərzində 29 cildlik əsərlər yazmış yazılıcılardan gedir. Bundan başqa, Mopassan müflis olmuş anasının və xəstə qardaşının qayğısına qalırıdı. Bəlkə də onun heç kimin bilmədiyi başqa dərin yaraları vardı. Andre Morua yazırıdı ki, Mopassanı bir insan kimi anlamaq çətin idi, çünki o özü bunu istəmirdi.

Mopassan müəllimi Flöberin ölümündən sonra yazırıdı: "Bütün gün ərzində mən zavallı Flöberim haqqında düşünürəm. Əgər kimsə mənim haqqımda beləcə aramsız düşünsəydi, mən ölməyə belə razı olardım".

Bəlkə də o, görünüşü qədər daşurəkli deyildi. Sadəcə, hissələrini məharətlə ört-basdır edə bilirdi, bu da onun özünəməxsus təbiətindən irəli gəlirdi.

Hər halda, bütün həyatı boyu sevgiye istehza edən bu adam yaradıcılığının son illərində ilahi sevgidən bəhs edən romanı ("Bizim ürəyimiz") yaza bilmışdı.

Amma heç bir qadın, Lapyerin yazdığı kimi, onda elə bir sevgi oyatmamışdı ki, onun namına öz azadlığından vaz keçsin. Onlarla qadına eşq etirafı etmiş bu adam evliliklə bağlı qəti bir addım atmamışdı. Deyilənə görə, anası, hökmlü kübar qadın Laura Mopassanın bu, ürəyincə idi. Onun oğluna göz qöyan gənc qızları görməyə gözü yox idi. Yazıçının ölümündən sonra isə, onun keçmişini cidd-cəhdə gizləyirdi. Bir dəfə kimsə ondan Mopassanın nikahdankənar uşaqları haqqında soruşur. Laura qəzəblənir:

-Uşaqları? Onun uşaqları, bax, bunlardır! - və oğlunun kitablarını göstərir.

"Ölüm qədər güclü" əsərində Mopassan böyük hissələrdən və qocalığın yaxınlaşmasından duyduğu təlaşlardan bəhs edir. Əserin üzərində işlədiyi ərəfədə dostuna məktubunda etiraf edirdi: "Ağarmış saçlarımı, üzümün büzüşmiş dərisini, qırışlarını - bütün varlığımın aşındığını kədərlə seyr edirəm".

O vaxt onun cəmi 38 yaşı vardı. Bəlkə də hiss edirdi ki, "Ölüm qədər güclü" onun vida akkordu olacaq.

Son akkord

Paris öz qəhrəmanına pərəstiş edirdi. Amma çox az adam bilirdi ki, haqqında rəvayətlər dolaşan bu adam ağır xəstədir.

Bir dəfə Mopassan əsərinin adını daşıyan "Əziz dost" yaxtasında yüksək cəmiyyətə ziyafət verirdi. Birdən yazılıçının gözləri qaralır, heç nə görür. Yarım saatdan sonra yazılıçının görmə qabiliyyəti bərpa olunur, amma kor ola bilmək ehtimalı onu qorxudur. Həkim eyham vurur ki, bu, sifilisin nəticəsi ola bilər.

-Sifilisin burası nə dəxli var? - yazıçı etiraz edir.

Xəstəlik sürətlə inkişaf edir. Yazıçı ağlığını itirmək dərəcəsinə çatır, ona elə gəlir ki, onu təqib edirlər. İntihar etmək istəyir, amma cəhdini uğursuz olur.

-Mən özümü qocalmış, dağılımış, məhv olmuş hiss edirəm, - deyə yazılıçı gileyənirdi, - Beynim yolu rulub, mənim bircə ardıcıl fikrim də yoxdur. Mən bütün sözləri, adları unuduram. Qarabasmalarım mənə əzab verir. Artıq heç nə yaza bilmirəm, bu, mənim həyatımın iflasıdır.

Xəstəliyinin şiddetləndiyi vaxtlarda həyatından gəlib-keçən qadınlar gözünə görünürdü.

-Fransua, qarşında qadınlar peyda olub məni hədəleyirlər, - deyə nökərinə şikayət edirdi.

Mopassanı anasıyla yaşadığı Kann şəhərindən Parisə gətirib doktor Merionun müalicəxanasına yerləşdirirlər. Yazıçı cismən həyatdaydı, amma heç nə dərk etmir, heç kimi tanımır, rabitəsiz sözler deyirdi. Onun ruhsuz bədənini 18 ay müalicə edirlər. Amma müalicə heç bir fayda vermir. 6 iyul 1893-cü ildə Gi de Mopassan dünyasını dəyişir.

9 iyulda onu Monparnass məzarlığında dəfn edirlər. Dəfnənde yazılıçının dostları və oxucuları, ədiblər və aktyorlar iştirak edirdilər. Emil Zolya məzari başında dostuya belə vidalaşır: "Biz dostları onun parlaq və faciəvi obrazını həmişəlik qəlbimizdə daşıyacaqıq. Onu əsərlərindən tanıyanlarsa, bu möhtəşəm yazılıçını yaratmış olduğu əbədi sevgi nəğmələrinə görə sevəcəklər"...

Günel NATİQ

♦ Tənqid və ədəbiyyatşunaslıq ♦

İLKƏR MÜƏLLİFİ MİRZƏ CƏLİL

Müasirlərinin Mirzə Cəlil kimi çağırıqları bu yaradıcı şəxsiyyət Azərbaycan bədii nəşrinin, dramaturgiyasının və publisistikasının elə ölməz nümunələrini yaratdı ki, bu örnəklər zamanında müasirlərinə, sonralar isə yeni gələn nəsillərə məktəb səviyyəsində təsir göstərdi. “Kiçik adamları” və “artıq adamları”, “ölüləri” və “dəliləri”, “saqqallı uşaqları” da millətə çevirən, xalqı öz “mən”ini genetik yox, milli səviyyədə dərk etdirən, iibrətli əsərləri bizə hamidian çox və hamidian kəskin Məmmədquluzadə” (Y.Qarayev) yazdı. Mirzə Cəlil ilkərinin ilkini elə janrdan başlayaqq...

Ədəbiyyatşunaslığıga janr töhfəsi

Mirzə Cəlil novator yazıçı olmuşdur. O, yaradıcılığa başlayarken Azərbaycan ədəbiyyatında bədii nəşr inkişaf etməmiş bir sahə idi və hekayə kamil janr kimi bu ədəbiyyatda hələ formalaşmamışdı.

Nəşr tarixini xronoloji ardıcılıqla nəzərdən keçirdikdə görürük ki, Xaqani Şirvaninin fars dilində yazdığı 60 fəlsəfi məktubu yüksək dəyərli fəlsəfi nəşr əsəri hesab olunur. Bundan sonra ikinci nasir Füzülidir. Onun “Şikayətnamə” (yaxud, “Nişançı paşa”), ana dilində yazdığı bir sıra məktubları, həmçinin fars dilində qələmə aldığı “Səhhət və mərəz”, “Rindi-Zahid” əsərləri də nəşrin gözəl nümunələrindəndir. Sonrakı mərhələdə isə İsmayıllı bəy Qutqaşınının fransız dilində 1935-ci ildə qələmə aldığı “Rəşid bəy və Səadət xanım” və 1837-ci ildə ilk realist hekayə kimi qəbul edilən Abasqulu ağa Bakıxanovun “Kitabi -Əsgəriyyə” əsərləridir. Qeyd olunan bu müəlliflərdən sonra M.F.Axundzadənin 1857-ci ildə qələmə aldığı “Aldanmış kəvakib” povesti də bu sıralamaya daxil olur. Bədii nəşrimizin əsil inkişafı isə, Zeynalabdin Marağayının “İbrahim bəyin səyahətnaməsi” (1887) romanı və Cəlil Məmmədquluzadənin “Danabaş kəndinin əhvalatları” povesti kimi irihəcmli və yüksək bədii dəyərli əsərlərlə başlayır. Faktlardan da aydın olur ki, bədii nəşr Cəlil Məmmədquluzadəyə qədər dolğun inkişaf yolu keçməmişdir. Onun bədii nəşri Azərbaycan ədəbiyyatında yeni ədəbi hadisə idi və xalq Mirzə Cəlil hekayələri ilə bu janrı milli ədəbiyyatın faktı kimi

dərhal qəbul etdi. "Poçt qutusu" Azərbaycanda kiçik hekayə janrının ilk böyük programı" (İ.Həbibbəyli) oldu.

Mirzə Cəlilin ömrünün axırıncı illərində yazdığı və bitirə bilmədiyi ən böyük nəşr əsəri "Xatiratım"dır. Qeyd edək ki, bu əsərə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında memuar bir ədəbi janr, forma olaraq inkişaf etməmişdir. Bu haqda tək-tək, təsadüfi yazılar nəzərə alınmazsa, Cəlil Məmmədquluzadənin "Xatiratım" əsəri ilk ciddi başlanğıc adlandırılara bilər.

Milli mənlik, milli kimlik sənədi...

Alman tarixçisi, məşhur sosioloq M.Veber qeyd edir ki, "milli kimlik xalqın öz dövlətinin taleyi üçün keçirdiyi siyasi yaşantı hissidir". Milli kimlik "milli mən" şüurunu formalasdırıb ən vacib, ideoloji bir məsələdir ki, milli dəyərlərin qorunmasında "Azərbaycanda milli istiqlal ədəbiyyatının bayraqdarı və sərkərdəsi" (İ.Həbibbəyli), "həyata maarifçi kimi qədəm qoyan C.Məmmədquluzadə müxtəlif hüquq idarələrində çalışmaqla, cəmiyyətin siyasi strukturunun yeni sahələri ilə tanış olmuş, onun mövcud ictimai quruluşu haqqında məlumat və təsəvvürləri dərinleşmiş" (İ.Həbibbəyli) və "milli mən" şüuru anlayışına idrak, emosional-mənəvi, davranış komponentlərinin birliliyi vəhdətində yanaşaraq şərh etməyə çalışmışdır.

Ədib «Molla Nəsrəddin» jurnalının ilk nömrəsindən xalqa üz tuturdu: «Sizi deyib gəlmisəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım! O kəsləri deyib gəlmisəm ki, mənim söhbətimi xoşlamayıb, bəzi behanələrlə məndən qaçıb gedirlər, məsələn, fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dərviş nağılinə qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ əməllərə». Mirzə Cəlil bu xitabla ziyalı söhbətini xoşlamayıb fala baxdırmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ əməllərə üz tutan bütöv bir xalqa millətin ciddi portret cizgilərini göstərməklə yanaşı, onun kim olduğunu, milli kimliyinin sənədini də hazırladı. "Azərbaycan" məqaləsi ilə millətin milli mənliyini daha aydın, daha səlis hər kəsdən daha təsirli Mirzə Cəlil yazdı:

***Mənim anam kimdir?
Mənim anam rəhmətlik Zöhrəbanı bacı idi.
Dilim nə dilidir?
Azərbaycan dilidir.
Yəni Vətənim haradır?
Azərbaycan vilayətidir".***

Azərbaycanın torpaq mülkiyyətinin cografi xəritəsi də "Hardadır Azərbaycan?" sualının konkret cavabında tarixi-xronoloji sənəd kimi Mirzə Cəlil cizimində müəyyənləşdi: "Azərbaycanın çox hissəsi İrandadır ki, mərkəzi ibarət olsun Təbriz şəhərindən, qalan hissəsi də Gilandan tutub, Qədim Rusiya hökuməti ilə Osmanlı hökuməti daxilindədir".

Milli oyanışın ilk nümunəsində manqurtlaşdırma siyasetinə etiraz

Divanxananın yolu gözübağlı tanıtdırılan, amma mədəni irəliləyişin heç biri, poçtun nə olduğu belə öyrədilməyen, əsarətdə qalan xalq məhfumunun "milli mən" yaddaşının buxovlanması «Ay xan, mən kətdi adamam, mən nə bili-rəm poçtxana nədi? Əvvəl istədim qayıdır gəlim, səndən soruşum; sonra, doğrusu, qorxdum mənə qəzəbin tuta, öz könlündə deyəsən ki, Novruzəli çox heyvan adımdı, çox eşşək adımdı»- deyə "müti milli mən" timsalında divanxanası, poçtu xalqın nümayəndələrindən deyil, digər millətlərin qulluqçularından ibarət olan çarizmin manqurtlaşdırma siyasetini ilk kiçik hekayə janrında lənətləyən də məhz

Mirzə Cəlil oldu. Əgər poçt qulluqçusu Novruzəlinin tayfasından olub, onun dilini anlaya bilsəydi, saf, təmiz kəndli də onu heç olduğunu hesab etməyəcəkdi. Bu təhkiyə avamlığı ilə avamlıqdan qorxan daxili aləmə, psixoloji səciyyəyə aid normallıq kimi təqdimetmə üsulu bənzəyənlə bənzədirən arasında kəskin ittihamədici üsulla "milli mən" süurunun, qeyri özündərkin ifadəsini verdi. Mirzə Cəlil hələ 1894-cü ildə "Danabaş kəndinin əhvalatları" əsərində Məhəmmədhəsən əminin timsalında divanxanaya şikayətləri üçün yönənən, oradakı "başbilənlərin" digər millətin nümayəndələrindən ibarət olmasını göstərməsi bu strukturun naqışlıyinə, xalqın heçə alınma siyasetinə etiraz idi. Ana dilində danışan "milli mənleri" anlamayan, nəticədə anlamadıqları üçün də, əslində, anlamaya istəməzləkdən divanxanadan qovulan Məhəmmədhəsən əmilərin faciəsini mütiliklə qəbul etməməyin cavabı kimi "Novruzəlilərin" timsalında anlanmayıncı ona "aid olanı" zor ilə poçt qulluqçusunun əlindən alması kimi əsaslandırır.

Artıq əsəret dünyası cəmiyyətin formalasdırıldığı hakim təbəqə - xan, bəylə mehdudlaşdırır. Əsərtdə qalan xalqın xan və bəylərini belə buxovda saxlayan müstəmləkə siyasetinə etiraz edir. Bu mühitin yetişdiriyi müstəmləkə xanı öz sadıq Novruzəlisini belə qoruya bilmir. Vəli xan zəmin götürdüyü vəfali qulluqçusuna üç ay həbs cəzası kəsilib dama salındığını eşidincə rus divanxanasına qarşı qolu bağlı, müti vəziyyətdə fikrə getməklə susur. Burada "mən konsepsiyası" öz fiziki, sosial, psixi və mənəvi keyfiyyətlərini qiymətləndirə bilmir. Əsər sosial həyata münasibət bəsləməkdə çətinlik çəkən "mən"in müti "milli mən" kimi formalasdırması ilə başa çatsa da, nəticədə "Poçt qutusu" hekayəsi Azərbaycan ədəbiyyatında milli oyanışın ilk nümunəsi olaraq xalqa yönənər.

Dili milli dəyər faktı kimi bütöv Vətən, milli birlik tamında əsaslandırıb müterəqqi bir ideologiyada - Azərbaycançılıq ideologiyasında tamamlamaq

C.Məmmədquluzadənin "milli dəyərlər" kontekstində yanaşlığı böyük məsələrdən biri sadə, canlı xalq dili uğrunda apardığı mübarizədir. Bu mübarizənin əsas anlamı «Molla Nəsrəddin» jurnalının səhifələrində dilin təmizliyi ilə bağlı kəskin felyetonlarında ("Bizim obrazovonları", "Ana dili" və s.), bu gün də "ana kitabımız" olan "Anamın kitabı" əsərində izləmək olar. Bu əsərlərdə "milli dəyər" konteksti milli ideologiyaya söykənir, millətin mənəvi birliyini, milli maraqlarının prioritətlərini ehtiva edən baxışların, təsəvvürlərin ideyası kimi bütünləşir.

Ədəbiyyatımızda dili "milli dəyər" faktı, milli birlik, bütöv Vətən timsalında əsaslandırıb ümumiləşmiş müterəqqi bir ideologiyada tamamlayan da yenə Mirzə Cəlil dühəsidir.

Azərbaycançılığın ədəbi manifesti olan "Anamın kitabı" əsərində Mirzə Cəlilin senzorun dilindən qələmə aldığı faktlar milli "mən" şüurunda formalasması gərəkən siyasi bir ideologiyanın kamil bir təcəssümü kimi eks etdirilir: "...Hökumət nəzərində sizi belə qələmə veriblər ki, siz üç qardaş söz bir və həmfikir olmusunuz ki, əvvəla, Rusiya İslamlarını Türkiyə dövlətinə tərəf çəkib, ittihadı-muslimin cəmiyyətində iştirak edəsiniz. Saniyən, axır zamanlarda Azərbaycanda əmələ gələn Hübbi-Vətən və Ədəmi-mərkəziyyət fırqəsinin amalı yolunda çalışmaqdalarınız ki, bir tərəfdən, Qafqaz Azərbaycanı, digər tərəfdən, İran Azərbaycanını ki, ibarət olsun Təbriz, Tehran, Gilan, Osmanlı və İran Kürdüstanı, Urmu və qeyriləri, bu velayətləri bir-birinə ilhaq edib, müstəqil Azərbaycan hökuməti əmələ gətirəsiniz... Min il yuxuda olan camaat hökumətin əsərət zəncirini qırıb, özləri üçün bir nücat yolu tapsınlar və həmin niyyətlərinizi əmələ gətirmək yolunda lazımi mətbuat cəm eyləyib, qələm ilə çalışmaqdalarınız".

Nəticədə, müstəqil dövlətçiliyin qurulmasının nəzəri əsasları müstəqil Azərbaycan timsalında Mirzə Cəlilin mükəmməl bir programı kimi xalqa yönənər.

Beləliklə, milli mənlik yeri gəldikcə “milli mən” şüurunun təqdimi kimi tarixi gerçəkliliklər fonunda Danabaş kəndinin məntiqinə söykənməkdən vaz keçir, onun daşıdığı irsilik mövqeyini deyil, milletin ulu əcdadlarından ona miras qalmış dəyəri yüksək olan ali hisslərə yönləndirilir. Milli “mən” şüurunda naqislikdən doğan faciə isə “saqqallı uşaq” (təhsilsiz, savadsız) Kəblə Əzimlər kimi oxumuş, təhsilli - Rüstəm bəy, Mirzə Məhəmmədəli və Səməd Vahidlərin “dövlət yanında ən səlamət və zərərsiz bəndələr cümləsindən hesab” edilməsidir.

Satiradan lirizmə

Mirzə Cəlil qələmə aldığı hadisələrə, insanlara bəslədiyi münasibətdən, əhvalatları necə şərh etməsindən asılı olaraq, satirik üsluba, satirik boyalara müraciət edir. Bununla yanaşı, ədibin satirik təqdimində ictimai ittihad məzmunlu lirika satira ilə növbələşir. Şifahi xalq ədəbiyyatından başlayaraq, «Şikayətnamə», «Kitabi-Əskəriyyə», «Rəşid bəy və Səadət xanım» və s. kimi əsərlərdə bu forma əlamətlərinə rast gəlmək mümkündür. Satira ilə lirikanın belə uğurlu müstərəkliyini sonrakı nərimizdə qüvvətli şəkildə, novatorcasına inkişaf etdirən də məhz Mirzə Cəlildir. Nəhayətdə, «Danabaş kəndinin əhvalatları» povestində satira ilə lirika tam qovuşq halda, növbələnmə tərzində bir-birini tamamlamaqla çox cazibədar və kamil sintezini tapır.

Cəlil Məmmədquluzadə ırsında lirik pafos onun yaradıcılığının ilk nümunəsi olan «Çay dəstgahı» əsərində, «Molla Nəsrəddin» jurnalında çap etdiriyi poetik nümunələrdə və s. üzə çıxan şairlik istedadında da cəmlənir. “Milli musiqini mən-nəviyyat, əxlaq və fəlsəfə kimi tərənnüm edən” Mirzə Cəlil müdrikliyi “Kamança” kimi daha dərin mənalı söz hikmətilə də könülləri ovsunlayır. 1918-ci ildə, qan yaddaşımıza həkk olan Şuşada erməni-Azərbaycan savaşının ən şiddetli zamanında Qəhrəman yüzbaşı öündə “Zabil segahı” çalan qoca erməni tarzən Baxşıdır. Ədib qanlı toqquşmanın silahla deyil, muğamlı, istedadın lirizm harmoniyasında siyasi düşüncə tərbiyəsində susdurur. Bизdən oğurlanan məhz özümüzə qaytarıldığı üçün hissin, duyğunun gücү ilə bağışlanır: “Ədə, erməni, tez kəmənəçəni yiğişdir, itil get burdan”. Mirzə Cəlil humanizmi, duyumu, Mirzə Cəlil dühəsi budur.

Ədibin yaradıcılığında satiradan lirizmə yönəlmək, bəzən paralel müstərəklik mahiyyətcə daha çox insanların ictimai ədalətsizliklərdən doğan mənəvi iztirablarının emosional təzahürüdür. Onun sözaltı məna və psixoloji məzmunla zəngin olan əsərlərində hissin, yaxud fikrin güclü olduğunu demək çətindir. Burada: a) hiss və fikirlər obrazların zahirində mahiyyətə doğru aşkara çıxır; b) əsər boyunca obrazların mənəvi iztirablarının bədii ifadəsi kimi özünü göstərir. Haqsızlıq dünyasının hər cür eybəcərliklərini özündə cəmləyən Xudayar bəy Zeynəbin oğlu Vəliquluya nəsihətində deyir: «İndi, əzizim, Vəliqulu, qardaşoğlu, sən özün də görürsən ki, sizin məndən savayı bir özgə böyüyünüz, baş çəkəniniz yoxdur. Bəs belə olan surətdə mən necə durum kənardan baxım ki, anan getsin Xalıqverdi bəyə və gözəl atanın, rəhmətlik atanın, o iki gözümün işığı atanın... Bu sözləri Xudayar bəy bir halda deyirdi ki, deyəsən pəs ürəyi yanındı. Sol əliylə geyməsinin ətəyini qalxızıb, guya ki, gözünün yaşını silir. Amma bir xirdaca huşyar adam olsayıdı əlüstü duyardı ki, Xudayar bəyin gözünə bir tikə yaş gəlməyibdir». Müəllif təsvir olunan hadisələrlə obrazın adı vəziyyətindəki hissələrini deyil, müəyyən səbəbdən düşdüyü vəziyyəti, yalnız zahirdə olduğunu yiğcam və dəqiq təsvir edir. Zahiri lirizm “iki gözünün işığı” olan dostu üçün göz yaşı tökərək onu şərtləşdirən yeni məqsədlərə xidmət edir, Xudayar bəy özgə nöqtəyi-nəzəri vasitəsilə (mən necə durum kənardan baxım ki, anan getsin Xalıqverdi bəyə) iş görür, Zeynəbin faciəli taleyini, yaşadığı cəmiyyətin ədalətsizliyini rüsvay edən tutarlı fakt kimi isbatlayır. Satiradan adlayan, uzaqlaşan gerçek lirizm obrazın etirazlarını, göz yaşlarını həssaslıqla verir, onun

psixoloji situasiyalarını əsər boyu məharətlə açır: «Zeynəbin işi çox çətin yerə gəldi dayandı. Ev qaranlıq, uşaqlar ac, bir tikə aşdan-zaddan bışırıb, qaldı ocaqda, soyudu. Mallar qaldı ac, susuz, Vəliqulu da ki, çıxdı qoydu getdi. Kim nə bilsin, ne vaxt geləcək çöreye?! Xudayar bəyin Vəliqulunu yoldan çıxarması, ana ilə oğul arasında nifaq əsərin təsirli epizodlarındandır: «Zeynəb qaranlıqda oturub bu tövr fikrə cummuşdu. Qızları da ağlamaqdan bir az sakit olub üzlerini qomyuşdular analarının dizləri üstə. Düz iki saat ana və balalar bu halətdə oturmuşdular. Axırı qapı açıldı. Zeynəb elə bildi Vəliquludur. Bir az ürəyi açıldı». Mirzə Cəlil qadın faciəsini, kölə vəziyyətinə düşmüş ruhun mənəvi iflasını, tənha, çıxılmaz, ümidsiz vəziyyətdə belə, ürəyin xəyal etdiyi nöqtədə dayandığını məharətlə göstərə bilir. O, nüfuz sahiblərinə үşyan edən, inamını itirmiş qadına sosial-tipik müəyyənliliyin üstünlük təşkil etdiyi zaman daxilində olan münasibətə etiraz edir, ana, qadın alılıyini yüksək tutur və bu zaman sözlər məna etibarı ilə öz tonunu, mənasını da dəyişir: "Ax ana, nə gözəl zadsan!"

Eyni intonasiya ilə səslənən ifadə formasına ədibin «Ölülər» əsərində də rast gəlirik. «Ölülər»in birinci pərdəsində Kəblə Fatma şeyxin ölü diriltmək əhvalatını eşidib sevinir, il yarımla itirdiyi qızının - Saranın yenidən ona qayıdacağına həyəcanından ağlayır. Ona qarşı etinasız olan ərindən bir künçə sıxlaraq ağlayan qadına İsgəndərin ürək yanğısı da budur: «Yazıq ana».

Fəlakət və müsibət içində göz yaşlarına qərq olan, köməksiz qadın-anaların faciəsi, insan psixologiyasının ən gözəl, ən incə nöqtələrini duymaq və aça bilmək, təhlil etmək məharəti kimi hər iki əsərdə oxşar şəkildə lirik fonda sənətkarlıqla qələmə alınır.

Ədib bəzən obrazların hissələrində portret detallarından istifadə edərək fikri da-ha qabarılq ifadə edir: "Bir az kənarda 45-50 sinnində bir övrət çömbəlib, dalını dayayıb kürsüyə və çənəsini her iki əlinin kəfəsinə qoyub qaş-qabaqnan Əhmədin ağlamağına tamaşa edirdi. Köhnə çarğat, köhnə aq çit arxalıq və köhnə solmuş şiləyi dizlik - övrətin libasıancaq budur. Əgər deyək ki, bu övrətin ayaqlarında heç başşaq da yoxdur, yəqin eləmək lazımdır ki, bu övrət kasıb bəndənin övrətidir".

Son cümlə lirik situasiyanın ən kəsərli dönüş nöqtəsi, həllədici anı olaraq mahiyyətə doğru istiqamətlənir: «Bəli, bu övrət Məhəmmədhəsən əminin övrəti - İzzətdir» - təsdiqi tutarlı fakt kimi satiradan lirizmə, lirizmdən isə yenidən mühitin ittiham dolu ifşasına yönəlnir. Mirzə Cəlil sənətkarlığında satira və lirizm bir-birini əvəzləyən ifşa və lirizm paradoxu kimi sanki bir nöqtədə birləşir, onun yaradıcılıq manerasının mükəmməlliyyini bir daha isbatlayır.

"Milli mən" və "milli xarakterlər"in qarşılaşdırılması

XIX əsrin sonlarında, millətə deyiləsi sözü deməyin qeyri-mümkün olduğu bir vaxtda milli tarixi gerçeklikləri Danabaş kəndinin məntiqinə söykeyərək, yatmış «mən»ləri "milli xarakter" ilə üz-üzə gətirib tərbiyə edən də məhz Mirzə Cəlil oldu: "Xudayar bəyin qəsdi o deyil ki, xalqın evinə mərəkə salsın... Xudayar bəyin tək bircə qəsdi var. Onun qəsdi məhz Zeynəbi almaqdı... Xudayar bəy Məhəmmədhəsən əminin eşşəyini qəsdən satmadı ki, Məhəmmədhəsən əmi Kərbəla ziyarətindən qalsın. Xeyr, Allah eləməsin. Xudayar bəyin Məhəmmədhəsən əmiyinən düşmənciliyi yoxdur ki... Xudayar bəy eşşəyi o səbəbə satdı ki, ona beş-altı manat pul lazım idi. Pul da ondan ötrü lazım idi ki, bir kəllə qənd və bir girvənkə çay alacaq idi. Qəndi və çayı da ondan ötəri alırdı ki, qaziya verəcək idi". Qaziya da nəyə görə verəcəkdi? Çünkü köməksiz yetimlərin malına sahib olmaq üçün dostu Kərbəlayı Heydərin arvadını özünə övrət edəcəkdi. Bu zaman ədib iki aspekti müəyyən edir, tipik şərait və milli "mən" şüuru: "Kim nə bilsin, bəlkə Xudayar bəy ölsəydi, Kərbəlayı Heydər də onun övrətini istiyəcəkdi". Nəhayətdə milli "mən" şüuru cəmiyyət həyatında özünü göstərən maraqların daşıyıcısı olur, Xudayarların

yerində dəyişik model, Kərbəlayi Heydərlər də olsa, görüb-götürdüyü, sosial mənsubiyət formulu kimi (dövlət üçün dostunun, qardaşının övrəti ilə evlilik, kiçik yaşlı qızları özlərinə arvad etmək, yetimlərin varidatına yiylənmək və s. necə ki "Ölülər" əsərində də Şeyx Nəsrullahın ölü diriltmə tamaşasına şahid olmaq üçün maraqlan, həyəcandan içləri titrəyən "milli mən"lərin sadalanan əməllərə görə əzizlərinin üzlərinə necə baxacaqları məqamı) tamlıqda eyni məntiqə söykənir.

Ədibin təqdim etdiyi "milli mən" şüurunda ikiili müqayisə üsulu da əsasdır. Burada ikiyətənlilik, ikiarvadlılıq, mənəviyyatda, şüurda ikişəşmə yaradıcılıq problematikasının əsasıdır. İkiili müqayisənin əsasında isə Şərq-Qərb müqayisəsi durur: "Axırda cəmi islam aləmi dolub hərəmxana ilə, cəmi müsəlmanlar "xədim" kimi bir şey olublar və "murdar" avropalılar bizim halımıza ağlayanda, biz də onların üstünə gülürük. Mərsiyəxanı görəndə ağlayırıq, amma avropalını görəndə gülürük".

Milli gerçəklilik bütünlükdə faktlarla Avropanın öz məzmununa, işıq və kölgələrinə, uğur və qayğılarına reaksiya verir: "Və necə ki, avropalıların "dəmir yolu, teleqrafi, telefonu"na - zəhmət çəkmədən; "asudəlik və azadəliyə" qan tökmədən, qurban vermədən; eləcə də "yeni dünya"ya - əsri, zamanı dindirmədən müsəlmani yetmiş görürdü, onda Molla Nəsrəddin hökm çıxarırdı: "Allah-taala biz müsəlmanları xoşbəxt yaradıb".

İnsanın cəmiyyətdə öz yerini dərk etməsi, millətin millətlər sırasında mögrur görünməsi və s. keyfiyyətlər Mirzə Cəlil qayəsinin əsas estetik idealını təşkil edir: "Millətə təfavüt eləmir; əgər mənim əcəlim tamam deyil, hamam tüstüsü ki, məni indidən öldürməz. Onunçun tək bircə nəfərin də fikrinə gəlmir ki, səhər dükana gedib axşam abi-tüstü yeyib yatanan. Sən ki, hamamın qoxumuş peyininin, üfunətli tüstüsünün içində yaşayacaqsan, dəxi niyə özgə millətləri bəyənmirsən ki, onlar hamamlarının tüstüsü ilə qonşuları boğmurlar?"

Cəlil Məmmədquluzadə hər səviyyədə təzadalar, dərk olunmamış dəyerlər, "mən"in vara bilmədiyi məqamlar üzərində dayanır, oxucunun diqqətini həmişə və hər yerdə "insanları bir-birindən ayıran" ziddiyyətli mövqelərə cəlb edir: "Hər yan tüstdür; məclislərdə və evlərdə duxaniyyat və məşrubat tüstüsü, küçələrdə hamam tüstüsü, mənəviyyatda mövhumat tüstüsü, ruhda və qəlbə kəsafət tüstüsü. Xülasə, millət tüstü içində boğulmaqdadır! Və boğula-boğula nicata müntəzirdir".

Göründüyü kimi, XIX əsrin sonu və XX əsrin birinci yarısında milli mənlik probleminin yeni mərhələsi də Cəlil Məmmədquluzadənin adı ilə bağlıdır. "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin, tənqidçi realizmin banisi kimi Azərbaycan xalqının və ədəbiyyatının milli-mənəvi iftixarı olaraq onun bədii-publisistik yaradıcılığının bütün məqamlarında özünü göstərən millilik və bəşərilik, yüksək vətəndaşlıq qayəsi, demokratik idealların təbliği başlıca amillərdəndir.

Səadət VAHABOVA

ƏDƏBİYYAT

1. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadəyə dönüş məqamı, Bakı, «Çinar» nəşriyyatı, 2003.
2. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə mühiti və müasirləri,. Naxçıvan, 2009.
3. Qarayev Y. «Milli mən» şüuru və Etnik yaddaş - Azərbaycançılıq. Dirçəliş - XXI əsr, 2002, iyul, 53.
4. Qarayev Y. Tarix: Yaxından və uzaqdan. Bakı, "Sabah", 1996.
5. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. Üç cilddə, ikinci cild, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı, 1967.
6. Məmmədquluzadə C. Dram və nəşr əsərləri, Bakı, ADU nəşriyyatı, 1958.
7. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 6 cilddə, III cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1984.

◆ İ s t i - i s t i

Nərgiz CABBARLI

Keçmiş səfirin xatirə-gündəliyindən...

Məmməd Orucun "Malakan kəndinin payızı" povesti haqqında qısa qeydlər

Məmməd Orucun xüsusilə son zamanlar qələmə aldığı romanlar ədəbi ictimaiyyət kifayət qədər diqqət və maraqla qarşılıyır. Səbəb onların baş tutmuş bədii mətnlər olmasından başqa, həm də əksəriyyətində böyük reallığın - milli faciələrimizin, ağrımızın köklərinin, tarixinin mövcudluğudur. Yəni həmin əsərlərdə bəzi məqamlarda diqqəti çəkən (eyni zamanda diqqət dağıdan!) təfərruat bolluğu, hadisə təkrarçılığı, fakta dönə-dönə qayıdış olsada, mövzu seçimini əsərin əsas məziyyəti kimi yadda qalır (əlbəttə ki, müəllifin təhkiyəsi, professional üslubu, dilinin zənginliyi, yaratdığı obrazların xarakteri, tarixi əhəmiyyəti və s. də öz yerində).

Yazıcıının "Azərbaycan" jurnalının üçüncü sayında dərc edilmiş "Malakan kəndinin payızı" povesti də, ilk növbədə, mövzu seçimindəki fərqlilik, hadisələrin təsvirinə hopdurulmuş və dəqiq duyulan duyuların canlandırdığı nostalji təəssürat, hiss-duygu əlvənlüyü, xatirə-gündəlik formatı, təhkiyənin axıcılığı ilə xatirə təəssüratının bir-birini tamamlayan bütünlüyü sayesində maraq doğurur. Situasiyanın, hadisənin dövr və zaman baxımından təbii və adı olmasına rəğmən qəhrəmanın xarakter olaraq fərqliyi, qeyri-adiliyi, təsvirin canlılığı povesti daha oxunaqlı, çəkici edir. Ümumiyyətlə, keçmiş səfirin uşaqlıq xatirələrinin, yaşantılarının, duyularının təsviri çox real və canlı "rənglərle" verildiyindən oxucunu asanlıqla ardınca aparır və bəhs edilen zamana adlada bilir. O hissələri, nostalji duyuları, keçmişini kağız üzərində (yaddaşında) canlandırmağa çalışan təhkiyəçi - səfirlə birlikdə yaşayır, zamanı, ötən həyatın ağrısını, acısını, sevincini onunla eyni anda duyursan.

Keçmiş səfirin xatirə-gündəliyində uşaq yaşlarından ailəsindən qoparıllaraq rus dilində təhsil almaq üçün malakan kəndində bir yaşılı qadının tərbiyəsi altına verilən, hətta yay tətilində belə ailəsinin yanına getmək əvəzinə, rus dili vərdişinin daha mükəmməl olması üçün Şuşaya uşaq düşərgəsinə göndərilən birindən (adının Abaseli olduğu sonradan bəlli olur - əsərin sonlarına yaxın) bəhs edilir. Onun həyatında baş verənlər əvvəlcə gündəllilikdə ilbəil, demək olar ki, xronoloji ardıcılıqla qeyd edilir (tarixlər dəqiq göstərilməsə də). Həm də bütün yaşantıların, emosional dəyişikliklərin, duyuların, xatirəyə, yaddaşa iz sala bilən təsirli hadisələrin təfərruatlı təsviri ilə... Yazıcıının xırda, hətta ilk baxışdan əhəmiyyətsiz görünən detallar vasitəsilə bütöv bir obraz, tam bir təəssürat yaratmaq professionallığı mətn boyu təkrar-təkrar diqqəti çəkir. Məsələn, uşağından ayrı düşmək istəməyərək dirənən, lakin heç nə edə bilməyən ananın xarakterinin, hüquqsuzluğunun, acizliyinin, tənhalığının ifadəsi üçün bircə kəlmə - "olsun, bala, olsun, anan qəribdi" kəlməsi özündə o qədər böyük emosiya, təəssürat ağırlığı daşıyır ki, başqa ətraflı təsvirə ehtiyac qalmır. Hətta bu ananın necə həssas, mehrli - ülfətli olması oğlunu görməyə gələrkən İrina Vasilyevna-

nın nəvəsi Svetlanaya baxıb “Bu qız kimdi?” sualına “Irina Vasilyevnanın nəvəsi” cavabını alanda daha dəqiq təsvir edilir: “Heç bilmirəm, necə oldusa, Svetanın haqqında xoş sözlər də söylədim, - hələ beş yaşına təzə gəlib, oxuya da bilir, yaza da... - dedim. Anamın yaş dolu gözlərində ani parıltı gördüm və o: “Olsun, bala, olsun, - dedi, - anan qəribdi” ...Bircə bu ifadə qadının həm oğul anası kimi duyğularını, həm də xarakterini eks etdirir.

Ümumiyyətlə, kiçik bir detal, təsadüfi görünən bir ştrixlə böyük mətləblər, problemlər eks etdirə bilməsi Məmməd Orucun üslubu üçün xarakterik xüsusiyyətdir. Elə bu əsərdə də eyni cəhəti müşahidə etmək olur. Məsələn, malakanların yaşadığı kəndi təsvir edərkən, eləcə də onların oxuduğu nəğmələri, dil bilmeyən bir uşağın belə, bu nəğmələrin ayrılıq haqqında olmasına anlamasının ifadəsinin dolğun informasiya yükü var. Bununla təkcə uşağın - gələcək səfirlər xarakteri, fəhmi, həssaslığı diqqətə çatdırılmır, eyni zamanda, doğma yurdyuvalarından ayrı salınmış insanların faciəsi eks etdirilir. Yaşanan ağrının “dilsiz”, susqun, lakin səsli ifadəsinin şahidi olursan. Hətta o uşaq böyüyüb təhsiliyi davam etdirmək üçün malakan kəndindən getdikdə belə, bu mahniların təəssüratı altında yaşayır: “Slavyankada övladları “quş olub şəhərlərə uçandan sonra” tənha qalan, yalqız yaşayan qadınlar, kişilər çoxdu və mən Irina Vasilyevnanı o qadınların, kişilərin arasında görmək istəmirdim. Çünkü onlar, yalnız Slavyankanın küçələrində ayrılıq, ölüm-itim, etibarsız dünya haqqında nəğmələr oxumurdular, çox vaxt o ki var işib başlayırdılar ağlamağa”...

Məmməd Oruc bir çox digər əsərlərində olduğu kimi, “Malakan kəndinin payızı”nda da dövrün, mühitin əhəmiyyətli problemlərinin köklərini göstərməyə çalışır. Məsələn, əslində, mövzu etibarılə tam fərqli olan bu povestdə Şuşada yay düşərgəsinə gedən qəhremandan danışılarkən incə detallar vasitəsilə vacib məqamlar açıqlanır. Burada belə, çıxlardının görmədiyi, lakin həssas düşüncə sahiblərinin duyduğu, anladığı mətləblər diqqətə çatdırılır.

Ekskursiyalar zamanı şagirdlərin bələdçisi olan erməni haqqında yazınlara diqqət edək: “...O yay da, daha hər qarşı mənə tanış olan düşərgənin bayrağı havada “yellənməyə” başlayandan sonra bizi vaxtaşırı ekskursiyaya aparırdılar. Gah çal-çağırlı İsa bulağına, gah zümrüməsi təbiətin bütün səslərini batırı Daşaltı çayının ətrafında salınmış Daşaltı kəndinə, gah da həmişə olduğu kimi Cıdır düzünə. Amma daha bu ekskursiyalarda bələdçimiz Roza Qəhrəmanovna yox, Hovasap Manukyanı. Cıdır düzünə gedən yolun qıraqındakı - artıq mənə ötən illərdən tanış olan, göy, amma ortasından qırmızı zolaq keçən iri daşın yanında o, şair Vaqifin və oğlunun türk Ağə Məhəmməd şah Qacar tərəfindən necə qətlə yetirilməsi, ata ilə balanın qanının necə bu daşa hopması haqqında danışandan sonra da ağladı və elə ağladı ki, uşaqların çıxusunu da ağlada bildi...”

Maraqlıdır ki, hər kəsə bəlli olan bu məsələyə müəllifin əvvəlki əsərlərində müşahidə edilən açıq və emosional münasibət burada soyuqqanlı təsvirlə, ey-hamla məhdudlaşdırılır. Amma bu, həqiqətin birbaşa deyimindən daha effektli, daha təsirli alınır. Yaxud başqa bir məqamda uşağın verdiyi sual şəklində meydana çıxan digər bir problemin ifadə şəklinə diqqət yetirək: “Düşərgədən qayıdan sonra mən bu barədə tarixçi atamın rəyini öyrənmək istədim, amma atam çox müəmmalı cavab verdi: “Qacar səltənet sahibi idi, səltənet sahibini hər şeydən əvvəl, öz səltəneti düşündürür”. Məncə, Qacar dəli də deyildi... Mən artıq Səməd Vurğunun “Vaqif” pyesini oxumuşdum və ona görə də soruştum: “Bəs şair yazarlar düzdü?” Tarixçi atam yenə də müəmmalı cavab verdi: “Şair partiyanın əsgəridi...” Və sonra da ömür boyu məni düşündürən bir kəlmə işlətdi: “Düz düzdə qalıb həmişə”...

Göründüyü kimi, yazıçı münasibət bildirmədən (!!! - bu, çox əhəmiyyətli amildir, çünkü belə məqamlarda məhz müəllifin münasibət müdaxiləsi əsərə ugursuz ifadə “rəngi” qatır və mətndə yamaq kimi görünür), əhəmiyyətli

məqamlara toxunur. Eyni həssas yanaşma təkcə burada deyil, Ukraynada baş verən mühəribə ilə bağlı qəhrəmanın müşahidələri və gördükələri təsviri olunarken də var. Dayəsini axtarmaq üçün Ukraynaya getmiş 60 yaşlı qəhrəmanın təəssüratlarına diqqət edək: "Əlbəttə, buralarda mühəribə getdiyini biliirdim, amma inana bilmirdim ki, böyrümdəki skamyada qəzətdən süfrə salıb nə isə içənlərin və şirin-şirin söhbət eləyənlərin biri rusdu, biri ukraynalı. Sanki yaşlı ukraynalı mənəm nə üçün təəccübəldiyimi sezdi və astadan: "Bu mühəribəni böyük dövlətlər aparırlar, - dedi, - bizim vəzifəmiz bu mühəribədə ölməkdir". Bir sözlə, müəllif böyük həqiqətləri (həm də özünü düşündürən həqiqətləri) özünün deyil, qəhrəmanlarının dilindən səmimi və təbii bir şəkildə peşəkarcasına ifadə etməyə nail olur. Və burada ən böyük uğuru da onun öz münasibətini müdaxilə etmədən, mətnindən uzaq saxlaya bilməsidir.

Həmçinin bir məqam diqqət çəkir: əvvəldə təsvir edilən hadisələr üçün xronoloji ardıcılıqla təqdimat seçilsə də, sonra nədənsə birdən-birə proseslər tamamilə fərqli müstəviyə adlanılsın. Hetta keyfiyyət və mahiyyət dəyişikliyi baş verir. Xatirələrə qayıdış, xatirələrin canlandırılması kimi görünən məqsəd birdən-birə xatirə obyektinin arayışına dönərək macəra mahiyyəti qazanır. Əslində, adlanan müstəvidə əsərin gözlənən gedisəti daxilindədir. Qəhrəmanın sonrakı taleyinin necə olacağı cavablandırılaçq suallardandır. Lakin bu sual cavabını elə bir şəkildə tapır ki, aradakı zaman sıçraması, boşluq, qırılma bu "gözlənən gedisəti" gözlənilməz və göydəndüşmə edir. Çünkü mahiyyət xatirələrdə yaşanan uşaqlıqda, bir də o uşaqlığın əsas daşıyıcısı olan dayənin arayışında gizlədir. Mətnə diqqətli və təkrar qayıdış bu qırılmanın da, sıçrayışın da müəllif qayəsi olduğunu açıq bir şəkildə ortaya qoyur. Qəhrəman üçün əsil həyat, əsl yaşam o qırılma anından, o qopma məqamından əvvəl yaşananlardır. Sanki bu həyat öz mənasını da, mahiyyətini də qırılmadan sonra meydana çıxan "arayış, axtarma" mərhələsində yenidən qazanmış, yenidən əldə edir. Arada qalan (itən, yaxud itirilən!) illər isə, sadəcə, ötüb-keçib, Yaşanmayıb!

Hadisələrin gedisətindəki boşluq xronoloji ardıcılığa xələl gətirse də (məsələn, tələbəlik illərinin, yetkinlik dövrünün hadisələri, həyatda qazana bildiyi və qazana bilmədiyi uğurlar, atasının arzusu ilə seçilən məslək yolunun bir insan kimi qəhrəmana qazandırıqları və ondan aldıqları - axı əsərin əvvəlində atanın təessüf və arzuları qabardılmışdı və sonrakı gedisətda bu sual da cavabını tapmalı idi və s.), forma - qırılma seçimi ilə mənalandırma özünü təsdiq edərək mahiyyəti aça, mənalandırıb.

Başqa bir maraqlı xüsusiyyət formada müşahidə edilir. Əsərin əvvəlindəki xatirə dəftəri forması (gündəlik deyil, məhz xatirə dəftəri!) mətnin ortasında qırılaq sonradan gündəlik - həm də tarixi ilə qeyd edilən gündəlik formasına keçir. Keçmiş səfirin uşaqlıq illərini ümumiləşdirərək xatirələr halına salıb yazdıqları (səhifə sayı, dəqiq tarixi bəlli olmasa da!) sonradan - dayəsini aradığı günlərin dəqiq tarixi ilə qeyd edilərək onlara forma baxımından da eyni mahiyyət bağışlayır.

Mətn daxilində müəllifin arada - çox qısa məqamlarda aydınlıq gətirilməsi üçün etdiyi müdaxilələr isə elə "müdaxilə" şəklində də qalır, nə struktura, nə hadisələrin gedisətinə nəsə qazandırır. Xırda bir aydınlaşdırımadan başqa... Halbuki bu müdaxilə - izahat əsərin əvvəlində verilsə idi, fikrimizcə, daha anlaşıqlı olardı.

Əsərin, bizə görə, "qırıq" təəssürati bağışlayan xətlərindən biri də Svetlana ilə bağlı istiqamətdir. Fikrimizcə, bu münasibət, qəhrəmanın taleyinin davamı oxucunu düşündürməmiş deyil. Oxucunun bu xəttin davamını gözləməsinin səbəbi budur ki, Svetlana ilə əsərin qəhrəmanını bir-birinə bağlayan yalnız bir evdə yaşadıqları uzun illər, birlikdə böyümələri deyildi. Müəllif bu bağlı çox dəqiq, inandırıcı bir şəkildə yarada bilib: hər ikisinin anadan ayrı böyüməsi, ana həsrəti ilə yaşaması... Bir-birinin ağırsına olan münasibətləri idi bu bağlı

yaradan... Məsələn, Svetanın anasından məktub alarkən aqlamaq üçün qaçlığı şaftalı ağacının altı əbəs yerə qəhrəmanın ağırılı təessüratları, müşahidələri içində boy verərək qeyd olunmur. Yaxud Sveta anasının yanına çıxıb gedəndən sonra "Səsim-ünüm kimsəyə çatmayanda, xəlvətcə daşla danışmağa başladım; Svetadan mənə qalan həkişka daşıyla..." yazan qəhrəmanın bu bağlılığının sıradan bir bağlılıq olmadığı əbəs yerə diqqətə çatdırılmışır... Hətta normal bir gedisət qəhrəmanın üz tutduğu, arayış apardığı ünvanlarda dayəsi ilə deyil, onun qızı ilə görüşün baş tutacağı versiyasını da ireli sürdü. Amma müəllif burada da özünəməxsus bir orijinalliq edərək keçmiş səfirin tapdışı məzarın üstünü götürdükdən sonra "nə zamansa Sveta da bura gələcək" kimi bir "düşüncə parlaması" yaşamasını təsvir edir. Bununla da həmin ehtimal belə, dəqiq əminlik yox, elə ehtimal şəklində də "havadan asılı qalır". Çünkü yenə də xırda detallarla böyük mətləblər vermə məqsədi (və məharəti!) Svetlananın keçmiş səfirin taleyindəki rolunun mahiyyətini göstərir: "Bu dəfə Şuşadan Svetaya sovqat da gətirmişdim. Öz əlimlə tutub qurutduğum rəngbərəng kəpənəklərdi. O, ümumiyyətlə kəpənək aşiqi idi. Hətta hərdən deyərdi ki, kəpənək olmaq istəyir. "Kəpənəklər bu dünyada cəmi üç gün yaşaya bilir..." Bu da haçansa Svetanın dilindən eşitdiyim sözdü..." Bu detal Svetlananın səfirin taleyindəki roluna "kəpənək effekti" qazandırmış olur - üçgünlük gözəllik kimi!..

Məmməd Orucun bu povestində diqqəti çəkən əsas məziyyətlərdən biri də (hər zaman olduğu kimi!) ovqatın, təessüratın ifadəsi, hadisələrin canlı çalarlarla çatdırılması üçün seçdiyi forma, ifadə və təsvir strukturlarıdır ki, hər zaman maraq doğurub. Məsələn, o, "Yaxınlıqda atışma səsləri eşidilsə də, bu həftə bazarındakı qələbəliyi pozmadı və hiss etdim ki, burda atışma səsləri də yoxsulluq kimi adiləşib"... kimi xırda təsvir konstruksiyaları ilə həm ifadəli, həm də "rəngli" mənzərələri yarada, ovqatı ötürə bilir. Yaxud dəqiq ünvanı, sağ olub-olmadığı bilinməyən bir qadının axtarışına çıxan qəhrəmanın yaşantılarını təsvir edərkən yaratdığı mənzərəyə diqqət yetirək: "Karpat ətrafi dənizlərdən çox uzaqdı; bu coğrafiyada böyük göl də xatırlamadım və mənə heyranlıq gətirən mənzərəyə baxa-baxa qaldım. Amma bir qədər sonra anladım və inandım ki, səhralar kimi meşələr də insanı ilgimlə aldada bilərmiş..." Bu təsvir isə, təkcə mənzərənin, görüntü aldanışının deyil, arayış prosesində, axtarış duyğuları içərisində cirpınan qəhrəmanın emosional yaşantılarını, hərəkətini ifadə edən "ilgim" idi...

Qəhrəmanın canlı insan axtarış adsız qəbirlə qarşılılaşması, son borc kimi o məzarın üstünü götürməsi, etdiyi hərəkətə təəccübənən "rəsmi" insanların onun əhvalatını mətbuata çıxarmaq istəyinə soyuqqanlı cavabı... onunla bağlı oxucunun "qəribə insan" təəssüratını gücləndirir. Eyni zamanda da düşüncələrdə sual doğurur: sonra nə olacaq? Bunu isə "süjet xətti qırılmış" əsərin uğurlu sonluğu dəqiq ifadə edir. Xatirələr ölməyib, yaşantıların təəssüratı, öz varlığını keçmiş səfir nə qədər saqdırsa, davam etdirəcək, həm də diri, canlı-canlı, onunla birlikdə sona doğru yürüyəcək: "Hardansa uzaqlardan qayıtməq ərefəsində həmişə rahatlığımı itmişəm. Yenə də həmin duygunu yaşayanda cavan yaşalarından məni ovudan bir mahni yadına düşdü: "Günəşin üzü soldu, Quşlar yuvaya doldu, Dərdin bana, arkadaş, Bu gün də akşam oldu..." Amma o axşam bu yerde qarğadan başqa quş gözə dəymirdi. Hara baxırdın, qarğalardı. Yadımdadır, son dəfə Slavyankadan çıxanda da axşamdı və göy üzündə yalnız qarğalar uçuşurdu..."

Hər halda, onun son dəfə Slavyankadan çıxarkən (bir daha qayıtməq ümidi ilə!) göy üzündə gördüyü qarğaları xatırlaması mətnə gətirilmiş təsadüfi bir detal deyil. Bu detal nə zamansa bir daha geri qayıtməq ehtimalının varlığına işarə kimi görünür...

Firuz MUSTAFA

GİZLİNLER GİZLİ QALANDA

(Yazıcı İlqar Fəhminin “Gürgan şərabi” əsəri haqda qeydlər)

Hər şey ata ilə oğul arasındaki mübahisədən başlayır. Ovlad öz valideynini daha imkanlı, daha sanballı görmək istəyir. Atanın imkanları isə məhduddur. Əslində, oğul elə də fərsiz deyil. Sadəcə, böyüdüyü mikromühitdə o, özünə layiq olan yer tapa bilmir. Ata namuslu, zəhmətkeş bir adamdır, musiqi müəllimidir. Amma ata ilə oğul arasında olan bu mübahisələr böyük konflikt və kolliziyaya çevrilmir. Əslində, gələcəkdə baş verəcək hadisələrin də “atalar və oğullar” probleminə elə bir dəxli olmayıcaq. Çünkü “Gürgan şərabi” əsərinin, daha doğrusu, həmin əsərin müəllifi İlqar Fəhminin qarşısında belə bir problemin həlli dilemması da dayanmayıb. Romanda problemin qayəsi və mahiyyəti bir qədər fərqli müstəvidə təqdim edilir. Bu barədə bir qədər sonra.

İlqar Fəhmi ən yeni dövrə, belə deyək, 21-ci əsrin ilk illərində ədəbiyyata gəlmış qələm adamlarından biridir. Ədəbi janrların əksəriyyətinə müraciət etmiş İlqar Fəhmi poetik və dramaturji janrlarda olduğu kimi, nəşr janrında bir sıra əsərlər ortaya qoymuşdur. Onun “Çənlibel tülükü”, “Aktrisa”, “Akvarium”, “Bakı tarixindən kollaj” romanları oxuculara, ədəbiyyatsevərləre yaxşı tanışdır. Adını çəkdiyim və çəkmədiyim digər əsərlərin siyahısı İlqar Fəhminin yaradıcılıq məhsuldarlığının konkret illüstrasiyası kimi diqqəti cəlb etməyə bilməz.

“Azərbaycan” jurnalının 2018-ci il 4-cü sayında çap olunmuş “Gürgan şərabi” romanı öz məzmunu, qayəsi, fabulası, strukturu və ən başlıcası öz kompozisiyası ilə diqqəti cəlb etməyə bilməz.

Böyük şəhərin yaxınlığında, dənizin sahilində yerləşən kiçik kəndlərdən birində, lap dəqiq deyilsə, həmin kiçik kənddəki sakinlərdən birinin meynə bağında qəribə hadisə baş verir. Artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz qocaman musiqi müəllimi Mirzə Cavadın oğlu Əhmədin həyatında birdən-birə kəskin dönüş yaranır.

İndiyəcən həyatını düz-əməlli qura bilməyən, “on altı yaşından başı bilyarda, şar gillətməyə” qarışan Əhməd elə öz yaşadığı kəndin sakinlərinin gözü qarşısında qəfildən dəyişərək, sözün əsil mənasında başqa bir adama çevirilir. İçdiyi şərab, gördüyü yuxu (və röyada gördüyü kitab) Əhmədi sanki qəflət yuxusundan oyadır, onu başqa bir aləmə çəkib aparır. Əslində, həyatda olduğu kimi, bədii əsərdə də hansısa insanın, daha doğrusu, obrazın, metamorfozasının konkret bir səbəbi, bir vəsiləsi olur və ya olmalıdır. Bu mənada, həyat hadisəleri gözlə görünən və görünməyən mürəkkəb determinist əlaqələr zəncirindən ibarətdir. “Gürgan şərabi”nda da baş verən hadisələr arasında məhz bu cür aşkar və gizli əlaqələr yox deyildir.

Sən demə, şərab burulğanlı şirin yuxuda gördüyü sirli kitab Əhmədi elə həyatda da gözləyirmiş. Onun yaxın dostu, ərəb-fars dillərini bilən İsabala köhnə taxçadan tapdığı kitabda vaxtılıq dünyanın dörd bir tərəfinə aparılmış Gürgan şərabi haqda məlumatlara rast gəlir və bu barədə danışır. Məsələ burasındadır ki, Əhmədgilin Gürgan təpəliyindəki üzüm bağında boy-boya vermiş “min ilin meynələri” sanki dilə gələrək Əhmədi səsləyib keçmişə, tarixin dərinliyinə dəvət edir. Bundan sonra gözlənilməz hadisələr sürətlə bir-birini əvəz edir. Adətən deyirlər ki, insan təbiəti ram edir. Amma əsərin qəhrəmanı Əhmədi onun öz “qəhrəmanları”, yəni üzüm bağındaki meynələr, tənəklər öz “istəklərinə” tabe edir. Əhməd bu “qəhrəmanlarla” ünsiyyət qurur, onların dilini öyrənir, onların əmrini yerinə yetirir, onlarla birgə kədərlənir və sevinir. Hətta, adlı-sanlı musiqiçilər belə bu sirli-sehrli bağda meynələr qarşısında musiqi proqramları ilə çıxışlar edirlər. Bir sözlə, insanla təbiət arasında qırılmaz bir harmoniya, qarşılıqlı bir “anlaşma” yaranır.

Müəllif öz əsərinin janrını “çaparaq roman” kimi müəyyənləşdirib. Söz yox ki, bu cür “seçim” təkcə janra deyil, həm də janrin özündə ehtiva etdiyi hadisələrin ekspressivliyinə, dinamikasına aiddir. Bəli, epizodlar sürətlə, çaparaq şəkildə biri digərini əvəz edir. Və buradaca onu da qeyd etməyi vacib bilirəm ki, əsərdəki bəzi epizodların təsvirində yaziçinin da tələsgənliyi, əger belə demək caizsə, gələcək hadisələrin “mənzili başına” bir qədər “çaparaq” yetişmək cəhdini aydın duyulur.

İlqar Fəhminin oxuculara təqdim edilən yeni romanındaki hadisələr fonunda tarixlə müasirlilik yanaşı, paralel addımlayırlar. “Gürgan şərabi”nda əfsanə, nağıl, qrotesk, fantaziya, mif, mistika kimi ünsürlərdən geniş istifadə olunmuşdur. Müəllif oxucuları daim təsir, daha doğrusu, gərginlik altında saxlamağa çalışır. Əsərdə təsvir olunan detal və epizodlar - bağda qurulan musiqi dəstgahı, ifa edilən mahnılar, tənəklərlə səhbət, gecənin aurası, içi şərabla dolu şüşələrlə dialoq oxucunu baş verən sirli hadisələrin burulğanına çəkib aparır,

Mən əsərin məzmununu danışmaq niyyətində deyiləm. Amma bəzi məqamlarda hadisələr və obrazlar arasındaki daxili bağların “nazildiyinin”, zəiflədiyinin fərqi varmamaq olmur. Halbuki romanda yaziçinin ekspressiv olayların mahiyyətinə varmaqla, daha geniş və dərin “manevrlər” etmək imkanı vardı.

Bu yiğcam romandakı aparıcı obrazların sayı zahirən, o qədər də çox deyildir: Əhməd, Mirzə Cavad, İsabala, Səmayə, Ağsaqqal biznesmen, Fransız qonaq... Oxucu bir çox keyfiyyətləri ilə bir-birindən fərqlənən həmin obrazların daxili aləminə nüfuz edir, ilk baxışda onların istəyi, arzusu ilə tanış olur. Yox, bu, ilk baxışda belə görünür. Əslində isə, “Gürgan şərabi”nda iştirak edən “personajların” bir çoxu adı adamların anlamadığı bir “dildə” danışır, mübahisə edir, etirazını bildirir, sevinir, kədərlənir. Bəs bu “anlaşılmayan dildə” danışan “personajlar” hansılardır? Dəniz, meynələr, şərab dolu şüşələr, gecə, Günəş məbədi, alov... Yaziçi canlı və “cansız” aləm arasında mövcud olan görünməz komponent və bağlara müraciət etdiyi ədəbi janrin imkanları daxilində işiq tutmağa çalışır.

İlqar Fəhmi “Gürgan şərabi” adlı yeni əsərinin əvvəlində, bir növ ithaf əvəzi yazır: “Pir” hekayəsinin müəllifi Ə. Haqverdiyevin və “Fukonun yayı” əsərinin müəllifi Umberto Ekonun ölməz ruhuna”. Romanı oxuduqca bu və ya digər hadisələrə aşkar və gizli işarələrin olduğu diqqəti cəlb edir. Bu

mənada haqqında söhbət gedən romanda adı çəkilən müəlliflər və onların konkret əsərləri təsadüfən xatırlanır.

İlk baxışda "Pir" hekayəsi ilə "Fukonun yayı" romanını və eləcə də onların müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif coğrafiyalarda yaşamış müəlliflərini bir-birinə bağlayan elə bir ümumi cəhət yoxdur. Amma bütün bunlar məhz "ilk baxışda" belə görünə bilər.

Yəqin ki, böyük ədibimiz Ə. Haqverdiyevin "Pir" hekayəsində baş verən hadisələri oxucuların əksəriyyəti yaxşı xatırlayır. Mirzə Cavadın oğlu, bilyard oyununun aludəcisi Əhməd gecə-gündüz "şar qovmaqla" məşğuldur. Günlərin bir günü Əhməd baş-gözü əzilmiş halda evə gəlir. Ata çox narahat olur, oğlundan nə baş verdiyini soruşur. Məlum olur ki, Əhmədi varlı-karlı Hacı Rəsulun oğlu əzişdirib. Oğul özünün əzişdilməsinin səbəbini atası Mirzə Cavadın kasıblığında görür və belə deyir: "Həştad yaşın var, gözünü dəftər-qələmə dikmişən... Hanı sənin var-dövlətin? Sənin üstündə Nağının oğlu Musa gəldi milyoner oldu. Arabaçı Şəmsinin evinə Buxara əmiri qonaq gəlir. Hacı Zeynalabdin gündə iki şahiya ciyində palçıq daşıyırıldı, indi ciyinə palçıq tabağı əvəzinə yaranal poqonu taxır. Axi bunların hamısı sənin yoldaşlarıdır. Sən niyə özünə bir gün ağlamayıbsan? Hanı sənin də buruqların, zavodların, beşmərtəbə evlərin?". Ata bütün bunların hamısının Allahın əmri ilə olduğunu söyləyir. Və əlavə edir ki, "yerin deşiyindən var-dövlət çıxmaz". Amma Əhməd məhz "yerin deşiyindən" pul çıxarmaq qərarına gəlir. Hekayədəki qalan hadisələr yəqin ki, çoxlarının yadındadır. Əhməd öz bağlarında, əncir ağacının dibində lağım atıb orada şam yandırır və tezliklə həmin yer pirə, ziyarətgaha çevrilir. Yəni oğul, atasından fərqli olaraq, "yerin deşiyindən" pul çıxarıır.

"Gürgan şərabi" romanında məhz "Pir" hekayəsinin həmin qəhrəmanları, məhz həmin "təsnifatda" yenidən boy verirlər. Əsərin əvvəlində məlum olur ki, romanın qəhrəmanı Əhmədi də Hacı Rəsulun oğlu "basib döyüb" və buna görə oğul öz atasını ittiham edir: "Hanı sənin var-dövlətin, hökumət yanında hörmət-izzətin? Odey, Əlbaba, Arif, hətta Zeynəb, hamısı sənin tələbə yoldaşlarının olub. Hamısı Xalq artistləridir, hökumət başlarına and içir, camaat başlarına dolanır... Hamı getdi qabağa, bircə sən qaldın". Fağır ata, yəni Mirzə Cavad "hərənin bir qisməti" olduğunu deyir. Oğul, yəni Əhməd isə israr edib deyir ki, "adam istəsə qismətini də dəyişə bilər". Və o, həqiqətən öz taleyini dəyişmək qərarına gəlir.

Müxtəlif dövrlərdə qələmə alınmış bu əsərlərdə şübhəsiz ki, təsvir olunan dövrlər fərqlidir. Əgər "Pir"də hadisələr 20-ci əsrin əvvəllerində baş verirdi, "Gürgan şərabi"ndakı əhvalatlar 21-ci əsrin əvvəllerində cərəyan edir. Qəhrəmanlar və hadisələr arasında 100 illik bir zaman məsafəsi var. Bəs bu bir əsrin ərzində nə dəyişib? Əgər Ə.Haqverdiyevin qəhrəmanı, yəni 20-ci əsrin əvvəllerində yaşayan Əhməd sonda "öz istəyinə" çatırsa, İ.Fəhminin qəhrəmanı, 21-ci əsrin əvvəllerində yaşayan Əhməd heç nəyə nail ola bilmir.

Bu əsərlərdə zahiri mövzu yaxınlığı olsa da, onlardan hər birinin öz fabulası, hər qəhrəmanınsa öz taleyi, öz tərcüməyi-hali vardır.

Əgər belə demək mümkünsə, "birinci Əhməd" fırıldaqçılıq, haramçılıq yolunu seçir, "ikinci Əhməd" halal yolla gedir.

"Birinci Əhməd" yerin altında "pir" axtarır, nəticədə onu tapır və onun vasitəsi ilə var-dövlət qazanır. "Ikinci Əhməd" dənizdə, suyun dibində "Günəş məbədi" axtarır və nəticədə öz həyatını qeyb edir.

“Birinci Əhməd” öz atası Mirzə Cavadı ittiham etsə də, özünə bəraət verir, verdiyi “vədə” əməl edir, “yerin deşiyindən” pul çıxarır. “İkinci Əhməd” isə öz atası Mirzə Cavadın və bütün ətrafinin həyatına zərbə vurur.

“Birinci Əhməd” “zamanla ayaqlaşır”, “ikinci Əhməd” isə zamanın təbii axarından çıxır.

“Birinci Əhməd” qaranlıqda şam yandırsa belə, mahiyyətcə gecənin rəngini daha da tündləşdirir. “İkinci Əhməd” işiq məbədinə can atsa da qaranlığa qərq olur.

Bir sözlə, “birinci Əhməd” komik obrazdır, “ikinci Əhməd” isə faciə qəhrəmanıdır. Və ədəbi müstəvidə bir-birinə yaxınlaşan Əhmədlərin “ümmü” cəhətlərindən daha çox, onların “xüsusi” cəhətləri diqqəti çəkir.

“Birinci Əhməd”in “planları” reallaşır, qəhrəman öz arzusuna çatır. “İkinci Əhməd” öz “planlarını” realize edə bilmir.

Beləliklə, “Gürgan şərabi”nın qəhrəmanı ilə bağlı çox gizlinlər gizli qalır.

Bəs bu Əhmədlərdən hansı haqlıdır? Adətən, ədəbi əsərlərdə ən rasional nəticəni oxucular çıxarırlar və elə bu səbəbdən də suala cavab axtarmaq vəzifəsini hər iki müəllif oxucunun öhdəsinə buraxır.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, “Gürgan şərabi”nın şərti olaraq “ithaf” adlandırla biləcəyimiz başlanğıcında daha bir yazıçıya, “Fukonun yayı” əsərinin müəllifi italyan yazıçısı Umberto Ekonun ruhuna rəhmət diləyi vardır. (Qeyd: Ekonun həmin əsərinin adı rus dilində «Mayatnik Fuko» adıyla tərcümə olunub və zənnimcə, bu ifadə bizim dilimizə “Fukonun kəfkiri” kimi çevrilsəydi daha dəqiq ola bilərdi). Əsərdəki hadisələr Kazobonun dilindən nəql edilir. Ötən yüzilliyin 70-ci illərində Milanda tələbə ikən diplom üzərində işləyən Kazobon tamplierlər ordeninin (gizli təşkilatının) tarixini araşdırır və həmin tarixlə bağlı əlyazmalarla tanış olur.

Ekonun romanında təsvir olunan sui-qəsdlər, gizlinlər, “planlar”, qədim kultlar, miflər, qrotesk mahiyyətli hadisələr realist və postmodernist üslubda təqdim olunur, bir sıra mistik və ekssentrik düşüncələrlə müşayiət edilir.

Bəs “Gürgan şərabi” müəllifinin U.Ekonu xatırlamasının səbəbi nə ola bilər? Belə demək mümkündürse, məşhur italyan yazıçısının əksər əsərlərində bütöv, universal zaman qoşa “addımlayırlar”. Əvvəla, Ekonun romanlarında həm tarixin qaranlıqlarına, həm də gələcəyin məchulluqlarına işiq salmaq cəhdi inkarolunmazdır. İkincisi, məşhur “Qızılğülün adı” əsərinin müəllifi intellektual-tarixi detektiv janrının mahir ustasıdır. Ən nəhayət, Ekonun bütün əsərləri həm də ciddi bir xəbərdarlıqdır; belə ki, o əsərlərdə gələcəklə bağlı yazıcının nigarənciliyi açıq/aydın təzahür edir. Hesab edirəm ki, “Gürgan şərabi”nın müəllifini Ekoda cəlb edən məhz bu saydığımız cəhətlərdir.

“Çaparaq roman” haqda çaparaq qeydlərimi burada yekunlaşdırıram. Düşünürəm ki, gənc yazıçılar pleyedasında öz üslubu, öz yazı manerası ilə seçilən İlqar Fəhminin yeni romanı geniş oxucu auditoriyasının diqqətindən kənarda qalmayacaqdır.

♦ Θ d ə b i k a l e y d o s k o p ♦

Boris Pasternak

*Dahi yazılıçı, publisist və sair
Boris Leonidoviç Pasternakın
həyatı yaradıcılığı qədər maraqlıdır:*

- * Pianoçu anasının güclü təsiri altında olan Boris özünü 6 yaşına qədər musiqiçi sanırımış. O iki preludiya və fortepiano üçün si minor müəllifidir.
- * Düz iki il Boris Pasternak varlı bir ailədə müəllim kimi xidmət göstərmişdir.
- * Borisin sovet rejimini heç bir vəchlə qəbul etməyən valideynləri Berlinə köçür. Bundan sonra yazılıçı onlarla yalnız məktub vasitəsilə əlaqə saxlaya bilir.
- * Yazıçının ilk həyat yoldaşı (şeirlərində onu su pərisi və mələk adlandırır) Yevgeniya Luryenin əlindən ev işləri gəlmədiyi üçün hər şeyi Borisin üstünə atlığından, onların sevgisi uzun çəkmir. B.Pasternakın ikinci ilham pərisi isə ona anasını xatırladan Zinaida Neyhauz olub. Ədib “İkinci həyat” (Vtoroe rojdenie) adlı şeirlər silsiləsini məhz Zinaidaya həsr edib. Onun üçüncü ilham pərisi isə Olqa İvinskaya olub. O.İvinskaya yazılıçı ilə münasibətinə görə hətta həyatının 5 ilini düşərgədə keçirməli olub.
- * 1980-ci ildə asteroidlərin birini B.Pasternakın adına adlandırdılar.
- * Boris Pasternak Anna Axmatovanın həyat yoldaşını və oğlunu həbsdən azad etdiyinə görə Stalinə gürcü şairlərinin şeirlərindən etdiyi tərcümələrdən ibarət kitabını göndərib.

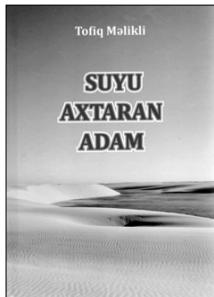
Erix Mariya Remark

*XX əsrin
görkəmtli alman yazılıçısı*

- * Erix Mariya Remark 1952-ci ildə qələmə aldığı “Həyat qığılçımı” əsərini bacısına ithaf edib.
- * Onun ilk əsərinin nəşrindən sonra nasistlər belə bir şayiə yayırlar ki, guya yazıçı əslində Remark yox, hansısa fransız yəhudisidir. Onun soyadı “Remark” sözünün tərsinə oxunuşu “Kramer”dir. Amma onun barəsindəki bu iddialar ömrünün axırına kimi təsdiqini tapmamışdır.
- * Erix Remark utandığından, ilk kitabının demək olar ki, bütün tirajını özü almışdı. O, daha çox Dostoyevski yaradıcılığı ilə maraqlanırdı. Yaziçi “Qərb cəbhəsində təbəddülət yoxdur” əsərini cəmi 6 həftəyə tamamlasa da, yalnız 6 aydan sonra onu nəşr etdirmişdir.
- * Remark Nobel mükafatına namizəd olsa da, alman yazıçıları liqası yazıçının əleyhinə çıxış etməsi, onun laureat olmasına mane olub.
- * Yaziçi xanımı Yuta ilə cəmi 4 il yaşayıb. Amma 1938-ci ildə Yutanın Almaniyani tərk edib İsveçə getməsi üçün yenidən evlənmişlər. Bir müddət sonra onlar ABŞ-a köçmüş və 1957-ci ildə boşanmışlar. Remark bütün ömrü boyu Yutaya maddi və mənəvi dəstək olmuş, ona 50 min dollar vəsiyyət etmişdir.
- * Remarkın xalça və impressionistlərin rəsmlərindən ibarət kolleksiyası olub. Maraqlıdır ki, yazıçı bütün bunların onu çətinliklər-dən qoruduğuna inanıb.
- * Remarka Amerika vətəndaşlığını 50 yaşında veriblər.

◆ K i t a b r ə f i

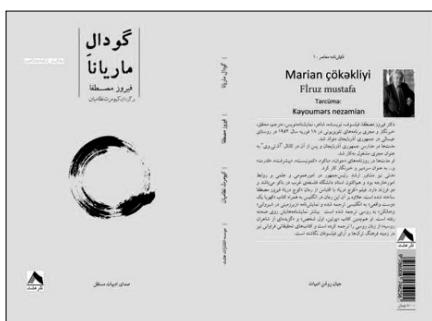
TOFİK MƏLİKLİ

"Suyu axtaran adam" (Avtobioqrafik roman)
Bakı, "Təknur", 2019

Avtobioqrafik romanda bütün əngəllərə, çətinliklərə baxmayaraq "oddan qorxmayan suyu", yəni uğuru, həqiqəti, haqqı axtaran adamın həyat hekayəsi qələmə alınmışdır. Qəhrəmanın fonunda 70 illik zaman kəsiminin real məzərəsi öz əksini tapmışdır.

FİRÜZ MUSTAFA

"Marian çökəkliyi" (fars dilində)
İran. Təbriz. 2018

"Marian çökəkliyi" absurd dram janrında qələmə alınmışdır. Hadisələr mücərrəd zaman və məkan daxilində cərəyan edir. Müəllif öz personajlarını Qarapencəkli Kişi və Ağpencəkli Kişi kimi təqdim edir. Açılmazı az qala mümkünəzələ olan bir cinayətin xronikası və təhqiqi üzərində süjet xətti gərgin situasiyalarla müşayiət olunur.

Kitab şəklində çap olunan əsəri farscaya Kiyomars Nezamian tərcümə etmişdir. Yeri gəlmışkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, "Marian çökəkliyi" Bakıda eksperiment tamaşa kimi hazırlanmış və həmin tamaşanın quruluşunu İran İslam Respublikasının vətəndaşı rejissor Yunis Valipour hazırlamışdır.

* * *

"Çardaqda zirzəmi" (fars dilində)
İran. Təbriz. 2018

"Çardaqda zirzəmi" adlı iki hissəli absurd dram İran İslam Respublikasında ayrıca kitab kimi nəşr olunmuşdur. Hadisələrin mərkəzində iki personaj dayanır: ər və arvad. Onların arasında qısqanlıq zəminində baş verən mübahisə get-gedə dərinləşir, hətta absurd, mənasız, gərgin, həlli mümkün olmayan bir həddə gəlib çatır. Sanki xəyanətlə məhəbbət, xeyirlə şər, qorxaqlıqla qəhrəmanlıq, habelə çardaqla zirzəmi... biri digəri ilə yerini dəyişir, biri digəri ilə əvəzlənir.

Ayrıca kitab şəklində çap olunan pyesi farscaya İranda yaşayan Kiyomars Nezamian tərcümə etmişdir.

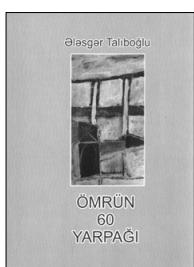

VAHID MƏHƏRRƏMOV

"Müharibənin qanlı kölgəsi" (roman)

Bakı, "Apastrof-A", 2019

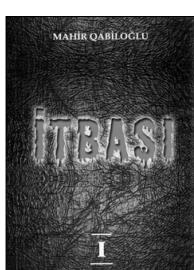
Oxoculara təqdim olunan "Müharibənin qanlı kölgəsi" romanı müəllifin hərbi xidmət illərində şahidi olduğu hadisələrdən, əsgərlərin döyüş yolundan bəhs edir. Romanda işgal olunmuş torpaqlarımızın azadlığı uğrunda aparılan gərgin döyüş səhnələri təsvir olunub. Roman iki hissədən ibarətdir. Kitabın səhifələrində rəssam İntiqam Ağayevin çəkdiyi rəsmlər təqdim olunub.

ƏLƏSGƏR TALİBOĞLU

"Ömrün 60 yarpağı"

Bakı, "Orxan NPM", 2019

Bu kitabda Ələsgər Talıboğlunun son illərdə yazdığı ithaf şeirləri, ayrı-ayrı yaradıcı şəxslər haqqında yazdığı məqalələr, ona ithaf olunan şeirlər və şairin yaradıcılığı haqqında sənət dostlarının yazdığı məqalələr daxil edilmişdir.

MAHİR QABİLOĞLU

"İtbaşı" (roman). 1-ci hissə

Bakı, "Adiloğlu", 2019

Təqdim oluan romanda hadisələr şahlıq dövründə baş verir. Yenice taxta çıxan cavan şah xainlərin və yaltaqların arasında ölkəni idarə etməlidir. Tarixi obrazların fonunda sarayda baş verən intriqalar, münasibətlər, xalqın problemləri, əyan və xalq münasibətləri romanın əsas süjet xəttini təşkil edir.

OXULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300